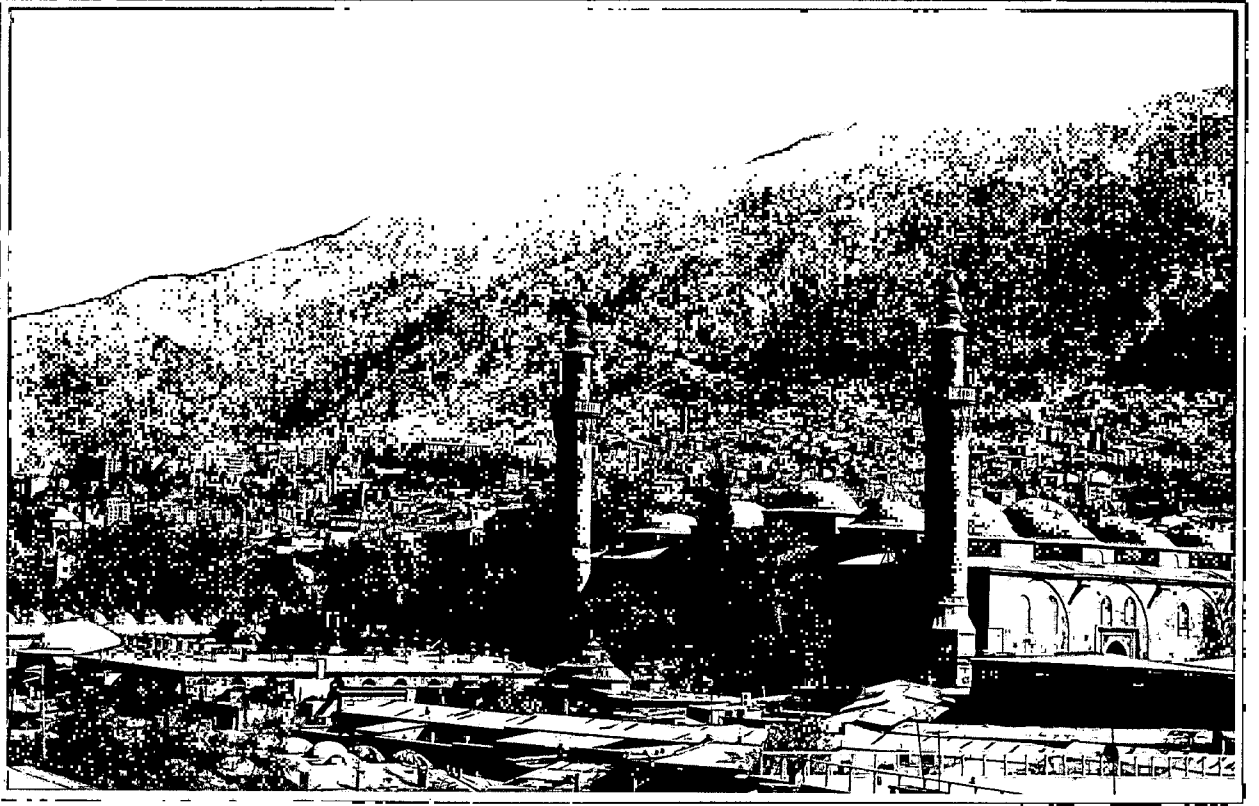

VAKIFLAR

Dergisi

XXVII

VAKIFLARIN GÜNCEL DURUMU VE GÖRÜMLERİ

VAKIFLAR Dergisi

XXVII. Sayı

ISSN 1011-7474

Fiatı: 2.500.000 TL. KDV Dahil / 20 \$

SAHİBİ

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Mustafa KETEN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Sadi BAYRAM

İNCELEME KURULU

Dr. Mehmet ÖNDER

Prof. Dr. Refet YINANÇ

Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

Yrd. Doç. Dr. Fatih

MÜDERRİSOĞLU

Sadi BAYRAM

TEKNİK YÖNETMEN

Mehmet NARİNCE

TASHİH

Hüseyin BAŞKAYA

Süreyya TUNA

Ahmet OK

Yayınlanan yazılarda ileri sürülen fikir ve beyanlardan yazı sahipleri sorumludur.

Makaleler kaynak gösterilmek kaydı ile iktibas edilebilir.

Ön Kapak

Bursa Ulu Camii Külliyesi

(Foto: Sadi BAYRAM)

Arka Kapak

İstanbul-Ayasofya

III. Selim Türbesi'nde çini pano

(Foto: Sadi BAYRAM)

Telefon (Ankara)

Tel: 435 73 26 - 431 11 60 / 482

434 57 48

BASILDIĞI YER:

Sistem Ofset

Tel: 229 18 81 - 231 32 57

ANKARA 1998

İÇİNDEKİLER

Prof.Dr. Nusret ÇAM

Türk Sanatında Sultanların İşveren Olarak

Estetik Rollerini5

Aynur DURUKAN

Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler15

Mustafa BALABAN

Türkiye Selçuklu Devleti'nde Fiyatlar ve Ücretlerin

Karşılıklı Mukayesesi37

Dr. Mustafa DEMİR

Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmarat Kurumları ve

Vakıfları41

Aydın TAŞÇI

Selçuklu Mimarî Süslemesinde Alçı ve Taş Kabartma

İnsan Figürlerinin Köken ve Gelişimi.....47

Dr. Azize Aktaş YASA

Selçuklu Dönemi Konya'sında Şehrin Yeşil Dokusu.....65

Doç. Dr. Kerim TÜRKMEN

Yapı Tarihlemelerinde Vakfiyelerin Önemine Dair

Bir Örnek75

Doç.Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ

Hadimi Medresesi'ne Dair Bir Vakfiye79

Yrd.Doç.Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU-Çetin ARSLAN

Osmanlı Sanatının Malî Kaynakları95

Yrd.Doç.Dr. Osman KUNDURACI

Konya'dan İki Türbe Örneği Gülsınır-Aktürbe Tekkesi ve

Altınkekin-İsimsiz Türbe103

Doç.Dr. Halit ÇAL

Niğde Güllüce Köyü Şeyh İbrahim Tekkesi'nin

Kümbeti ve Türbesi115

Mehmet ÇAYIRDAĞ

Kayseri'de XIV. ve XV. Yüzyıllarda İki Emir Ailesi

Emir Zahiraddin Mahmud ve Emir Şeyh Çelebi133

Dr. Mustafa DENKTAŞ

Kayseri-Büyük Bürüngüz Köyü'ndeki Türk Anıtları.....161

Timur SİLİ

İğdır-Karakoyunlu İlçe Mezarlığındaki Deve-Heykel

Mezartaşının Mahiyeti191

Yrd.Doç.Dr. Galip EKEN

Osmanlılar Dönemi'nde Sosyal ve Ekonomik Açından

Mucur195

Prof.Dr. Hüseyin MEMİŞOĞLU

Bulgaristan'da Müftülükler ve Şer'iyeye Mahkemeleri.....213

Erdem YÜCEL

Vakıflarda Onarım Çalışmaları Yürüten Mimarlar231

ÖNSÖZ

Vakıf, Türk toplumunda ve kültür tarihinde çok önemli bir yer tutar. Birlik ve beraberlik içinde sevgi, saygı, şefkat duygularını en verimli şekilde Türk insanına sunmak amacıyla Vakıf, dün olduğu gibi bugün de coşkuyla, özveriyle atadan devraldığı kutsal görevlerini yerine getirmeye devam etmektedir.

Atalarımızın Anadolu'da, Balkanlar'da meydana getirdikleri kültür medeniyet tarihi, en güzel, en üstün ve en insanî medeniyetlerden biridir. Bu medeniyete ve onun getirdiği geleneksel vakıf kültürüne sıkı sıkıya tutunmalıyız.

Bu ruh ve inançla, dünya milletleri arasında seçkin bir yeri olan Türk milleti, gittiği her yere vakıf yoluyla sayısız hizmet götürmüş; cami, mescit, han, hamam, kervansaray, imaret, darüşşifa ve külliyeler gibi çok değerli eserler bırakmışlardır.

İşte bugün, insanlığa sunulan hizmetlerin ve eserlerin bekçisi ve koruyucusu Vakıflar Genel Müdürlüğü, ecdadın bıraktığı vakıf eski eserlerin yeni kuşaklara intikalini sağlamakta, büyük bir titizlikle bu eserleri tespit edip, onararak millî mirasımıza sahip çıkmaktadır.

Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğünün, Hayır Hizmetleri, Eğitim, Sağlık-Sosyal Yardım Hizmetleri, Kültür, Sanat, Turizm Hizmetleri, Ekonomik Faliyetler, Yatırımlar ve Denetim Hizmetleri gibi çok önemli fonksiyonları vardır. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü yönetimi, vatandaşlarımıza, çağdaş anlamda iyi hizmet sunabilmesi için yukarıda belirttiğimiz fonksiyonlarını dikkatle gözden geçirerek, önceliklerini tespit edip teşkilatın XXI. yüzyıl stratejisini belirlemektedir.

Millî kültürümüzün karanlıkta kalmış sayfalarını yeni nesillere aktarmakla geçmişle olan bağımızı daha da sağlamlaştırıp, geleceğe güvenle bakmamızı sağlayarak tarihî misyonunu devam ettirmek amacıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü yayın yoluyla halkımızı bilgilendirmektedir.

Biz Vakıflara tarihî misyonunu kazandırmayı amaçlıyoruz. Modern dünyanın bunaltıcı ortamında yalnızlaşan bireylere bir sığınak olan vakıflarımız da toplumsal birlik, beraberlik ve kaynaşmaya hizmet edeceklerdir.

Kültürel hizmetler açısından önemli bir adım sayabileceğimiz Vakıflar Dergisi'nin XXVII. sayısı her yıl periyodik olarak ilim dünyasına ve okuyucuların faydasına sunulmaktadır. Tarih, sanat tarihi, mimarî alanlarda önemli bir kaynak olan Vakıflar Dergisi'ni değerli araştırma ve yazılarıyla destekleyen ilim adamlarımıza şükranlarımı sunar, emeği geçen mesai arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Metin GÜRDERE
Devlet Bakanı

TÜRK SANATINDA SULTANLARIN İŞVEREN OLARAK ESTETİK ROLLERİ

Prof. Dr. Nusret ÇAM

Türk sanat tarihi araştırmacılarının öteden beri merakını uyandıran konulardan bir tanesi de, yaptırdıkları eserlerin estetik kalitesi ve estetik tarzı hususunda o işi yapanların rolleridir. Konunun tetkiki, işverenlerin estetik seviyeleri ve sanat eserlerinin meydana getiriliş mekanizması ile süreci hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayacağı gibi, Türk sanatının halk sanatı mı, yoksa devlet sanatı mı olduğu şeklindeki tartışmalara da ışık tutabilecektir.

Bu konunun bütün yönleri ile gün ışığına çıkabilmesi için başvurulacak kaynaklar yapıların inşaat defterleri, emirnameler, vakfiyeler, vasiyetnameler, günlükler, şer'î mahkeme sicilleri, tarih kitapları ve plân türünden diğer arşiv vesikalarıdır. Ne yazık ki arşiv vesikalarında konumuzla ilgili bilgiler çok azdır. Fakat Türk devletlerinde merkeziyetçi yapının, devlet adamlarının kendilerini sanatın ve sanatçıların hamisi olarak görme mecburiyetlerinin bütün Türk devletlerinde aynı olması sebebiyle asıl işverenler daima sultanlar, şehzadeler, vezirler ve valiler olmuştur. Bu durum, bir Türk devletinde yapacağımız bir tespitin, diğer Türk devletlerindeki durum hakkında fikir vermesi bakımından da önemlidir.

Gerçekten de gerek mimarlık alanlarında, gerekse kıymetli küçük el sanatlarında en büyük işveren daima devletin üst kademe idarecileri olmuştur. Bu sebeple herşeyden önce bu işverenlerin estetik seviyeleri hakkında fikir sahibi olmak gerekir.

İşverenlerin Estetik Seviyeleri

Göktürk hanedanı mensupları arasında Yuluğ Tigin gibi iyi yazı yazmasını, resim ve süslemeler yapmasını, türbe inşa etmesini bilen şehzâdeler

vardı¹. Türkiye **Selçuklu** sultanı II. Süleyman Şah (1196-1204) şiir yazıyor, edebiyat, belâgat ve hat sanatı ile yakından uğraşıyordu. Ayrıca felsefe konuları ile de meşgul olmuştu². O'nun himayesi sayesinde âlimler, şairler, hüner ve sanat sahipleri nimet ve saadete erişmişlerdi³. İzzeddin Kılıçarslan, hastalığı sırasında Farsça olarak söylemiş olduğu:

*Bu cihanı biz terkedip
Rencin-i dilde berk idüp gittik*

diye başlayan şiirin, türbesinin kapısına yazılmasını vasiyet etmişti⁴. Genceli Nizami'nin "**Mahzenü'l-Esrar**" isimli kitabını **Mengücekli** Beyi Fahreddin Şah için yazmış ve ona hediye etmişti. Fahreddin Şah onu 5000 altın ile ödüllendirdi⁵.

Timur'un oğlu olan Baysungur (1397-1433), hattatlığı ile meşhurdur. Meşhed'deki Gevherşad Medresesi'nin yazılan kendisine aittir. Baysungur, Herat'taki hususi kütüphanesini zamanının bir sanat merkezi hâline getirmişti. Burada devrinin en güzide hattat, ressam, minyatürcü, müzehhip ve mücellitlerinden 40 kadar sanatkârı toplayıp kendi idâresinde çalıştırmıştı ki, bunlar ekseriya '**Baysunguri**' nisbesini kullanmışlardır. Tarihçiler, Baysungur Mirza'yı sanatkâr bir hükümdar olmak bakımından, Sultan Uveys Celâyir ile bir

1. Sümer, F., **Eski Türklerde Şehircilik**, İstanbul, 1984, s. 9.
2. Tanerî, A., **Türk Devlet Geleneği**, Ankara, 1981, s. 70.
3. İbn-i Bibi, **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi** (tercüme M. Nuri Gençosman), Ankara, 1941, s. 35.
4. İbn-i Bibi, **aynı eser**, s. 83.
5. İbn-i Bibi, **aynı eser**, s. 37.

tutar. Sonraları, Hüseyin Baykara ile Ali Şir Nevai de aynı yolda yürümüştür⁶. Devletşah'ın bildirdiğine göre Şehzade Baysungur, Hüsrev'in *Hamse*'sini Nizami'ninkine tercih ederdi. Halbuki Ulug Bey bu kanaatte değildi ve Şeyh Nizami'ninkinin hayranı idi. Bu iki bilgin sultan arasında bu ihtilafli konu üzerinde hararetle tartışmalar olurdu ve bu iki *Hamse*'yi satır satır karşılaştırıyorlardı. Timurlu ailesinden çok sayıda prens hattat olarak temayüz etmişti. Bunların içinde İbrahim Sultan bilhassa meşhurdur⁷. Çağatay şehzadesi Muhammed Haydar Duğlat, meşhur ressam Bihzad ile Şah Muzaffer'i mukayese edecek kadar resimden anlıyordu. Üstelik onun kullandığı terminoloji bu mukayese-nin, resim sanatını gerçekten bilen bir kimse tarafından yapıldığını gösterecek kadar incelikli ve zengindir⁸.

Tarihçilerin bildirdiğine göre **Safevî** hükümdarı Şah Tahmasp nestalık yazı yazmaya ve *resim* yapmaya ilgi duydu ve zamanının büyük bir kısmını bunlara ayırdı. Resim yapmada ve yazı yazmada bütün sanatkarların üstünde bir derece elde etti. Hükümdarlık süresince hattatların ve ressamların hünerleri en yüksek dereceye ulaştı⁹.

Hindistan Türk Devletinde: Babür, bir bahçe mimarı ve şehirci, hattat, bestekâr, fakih, hararetle bir tezyini sanatlar ve kitap meraklısı, bir edebiyata damgasını basmış şair idi¹⁰. Hatta, o kendi adıyla anılan (Babürî) yazı çeşidi bile icad etmişti¹¹. O, hatırasında Behzad'ın ressamlık işini çok incelediğinden, sakallı adamların yüzlerini iyi çizdiğinden sitayişle bahsederken sakalsızların yüzünü fena yaptığından ve çeneyi fazla büyük çizdiğinden şikâyet ediyordu¹².

Osmanlılarda: Saray geleneklerine göre şehzâdelere biri kültür hocası, biri zanaat hocası, birisi de askerlik hocası olmak üzere üç türlü hoca tutarlardı¹³. Bu sebeple hemen hemen bütün Osmanlı sultanları bir sanat dalında temayüz etmiştir. Bunlar arasında güzel sanatlarda üstad mertebesine erişenler de vardır. Zâten şiirle uğraşmayan Osmanlı padişahı yok gibidir. Mesela Fatih'e atfedilen bir defter, onun delikanlılık çağlarında resimle iştiğal ettiğini göstermektedir¹⁴. II. Bayezid meşhur hattat Şeyh Hamidullah'tan hat dersi almıştı¹⁵. Yavuz, Çaldıran Savaşı'nın resmini yapıp Venedik Cumhuriyetine gönderecek kadar iyi bir ressam imiş¹⁶. Kanuni gençliğinde hüsnühat ile uğraşmış ve ta'lik yazıda mâhirdi¹⁷. Hat sanatını Hafız Osman'dan öğrenen ve onun mürekkep hokkasını tutan¹⁸ Sultan III. Ahmed Üsküdar'da yaptırdığı çeşmenin yazılarını bizzat kendisi

yazmış¹⁹ ve Eyüp Sultan'da asılı bulunan levhasına Mekke ve Medine'nin resimlerini yapmıştı. I. Mahmut boş zamanlarında yaptığı kuyumculuk işlerini satarak sembolik anlamda para kazanıyordu²⁰. Sultan Abdülaziz'in ve Halife Abdülmecid'in yağlıboya resimde pek meşhur oldukları herkesin malumdur. Sultan V. Murad'ın en çok merak ettiği meslek mimarlıktı. Yanındakilere çok defa "*ben Osmanlı hânedanına bağlı olmasaydım mutlaka mimar olurdum*" derdi. Ona resim dersleri için de aynı öğretmenler tutulmuştu²¹. II. Abdülhamid'in en fazla ilgilendiği sanat, marangozluk ve oymacılıktı. Bu merak pek ileri gitmiş, kendine mahsus bir imalathane bile vücuda getirmişti²². Dolmabahçe Vâlîde Câmii'nde Abdülhamid'in kendi el yapısı çekmece, dolap ve mahfil var. Yıldız Câmii'nin mahfili ile Beylerbeyi Sarayı'ndaki bazı sandalyeler de O'nun eseridir. Hatta o, bu iş için sarayda bir de atölye kurdurmuştu²³.

III. Murad, IV. Murad ve III. Selim bektekâr idi. Hele bu sonuncusu Türk musikisi sahasında makam icat edecek kadar büyük bir deha idi.

6. Toğan, Z. V., "Baysungur", **İslam Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul, 1979, s. 429.
7. Lentz, T. W.-Lowry, G. D., **Timur and the Princely Vision**, Los Angeles, 1989, s. 112.
8. Lentz, T. W.-Lowry, G. D., **a.g.e.**, s. 169.
9. Lentz, T.W.- Lowry, **a.g.e.**, s. 311.
10. Akün, Ö. F., "Babür", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. 4, s. 396-7.
11. Alparslan, Ali, "Babür'un İcad Ettiği 'Babürî Yazısı' ve Onunla Yazılmış Kur'an", **Türkiyat Mecmuası Dergisi**, sayı 18 (1976), s. 161-168; aynı müellif **aynı dergi**, sayı 19 (1980), s. 207-209.
12. **Babürname** (Hazırlayan R. Rahmeti Arat), Ankara, 1985, s. 283.
13. Şapolya, E. B., **Osmanlı Sultanları Tarihi**, İstanbul, 1961, s. 99.
14. Ünver, A. S., **Fatih'in Resim Defteri**, İstanbul, 1961.
15. Derman, U., **Türk Hat Sanatının Şaheserleri**, İstanbul, 1982, levha 2.
16. Uzunçarşılı, İ. H., **Osmanlı Tarihi**, c. II, Ankara, 1949, s. 612.
17. Derman, U., "Kanunî Devrinde Yazı Sanatımız", **Kanunî Armağanı**, Ankara, 1970, s. 269.
18. Derman, U., "Sultan Üçüncü Ahmed'in Yazdırdığı Mushaf", **Kültür ve Sanat**, sayı 1, Ankara, 1988, s. 70.
19. Karal, E. Z., "Ahmed III", **İslâm Ansiklopedisi**, c. I, İstanbul, 1978, s. 168.
20. Ünal, T., **Türk Siyasi Tarihi**, İstanbul, 1977, s. 74.
21. Şapolyo, E. B., **a.g.e.**, s. 414.
22. Şapolyo, E. B., **a.g.e.**, s. 420-421.
23. Etingü, T., "Sultan Hamid'in Mobilyası", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl 2, sayı 3, sıra 15 (1 Nisan 1966), s. 78.

1- İşverenlerin Eser Yaptırma Bakımından Estetik Katkıları

Her insan gibi, her devlet ve saltanat da ölümsüz olmak arzusundadır. Bunun için de devlet adamları kendilerinin ve saltanatlarının isimlerinin bâki kalması için kalıcı eserler yaptırmak istemişlerdir.

*Tilke âsâruna tedelle aleynâ
Fanzurû bâ'denâ ilâ âsâruna²⁴
(İşte bize şâhitlik yapacak eserimiz
Bizden sonra eserimize bakınız)*

şeklindeki bir Arap şiiri bu ruh hâlini çok iyi ortaya koymaktadır. Sultan Baybars'ın kendi adı olan pars figürünü Kahire kalesinin ve diğer binaların duvarlarına işletmesi, böyle bir ruh hâlinin neticesidir. Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk, sultanın isminin ebedî kalması için yapacağı işler arasında kanallar, köprüler yapmayı, hisarlar, yeni şehirler, yüksek binalar, güzel yerleşim merkezleri kurmayı, ribatlar ve medreseler inşa etmeyi de saymaktadır²⁵.

İdareciler, sipariş verdikleri eserlerde kendi **haşmetlerini, zevklerini ve dünya görüşlerini** yansıtmak arzusu göstermekte idiler. Mesela Evliya Çelebi'den öğrendiğimize göre, Fatih, Beykoz'da avlanırken Tokat'ın fethi haberini alınca "Tiz şurada bir İrem bağına benzer bir bahçe yapın ve adına Tokat Bahçesi deyin. Aulanan hayvanların muhafazası için etrafı Tokat suruna benzer bir çit çekin" demiştir²⁶. Yavuz, Mısır seferi sırasında görüp beğendiği Kansu Gavri Külliyesi'ne benzer bir külliye yaptırmaya karar vermiş²⁷, hatta oradan renkli mermer kaplamalar da getirtmiş fakat sonradan bu isteğinden vazgeçerek İstanbul'da kendi adıyla bilinen câmii, babasının Edirne'deki câmiine benzer plânda yaptırtmıştır. Uygur kağanı Çin başkentinde bile Mani mabetlerinin yapılması için bizzat teşebbüste bulunuyordu. Çin'de yapılan Mani mabetlerinin inşaatında ise Uygur ustaları nezaret ediyordu²⁸. Delhi sultanlarından Alaeddin Halci (1296-1316), Kutub Minar'ın tam benzeri ve iki misli büyüklükte yeni bir minare başlatmış, fakat gerçekleştirememiştir²⁹.

Herat'tan Hanbalığ'a elçi olarak giden Timurlu elçilik heyeti arasında bulunan Gıyaseddin Nakkaş'a, Çin seyahati boyunca gördükleri hakkında bir günlük tutması emri verilmişti. İki yıldan fazla süren bu elçilik görevi boyunca tutulan notlardan meydana gelen çalışmalar **Ravzatü's-Safa** isimli bir kitabın içinde yer almaktadır³⁰. Diğer taraftan, Sultan Ebu Said Mirza, Tarabhane adı verilen bir köşkün duvarlarını ressamalara kendi savaşlarını konu alan resimlerle süsletmişti³¹. Şah Tahmasb'ın kardeşi Behram Mirza'nın bir albümü, bu prensin

zevki ve tesiri yanında Timurlu artistik prestijini kullanmak için hânedanın gayretlerini de gösterir³². Osmanlı sultanı I. Ahmed zamanına kadar Kâbe'nin örtüsü Mısır'dan gönderildiği halde, "sanatın inceliğinde Mısırlıların işin kolayına kaçtıklarından", bu örtünün İstanbul tezgâhlarında özenle işleterek Kâbe'ye göndermişti³³.

Sanatsever idareciler malzemenin en iyisini kullanmak konusunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyorlardı. Bunun en iyi örneği İstanbul Süleymaniye Câmii ve İmareti'nin yapımı sırasında malzemenin seçimi konusunda gösterilen hassasiyettir. Öyleki padişah, imparatorluğun dört bir tarafına ferman göndererek, mahalli idarecilerden, çevrelerinde bulunan işe yarar malzemeleri İstanbul'a göndermelerini istemişti³⁴. Çoban Mustafa Paşa ise, Kahire'de bulunduğu sırada görüp çok beğendiği mermerleri Gebze'ye getirterek kendi adıyla bilinen külliye de kullanmıştır³⁵. Uluğ Bey de 1424-25 yılı Hindistan seferinden dönerken adamlarına iki büyük yeşim taşını Karaçi'den Semerkand'a taşımalarını emretmişti³⁶.

Bazen bu estetik anlayış, halkın inançlarına ters düşecek şekilde tezahür edebiliyordu. Bunun bir örneğini Hunlar'da görmekteyiz. M.Ö. 65 yılında Turfan kralı kendi başkentinde küçük bir Çin Sarayı yaptırtmıştı. Bunun üzerine yerli halk, onun için şöyle dediler: "Turfan kralına eşek desek eşek değil, at desek at değil, en iyisi katır diyelim."³⁷

24. Creswell, K. A. C., **The Muslim Architecture of Egypt**, I, Oxford, 1952, s. VII.
25. Nizamülmülk, **Siyasetname** (terc. M. Altay Köymen), İstanbul, 1990, s. 12.
26. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, c. 1, İstanbul, 1976, s. 322.
27. Aslanapa, O., **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul, 1986, s. 156.
28. Ögel, B., **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara, 1984, s. 350.
29. Aslanapa, O., **Türk Sanatı**, c. I, İstanbul, 1972, s. 48.
30. Lentz, T. W.-Lowry, G. D., **a.g.e.**, s. 108.
31. Lentz, T. W.-Lowry, G. D., **a.g.e.**, s. 109.
32. Lentz, T. W.-Lowry, G. D., **a.g.e.**, s. 313.
33. Gökyay, O. Ş., "Risale-i Mimarîyye - Mimar Mehmet Ağa - Eserleri", **Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**, Ankara, 1976, s. 157.
34. Barkan, Ö. L., **Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı**, c. I, Ankara, 1972, s. 335-350.
35. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, c. 3, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, s. 166.
36. Lentz, T. W.-Lowry, G. D., **a.g.e.**, s. 143.
37. Ögel, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, c. VII, Ankara, 1984, s. 20.

Aslında devleti yöneten kimselerin kendi ihtiyaçlarının, yaptırdukları eserlerde görülmesi arzusu, hatta sırf bunun için eser yaptırılmasının örneklerini yalnızca Türklerde değil, diğer İslâm devletlerinde de görmekteyiz. Meselâ Emevî halifesi Abdülmelik, Kubbetüssa'ra'yı Kutsal Kaya Kilisesi ile rekâbet etsin diye onun gibi 20.40 m. çapında yaptırmıştır³⁸. Abdülmelik, Halep Ulu Câmii'ni yaptırırken câmiin, kardeşi Velid'in eseri olan Şam Ulu Câmii ile eşit (güzellikte) olmasını istemişti³⁹. Tunus vâlisi Ziyadetullah mihrap da dahil olmak üzere bütün câmiin yıkılmasını emretmiş; halk, kendisinden öncekilerin, Ukbe bin Nâfi'nin eseri olması sebebiyle mihraba dokunmaktan uzak durduklarını söylediklerinde O, bu kararında ısrar ederek, "Yeni binanın, kendisinin yaptırmadığı en küçük bir parçayı bile barındırmasını istemediğini" ifade etmiştir. Bunun üzerine mihrap yıkılmayarak dışarıdan görünmeyecek şekilde kapatıldı⁴⁰. Endülüs Emevî halifelerinden III. Abdurrahman yaptırdığı bir sarayın plânını bizzat kendisi çizmişti.

Bu örnekler, işveren devlet adamlarının, eserlerini, yalnızca halkın ihtiyacını karşılamak veya sevap kazanmak için değil, saltanatlarının gücünü göstermek, şahsî estetik anlayışlarını, sanatçı yönlerini ve dünya görüşlerini sergilemek arzusu ile yaptırduklarını göstermektedir. Üstelik, yukarıda çok sayıda örneklerle izah ettiğimiz gibi, iyi bir sanat hâmisi olan Türk sultanları, şehzadeleri, vezirleri ve ileri gelen devlet adamları iyi bir eğitimden geçmiş, belli bir sanat eğitimi almış kimselerdi. Böyle olunca, onların bu eserlerin ne tarzda yapılacağı hakkında talimat vermeleri de beklenebilir.

Bir sanat eserini yaptıran kimse, hiçbir sanat ve estetik formasyonununa sahip olmasa ve sipariş ettikleri eserleri tamamen mimarın ya da ustanın zevkine bırakmış olsa bile, yaptırdığı eserle sanata ve estetiğe önemli katkılarda bulunmuş olmaktadır. Zira bu eserler sayesinde sanatkar, sanatını icra edebilme ve hünerini gösterebilme imkânına kavuşmaktadır. Bu durumda sanat eserlerinin teşekkülünde işverenlerin yalnızca maddi olarak değil, aynı zamanda estetik olarak da katkıda buldukları açığa çıkmaktadır.

2- Bizzat Kendilerinin Eser Yapmaları Bakımından İşverenlerin Sanata Katkıları

Bütün Türk devletlerinde en büyük işveren konumunda olan devlet adamlarının, yaptırdukları eserlerin yalnızca masraflarını karşılamakla kalmayıp, bizzat planlarını çizdikleri, yazılarını yazdıkları da oluyordu. Böylece onların delikanlılık çağlarında gördükleri sanat eğitiminin, yalnızca

genel sanat kültürünü arttırmak ve el becerisini geliştirmek için yapılmış sıradan bir eğitim olmayıp, ileride devlet adamı sıfatıyla yapacakları imar faaliyetlerinde ve sanatın himayesinde işlerine yarayacak ciddi bir eğitim olduğu da ortaya çıkmış olmaktadır.

Göktürk Devri eserlerinden olan Orhun Kitâbeleri arasında yer alan vezir Tonyukuk'a âit yazıtı Tonyukuk'un kendisi; Kültiğin ve Bilge Kağan yazıtlarını ise onların yeğeni prens Yoluğ Tiğin yazmıştır⁴¹. Tarihi kaynaklar, Gazneli sultanı I. Mes'ud'un (1030-1041) büyük bir mimari kabiliyete sâhip olduğunu, sarayının plânını kendisinin çizdiğini ve Abdülmelik adlı bir mimarın yardımı ile 4 yılda inşa edilip 1036'da tamamlandığını öğreniyoruz⁴².

İbn-i Bibi Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad'ın, şairlikten başka mimarlık, marangozluk, oymacılık, sarraçlık ve ressamlıkta da son derecede mahir olduğunu söyler⁴³. Alâeddin Keykubad, Kubadabad Sarayı'nın bulunduğu yeri çok beğenerek hemen bir saray yapılmasını istedi. "Sultan, o zaman *"emir-i şikâr ve mimar"* (av ve mimarlık emiri) olan Saadeddin Köpek'e bu mevkide, Havernak Sarayı'nı geride bırakan bir bina yapılmasını emretti. Alâeddin, kendi fikrine göre yapılacak binanın projesini çizdi ve her bir noktasında bir saray yeri tespit etti. Saadeddin Köpek bu sarayı bitirince Alâeddin Keykubad, sarayı görüp beğendi"⁴⁴. Konya-Ankara yolu üzerindeki Zazadin Hanı Saadeddin Köpek'in eseri olup muhtemelen mimarı da kendisidir.

Devlet adamlarının, yaptırdukları eserlerin plânını bizzat çizmelerine diğer bir örnek de Artuklular'dan verilebilir. Artuklu Sultanı Melik Sâlih Mahmud, Diyarbakır Yedi Kardeş Burcu'nun plânını kendisi çizmiş, Yahya bin İbrahim Sofi adlı mimara yaptırtmıştır⁴⁵.

38. Creswell, K. A. C., *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Great Britain, s. 35.

39. Creswell, K. A. C., *a.g.e.*, s. 108.

40. Creswell, K. A. C., *a.g.e.*, s. 249.

41. Estlin, E., "Ötüken İllerinde M. S. Sekizinci ve Dokuzuncu Yüzyıllarda Türk Abidelerinde Sanatkar Adları", *Türk Kültürü El-Kitabı*, İstanbul, 1972, s. 48; Ögel, B., *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1988, s. 116; Ergin, M., *Orhun Abideleri*, İstanbul, 1971, s. IV, 16.

42. Aslanapa, O., *Türk Sanatı*, c. I, İstanbul, 1972, s. 41.

43. İbn-i Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi* (tercüme M. Nuri Gençosman), Ankara, 1941, s. 91.

44. İbn-i Bibi, *aynı eser*, s. 135.

45. Aslanapa, O., *Türk Sanatı*, İstanbul, 1984, s. 300.

Osmanlı mimarlık tarihinde de bunlara benzer örnekler mevcuttur. Meselâ Rumelihsarı'nın plânını Fatih çizmiş, mimarlığını ise Muslihiddin Ağa yapmıştır⁴⁶. Fatih'in hem asker, hem de gençlik yıllarında resim çalışmış olması, böyle bir işin gayet tabii olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat Fatih'in yaptırdığı diğer eserlerde onun estetik katkısının mahiyetini bildiren bilgilere rastlamamaktayız. Bilindiği üzere Bursa Yeşil Câmii Külliyesi'nin mimarı Hacı İvaz Paşa'dır. Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Câmii'nin mimarı da yine bu "mühendis" İvaz bin Bayezid'dir⁴⁷. Bursa'da ve Tokat'ta Hacı İvaz Paşa'nın yaptırdığı çok sayıda eser vardır. Bursa Yeşil Câmii Külliyesi'ni yapacak kadar meşhur bir mimar olan Hacı İvaz Paşa'nın kendi yaptırdığı eserlerin de mimarı olması tabiidir. Bu bakımdan bu eserde işverenin yapıdaki estetik katkısının mutlak olduğunu düşünebiliriz.

Timurlu sultanı Baysungur (1397-1433), en ziyade hattat olarak maruftur ve Meşhed'deki Gevherşad Medresesi'nin yazıları kendisine aittir⁴⁸. Ayrıca Baysungur'un kardeşi İbrahim Sultan da iyi bir hattattı ve Şiraz'da yaptırdığı iki medresenin vakfiye kitâbelerini medreseye kendi eliyle yazmıştır⁴⁹.

Safevî hükümdarı Tahmasp, Kazvin'deki sarayı için duvar resimleri yaptığını ve Şah'ın kendi el maharetini gösteren canlı portreler de çizdiğini bize tarihçiler haber vermektedir⁵⁰. Hindistan Türk devletinin meşhur simalarından olan Babür ise kendi adıyla bilinen (Baburi) bir yazı çeşidi icad etmiş ve onunla Kur'an yazmıştır⁵¹.

Yalnızca Türk mimarlık tarihinde değil, Ortaçağ İslâm mimarlık tarihinde de işveren durumunda olan devlet adamlarının bizzat eser yaptıklarının çeşitli örnekleri mevcuttur. Meselâ Hz. Muhammed Medine Câmii'nin, Utbe bin Gazvan ise H. 14. yılda Hureybe'ye kâmiştan yaptırdığı câmiinin plânını çizmiştir⁵². Bağdat şehrinin plânı Abbasî Halifesi Mansur'a (762), Fatimîlerin Kahire'deki sarayının projesi Halife Cevher'e aittir⁵³. İl-Hanlı hakanı Gazan Han, kendi türbesinin plânını kendisi hazırlamıştır⁵⁴.

Muaviye'nin Basra valisi Ziyad, câmii ve vali konağını yaptırırken, bu iki binanın etrafında dolaşır, inşaata bakar ve Basra'nın ileri gelenlerine 'Bir eksiklik görüyor musunuz?' diye sorardı. Onlar da: 'Biz bundan daha sağlam bir bina bilmiyoruz' diye cevap verirdi. Onların bu cevabına karşılık O, 'Evet herbiri üzerine dört kemer konulmuş olan şu sütunlar, eğer diğer sütunlardan daha büyük olsaydı, kusurlu sayılırdı' diye karşı-

lık vermişti⁵⁵. Bu rivayet söz konusu eserin bizzat kendisi tarafından inşa edilmiş olduğuna açıklık getirmemekle birlikte Ziyad'ın estetik seviyesi hakkında bilgi sahibi olmamız bakımından önemlidir.

3- Yapılan Eserleri Kontrol ve Bunlara Müdahale Etmeleri Açısından İşverenlerin Sanata Katkıları

İşverenler kimi zaman da, yaptıracakları eserlerin mimarlar tarafından hazırlanan plân ve projelerini inceleyip bunlar üzerinde görüş beyan etmek, gerekli müdahalelerde bulunmak suretiyle yapının estetiğini belirlemektedir.

İbn-i Bibi'nin anlattığına göre: "Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubad, Konya'nın ve Sivas'ın etrafında surun olmamasını bir eksiklik olarak görüp, bu şehirlerin derhal sur ile çevrilmesini emretti. Mühendis mimarlar ve ressamlar çağrıldı, sultan atına binerek beylerle beraber Konya'nın etrafını dolaştı. Burç ve bedenlerle kale kapılarının yerleri tespit edilip, bunların resimleri yaptırıldı. Dört kapıdan birkaç tanesiyle burç ve bedenlerinin hazineden yaptırılması, geri kalan kısımlarının da memleket büyükleri arasında kudretleri nisbetinde taksim olunarak acele bitirilmesi emredildi. Bu mealde bir ferman da Sivas'a gönderildi. Konya surlarının inşaatı bitince Sultan atına binip surları dolaşarak tetkik ve teftiş ederek hepsini beğendi. Ümeradan herbirisinin kendi isimlerini birer taş üzerine naksettirmelerini, bu suretle nam ve nişanlarının uzun süreler payidar kalmasını tensip buyurdu"⁵⁶. Türk mimarlık tarihi açısından önemli

46. Ayverdi, E. H., **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**, c. IV, İstanbul, 1974, s. 627-628.

47. Ayverdi, E. H., "Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmet Câmii", **Vakıflar Dergisi**, c. III, Ankara, 1956, s. 16.

48. Toğan, O. V., "Baysungur", **İslâm Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul, 1942, s. 429.

49. Lentz, T. W.- Lowry, G. D., **Timur and the Princely Vision**, Los Angeles, 1989, s. 84.

50. Lentz, T. W.- Lowry, G. D., **a.g.e.**, s. 311.

51. Alparslan, A., "Babur'un İcad ettiği 'Baburi Yazısı' ve Onunla Yazılmış Kur'an", **Türkiyat Mecmuası**, c. 18 (1976), s. 269-276.

52. Belâzuri, **Fütühu'l-Buktan** (çev. M. Fayda), Ankara, 1987, s. 498.

53. Creswell, K. A. C., **The Muslim Architecture of Egypt**, I, Oxford, 1952, s. 21.

54. Wilber, A. D., **The Architecture of Islamic Iran, the Ilkhanid Period**, Princeton, 1955, s. 42.

55. Belâzuri, **Fütühu'l-Buktan** (çev. M. Fayda), Ankara, 1987, s. 499.

56. İbn-i Bibi, **aynı eser**, s. 100.

bilgiler ihtiva eden bu ifadelerden Selçuklular zamanında da yapılacak eserlerin mütehasıs ressam ve mimarlara eserin önceden resminin çizdirildiği anlaşılmaktadır. İbn-i Bibi'nin bu ifadesine göre, Konya surunun şeklini sultan tespit ettiği gibi bu surun eski resimlerinde gördüğümüz âyetlerle bir takım kabartmalar ve heykeller de Alaeddin Keykubad'ın talimatı ile konulmuştur⁵⁷.

Timur'un, hükmetmeyi seven tabiatı icabı, küçük şeylerden ziyade büyük ve gösterişli şeylerden hoşlandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple, zamanının meşhur hattatlarından Ömer Akta yazılması oldukça zor mikroskobik karakterli gubarî yazıyla bir Kur'an yazıp takdim ettiğinde Timur onu beğenmemişti. Bunun üzerine Ömer Akta, oldukça büyük bir Kur'an yazıp tezhiptirip Timur'a hediye ettiğinde bu defa çok beğenilip, ihsanlara mazhar olmuştu⁵⁸. Bu durum kendisini en açık şekilde mimaride göstermektedir. İspanyol Seyyah Clavio'nun bildirdiğine göre "Timur, torunu prens Muhammed'in Semerkand Câmiî'nin aulusunda yapılmakta olan türbeyi beğenmemiş, çok alçak olduğunu söyleyerek duvarların yıkılmasını emretmiştir"⁵⁹. Buna benzer bir hadise, Timur'un, büyük hanımının annesi için yaptırdığı câmiin taçkapsı için de anlatılır. Timur hasta haline rağmen sabah akşam inşaata gelerek işçileri teşvik ediyordu⁶⁰. Bu gelişin sadece çalışan kimseleri teşvik amacı taşımadığı, binanın kendi arzuladığı biçimde yapılıp yapılmadığını kontrol etmek, gerektiği yerlerde inşaatın gidişatına müdahalede bulunmak amacını da güttüğü anlaşılmaktadır. Zira kendisini yeryüzünün mutlak hükümdarı gören bir kimsenin, böyle bir eseri, mimarların ve ustaların inisiyatifine terketmesi beklenemez.

Osmanlı sultanlarının da yaptıracakları eserlerin şekline önceden, veya inşaat sırasında müdahalede bulduklarını biliyoruz. Meselâ II. Murad, oğlu Alaüddin Ali'nin yanına gömülmesini, ama mezarının ona çok da yakın olmamasını vasiyet etmiştir. II. Murad, vasiyetinde cesedinin sünnet gereğince doğrudan doğruya toprağa verilmesini, türbe binasının dört duvar olmasını, üzerine yağmur yağması için üstünün açık kalmasını fakat hâfizların Kur'an okuması için çevre yanının kapalı olmasını söylemektedir⁶¹. Böylece bu sultan, kendi türbesinin şeklini bir ölçüde belirlemiş olmaktadır.

Şeyh Hamidullah da önceleri tıpkı Yakut-ı Musta'sımî (XIII. asır) gibi yazarken hat dalında öğrencisi olan II. Bayezid'in arzusuyla bir yazı çilesine girmiştir⁶². Bu sayededir ki Şeyh Hamidullah, yazıda kendi şahsiyetini ve tarzını bulmuştur. İstan-

bul Bayezid Câmiî'nin yazıları böyle bir yönlendirmenin ve gelişmenin eseridir.

Kanunî için yapılan eserlerin plân ve projesinin padişaha önceden gösterilip onun onayının alındığına dair pek çok kayıt bulunmaktadır. Bunlardan birkaç tanesi şöyledir: "Kânunî Sultan Süleyman bir gün Mimar Sinan'ı huzuruna çağırarak ecdadının câmileriyle kıyas kabul etmeyecek derecede muhteşem bir câmi inşasını emretti. Mimar Sinan, binanın resmini padişaha arzettiği zaman memnuniyetle kabul edildi"⁶³. Ecdadının câmileriyle kıyas kabul etmeyecek derecede muhteşem bir câmi inşasını istemek suretiyle Kanunî yaptıracığı câmiinin genel esaslarını daha işin başında belirlemiş olmaktadır. Sinan projesini ona göre yapmak durumundadır. Daha sonra binanın projeleri hazırlanmakta ve sultan, yani işveren beğendikten sonra işe başlanılmaktadır. Burada Kanunî'nin güzel sanatların kuyumculuk ve şiir gibi dallarında çok muvaffak olduğunu bilmemiz karşısında, onun, yaptıracığı eseri hakkında Mimar Sinan'la görüş alışverişinde bulunduğunu, hatta ona talimatlar verdiğini rahatlıkla düşünebiliriz. Bu müdahalenin teknik değil, tamamıyla tezyin ve tefriş gibi estetik konularda şehir mimarlarının işleyişinden öğrenmekteyiz⁶⁴.

Edirne kadısına gönderilmiş olan bir hükümden, padişahın, bir eserin projesini kısmen iptal ettiğini öğrenmekteyiz. Mustafa Paşa Köprüsü yakınlarında yapılacak yeni mescide âit İstanbul'dan gönderilen 'kârname'de her ne kadar iki adet minâre resmedilmiş ise de, sonunda verilen karar gereğince mescidin bir minâreli olarak inşası emredilmiştir⁶⁵.

II. Selim'in Mimar Sinan'a gönderdiği 1572 tarihli bir fermanı işverenin, yaptırdığı eser üzerindeki bu estetik müdahalenin ne ölçüde olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu emir

57. Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1980, s. 390.

58. Lentz, T. W.-Lowry, G. D., a.g.e., s. 45.

59. Klavıyo, *Timur Devrinde Semerkanda Seyahat* (çev. Ö. Rıza Doğrul), İstanbul, 1975, s. 167.

60. Klavıyo, a.g.e., s. 170.

61. Uzunçarşılı, İ. H., "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", *Vakıflar Dergisi*, sayı 4, Ankara, 1958, s. 3.

62. Derman, U., *Kanunî Devrinde Yazı Sanatımız*, *Kânunî Armağanı*, Ankara, 1970, s. 272.

63. Ahmed Refik, *Alimler ve Sanatkârlar*, Ankara, 1980, s. 15.

64. Turan, Ş., "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi* I/1, Ankara, 1963, s. 170.

65. Barkan Ö. L., *Süleymaniye Câmiî ve İmâreti İnşaatı*, c. 1, Ankara, 1972, s. 52.

şöyledir: “Edirne’de yapılması emrim olan yüce câmiye lâzım olan yazılar için kâtip Molla Hasan’ı istemişsin. Şimdi adı geçen kişi, söylenen iş için atanıp gönderilmiştir. Varıp ulaşıldı, camide yazılması lâzım olan yerleri çini ile yazılacaklar ve sade yazı ile yazılacaklar olmak üzere gösterip uygun ve yakışır gördüğün gibi yazdırasın⁶⁶.” Yine aynı tarihli bir fermenda şöyle denilmektedir: “Ana kemerlerin dördünün kilitlenip, dördünün kilitlenmek üzere olduğu bildirip şahnişi, kubbesi ve duvarlarının süslü yapılması mı buyrulur, yoksa sade mi olur diye yüce emrimi dilemişsin. İmdi kesinlikle pencerelelerine dek çini olup, pencerelerin üstüne Fâtiha sûresi çini ile yazılmalıdır⁶⁷.”

Esasen, Osmanlı devlet teşkilâtında, mimarbaşı veya hassa mimarlarından birisi tarafından hazırlanan resimler, padişahın tasvibi alındıktan sonra Divanı Hümayun’da tetkik edildikten sonra uygun görülenler bir hükümlerle Hassa mimarbaşıya bildiriliyordu⁶⁸. İnşaat ancak bundan sonra başlıyordu. Bu husus, Osmanlı adem-i merkezîyetçi yönetim anlayışının mimarideki yansımından başka bir şey değildir. Bu uygulamanın bir örneğini II. Selim zamanında Topkapı Sarayı’nda Matbah-ı Âmirde ardındaki 7-8 zira ebadında bir oda inşaatında görmekteyiz. Böyle bir odanın yaptırılacağı mimarbaşına bildirilince, Mimar Sinan ‘odanın resmini idüp’ Saray Ağası vâsıtasıyla padişaha takdim etmiş ve II. Selim resmi beğendiğinden derhal inşaat başlanması için Divan’dan Ser-mi’marân-ı Hassa’ya hüküm yazılmıştı⁶⁹. Bu müdahale bazen, Kanunî’nin, Topkapı Sarayı bünyesinde su sıkıntısı çekilmesi sebebiyle üç hamamdan başka hamamın yapılmasına müsaade etmemesi şeklinde tezahür ediyordu⁷⁰.

Padişahların, yaptıracakları eserler hakkında mimarlarla istişarede bulduklarını gösteren en iyi delillerden bir tanesi de İstanbul’a su getirilmesi hususunda Süleyman Han’ın, “Her sanatın üstadı ve her bî-sütunun Ferhad’ı vardır. Bu işi mi’mar ile müşavere lâzımdır” şeklindeki sözüdür⁷¹. Konunun suyun İstanbul’a getirilmesi olması sebebiyle burada istişare edilecek asıl husus daha ziyade teknik olmakla birlikte, devrin padişahının “her sanatın üstadı var, işi onunla müşavere etmek lâzımdır” bu sözü, bir zihniyeti ve tatbikatı dile getirmesi bakımından mühimdir.

Osmanlılarda, yapılacak eserlerin önceden maketinin hazırlanması⁷², ustaların yapacakları işin nasıl olduğunu gözleriyle görmesi kadar, işverenin de yapılacak eserin nihaî şekli hakkında fikir sahibi olmasını, onun hakkında görüş beyan etmesini ve gerekirse lüzumlu tadilatları yapmasını amaçladığı anlaşılmaktadır.

Aslında işverenin, yaptıracığı eser üzerindeki estetik tasarrufu daha yer seçimi ve kendi hırsını ifade etmesini istemesi ile başlamaktadır. Bu hususta Sai Çelebi’nin Edirne Selimiye Câmiî hakkındaki şu notu çok dikkat çekicidir: “Sultan II. Selim Han Edirne şehrine çok büyük seugileri olduğu için oraya bir câmi binasına emr-i hümayunları oldu ki yeryüzünde misali olmaya. Bu hakir (Sinan) dahi Edirne içinde halkın seyreyleceği büyüklükte bir resim (resm-i âli) yaptı⁷³. Yer seçimi konusunda işverenin nasıl müdahale bulunduğunun en teferruatlı örneğini Sultanahmet Câmiî’nin yapımı sırasında görmekteyiz. **Risale-i Mi’mariyye**’de anlatıldığına göre Sultan I. Ahmed, İstanbul’da yaptıracığı câmi için kendisine arzedilen yerlerin hiçbirini beğenmemiş, kendisine teklif edilen Rüstem Paşa sarayının yeri için şu mütalâada bulunmuştur: “Gerçekten o güzel yer, öteki ulu câmilerin yerlerinde aranan yükseklikte ve havadardır. Ve o yükseklikte olan büyük selâtin câmilerine eştir; belki de padişahın sarayına yakınlığı ve padişahın oturduğu sarayda, yaslanarak görebileceği bir yerde olması yönünden daha şerefli ve üstündür. Lâkin o yerde mahalleler ve evler birbirine girmiş durumdadır. Bundan dolayı câmi yapılırken kullanılacak gereçler gelip dökülünce oraları darlaştır ve sokaklardan geçmek imkânsız olur. Eğer yol açmak için evler yıkılırsa bir mescit yapmakla nice gönül yıkılmış olur⁷⁴. Bundan dolayı buradan da vazgeçilmiştir.

Nuruosmaniye Câmiî’nin yapılışı ile ilgili olarak yerli ve yabancı kaynaklar tarafından anlatılan bilgiler hem konumuz, hem de Türk mimarlık tarihi açısından fevkalâde önemlidir. Câmiin inşaat kâtipi Ahmed Efendi Tarih-i Câmi-i Nuruosmanî isimli risalesinde eserin yapılışı şöyle anlatılmaktadır:

“(Sultan) selâtin câmileri gibi büyük bir mabet inşa ettirmeyi irad etti. (Mimar) Efendi dahi

66. Ahmet Refik, **Türk Mimarları** (Haz. Zeki Sönmez), İstanbul, 1977, s. 112.

67. Ahmet Refik, **a.g.e.**, s. 113.

68. Turan, Ş., **a.g.e.**, s. 164.

69. Turan, Ş., **a.g.e.**, s. 164.

70. Sai Çelebi, **Tezkiretü’l-Bünyan** (hazırlayan Sadık Erdem), İstanbul, 1988, s. 51.

71. Sai Çelebi, **a.g.e.**, s. 56.

72. Önge, Y., “Türk Mimarlık Sanatında Maket ve Maketçilik”, **Kültür ve Sanat**, sayı 1, Ankara, 1988, s. 33.

73. Sai Çelebi, **Tenkiretü’l-Bünyan**, (hazırlayan Sadık Erdem), İstanbul, 1988, s. 85.

74. Gökyay, O. Ş., “Risale-i Mimariyye-Mimar Mehmet Ağa-Eserleri”, **Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan**, Ankara, 1976, s. 158.

huzura vardıkta cāmii resmedip tez getir diye emir verdi. Bunun üzerine mimar, derhal çar-dı-var (dört cepheyi gösteren) bir resim ettirip getirdi. Bu resim üzerine yapılan tartışmalardan sonra mücessem-i tersim (maketini) emr ve فرمان olunmuştur. Bunun üzerine mimar, Padişahın hararetle beğendiği tarzda tek kubbeli, içinde sütun sıklığı bulunmayan, katlarını, mahfillerini, içini ve dışını günümüzdeki şekli ne ise, aynen (ölçekli olarak), bir büyük levha üzerinde gösteren resm-i cesimini (maketini) yaptı. Bu maket padişahın görüşüne sunulduğunda padişah tarafından çok kabul gördü⁷⁵. Padişah zaman zaman sabah namazından hemen sonra gelip akşam ameleler işi bıraktıktan sonra inşaatı ayrılıyordu⁷⁶. Ekseri kış günlerinde cāmiiye gelerek inşaatın içini, dışını, yukarısını, aşağısını inceleyerek mimardan bilgi alıyordu⁷⁷. Hatta bu inşaatı zaman zaman gezmeye geldiğinde istirahat etmesi için cāmiiin yanında kendisi için küçük bir bina satın alınıp tamir edilerek sultanın kullanabileceği bir duruma getirilmişti. Padişahın fermanı üzerine mihrabın iki tarafına Lafza-i celâle ile Pâk-i Muhammed'in ismi yazılmıştır⁷⁸.

1789'da yazdığı kitabında Toderini cāmiiin projesinin hazırlanması hakkında çok ilgi çekici bilgiler vermektedir: Bu cāmiiin yapılışını oldukça etraflı veren Kâtib Ahmed Efendi'de bulunmayan bu bilgiye göre "Nuruosmaniye Cāmii, resimden alayan ve güzel mimari zevkine sâhip olan Sultan Mahmud tarafından inşa edilmiştir. Mahmud, İtalya'dan, İngiltere'den, Fransa'dan bu türdeki en meşhur binaların resimlerini ve modellerini getirtmiş ve bir cāmii plânı yaptırmıştır. Bu plân ulemaya gösterilmiştir. Ulema, bu cāmiiin plânının cāmiden daha çok, bir Hıristiyan mâbedine benzediği hükmüne varmışlar ve sultana halkın hoşnutsuzluğunu uyandırmamak ve bir ayaklanmayı önlemek için cāmiiye daha İslâmi bir şekil vermesini tavsiye etmişlerdir. Kendisini müftünün tavsiyelerine kulak vermeye mecbur hissedenden Sultan I. Mahmud hem Avrupa, hem de Türk tarzını birleştiren bir plân yaptı"⁷⁹.

Cāmiiin inşaat kâtibi Ahmed Efendi'de yer almayan Toderini'nin bu ifadeleri doğru ise, bir eserin yapılması sırasında sultanın, yani işverenin kendi zevkleri ve dünya görüşü yanında halkın dünya görüşünü ve zevklerini de dikkate aldığını, ya da en azından kendisini buna mecbur hissettiğini öğreniyoruz. Gerçekten de Sultan I. Mahmud, iyi bir hattat olduğu kadar, batıya açılma eğiliminde olan bir padişahı. Bu sebeple Onun, bu özelliği ile Avrupa Barok üslubunu değişik bir zevkle ilk defa Türk mimarisine tatbik etmesi arasında

paralelliği görmek hiç de şaşırtıcı değildir. Bilindiği gibi bu cāmii Türkiye'de Türk barok üslubuyla yapılmış âbidevi ilk eserdir ve mimaride çığır açmıştır. Az önce verdiğimiz kaynaklar I. Mahmud'un, kendi yaptırdığı böyle bir eserle her safhada yakından ilgilendiğini, bir bakıma onun estetik teorisye-ni olduğunu göstermektedir.

Nuruosmaniye Cāmii kadar olmasa bile Aksaray'da kendi adıyla bilinen cāmii yaptıran Pertevniyal Vâlide Sultan'ın da eserin estetik şekillenmesinde mühim rolü olmuştur. Valide Sultan başkalfa Hüseyin Bey'e kubbenin sağlam ve diğer kısımların Ortaköy Cāmii sitilinde ve o büyüklükte olmasını istemiştir. Başkalfa, Vâlide Sultan'a yazdığı mektuplarda daima onu memnun etmenin imkânını aramış ve cāmiiin plânlarını göstermişti.

Atatürk Ankara'da yaptırdığı Türk Ocağı binası ile çok yakından ilgilenmiş, birçok proje arasından, yeni Türk devletinin tarih ve kültür anlayışını yansıtan Mimar Hikmet Bey'inkini seçmiştir. Atatürk bununla da kalmayıp binanın bünyesinde yer alacak olan Türk odası için Mimar Hikmet Koyunoğlu'na şu talimatı vermiştir: "Bu oda eski Ankara evlerinin bezemeli odalarından ilhamla yapılmalıdır. Fakat benim istediğim onların taklidi değildir. Sen o evlere git etütler yap. Renk ve desen itibarıyla bu oda tam bir Ankara Türk odası olsun"⁸⁰. Ve bu oda Atatürk'ün talimatına uygun şekilde yapılmıştır.

İşverenlerin, yaptırdıkları eserlere estetik katkıları hakkında Türk ve İslâm tarihinden daha başka örnekler de bulunmaktadır. Meselâ tarihçi Qudai, İbni Dukmak ve Makrızı'nın ifadelerine göre Tolunoğlu Ahmed, bir kağıda spiral bir şekil vererek yapacağı minare için elindeki bu spirali örnek almasını mimardan istemişti⁸¹. Abbasi Halifesi Mütevekkil, Nil nehri üzerinde yaptırdığı Nilometre'ye Kur'an'dan ayetlerin, uygun ibârelerin ve Halifenin adının yazılmasını isteyen bir mektup yazmış⁸², böylece onun estetiğini bir ölçüde belirlemişti.

75. Öngül, A., "Tarih-i Câmii-i Nuruosmani", **Vakıflar Dergisi**, sayı 24, Ankara, 1994, s. 129.

76. Öngül, A., **a.g.e.**, s. 131.

77. Öngül, A., **a.g.e.**, s. 135.

78. Öngül, A., **a.g.e.**, s. 141.

79. Yediyıldız, B., "Vakıf Mütessesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", **Vakıflar Dergisi**, c. 14, Ankara, 1982, s. 4.

80. Koyunoğlu, H., "Eski Türkocakları Merkez Binasının İnşaatına Alt Anılarım", **Kültür ve Sanat**, sayı 5, Ankara, 1977, s. 152.

81. Creswell, K. A. C., **A Shout Account of Early Muslim Architecture**, Great Britain, 1958, s. 315.

82. Creswell, K. A. C. **a.g.e.**, s. 295.

4- Sultanların Sanatçıları Teşkilatlandırılmaları ve Himâye Etmeleri Suretiyle Sanata Katkıları

Bilindiği gibi, sanatçıların teşvik edilmesi ve teşkilatlandırılmaları sanatın gelişmesi bakımından büyük önem arzeder. Herşeyden önce eski devirlerde sanat eserlerinin en büyük müşterisi yüksek seviyeli devlet adamları idi. Bunların, şahıslarının ve saltanatlarının prestiji icabı gösterişli giyim-kuşam, günlük kullanım araçlarına ihtiyaçları vardı. Bu sebeple devletin ihtiyaç duyduğu bu işleri yapan kimselerin devamlı surette emre hazır vaziyette bulundurulmaları gerekirdi. Diğer taraftan, kendi topraklarında veya başka yerlerde başarılı eserler ortaya koyan sanatçıların rakip devletlerin eline geçmemesi için de saraylarda böyle teşkilatlara ihtiyaç vardı.

Sanatçıların devletin prestiji bakımından arzettiği önem sebebiyle sanatçıları savaşların en önemli ganimetleri arasında sayılıyordu. Bu sebeple, zafer elde eden bir kimse hemen o ülkede ne kadar sanatçı varsa kendi başkentine götürüyordu. Meselâ Timur, başkentini dünyanın en asil ve en mükemmel şehri yapmak için girdiği her yerdeki en iyi ve en faydalı adamları toplar, en usta sanatçıları Semerkant'a gönderirdi. O, Türkiye'den tüfekçiler ile diğer sanatlarda, kuyumculukta, mimarlıkta hünerli olan adamları buraya getirmişti⁸³. O, Şam'ı alınca da aynı şeyi yapmış, Şam'ın hünerli sanatçılarından birçokları toplanarak Timur tarafından Semerkant'a götürülmüşlerdi⁸⁴.

Bunun diğer bir örneği de Osmanlı padişahı I. Selim'dir. Çaldıran Zaferi'nden sonra başta Bediüzzaman Mirza olmak üzere İranlı ustaları İstanbul'a nakletmiştir.⁸⁵ Siyasî alanda son derecede hırslı oldukları kadar sanattan da anlayan ve sanatı seven bu hükümdarlar bu hareketleriyle rakiplerinin sanat gücünü zayıflattıklarını düşünüyorlardı. Nitekim, Osmanlı tarihçisi Şükrü Bitlisi, "*Sultan Selim Tebriz'de ne kadar sanat ve hüner sahibi hoca, tüccar ve zengin varsa İstanbul'a sürdürdü*" dedikten sonra "*Böylece Anadolu'nun, Acem sanatına ihtiyaç göstermemesini sağladı*". demek suretiyle bu zihniyeti çok açık bir şekilde getirmektedir⁸⁶. Saray sanatçıları, sultanların gözünde öyle bir değerli idi ki Çaldıran Savaşı sırasında Şah İsmail, Yavuz'un eline geçmemesi için meşhur ressam Bihzad ile hattat Nişaburlu Şah Mahmud'u bir mağaraya gizlemiştir⁸⁷.

Saraylarda mimarlık teşkilatlarına ihtiyaç daha da büyüktü. Zira sulh zamanlarında kale, sur, ribat gibi stratejik binalarla câmi, medrese, hastahane, imaret gibi prestij âbideleri inşa etmek gerekiyordu. Ayrıca savaş sonrasında ise başta kale, sur,

köprü, ribat gibi askerî mahiyetteki binalar olmak üzere yıkılan binaların derhal onarılması icap ediyordu. Bu gibi durumlarda dışarıda perakende çalışan ustaları bulup, toplayıp istihdam etmek çok büyük zaman alacaktı. Bu sebeple hiç olmazsa böyle bir maksat için sarayda devamlı görev yapan bir mimar teşkilatının bulunması gayet tabiidir. Bu durum Türk hükümdarlarını, daha Göktürkler'den beri saray bünyesinde bir mimarlık teşkilatı kurmaya sevk etmiştir. Meselâ Bahaeddin Ögel, eski Türklerde saray görevlilerini sayarken 13. sırada sanatçıları da zikretmektedir. Ona göre Göktürk çağında iki sanatçı grubunun varlığından haberdarız. "*Bark itgüçiler*", taştan ev yapıp süsleyenlerdi. "*Bediz taş itgüçiler*" ise taşları işleyen, yazıt yazan sanatçılarıydı. Uygurlar, duvar örenlere "*titigçi*" derlerdi⁸⁸. M. Fuad Köprülü, Karahanlı hanedanının "*dösemeci başı*"nın bulunduğunu yazmaktadır⁸⁹.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde hükümetin imar ve inşaat işleri için Emir-i Mimar'ın idâresinde bir nezâret vardı. Bunun yanında her büyük âbidenin vakıflarından maaşlı daimî bir mimarın bulunduğu da dikkat çekicidir⁹⁰. Saraydaki bu teşkilat Selçuklular kanalı ile Batı İslâm dünyasına ve Anadolu'ya ulaşmıştır. Meselâ Gazanhan'ın sarayında Uygur asıllı kölelerden meydana gelen bir sanatçı grubu bulunmakta ve bunlar hattatlık, kavalcılık, ressamlık, mücevhercilik, bahçe mimarisi, kanallar açmak, bahçıvanlık ve mimarlık ile iştilal etmekteydi. Bu sanatçıların icra ettikleri sanatların devamı maksadı ile kendilerine halef yetiştirebilmelerini temin için, her türlü hayat şartları ve hatta evlenmeleri bile nizama bağlanmıştı⁹¹.

83. Klavyo, **Timur Devrinde Semerkanda Seyahat** (çev. Ö. Rıza Doğrul), İstanbul, 1975, s. 175.

84. Klavyo, **a.g.e.**, s. 75.

85. Celalzâde Mustafa, **Selimnâme**, İstanbul, 1990, s. 383.

86. Togan., Z. V., "Topkapı Sarayında Dört Cönk", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, 1 (1953), İstanbul, 1954, s. 73-74.

87. Yazıksız, Necip Asım, **Kitap**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 3.

88. Ögel, B., **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Ankara, 1979, s. 269.

89. Köprülü, M. F., **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1980, s. 154.

90. Turan, O., **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul, 1980, s. 388.

91. Togan, Z. V., "Londra ve Tahrân'da İslâmî Yazmalar", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, cilt 3, cüz 1-2 (1959-60), İstanbul, 1960, s. 158-159.

Bu saray teşkilatları, bir taraftan sarayın ve devletin ihtiyaç duyduğu sanat ve mimarlık eserlerini üretirken, diğer taraftan da yeni üsluplar ve teknikler de yaratıyorlardı. Zira bu saray sanatçılarına hem her türlü destek sağlanmaktaydı, hem de yaptıkları yeni buluşlar ödüllendirilmekteydi. Nitekim XIV. yüzyılın sonlarına doğru teşekkül eden *nestalik* hattının ortaya çıkmasında Timurlu sarayının büyük rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Bu gelişme şüphesiz ki Timurlu sarayı tarafından görevlendirilen çok sayıda kâtiplerle ilgilidir. Meselâ Baysungur, sarayın yazı işleri için Tebrizli Câfer yönetiminde kırk tane kâtip görevlendirmişti⁹². Şairler, hattatlar, müzisyenler ve şarkıcılarla kuşatılmış olan Timurlu şehzadeleri ve saraylarının hamiyetperverlikleri sanatkârlar arasında büyük şöhret kazanmıştı. Hattatlık ve şiir Baysungur zamanında büyük itibar gördü; onun şöhretini duyan her çevreden ve her bölgeden bilginler ve hüner sahibi kimseler Baysungur'un hizmetine girmek için akın etti⁹³.

Timur'un, kitap ve diğer lüks eşyaların temini için kurdurduğu kütüphane, Timur'un ölümünden sonra bile kültür hayatının merkezi olmaya devam etmişti⁹⁴. Baysungur (1397-1433), en ziyade hattat olarak maruf ve Meşhed'deki Gevherşad Medresesi'nin yazıları kendisine aittir. Baysungur Herat'taki hususi kütüphanesini zamanının bir sanat merkezi hâline getirmişti. Burada devrinin en güzide hattat, ressam, minyatürcü, müzehhip ve mücellitlerinden 40 kadar sanatkârı toplayıp kendi idâresinde çalıştırmıştı ki, bunlar ekseriya Baysungurî nisbesini kullanmışlardır⁹⁵.

Diğer bütün Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı saraylarında da bunlara benzer *ehl-i hiref*⁹⁶ ve *Hassa Mimarlık* teşkilatı bulunmaktaydı. Hatta Osmanlılarda bu teşkilatın tarihi Bursa'daki yıllara kadar geriye gitmektedir⁹⁷. Ustaların kendi sâhalarında çalışabilmesi için Vefa civarında *Mimarbaşı Karhânesi* denilen bir atölye⁹⁸ ve Hasbahçe tarafındaki İdmanhane yanında *Sadefkârlar Karhânesi*⁹⁹ de vardı. Osmanlı sarayında çini, halı, cilt, kuyumculuk, maden sanatlarında da buna benzer teşkilatlar vardı. Dolayısıyla sarayın ve üst seviyedeki devlet yöneticilerinin ihtiyaç duyduğu işlerini karşılayan bütün sanat faaliyetleri büyük ölçüde saray bünyesinde teşkilatlanmış bulunuyordu. Daha ilk devirlerden beri Osmanlı sarayında her şehzadenin bir sanat öğretmenin bulunması sarayda böyle bir teşkilatın varlığının ilk izleridir. Zamanla devlet büyüyüp zenginleştikçe bunun XVI. yüzyılda artık bir teşkilata dönüştüğü anlaşılmaktadır. Ancak böyle saray teşkilatları sayesinde ki Osmanlı'yı dünya sanatında söz sahibi yapan ince eserler meydana getirilebilmiş, yeni zevkler, üsluplar, teknikler yaratılabilmektedir.

Buraya kadar anlattıklarımızdan şu neticeleri çıkarabiliriz:

Bütün Türk devletlerinin merkezîyetçi karakteri dolayısıyla büyük masraf isteyen her türlü imar faaliyetleri ve incelikli sanat işlerinde asıl işveren, başta sultanlar olmak üzere üst seviyeli devlet adamlarıdır. İyi eğitim görmüş, sanattan anlayan, hatta sanatkâr kimseler olmak hasebiyle bu devlet adamlarının, yapacakları mimarî eserlerin ve sipariş edecekleri diğer sanat ürünlerinin biçimlenmesinde söz sahibi olduklarını görüyoruz. Bu durum, onların hem otoriter ve hükmetmeye alışmış ruhlarının, hem de estetik ve kültürel birikimlerin gereği idi. Ayrıca, işveren, kendi dünya görüşünün ve estetik değerlerinin, yapacağı eserlerde yansımaları da istiyordu. Zaten mimarlar, ustalar ve halk da, cemiyetin ve ekonominin yapısı icabı asıl işverenler konumunda olan bu aristokrat kimselerin bu tür müdahalelerini çok tabii görüyordu. Bu cihetle, sanat eserlerini, özellikle de mimari eserleri işverenlerin belli ölçüde yönlendirdikleri açık bir gerçektir. Özellikle, yapılacak işin önceden projesinin hazırlanıp işverene gösterilerek görüşlerinin alınması bu estetik katkının başka mühim bir boyutudur.

Daha Göktürk ve Uygur'lardan beri Türk saraylarında devamlı çalışan mimar ve sanatkârların bulunması, devlete ait yapıların büyük ölçüde merkezden yönlendirildiğini ortaya koymaktadır. Devlet bünyesindeki bu teşkilatların asıl görevi sarayın işini yapmak ise de, meydana getirdikleri eserlerle saray dışında çalışan sanatkârların ve halkın estetik dünyasına yeni ufuklar kazandırdığına da şüphe yoktur. Sultan seviyesinde olmayan işverenlerin mimar ve ustalarla münâsebetleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte, benzeri münâsebetin onlar için de geçerli olduğunu düşünebiliriz. Aradaki tek fark, bu ikinci kimselerin estetik birikimlerinin ve sanat anlayışlarının ustalar üzerinde ne derecede yönlendirici olacağı hususudur. Yeni arşiv vesikalarının gün ışığına çıkarılması, konunun daha etraflı araştırılmasına imkân sağlayacaktır.

92. Lentz, T. W.- Lowry, G. D., a.g.e., s. 114.

93. Lentz, T. W.- Lowry, G. D., a.g.e., s. 109.

94. Lentz, T. W.- Lowry, G. D., a.g.e., s. 50.

95. Toğan, Z. V., "Baysungur", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1979, s. 429.

96. Turan, Ş., a.g.e., s. 157.

97. Toğan, Z. V., "Londra ve Tahra'da İslâmî Yazmalar", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt 3, cüz 1-2 (1959-60), İstanbul, 1960, s. 160.

98. Turan, Ş., a.g.e., s. 159.

99. Gökyay, O. Ş., "Risale-i Mimarîye-Mimar Mehmet Ağa-Eserleri", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara, 1976, s. 128.

ANADOLU SELÇUKLU SANATINDA KADIN BANİLER*

Aynur DURUKAN

Anadolu Selçuklu sanatının, özellikle mimari etkinliklerinin yoğun örnekleriyle de belgelendiği gibi, en parlak zamanı XII. yüzyıl sonları ile XIII. yüzyılın ilk yarısı arasındaki dönemdir. Bu dönemi, II. Kılıç Arslan'ın sultan olduğu zamanın ikinci yarısı (c. 1175-92) ile Anadolu'nun Moğollar tarafından işgal edildiği 1243 yılı arasındaki yaklaşık yetmiş yıllı sınırlamak mümkündür. Bununla birlikte, Moğol işgalinden sonra, XIII. yüzyılın ilk yarısına oranla çok sınırlı da olsa, sanat etkinliklerinin sürdürüldüğü görülmektedir. Selçuklu Dönemi sanat yaşamına damgalarını vuran banilere ilişkin ne yazık ki çok az yayın vardır¹. Zaman zaman sultan eşlerinin ve kızlarının, hatta sarayla doğrudan ilişkisi olan hanedan dışı ve muhtemelen sarayla bağlantısı olmayan bazı kadınların önemli sanat etkinliklerine katkıda bulunmuş oldukları anlaşılmaktadır². Bu kişilerden bazıları adları, ünvanları ve yaptırmış oldukları yapıların türleri ile dönemin en önemli kaynaklarından olan yapıpım kitabelerinde karşımıza çıkmaktadırlar. Zaten çok sınırlı olan dönemin diğer kaynaklarında, özellikle de tarihi ve edebi metinlerde kadın banilerle ilgili çok az bilgiye rastlanmaktadır. Bu makalede amacımız, Selçuklu toplumuna eserlerine damgasını vurmuş saray çevresinde veya sarayla dolaylı ilişkisi bulunan saray dışı ortamda etkili olmuş bazı kadınları eserleri ile tanıtmaktır.

Elimizde, kitabeler de dahil olmak üzere daha çok veri bulunduğundan, konuyu genel olarak mimari eserler açısından ele almayı doğru buluyoruz. Bu bağlamda, konuyu iki ana başlıkta incelemek mümkündür: 1) Kadınların yaptırmış oldukları yapılar, 2) Kadınlar tarafından onarılmış yapılar. Bu

bağlamda, kadınlar için yapılmış yapıları da dikkate almanın yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

1) Kadınların Yaptırmış Oldukları Yapılar

Selçuklu Dönemi'nde belirleyebildiğimiz en erken tarihli yapıları yaptıran kadın bani, *Konya-Akşehir karayolunda*, Konya İline bağlı *Kadınhanı İlçesi*'ndeki 1223-24 tarihli *Kadın Hanı*'nı ve minaresi ile birlikte *Konya*'daki *Hatuniye Mescidi*'ni yaptırmış olan *Raziye (Rukiye) Hatun*'dur. İ.H.

* Kadınların Selçuklu sanat yaşamına katkılarını konu alan makalemi, kadınların Üniversiteye girmesinde ve İnas Sanayi-Nefise Mektebi'nin kurulmasında büyük katkıları bulunan eski Maarif nazırlarından dedem Ahmet Şükre Bey'in değerli anısına adıyorum.

1. M. Ferit-M. Mesut, *Selçuk Veziri Sahip Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri*, İstanbul 1934; M.F. Uğur-M.M. Koman, *Selçuklu Büyüklerinden Celâlüddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*, Konya 1940; O. Aslanapa, "Selçuk Devlet Adamı Mübarizüddin Ertokuş Tarafından Yapıtılan Abideler", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, II/1 (1957), s. 97-111; O. C. Tuncer, "Anadolu'nun İlk Dört Selçuklu Kumandanı ve Yaptırdıkları Yapıların Özellikleri", *Vakıflar Dergisi*, XII (1978), s. 137-162; Ü. Ü. Bates, "Women as Patrons of Architecture in Turkey", *Women in the Muslim World*, ed. L. Beck-N. Keddie, Harvard 1978, s. 245-260; H. Crane, "Notes on Saldjuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXVI (1993), s. 1-57.

2. Selçuklu Dönemi kadın banileriyle ilgili tek yayın olması dolayısıyla bkz. Ü. Ü. Bates, *a.g.m.*, s. 245-246, 248, 250. H. Crane, *a.g.m.*, s. 11-12, 16, 18, 31, 34, 41, 48-51'de de, kimi Selçuklu kadın banileri ve yapılarıyla ilgili bilgiler vardır. Ayrıca bkz. Anonim, "Prenses Mahperi ve Eserleri (Huand Hatun)", *Erciyes*, II/1 (1938), s. 52-53; M. Çayırdağ, "Mahperi (Huand) Hunat Hatun", *Kayseri Kültür*, I/3 (1981), s. 2-4.

Konyalı bu kişinin, muhtemelen Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi olan ve *Konya'daki*, bugün yalnızca minaresi özgün olan *Hatuniye Mescidi*'ni yaptıran *Devlet Hatun* ile aynı kişi olduğunu öne sürmektedir³. Ayrıca, Selçuklu Dönemi'nde adına iki vakfiye hazırlanmış tek kadın vâkıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğünde bulunan iki vakfiyesinden ilki 1213, ikincisi ise 1224 tarihlidir. İlk vakfiyede *minare* ve *mescit* ile *Seyrek* viran çiftliğindeki (bugünkü Kadınhanı İlçesi) *han* ve *konağı* belirtilmekte, ikinci vakfiyede mescit ve "ribat"ın yanı sıra şehrin ticaret kesiminde bulunduğu anlaşılacak dükkânlarından söz edilmektedir⁴. Karma tipteki hanlardan olan *Kadın Hanı*'nın avlusu, kapalı bölümle ortak batı duvarı dışında tümüyle yıkılmıştır (Res. 1). Büyük ölçüde yenilenmiş kapalı bölüme, doğu duvarı eksenindeki sivri kemerli niş içinde yer alan sivri kemerli bir kapıyla girilir. İç mekân, eksene simetrik iki sıralı "T" biçimli payelere boyuna atılmış sivri kemerlerle üç bölüme ayrılmıştır. Birimlerin sivri tonoz örtüleri takviye kemerleriyle desteklenmiştir (Res. 2)⁵.

Konya'da Esediye mahallesinde yer alan ve sözünü ettiğimiz vakfiyede geçen *Hatuniye Mescidi* tümüyle yenilenmiş; *minaresi* ise, üzerindeki 1229-30 tarihli onarım kitabesiyle birlikte günümüze özgünlüğünü büyük ölçüde koruyarak gelebilmiştir (Res. 3). *Hatuniye Mescidi*'nin tek kubbeli, minaresinin ise çift şerefeli olduğu anlaşılmaktadır⁶. 1873 yılında yenilenen mescit günümüzde kare plânlı, ahşap tavanlı ve kırma çatılıdır. Mescidin doğusundaki minare, kesme taş kübik kaideli, tuğla sekizgen gövdeli ve tek şerefelidir. Şerefe altı çift sıra çini mozaik tekniğinde mukarnas dolgu olan minarenin üst bölümü, şerefeden itibaren yıkılmıştır (Res. 4)

Selçuklu sarayının en ünlü kadın banisi, Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın birinci eşi ve Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi *Mahperi Hatun*'dur. Alanya derebeyi Kir Vard'ın kızı olduğu kaynaklarda belirtilen *Mahperi Hatun*, *Keykubad*'ın ölümüne (1237) kadar hristiyan olarak kalmıştı. *Keykubad* ölürken sekiz-dokuz yaşlarındaki küçük oğlu IV. İzzeddin Kılıç Arslan'ın tahta geçmesini vasiyet etmesine rağmen, başta Celâleddin Karatay olmak üzere emirler ve devletin diğer ileri gelenleri, tahta geçmek için yaşının küçük olduğunu öne sürerek yerine onaltı yaşındaki büyük oğlu *Keyhüsrev*'i tahta çıkarmışlardır. *Keyhüsrev*'in henüz reşit olmaması dolayısıyla annesi *Mahperi Hatun*, müslüman olması koşuluyla *naib* olarak atan-

mış ve böylelikle Selçuklu sarayında *Valide Sultan* Dönemi başlamıştır. Kaynaklar *Mahperi Hatun*'un, oğlu öldüğünde hayatta olduğunu belirtmektedirler⁷.

Mahperi Hatun'un yaptırdığı en önemli eser *Kayseri*'de, Selçuklu Dönemi surlarının dışında kuzeydoğuda yer alan ve şehri bu yöne doğru genişletmeyi amaçlayan *Huand Hatun Külliyesi*'dir (Res. 5). Cami, türbe, hamam ve medreseden oluşan külliyenin cami portalinde yer alan kitabesi 1237-38 tarihlidir, banisinin ünvanı "*safvet ed-dünya ve'd-din Mahperi Hatun*"dur ve ünvanları arasında "*valide*" olduğu da belirtilmiştir⁸. Kitabede belirtilen tarihin külliyenin tamamlanma tarihi olduğunu tahmin ediyoruz; yapımına Sultan I. Alâeddin Keykubad zamanında, yaklaşık 1226'larda başlandığı ve son yapıların cami ile türbe olduğu kanısındayız. Bunun en önemli nedenlerinden biri, hamamın güneydoğu bölümünün caminin altında kalması ve içinde bulunan çiniler dikkate alınarak söz konusu tarihe yerleştirilmesidir⁹. Medresenin cami ve türbe ile ilişkisinin yanı sıra mimari özellikleri de göz önünde bulundurularak camiden önce yapılmış olduğu düşünülebilir.

Yapıların en büyük boyutlu olan ve külliyenin merkezinde yer alan kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı Cami enine yönelik gösteren

3. İ. H. Konyalı, **Abideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi**, Konya 1964, s. 386. Ayrıca M. Önder **Mevlâna Şehri Konya**, Ankara, 1971, s. 131.
4. Vakfiyeler, Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğünün 3 nolu defterinin 436 ve 2 no.lu defterinin 230. sayfasında kayıtlıdır. Vakfiyeler için bkz. İ. H. Konyalı, **a.g.e.**, s. 382-384.
5. K. Erdmann, **Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts**, I, Berlin 1961, s. 49-51.
6. İ. H. Konyalı, **a.g.e.**, s. 379-380.
7. *Mahperi Hatun*'un hayatı hakkında bilgi için bkz. O. Turan, "Les souverains seldjoukides et leur sujets non-musulmans", **Studia Islamica**, I (1953), s. 65-100, bil. s. 89; Ay. yaz, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, 2. baskı, İstanbul 1984, s. 403. Ayrıca bkz. Anonim, **a.g.m.** dipnot 2; M. Çayırdağ, **a.g.m.** dipnot 2.
8. Kitabesi için bkz. Halil Edlhem (Eldem), **Kayseriyye Şehri. Mebani-i İslâmiyye ve Kitâbeleri**, İstanbul 1334/1916, s. 64-65. Yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Akok, "Kayseri'de Hunad Mimari Külliyesinin Rölövesi", **Türk Arkeoloji Dergisi**, XVI/1 (1967), s. 5-44; H. Karamağaralı, "Kayseri'deki Hunad Camii'nin Restitüsyonu ve Hunad Mimari Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XXI (1976), s. 199-243.
9. E. Yurdakul, "Son Buluntulara göre Kayseri'deki Hunad Hamamı", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, II (1970), s. 141-151, bil. s. 151.

çok destekli, orta eksenli boyuna vurgulu, mihrap önü ve orta bölümü pandantiflerle geçilen kubbeli bir yapıdır. Orta bölümün kuzeyindeki yanyana iki birim haç tonozlarla, diğer birimler sivri tonozlarla örtülüdür (Res. 6). Kuzeybatıdaki enine ve boyuna üçer birimlik dikdörtgen alanda, sekizgen biçimli, içten kubbe ve dıştan piramidal külâhla örtülü Türbe yer alır. Yapı, cephelerindeki geometrik ve bitkisel bezemelerin yanı sıra ikiz pencereleri ve yüksek kaidesindeki mukarnas dizileriyle dikkat çekicidir (Res. 7-8). Türbenin câminin iç mekânında yer alması alışılmadık bir özelliktir; bu durum, türbenin yerinde Bizans Dönemine ait bir "vaftiz hücresi" olabileceği görüşüyle açıklanmaktadır¹⁰.

Caminin üç kapısından, sonradan pencereden kapıya dönüştürüldüğü öne sürülen kuzey cephesindeki kapısı ekseninde, doğu cephesindeki eksenin güneyinde, batı cephesindeki ise kuzeyindedir. Batı kapısının ekseninde yer alması, belki de türbe ile ilişkisini düşündürtebilir. Doğü kapısının konumu ise, daha çok caminin diğer yapılarla ve şehirle ilişkisinde aranmalıdır kanısındayız. Benzer özellikler gösteren doğü ve batı portalleri; geometrik ve bitkisel motiflerle yoğun bir biçimde süslenmiş (Res. 9-10), buna karşılık kuzey portalı sade bırakılmıştır.

Caminin kuzey cephesinin batısına bitişik olarak inşa edilmiş tek katlı *Medrese*, açık avlulu ve iki eyvanlıdır (Res. 11). Doğü kanat dışında üç yandan revaklarla kuşatılmış avlunun kuzey ve güneyindeki uzun kenarlarında sekizer dikdörtgen plânlı öğrenci hücresi yer alır (Res. 12). Yarım çapraz ve sivri tonozla örtülü doğü kanat ekseninde, ana eyvanın kuzeyindeki büyük boyutlu kareye yakın dikdörtgen plânlı ve örtü sisteminde üç bölümlü (sivri-yarım çapraz tonoz ve kubbeli) türbedâr odasının güneyindeki merdivenlerle ulaşılan kapıdan türbenin iç mekânına geçilir. İçindeki üç sandukadan güneydekinin *Mahperi Hatun*'a (Res. 13), yanındakinin II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızı *Selçuki Hatun*'a ait olduğu kitabelerinden anlaşılabilir¹². Üçüncü sanduka kitabesiz olduğundan, kime ait olduğu bilinmemektedir. Medresede, örtü sistemleri belirtilen ana eyvan ile kuzeyindeki oda dışında tüm mekânlar sivri tonozlarla örtülüdür. Medresenin batı cephesinde yer alan portalı geometrik ve bitkisel motiflerle süsüdür (Res. 14); caminin batı portaline göre daha sade olmakla birlikte büyük ölçüde benzer özellikler gösterir.

Caminin batısında yer alan ve güneydoğusundaki küçük bir bölümü caminin altında kalmış bulunan *Çifte Hamam*, yenilenmiş bölümlerine karşın günümüze oldukça iyi durumda gelebilmiş sayılı Selçuklu hamamlarından biridir. Doğüdeki er. ek-

ler bölümü dört eyvanlı ve dört halvetli, batısına bitişik kadınlar bölümü üç eyvanlı ve üç halvetli tiptedir¹³. Hamamın kadınlar kısmı, Etnoğrafya Müzesi olarak kullanılmış medresede sergilenen figürlü çinileriyle de dikkati çekmektedir.

Mahperi Hatun'un ikinci eseri, *Tokat-Zile karayolunda*, Tokat İli, Turhal İlçesi, Pazar Bucağı yakınındaki 1238-39 tarihli *Hatun Hanı*'dır. Ticaretin Selçuklu devlet politikasının I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminden başlayarak vazgeçilmez bir unsuru olması, özellikle Konya'yı kuzeyde Sinop'a, güneyde Antalya ve Alanya limanlarına bağlayan önemli karayolları üzerinde yaklaşık 30-40 km., bazen de daha sık aralıklarla hanlar yapılmasına neden olmuştur. Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın ölümüne (1237) kadar olan dönemde daha çok Orta Anadolu'yu doğuya bağlayan yollar üzerinde ve Antalya-Alanya çevresinde büyük programlı ve işlevsel açıdan şehir içlerindeki külliyele karşılaştırılabilecek çok sayıda han inşa edilmiştir. Mahperi Hatun zamanı ise, Konya'yı kuzeyde Sinop'a bağlayan yol üzerindeki hanlarla kendini gösterir. Bunların en önemlilerinden biri, hiç kuşkusuz *Hatun Hanı*'dır. Kapalı bölümle avludan oluşan karma tipteki hanların orta boydaki örneklerinden olan kuzeybatı-güneydoğu yönündeki yapı oldukça harap durumdadır (Res. 15). Dış duvarları kübik ve sekizgen payandalarla desteklenmiştir. İki yanda revaklarla oluşturulmuş açık galeri, kuzeybatıda ekseninde giriş eyvanı ve kuzeyinde biri eyvan, diğeri kapalı mekân, güneyinde iki kapalı mekândan oluşan ve tümünün sivri tonozla örtülü olduğu avlu, güney-doğusuna bitişik kapalı bölüme oranla daha büyük boyutludur. Kapalı bölüm, ek-sene simetrik beşer kare kesitli payeye iki yanda enine, ortada boyuna atılmış sivri kemerlerle bölünmüştür. Tüm birimlerin sivri tonozlarla örtülü olduğu iç mekânda orta bölüm daha geniş tutulmuş ve örtü sistemi beş takviye kemeri ile desteklenmiştir. Yapının iki portalinden kapalı bölüm portalı oldukça sade kuruluştaki olmasına karşın, avlu portalı kuruluşu ve özellikle geometrik bezemeleri açısından dikkat çekicidir (Res. 16)¹⁴.

Mahperi Hatun'un yaptırdığı diğeri bir yapı, *Yozgat-Akmağdeni karayolunda*, Akmağdeni il-

10. H. Karamağaralı, a.g.m., s. 208 ve not 21.

11. İmaret için bkz. A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, I, Paris 1931, s. 48; dersane için bkz. A. Kuran, *Anadolu Medreseleri*, I, Ankara 1969, s. 72.

12. Halil Edhem, a.g.e., s. 67-69.

13. Hamam hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. E. Yurdakul, a.g.m., s. 141-151.

14. K. Erdmann, a.g.e., s. 135-139.

çesine bağlı Karamağara bucağı yakınındaki Eylül 1239 tarihli *Çinçinli Sultan Hanı*'dır. Karma tipteki hanların bir diğer örneği olan yapının avlusu büyük ölçüde yıkılmıştır, kapalı bölümü de oldukça harap durumdadır. Dıştan kare kesitli payandalarla desteklenmiş kapalı bölüm avluya oranla daha küçük boyutludur. İç mekânı, dört sıra halinde eksene simetrik dörder kare kesitli payeye, orta bölüm dışında enine atılmış kemerlerle biçimlendirilmiştir. Orta bölüm vurgusunun örtü sistemiyle de artırıldığı mekânda tüm birimler sivri tonozlarla örtülmüştür. Çinçinli Sultan Hanı, Kayseri-Sivas-Amasya bağlantısını sağlayan karayolunun en önemli hanlarından biridir¹⁵.

Mahperi Hatun'un kitabeli başka yapısı olmasına karşılık, K. Erdmann dört hanı daha ona mal etmekte ve 1239-40 yıllarında yapıldığını öne sürmektedir. Bunlardan ilki, Kayseri'yi Amasya'ya bağlayan karayolu üzerinde, *Çekereksu*'nun batısındaki *Çekereksu Hanı*'dır. Karma tipteki hanların küçük boyutlu örneklerinden olan yapının avlusu yıkıktır, kapalı bölümü de büyük ölçüde haraptır. Kapalı bölümü, eksene simetrik iki sıralı dörder kare kesitli payeye boyuna atılmış sivri kemerlerle üç bölüme ayrılmıştır. Örtü sistemini oluşturan sivri tonozlar yıkıktır. İkinci örnek, *Sivas-Tokat karayolunda*, Tokat iline bağlı Artova ilçesinin 3 km. kuzeyindeki *Tahtoba Hanı*'dır. Günümüzde büyük ölçüde yıkık olan hanın yalnızca avlusunun doğu ve kuzey bölümleri ayakta. Doğuda eksende giriş eyvanı ile kuzeyinde bir, güneyinde iki dikdörtgen plânlı ve sivri tonoz örtülü mekân görülmektedir. Kuzeyde ise, dört birimden oluşan revak düzeyindeki açık galeri yer alır. Ayakta olan birimler sivri tonozla örtülmüştür. Üçüncü örnek, *Sivas-Amasya karayolunda*, Sivas iline bağlı Yıldızeli ilçesinin yaklaşık 35 km. kuzeyindeki *Çiftlik Hanı*'dır. Günümüzde yalnızca kapalı bölümü ayakta olan hanın avlusu olduğuna dair hiç bir veri yoktur. Portali yıkık olan kapalı bölümün doğu, batı ve kuzeyi kısmen ayakta (Res. 17). Kuzeybatı bölümü harap olmasına karşın sivri tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Diğer birimleri yıkık olan han K. Erdmann'a göre boylamasına üç sahnalı ve takviye kemerleriyle desteklenmiş sivri tonozlarla örtülmüştür. Dördüncü yapı, *Pazar-Tokat karayolunda*, Sungurköy'ün 4 km. güneyindeki İbibse Hanı'dır. Karma tipte olduğu kalıntılarından anlaşılan yapı çok harap durumdadır¹⁶.

Diğer bir banimiz, *Kütahya* dışında, şehrin batısındaki *Yoncalı Kaplıcası*'nı yaptırmış olan *Gülümsen Hatun*'dur. Büyük ölçüde yenilenmiş yapının (Res. 18) 1233-34 tarihli kitabesinden banisinin hacip (mabeyinci) Ramazan'ın kızı olduğu anlaşılmaktadır¹⁷.

Konya'daki *Gömeç Hatun Türbesi ve Medresesi*'nin banisinin, Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın eşi ve Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi, Mevlâna Celâleddin-i Rumi'nin müridesi Tokat'lı *Gömeç Hatun* olduğu anlaşılmaktadır¹⁸. Medrese yıkılmış olmakla birlikte, türbe günümüzde iyi durumdadır. *Konya*'da Selçuklu Dönemi surlarının ve Halkabegüş Kapısı'nın dışında, Musalla Mezarlığı'nda yer alan *Gömeç Hatun Türbesi* iki katlıdır. Yaklaşık kare plânlı alt kat, çapraz tonozla, büyük bir kemerle dışa açılan eyvan kuruluşundaki dikdörtgen plânlı üst kat sivri tonozla örtülmüştür. Güney duvarı ekseninde dikdörtgen bir nişin yer aldığı üst katta, eskiden *Gömeç Hatun*'un sandukasının (belki de çini kaplı) bulunduğu belirtilir¹⁹. Tuğla yapının beden duvarından yüksek ve yanlara taşkın olan kuzey (ön) cephesi günümüzde sıvalıdır (Res. 19). Ancak, kemerinde kısmen görülebilen geometrik ve bitkisel bezemeli çinilerin cepheyi de süslediği düşünülmektedir²⁰. Türbenin diğer cephelerinin ekseninde birer üçgen payanda görülür. Yapının inşa tarihi hakkında hiç bir bilginiz olmamakla birlikte, Selçuklu Dönemi şehir surlarının dışında, *Ertaş Kapısı* yakınında bulunduğu 1248 tarihli *Oğulbey Vakfiyesi*'nde belirtilen medresesinin yapım tarihi dikkate alınarak XIII. yüzyıl ortalarına veya üçüncü çeyreği başlarına ait bir türbe olduğu düşünülebilir²¹.

Kayseri'deki, kitabesinde tarih belirtilmemiş olan *Döner Kümbet*, 1275'lerde *Şah Cihan Hatun* adına yaptırılmıştır. Çift katlı türbe kare plânlı ve beşik tonozla örtülü alt katla, silindir biçimli ve kubbe ile örtülü üst kattan oluşur. Gövdesi, silmeli oniki sağır sivri kemerle hareketlendirilmiş ve üzeri koni biçimli bir külâhla örtülmüştür (Res. 20). Yapı, mimari özellikleri açısından erken dönem örneklerinden ayrılmakta, daha çok Ahlat ve Erzu-

15. *Ay.es.*, s. 140-143.

16. Yapılar için bkz. *Ay.es.*, s. 56-57 (*Çekereksu*); 57-58 (*Tahtoba*); 156-158 (*Çiftlik*); 191-192 (*İbibse*).

17. Kitabe için bkz. İ.H. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 21. Yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995, s. 273-278.

18. *Gömeç Hatun* için bkz. Ahmet Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. T. Yazıcı, I. İstanbul 1973, s. 227,338; II, s. 152-153,271; O. Turan *a.g.e.*, s. 532. Türbe için bkz. S.K. Yetkin, "Notes: The Turbeh of Gumaç Hatun, a Seljuk Monument", *Ars Orientalis*, IV (1961), s. 357-360; İ.H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 600-605.

19. İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 602.

20. *Ay.es.*, s. 601.

21. *Oğulbey Vakfiyesi* için bkz. *Ay.es.*, s. 603.

rum çevresindeki XIII. yüzyılın 2. yarısına veya XIV. yüzyıl başlarına ait türbelerle benzerlik göstermektedir. Türbe yalnızca kuruluşu açısından değil, süslemeleri ile de önceki örneklerden farklı özellikler yansıtmaktadır. Yapıda, alışagelmış geometrik ve bitkisel bezemelerin yanı sıra figürlü örneklerle de yer verilmiştir (Res. 21). Geometrik kompozisyonlar oldukça yüzeysel bir işçilik gösterirken, bitkisel ve figürlü bezemelerin yüzeyden taşkın plastik özellikleri dikkat çekicidir²². Bu süslemelerin benzer örnekleri, daha erken dönemde yalnızca *Divriği*'deki 1228-29 tarihli *Ulu Cami Külliyesi*'nde karşımıza çıkmaktadır. Bu benzerliği, belki de külliye'nin banilerinden birinin, daha sonra üzerinde durduğumuz gibi yine bir kadın - *Melike Turan Melek* - olmasına bağlayabiliriz. Ne yazık ki, sultan *I. Alâeddin Keykubad*'ın kızı olmasının dışında Şah Cihan Hatun'un kişiliği hakkında başka hiç bir bilgiye sahip değiliz.

Bu dönemde, Selçuklulara bağlı beyliklerde de kadın banilerle karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki, Artuklu emiri Necmeddin Alpi'nin eşi olan ve 1171 yılında Mardin'de ölerek oraya defnedilen *Zeynep Hatun*'dur. Diyarbakır ilinin *Hani İlçesi*'nde bulunan harap durumdaki *Hatuniye Medresesi* ile buna bağlı *Hasankeyf* teki çok küçük bir bölümü kısa bir süre öncesine kadar ayakta olan *Zeynebiye Zaviyesi*'nin *Zeynep Hatun* tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır²³. Tarafımızdan incelenip tanıtıldığı 1984 yılı öncesinde, büyük ölçüde tahrip olmuş medresenin güney kanadı dışında tümüyle toprak altında kaldığı yayınlardan anlaşılmaktadır²⁴. Yapı, 1977 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce temizletirilerek bugünkü durumuyla ortaya çıkarılmıştır. İncelemelerimiz sırasında büyük ölçüde harap olan yapının restitüsyonu yapılmış, araştırmacıların belirttiği gibi kapalı avlulu değil, açık avlulu ve üç eyvanlı, tek katlı bir medrese olduğu anlaşılmıştır (Res. 22)²⁵. Doğu cephesinin kuzeyindeki tümüyle yıkılmış portalin taş süslemelerinden bazı parçalar hâlâ medresenin avlusunda görülebilmektedir. Ancak, günümüzde yapının en dikkat çekici süslemeleri güneydeki ana eyvanın güney duvarında (Res. 23) ve güney cephesinde yer alır. Yapının, özellikle taş süslemeleriyle Artuklu medreseleri arasında özel bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun, bir kadın baninin eseri olmasıyla ilişkisi olduğundan kuşkusuz yoktur.

Önemli kadın banilerden biri de, Saltuklu Beyi İzzeddin Saltuk'un kızı *Mama Hatun*'dur ve kendisinin bir süre kardeşi Nasreddin Mahmud yerine Saltuklu Beyliğini yönettiği anlaşılmaktadır.

Mama Hatun'un, kardeşinin tahta geçtiği 1192 yılından önce ölmüş olabileceği düşünülmektedir²⁶. Selçuklu Dönemi'nde Erzurum-Erzincan kervan yolu üzerinde, Erzincan İli'ne bağlı *Tercan (Mama Hatun) İlçesi*'ndeki *Mama Hatun Kervansarayı* ve *Türbesi* *Mama Hatun* tarafından yaptırılmış olmalıdır.

Mama Hatun Kervansarayı kare planlı ve eş odaklı tiptedir. Dıştan payandalarla desteklenmiş yapının doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı avlusuna doğu cephesi eksenindeki dışa taşkın portalle girilir. Avlunun doğu kanadında eksende, büyük boyutlu ve ikişer yan nişleri bulunan mekân ile kuzeyinde doğuda bir dikdörtgen, batıda birbirine kuzey-güney yönünde bitişik kareye yakın iki dikdörtgen mekân yer alır. Avlunun kuzey ve güney kanatlarında kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı beşer mekân ile batıda aynı yönde birer eyvan; batı kanatta eksende doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı büyük bir eyvan ile iki yanında ikişer dikdörtgen mekân görülür (Res. 24). Güney ve kuzeydeki odalara bitişik, kuzeydeki daha küçük boyutlu doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı birer kapalı bölüm bulunur. Kuzeydeki bölümün batısına, güneyde doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve kuzeyde yaklaşık kare planlı birer oda yerleştirilmiştir. Avlunun kuzeybatı köşesindeki mekân çapraz, giriş eyvanı beşik, diğer tüm mekânlar sivri tonozlarla örtülüdür. Süslemesi olmayan yapı büyük boyutludur ve ender görülen plân şemasıyla dikkati çekmektedir²⁷.

Mama Hatun Türbesi, yuvarlak bir kuşatma duvarı içindeki avlunun ortasında yer alan iki katlı

22. Yapı için bkz. Halil Edhem, a.g.e., s. 106-108; F. Tümer, "Döner Kümbet", *Erciyes*, 3 (1938), s. 94; A. Gabriel, a.g.e., s. 77-79; O.C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri.-1-Selçuklu Dönemi*, Ankara, 1986, s. 159-163.
23. B. Konyar, *Diyarbakır Yıllığı*, III, Ankara, 1936, s. 365.
24. M. Sözen, *Anadolu Medreseleri. Selçuklu ve Beylikler Devri*, II, İstanbul 1972, s. 153-156; R.H. Ünal, *Diyarbakır İli'ndeki Bazı Türk-İslâm Anıtları Üzerine Bir İnceleme*, Erzurum, 1975, s. 49-66.
25. A. Durukan, "Hani, Hatuniye (Zeynep Hatun ya da Zeynebiye) Medresesi", *Vakıflar Dergisi*, XX (1988), s. 131-168.
26. O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973, s. 17-18.
27. R.H. Ünal, *Les monuments islamiques anciens de la ville d'Erzurum et de sa région*, Paris 1968, s. 146-152; A.T. Yavuz, "Anadolu'da Eşodaklı Selçuklu Hanları", *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2/2 (1976), s. 187-201, bil. s. 195-199.

bir yapıdır. Kuşatma duvarının güneybatısındaki sivri kemerli ve altı sıra mukarnas kavsaralı, yan yüzlerinde dörder cephele, aynalı kemerli ve ikişer sıra mukarnas kavsaralı birer niş bulunan portalden basık kemerli bir kapıyla avluya girilir. Dışta, kapının iki yanında istridide motifi kavsaralı ve sivri kemerli birer üçgen niş yer alır (Res. 25). Kuşatma duvarının iç yüzünde, portalin kuzeyindeki daha küçük olmak üzere, büyük boyutlu, adeta eyvan görünümünde oniki dikdörtgen niş görülür. Kuzeydeki üç sıra mukarnas kavsaralı nişte çeşme bulunur. Sivri tonoz örtülü kademeli sivri kemerli nişlerden yedisinde birer sanduka vardır. Avlunun ortasında yer alan türbenin, zemin kotunda sekizgene dönüşen kübik kaidesinin güney cephesindeki dört basamak merdivenle inilen üç sıra mukarnas kavsaralı sivri kemerli niş içindeki basık kemerli kapısı ile alt kata girilir. Kare plânlı iç mekân da içbükey sekiz dilimlidir ve dilimlerin örtü sisteminde de devam ettirilmesiyle sekiz dilimli bir külâhla örtülmüştür (Res. 27). Kuzey, doğu ve güney duvarlarına üst seviyede dikdörtgen çerçevesi ve yuvarlak kemerli birer mazgal pencere açılmıştır. Yapının kuşatma duvarındaki portalinde bitkisel, geometrik ve figürlü süslemeye yer verilmiştir (Res. 25) Portalin iki yanındaki nişlerde geometrik, içindeki çeşme nişinde bitkisel, merdiven girişinde geometrik bezeme görülür. Türbenin üst kat kapısı bitkisel, mazgal pencereler geometrik ve bitkisel motiflerle süslüdür. Mimari özellikleri ve süsleme programıyla Selçuklu mimarisinin alışılalmış örneklerinden oldukça farklı uygulamalar yansıması nedeniyle türbe, bölgenin hristiyan mimarisi ile ilişkili görülmüştür²⁸.

Selçuklulara bağlı beyliklerdeki kadın baniler değerlendirildiğinde, kuşkusuz bu kişilerin en önemlisi Erzincan Mengüceklî Beyi Fahreddin Behramşah'ın kızı ve Divriği Mengüceklî Beyi Ahmed Şah'ın eşi Melike Turan Melek'tir. Eşi Ahmed Şah'ın yaptırdığı Divriği'deki 1228-29 tarihli Ulu Camii'ye güneyden bitişik Darüşşifa ile içindeki Türbe Turan Melek tarafından aynı yıl yaptırılmıştır (Res. 28). Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad zamanında yaptırılan topluluğun mimarı Ahlat'lı Muğis oğlu Hürremşah'tır. Kapalı avlulu medrese plan şemasının yansıtan Darüşşifa üç eyvanlıdır, batı ve güney kanatları çift katlıdır. Avlu, serbest desteklere çift yönlü sivri kemer atılımlıyla dokuz bölüme ayrılmıştır. Merkezinde sekizgen bir havuzun bulunduğu orta birimin üzeri, günümüzde camlı demir doğrama bir külâhla örtülmüştür. Diğer birimlerin örtü sistemini sivri,

yarım çapraz ve yıldız tonozlar oluşturmuştur. Doğuda, ana eyvanın kuzeyindeki Türbe mekânı batıda bir kemerle ikiye bölünerek batısı beşik tonozla, doğusu tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülmüştür. Türbede onaltı sanduka bulunmaktadır. Batıda, girişte ilk sırada ortadaki firuze sırlı tuğlarla kaplı olanı Turan Melek'e, orta sıradaki altıgen firuze sırlı çinilerle kaplı olan batıdan ikincisi Ulu Camii'nin banisi Ahmed Şah'a aittir. Darüşşifanın batı cephesindeki, silmeli sivri kemerlerle sınırlanmış olan "Gotik" portalde, hem caminin batı kapısında olduğu gibi yüzeysel, hem de kuzey kapısındaki gibi yüzeyden taşkın geometrik, bitkisel ve figürlü süslemeler görülür (Res. 29). Yapının en ilgi çekici süslemelerinden biri, portalin iki yanındaki yuvarlak rozetlerin üzerinde, büyük ölçüde tahrip olmuş birer insan figürünün yer almasıdır. Ayrıca, portalin kuzeyinde altta, iki yanındaki silmeli üçgenlerle sınırlanmış yüzeyde, daha iyi durumda iki insan figürü bulunur (Res. 30). Batıdaki cepheden gösterilmiş kadın figürü ile diğeri yandan gösterilmiş erkek figürü, kanımızca yapı topluluğunun banilerini temsil etmektedir²⁹. Darüşşifa; plân şeması, mimari öğeleri ve süslemelerinin yanı sıra, Ulu Camii'ye bitişik inşa edilmiş olmasıyla da Anadolu Selçuklu mimarisinde ünük bir örnektir.

Tunceli ili, Mazgirt İlçesi'ndeki 1252 tarihli Elti Hatun Camii'nin banisi olduğu anlaşılan ve kitabesinde Süleyman Şah kızı olduğu belirtilen Elti Hatun'un, baba adının farklılığına ve aradaki büyük zaman dilimine bakılarak, aşağıda üzerinde durulacak Kayseri Külük Camii'ni onartan Atsız El-

28. D. Kuban, *Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1965, s. 152. Yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. S.K. Yetkin, "Mama Hatun Türbesi", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I (1956), s. 75-81.

29. S. Ünver, "Türk Tıp Tarihi: Divriği'de Turan Malik Hastanesi 1228", *Tedavi Seririyatı ve Laboratuvarı*, 4/15 (1934), s. 1-4, bil. s. 2-3; H. Arel, "Divriği Ulu Camii Tekstil Kapısı ve Diğerleri", *Vakıflar Dergisi*, V (1962), s. 113-125, bil. s. 122; D. Kuban, "The Mosque and Hospital at Divriği and the Origin of Anatolian-Turkish Architecture", *Anatolica*, 2 (1968), s. 122-129, bil. s. 125. Yapı hakkında bilgi için ayrıca bkz. M. van Berchem-Halil Edhem, *Materiaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, I, Le Caire 1910, s. 77-79; A.S. Ülgen, "Divriği Ulu Camii ve Dar üş - Şifası", *Vakıflar Dergisi*, V (1962), s. 93-98, bil. s. 97-98; A.H. Bayat, "Kuruluşunun 750. Yılında Divriği Turan Melek Darüşşifası, Muharrem 626 H./Aralık 1228", *Türk Kültürü*, XVII/194 (1978), s. 87-100; A. Durukan, "Divriği Ulu Camii Külliyesi", *Kültür ve Sanat*, 1/2 (Nisan 1989), s. 46-52, bil. s. 49-50; G. Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara 1992, s. 51-55.

ti Hatun'la aynı kişi olmadığı sonucuna varılabilir. Günümüzde mevcut olmayan *medresesinin* de caminin doğusunda bulunduğu öne sürülmektedir³⁰. Elti Hatun Camii, doğu-batı yönünde dikdörtgen plânlı ibadet mekânı ile kuzeyine bitişik yaklaşık kare plânlı giriş mekânından oluşmaktadır. Giriş mekânına, doğu cephesi eksenindeki dışa taşkın ve beden duvarından yüksek tutulmuş sivri kemerli niş içindeki yedi sıra mukarnas kavsaralı ve basık kemerli bir kapıyla girilir. Girişin kuzey cephesinin batısında, dikdörtgen biçimli ve üç sıra mukarnas kavsaralı çeşme nişi yer alır. Aynalı çapraz tonoz örtülü giriş mekânının güney duvarında eksenin batısında yarım yuvarlak bir mihrap nişi ve doğusunda, ibadet mekânına girişi sağlayan basık kemerli kapı bulunur. Bu mekân kanımızca son cemaat yeri olarak yapılmıştır. İbadet mekânı, eksele simetrik çift sıralı ikişer kare kesitli payeye çift yönlü sivri kemer atılımıyla, ortadakiler geniş ve kare planlı, yanlardakiler uzunlamasına dikdörtgen planlı dokuz birime ayrılmış ve her birim-birer haç tonozla örtülmüştür. Ortadaki birimin tonozu farklı olarak aynalıdır. İbadet mekânının kuzey cephesinde, batıdaki basık kemerli kapı *hünkâr mahfili* kapısı olarak değerlendirilmektedir³¹.

Yapı topluluğunun parçası olduğu düşünülen iki bölümlü *Elti Hatun Türbesi* 1252-53'lere tarihlenmektedir³². Kuzey cephesi önünde, üstü açık eyvan biçimli bir giriş bölümü olan sekizgen prizma biçimli tek katlı türbe sekizgen piramit külâhla örtülmüştür. İç mekândaki üç sandukanın kimlere ait olduğu bilinmemektedir. Türbenin kuzey cephesindeki dikdörtgen biçimli silmeli kapısının üzerinde basık bir kemer yayı görülür ve dıştan üç yönlü silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Doğru, güney ve batı cephelerindeki dikdörtgen pencereler de silmelerle sınırlandırılmıştır, üstlerinde birer basık kemer yayı görülür.

İlgimizi çeken diğer bir kadın baninin adına ise, Kayseri'nin *Develi ilçesindeki* 1281-82 tarihli *Ulu Cami*'nin kitabesinde *Said* kızı olarak *Göçer Arslan oğlu Nasrullah*'la birlikte rastlanmaktadır (Res. 31). Ancak ne yazık ki, kadın banimizin kimliği hakkında bilgi bulunamamıştır. Kuzey-güney yönünde dikdörtgen plânlı **Ulu Cami**, boylamasına çok destekli ibadet mekânının güneyde enine bir sahinla kesildiği ve mihrap önünde oluşturulmuş kare birimin pandantif geçişli bir kubbe ile örtüldüğü değişik bir plân şeması yansıtmaktadır³³. Yapı, özellikle kesme taş mihrabındaki bitkisel bezemeleri ile dikkati çekmektedir (Res.32).

2. Kadınlar Tarafından Onarımı Gerçekleştirilen Yapılar

Selçuklu Dönemi'ndeki kadın banilere, yalnızca yapı inşa ettiren kişiler olarak değil, aynı zamanda yapı onarımını gerçekleştiren kişiler olarak da rastlıyoruz. Bu kişilerin başında *Atsız Elti Hatun* gelmektedir. Danişmentli Beyi Yağıbasan'ın torunu olan *Atsız Elti Hatun*, 1143'lerde Danişmendliler tarafından yaptırılan *Kayseri Külük Külliyesi*'nde (cami ile medrese, belki de hamam), 1210-11 yılında gerçekleştirilen onarımı (Res. 33) yaptırmıştır³⁴. Bu onarımda, özellikle onarım kitabesinin yer aldığı kuzeydoğu köşedeki portal yapılmış ve muhtemelen yapı doğuya doğru genişletilmiştir. Caminin çini mozaik kaplı mihrabının bu onarımdan sonra, XII. yüzyıl sonlarına doğru yapıldığı belirtilmekle birlikte³⁵, bu görüşü destekleyecek bir kanıt elimizde yoktur. Halil Edhem, kitabe-deki "emere" sözcüğüne dayanarak, yapının banisinin *Atsız Elti* olabileceğini öne sürmektedir³⁶.

Selçuklu Dönemi'nde kadın banilerin yanı sıra, dönemin kültür yaşamına katkıları olan bazı kadınlar da dikkati çekmektedir. Bunların başında, *Mevlâna Celâleddin-i Rumi*'nin müridesi olan, Sultan II. *Gıyaseddin Keyhüsrev* ile *Gürcü Hatun*'un kızı ve vezir Muineddin Süleyman Pervane'nin eşi *Sultan Gürcü Hatun* gelmektedir. *Ahmet Eflakî*'nin naklettiğine göre, saray ressamı Rum asıllı *Aynüddeve*'ye *Mevlâna*'nın portresini yaptırmak istemiş ve sanatçı *kâğıd-ı mahzenî* denilen tabaka kâğıtlara *Mevlâna*'nın oniki portresini yapmıştır³⁷. Ne yazık ki, bu resimlerin hiç biri günümüze gelememiştir.

30. O.C. Tuncer, "Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Camii", *Önasya*, 7/75 (1971/72), s. 14-17, bil. s. 17.

31. *Ay.mak.*, s. 15-16.

32. O.C. Tuncer, *a.g.e.*, s. 251-252, bil. s. 252.

33. Yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. K. Karamete, "Develi Ulu Camii", *Erciyes*, 81 (1949), s. 18-19; T. Özgüç-M. Akok, "Develi Abideleri", *Bulleten*, XIX/75 (1955), s. 377-384, bil. s. 378-381.

34. Halil Edhem, *a.g.e.*, s. 32-34; A. Gabriel, *a.g.e.*, s. 36-39; E. Yurdakul, "Kayseri Külük Camii ve Medresesinde Yapılan Hafriyat ve Araştırma Sonuçları ile İlgili Yeni Görüşler", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 1 (1974), s. 163-177; Ay.yaz, *Kayseri-Külük Camii ve Medresesi*, Ankara 1996.

35. Kşl. A. Gabriel, *a.g.e.*, s. 39; Ö. Bakırcı, *Onüçüncü ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları*, Ankara 1976, s. 192.

36. Halil Edhem, *a.g.e.*, s. 34; ayrıca bkz. H. Crane, *a.g.m.*, s. 31.

37. Ahmet Eflakî, *a.g.e.*, I, s. 400-401.

Ayrıca, bir bölümü kadın baniler tarafından kadınlar için yaptırılmış yapıları da unutmamak gerekir. Özellikle süslemeleriyle dikkati çeken bu yapıların ikisi 'Kayseri'de karşımıza çıkmaktadır.

Kayseri'de, Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın ikinci eşi ve Eyyubi hükümdarlarından *Melik-el Adil Ebubekir ibn Eyyub'un* kızı ("ismet ed-dünya ve 'd-din binti el-Melik el-Adil") *Melike Adiliye* için kızları tarafından yaptırılan 1247-48 tarihli *Çifte Kümbet* çift katlı, sekizgen biçimli ve piramit külâhla örtülü bir yapıdır. Karşısında bulunduğu söylenen ikinci türbeden hiç bir iz yoktur³⁸. Yapının kare plânlı alt katı sivri tonozla, güney yüzünde yarım yuvarlak bir mihrap nişi bulunan üst katı ise sekiz dilimli bir kubbeye örtülüdür. Üzerinde duracağımız diğer örneğe oranla daha sade görünümlü olan yapının ön cephesi ile kapısı geometrik ve bitkisel motiflerle süslüdür (Res. 34). Sivri sağır kemerlerle hareketlendirilmiş diğer cepheler, saçak altında tüm yapıyı dolaşan yazı şeridi dışında oldukça sade bir görünümdedir. Kaynaklarda *Melike Adiliye* hakkında pek bilgi yoktur. Yalnızca, Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın kendisine vâlihat yaptığı küçük oğlu IV. İzzeddin Kılıç Arslan'ın *Melike Adiliye'den* olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, *Keykubad'ın Melike Adiliye ile* düğünü ve sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in emriyle *Ankara'da* öldürülmesi de kaynaklarda anılmaktadır³⁹.

Kendisi adına yapı inşa edilen bir diğer kişi, Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı ve Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile I. İzzeddin Keykavus'un kardeşleri "ismet ed-dünya ve 'd-din" *Gevher Nesibe'dir*. Sağlığında yapımına başlanan, ancak kitabesine göre vasiyeti üzerine ölümünden sonra tamamlanan *Kayseri'deki* 1205-06 tarihli *Gevher Nesibe Darüşşifası* (Çifte Medrese), darüşşifa, bimarhane, hamam ve medrese ile içindeki *Gevher Nesibe'nin türbesinden* oluşan bir yapı topluluğudur (Res. 35). Yapı dağılımından da anlaşılacağı gibi, burada yalnızca hastalar tedavi görmüyor, aynı zamanda tıp eğitimi de veriliyordu. Topluluğun ana yapısını oluşturan *Darüşşifa* ve batısına bitişik *Medrese* açık avlulu, avlunun dört yandan revaklarla kuşatıldığı dört eyvanlı ve tek katlı yapılardır (Res. 36-37). Darüşşifanın doğusunda, bir koridorun iki yanında onar dikdörtgen odanın yer aldığı *Bimarhane*; bu bölümün kuzeyinde tek mekânli ve kubbeye örtülü *Hamam* bulunur. Çift katlı *Türbe* medrese avlusunun doğusunda, yan eyvanın kuzeyindeki mekândır. Kare

plânlı alt katı sivri tonozla, içten ve dıştan sekizgen plânlı üst katı piramit biçimli bir külâhla örtülüdür (Res.38).

Yapı topluluğunun en dikkat çekici ögesi, darüşşifanın güney cephesi eksenine yerleştirilmiş portalidir. Yedi sıra mukarnas kavsaralı ve sivri kemerli portalde, yoğun geometrik süslemenin yanı sıra bitkisel bezeme, Sultan II. Kılıç Arslan'ı simgelediği düşünülen bir arslan tasviri ile üstte bugün kısmen görülebilen çift yılan (ejder) motifi yer alır (Res.39). Kötü ruhlara karşı koruyucu ve hastalara şifa verici özelliği olan bu motif, günümüzde olduğu gibi Selçuklular zamanında da tıbbın simgesi olarak kullanılmıştır. Anadolu'da günümüze gelebilmiş en erken tarihli Selçuklu darüşşifa topluluğu olması açısından *Gevher Nesibe Darüşşifası'nın* Anadolu-Türk mimarisinde ayrı bir önemi vardır⁴⁰.

Selçuklu sultanlarının artık tümüyle gücünü yitirdiği bir dönemde, İlhânlılar tarafından yaptırılmış 1308-09 tarihli *Amasya Darüşşifası'nda* oldukça ilginç bir durumla karşılaşmaktayız. Yapının *İlduz Hatun* adına *Abdullah oğlu Amber* tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. İlduz Hatun, İlhânlı Hakanı Olcaytu Hüdabende'nin eşidir, Amber adlı kişinin ise İlduz Hatun'un kölesi ve harem ağası olduğu belirtilmektedir⁴¹. Açık avlulu, üç eyvanlı medrese plân şemasını yansıtan darüşşifa (Res. 40), özellikle batıdaki giriş cephesinin düze-

38. A. Gabriel, a.g.e., s. 76. Yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Edhem, a.g.e., s. 75-78; O.C. Tuncer, a.g.e., s. 151-155; H. Önkâl, a.g.e., s. 103-107.

39. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, 2. baskı, İstanbul 1984, s. 357,389-390; düğün için bkz. İbn Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, çev. M.N. Gencosman, Ankara 1941, s. 115-118; *Melike'nin ölümü için bkz. Ay.es.*, s. 191.

40. Yapı topluluğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. S. Ünver, *750 Yıl Önce Kurulan Kayseri Tıbbiyesi*, İstanbul 1956; K. Gürkan, "L'Hôpital école de Kayseri", *Pagine di Storia della Medicina*, VIII (1964), s. 3-10; M. Akok, "Kayseri'de Gevher Nesibe Darüşşifası ve Sahabiye Medresesi Röleve ve Mimarisini", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII/1 (1968), s. 133-184; A.A. İnan, *Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyesi (H. 602-M. 1206)*, Ankara 1969; H. Sipahioğlu, *Kayseri Gevher Nesibe Sultan Tıp Sitesi. 1206*, Kayseri 1981.

41. A. Gabriel, a.g.e., II, s. 50. Yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. Hüsameddin (Yasar), *Amasya Tarihi*, I, İstanbul 1327/1909, s. 171-174; A.S. Ünver, "Amasya Darüşşifası (1308)", *Tedavi Seririyatı ve Laboratuvarı*, V/17 (1935), s. 1-6; A.S. Ünver, *Selçuk Tababeti. XI-XIV'üncü Asırlar*, Ankara 1940, s. 41-46; H.B. Kunter, *Amasya Darüşşifası*, *Ülkü*, I/8 (1947), s. 12-13; G. Cantay, a.g.e., s. 67-71.

ni ve portalindeki yüzeyden taşkın bitkisel bezemeleriyle dikkati çekmektedir (Res. 41). Ayrıca, basık kemerli kapının üzerinde, arkadan gösterilmiş diz çökmüş bir insan figürüne de yer verilmiştir (Res. 42).

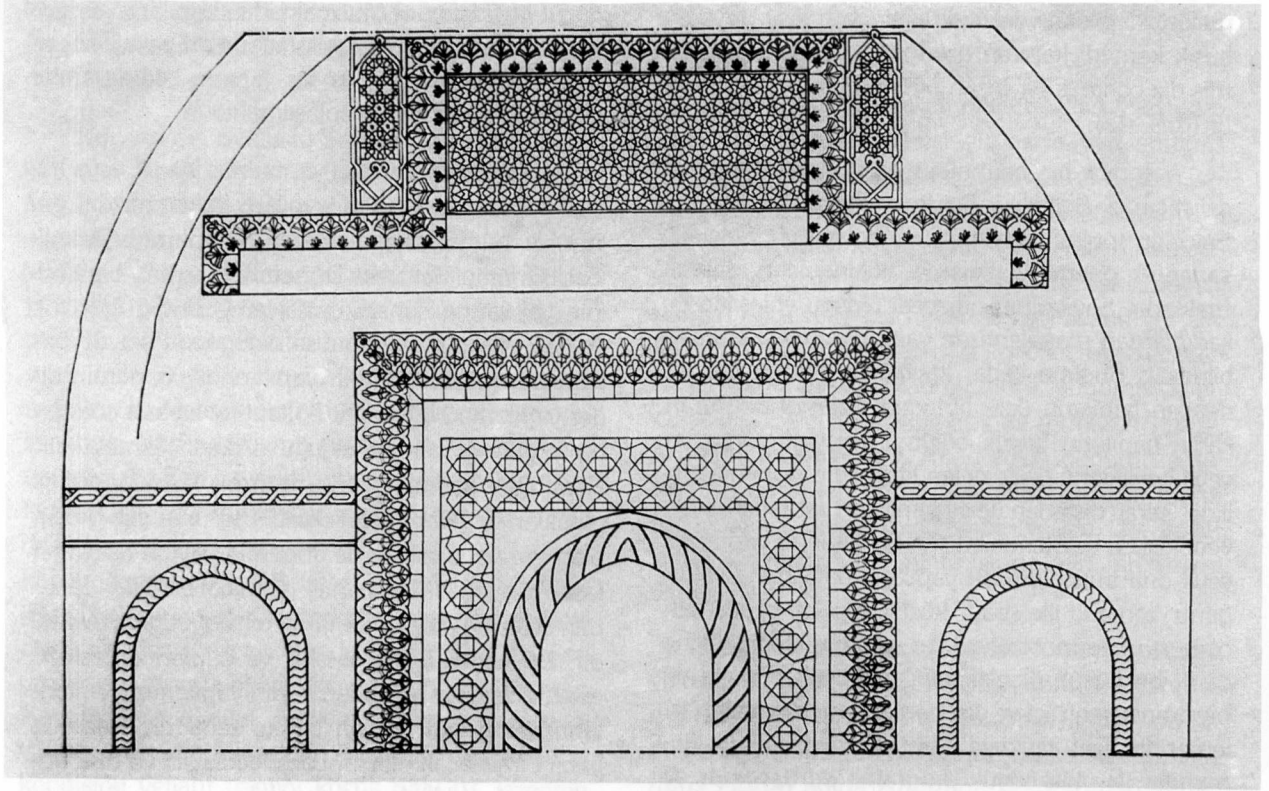
Yalnızca bir bölümünü eserleriyle tanıtmaya çalıştığımız Selçuklu Dönemi kadın banilerinin, Selçuklu toplum yaşamına ve dolayısıyla Selçuklu sanatına önemli katkılarda buldukları anlaşılmaktadır. Sayılarının otuzüç olduğu anlaşılan bu kadınlardan makalemizde yalnızca onbeşi tanıtılabilmektedir. Bugüne kadar kaynaklar yoluyla belirlenebilen banilerin üçte birinden fazlasını oluşturan kadın banilerin büyük bölümü Selçuklu sarayının veya beyliklerin önde gelen kişileridir. Bununla birlikte, saray dışından üç ve kimlikleri saptanamayan yedi kişi de belirlenebilmiştir. Bu kişilerin yaptırmış veya onartmış oldukları yapıların dağılımına baktığımız zaman, ilk sırayı küçük ölçekli yapılardan olan *türbelerin* oluşturduğu görülmektedir. İlginç olan, bu küçük ölçekli yapıları büyük boyutlu ve programlı şehir içi ve dışı *han*larla *medreselerin* izlemesidir. Eşit sayıdaki *camiler*, *mescitler* ve *hamamlar* ile yine büyük programlı *darüşşifalar* az sayıda, ancak önemli örneklerle karşımıza çıkmak-

tadır. En son iki grubumuzu ise *tarikât yapıları* ile *darül-huffazlar* oluşturmaktadır. Yapıların türlerine göre dağılımına bakıldığında, idari ve askeri yapılar dışında hemen her tür yapının kadın baniler tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Kadınlar tarafından yaptırılmış büyük veya küçük boyutlu olsun tüm yapılara baktığımızda, genellikle mimari biçimlemenin ve malzeme-teknik özelliklerinin Selçuklu Dönemi'nin erkek banilerinin yapılarına benzer özellikler yansıttığı görülür. Ancak, süsleme söz konusu olduğunda her tür bezemenin kadın banilerin yapılarında, dönemin diğer yapılarının büyük bir bölümüne kıyasla çok daha yoğun ve zengin olduğu dikkati çekmektedir. Kanımızca kadınların inşa ettirmiş veya onartmış oldukları yapılar biçimlemede ve bununla koşut olan işlevsel özelliklerde dönemin yaygın üslûbuna fazla bir yenilik katmamış olmakla birlikte, dönemin süsleme anlayışına farklı bir boyut getirmişlerdir. Bu nedenle, biçim-işlev ve bunların ötesinde estetik kaygılar açısından kadın yapılarının, sultanların damgasını taşıyan birkaç şehir dışı hanı bir yana bırakılacak olursa, daha etkileyici ve dışa dönük yapılar oldukları söylenebilir.

Res. 18: Kütahya Yoncalı Kaplıcası, batıdan görünüm (C. Parla, 1996)

Res. 23: Hani Hatuniye Medresesi, ana eyvan süslemeleri (1984)

Res. 30: Divriği Darüşşifası, portalin kuzeyindeki süsleme (Gabriel, 1931)

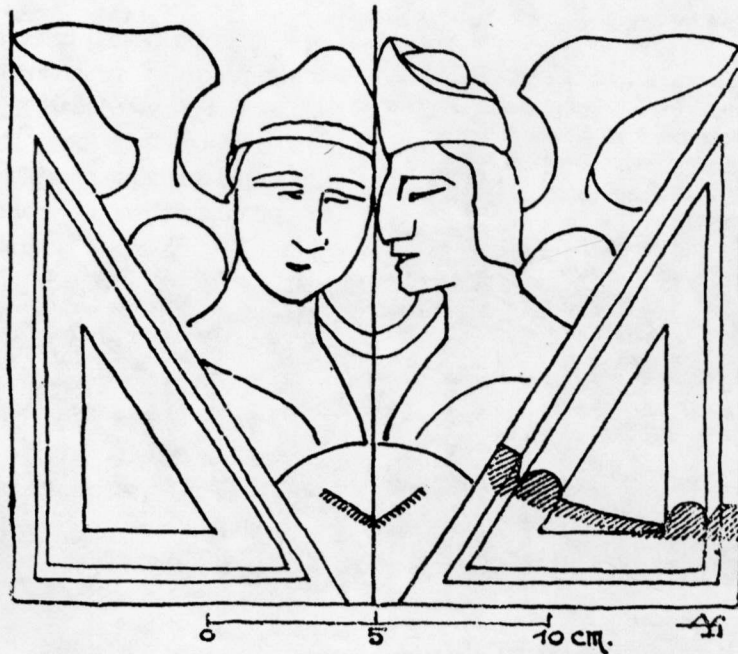
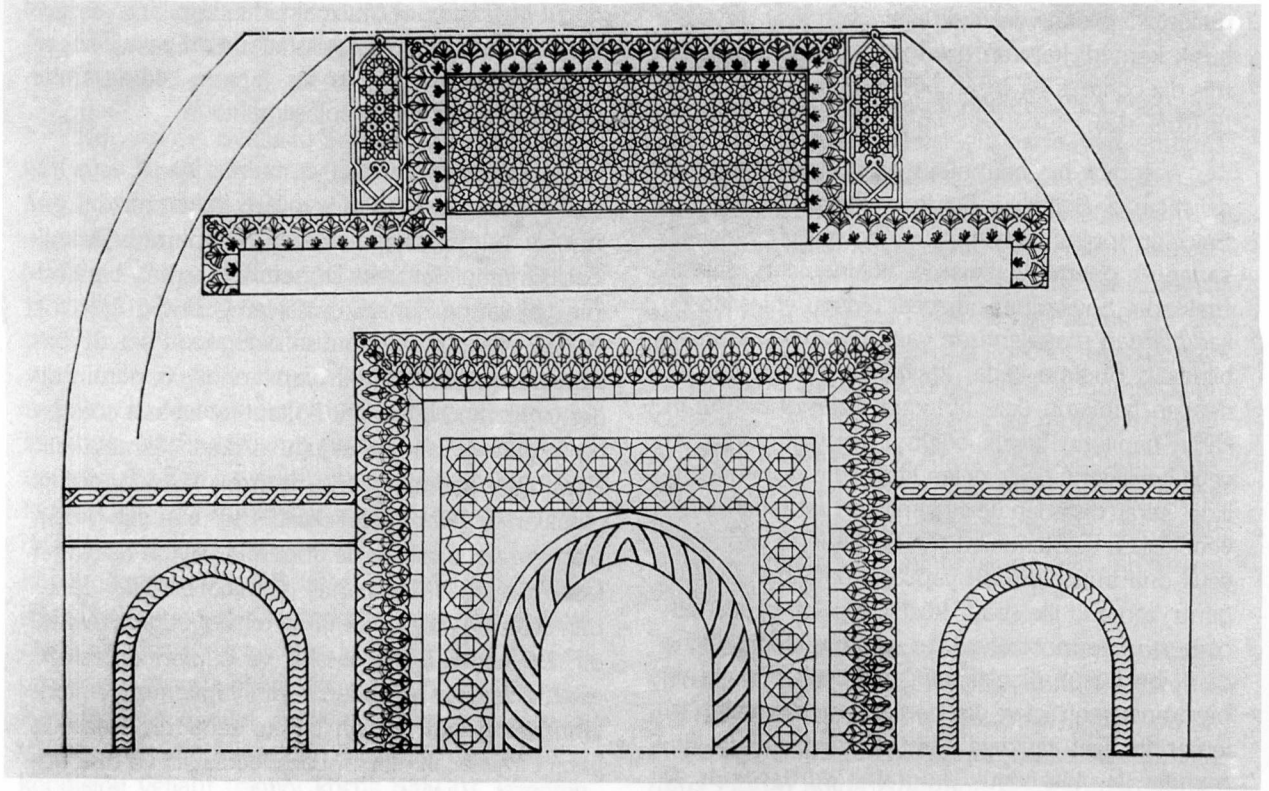

FIG. 120.

Res. 23: Hani Hatuniye Medresesi, ana eyvan süslemeleri (1984)

Res. 30: Divriği Darüşşifası, portalin kuzeyindeki süsleme (Gabriel, 1931)

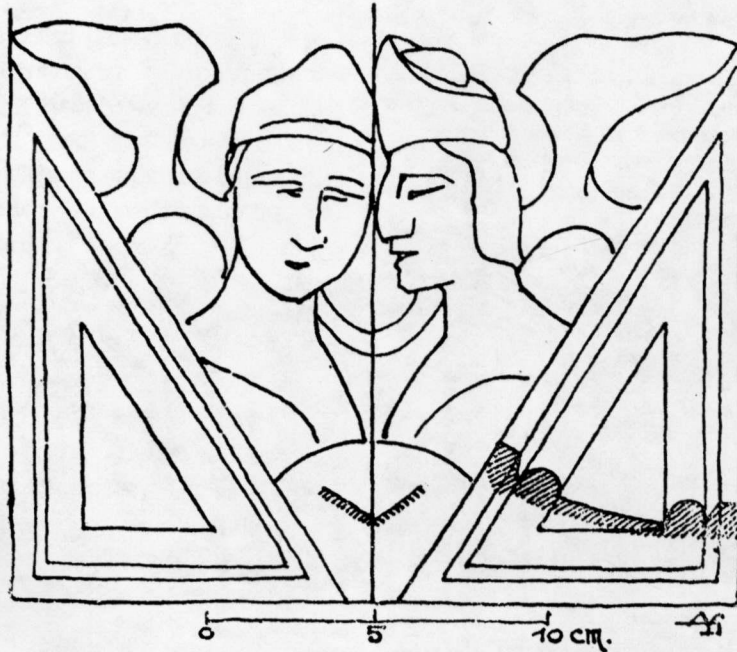

FIG. 120.

Res. 5: Kayseri Huand Hatun Külliyesi, batıdan görünüm (1994)

Res. 4: Konya Hatuniye Mescidi Minaresi, şerefe altı (1994)

Res. 6: Kayseri Huand Hatun Camii, ibadet mekânı, kuzeye bakış (1991)

Res. 7: Kayseri Huand Hatun Türbesi, güney-batı cephe (1991)

Res. 8: Kayseri Huand Hatun Türbesi, süsleme, ayrıntı (C. Parla, 1995)

Res. 9: Kayseri Huand Hatun Camii, doğu portal (1995)

Res. 10: Kayseri Huand Hatun Camii, batı portal (1995)

Res. 11: Kayseri Huand Hatun Medresesi, avlu, güneybatıya bakış (1988)

Res. 12: Kayseri Huand Hatun Medresesi, avlu, kuzeye bakış (1994)

Res. 13: Kayseri Huand Hatun Türbesi, iç mekân, Mahperi Hatun'un lahdi (1994)

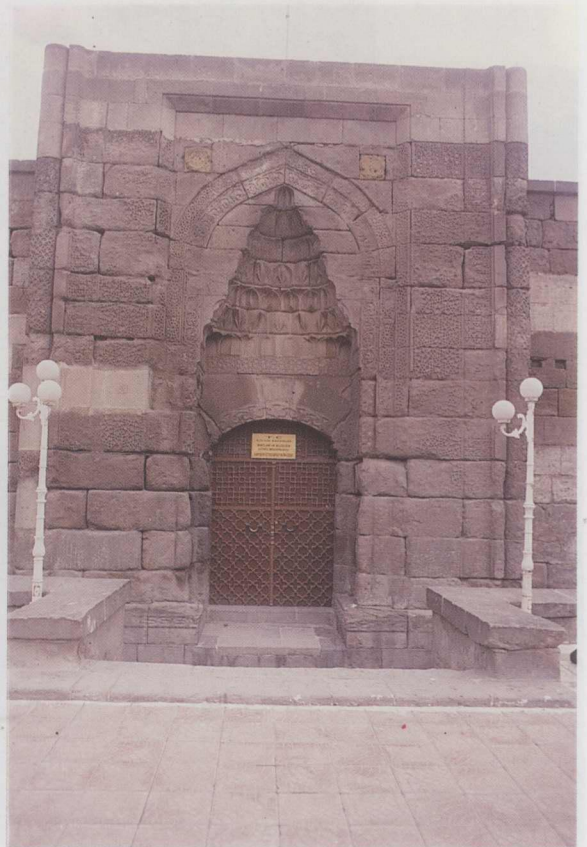
Res. 15: Hatun Hanı, kuzeybatıdan görünüm (1991)

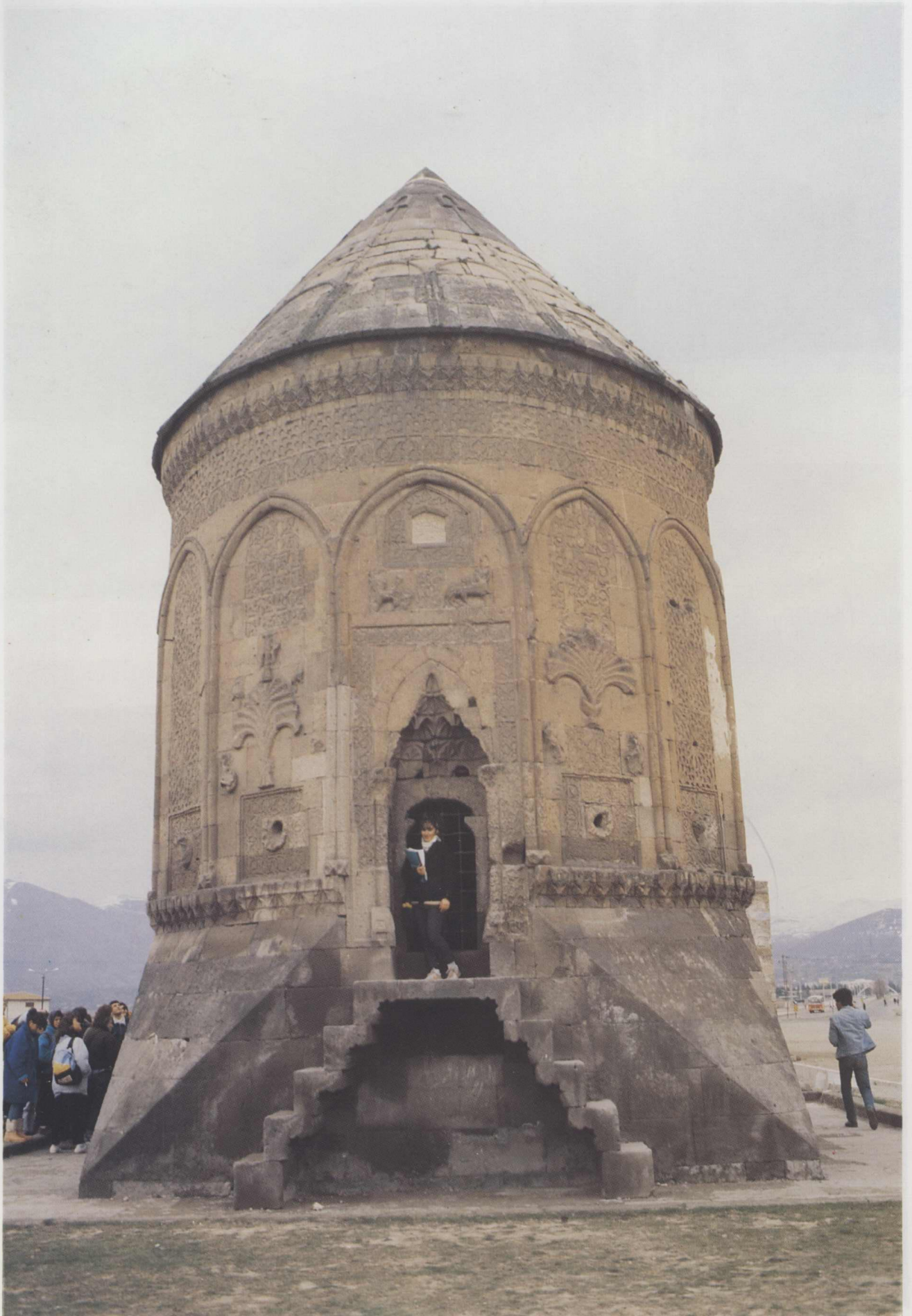
Res. 16: Hatun Hanı, portal (1991)

Res. 17: Çiftlik Hanı, kuzeyden görünüm (1991)

Res. 14: Kayseri Huand Hatun Medresesi, portal (C. Parla, 1995)

Res. 20: Kayseri Döner Kümbet, kuzeybatıdan görünüm (1993)

Res. 19: Konya Gömeç Hatun Türbesi, kuzeydoğudan görünüm (1989)

Res. 21: Kayseri Döner Kümbet, portal (1993)

Res. 22: Hani Hatuniye Medresesi, batıdan görünüm (1984)

Res. 25: Tercan Mama Hatun Türbesi kuşatma duvarı, güneybatıdan görünüm (1989)

Res. 26: Tercan Mama Hatun Türbesi, güneyden görünüm (1989)

Res. 24: Tercan Mama Hatun Kervansarayı, avlu, kuzeye bakış (1989)

Res. 27: Tercan Mama Hatun Türbesi, içten örtü sistemi (1989)

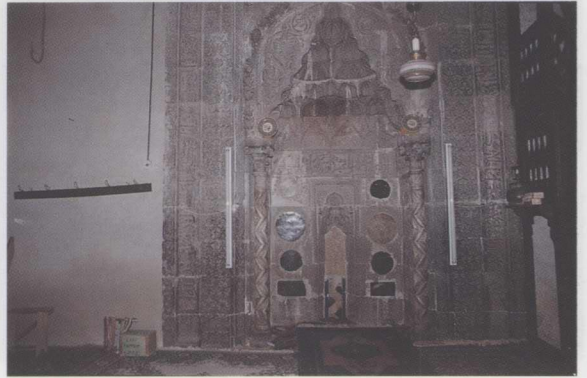
Res. 28: Divriği Ulu Cami Külliyesi, batıdan görünüm (1987)

Res. 29: Divriği Darüşşifası, portal, ayrıntı (1987)

Res. 31: Develi Ulu Camii, kuzeyden görünüm (1991)

Res. 32: Develi Ulu Camii, mihrap (1991)

Res. 35: Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ve Medresesi, güneyden görünüm (1993)

Res. 34: Kayseri Melike Adiliye Türbesi, kuzeybatıdan görünüm (1985)

Res. 33: Kayseri Külük Külliyesi, kuzeydoğudan görünüm (1987)

Res. 36: Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası, avlu, güneye bakış (1993)

Res. 39: Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası, güney cephe ve portal (1986)

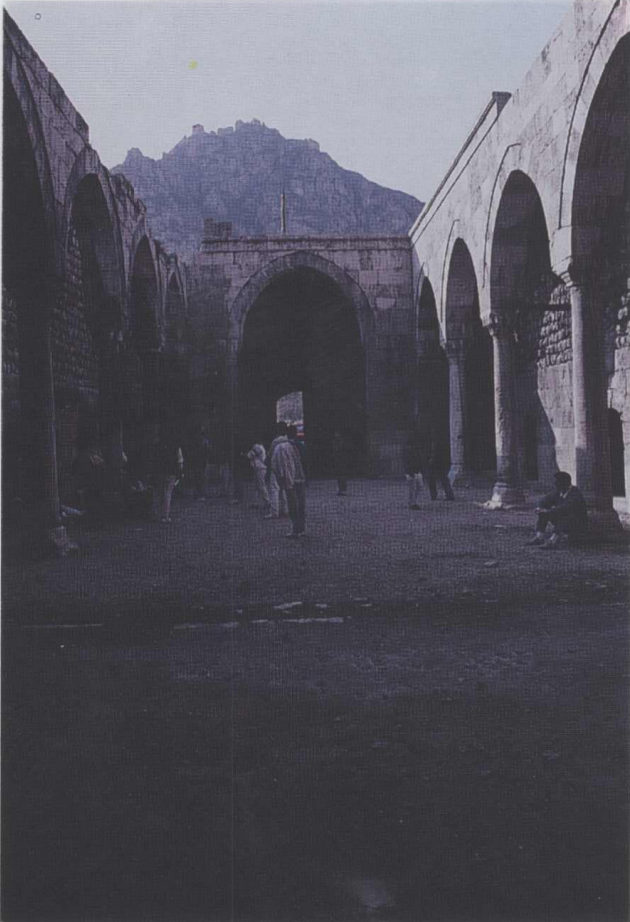
Res. 37: Kayseri Gevher Nesibe Medresesi, aulu, kuzeye bakış (1993)

Res. 38: Kayseri Gevher Nesibe Türbesi, batıdan görünüm (1986)

Res. 41: Amasya Darüşşifası, batı cephe (1996)

Res. 40: Amasya Darüşşifası, avlu, doğuya bakış (1991)

Res. 42: Amasya Darüşşifası, kapı üzerindeki süsleme (1996)

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE FİYATLAR VE ÜCRETLERİN KARŞILIKLI MUKAYESESİ

Mustafa BALABAN

B

GİRİŞ

ugünkü yurdumuzu bize kazandıran Selçuklu Türklerinin tarihi üzerinde yapılan araştırmaların çok yetersiz olduğu ve yapılan çalışmaların da sadece siyasi olaylardan ibaret olduğu bilinmektedir. Halbuki özellikle son yıllarda Osmanlı tarihi üzerinde yapılan iktisadi çalışmalar çok önemli sonuçlar vermiştir. Aynı şekilde Selçuklu tarihinin de incelenmesinin çok büyük faydalar getireceğine inanıyorum.

İncelememiz olan Türkiye Selçuklu Devleti'nde paranın durumu, fiyatlar ve ücretler mahdut kaynaklarla yapılan bir araştırma olup, özellikle bu alanda yapılan çalışmaların ilk örneklerinden biri olduğu için birçok eksikliği olacağı tabiidir. Fakat bu çalışmaların devam ettirilmesi halinde mevcut kaynakları kullanarak çok önemli bilgilere ulaşılacağına inanıyorum.

Özellikle Türkiye Selçuklu Devleti'nde fiyatlar ve ücretler üzerinde durmamızın nedeni ise Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar birçok sosyal ve siyasi hadisenin altında paranın Akdeniz dünyasındaki dolaşımının yatmış olması gelmektedir. Hatta Türkiye Selçuklu Devleti'nin mirasını devralan Osmanlı Devleti dahi bu etkilenmelerden kurtulamamıştır.

Bazı Devlet Görevlilerinin Maaşları;

Türkiye Selçuklu Devleti'nde ekonomik yapının en önemli göstergelerinden biri devlet görevlilerine ödenen maaşlar ve ticaretle uğraşan bazı kişilerin gelirleri hakkındaki rakamlardır. Bu konularda en önemli kaynaklarımızdan biri vakfiyeler olup, çok önemli bilgiler içermektedir.

M. 1272 tarihli Kırşehir Emiri Caca oğlu Nur

El-Din'in vakfiyesinde görevlilere verilen yıllık maaşlar şöyle düzenlenmiştir¹.

Müderriş	1200 dirhem
Muid	600 dirhem
Hatip	480 dirhem
Muarrif	360 dirhem
Kütüphaneci	360 dirhem
İki müşerrif	360 dirhem
Çocukları okutan fakih	1000 dirhem
Muallim	240 dirhem
Talebelere	180 dirhem
Kur'an okuyan hafız	680 dirhem
Hanikah şeyhi	600 dirhem
Kapıcı, hademe, aşçı	120 dirhem
Zaviye şeyhi	420 dirhem

Kalacak misafirler için günlük masraf kişi başına 2-8 dirhem arası.

Kayseri'de mescid mensuplarının maaşları;

Hatip	360 dirhem
Müezzin	240 dirhem
Kayyum	120 dirhem
Muarrif	120 dirhem
Hademe	120 dirhem

Ünlü Selçuklu Devlet adamı Celâleddin Karatay'a teklif edilen vezirlik için 720 dirhem maaş istemesi dönemin genel geçim standardını tespit etmemiz açısından önemlidir. Vakfiyelerin tahlilinde o zamanki rayice göre orta bir aile için 300-600 dirhem para kâfi geliyordu. Karataylı Necmeddin'in; Selçuklu vezirlerinden en iyilerinden olan

1. Ahmet Temir, **Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin'in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi**, Ankara, 1959, s. 98-1.

Mühezzebüddin Ali'nin aldığı yıllık 40.000 dirhem maaş razı ederek vezirliğe getirilmesi ise Selçuklu Devlet adamlarının büyük bir servet sayılabilecek maaş aldıklarını, bunun tabii sonucu olarak yüzlerce köleye, vakıflara sahip olduklarını ve bazen sultanla rekabet edecek derecede tantanalı bir hayat sürmelerine neden olduğunu bize göstermektedir².

H. 645 / M. 1247 tarihinde tanzim edilen Karatay kervansarayı vakıfnamesinde vakıf görevlilerinin ücretleri şöyle düzenlenmiştir.

Müşrif	Yılda	500 sultani dirhem	24 müd zahire
Nazır	Yılda	360 sultani dirhem	24 müd zahire
İmam	Yılda	200 sultani dirhem	24 müd zahire
Müezzin	Yılda	150 sultani dirhem	24 müd zahire
Mihmandar	Yılda	200 sultani dirhem	24 müd zahire
Anbar memuru	Yılda	200 sultani dirhem	24 müd zahire
Hancı	Yılda	150 sultani dirhem	24 müd zahire
Aşçı	Yılda	200 sultani dirhem	24 müd zahire
Baytar	Yılda	100 sultani dirhem	24 müd zahire
Hamamcı	Yılda	120 sultani dirhem	24 müd zahire
Atlı Emire	Yılda	100 sultani dirhem	24 müd zahire

Kervansarayaya sığınan

Fakirlerin her birine Yılda 120 sultani dirhem 24 müd zahire³

Bu nakdi maaşlar dışında Kervansarayda çalışan bütün memurlara verilen 24 müd zahirenin (Buğday) miktar ve kıymetini de tespit etmemiz gerekmektedir. Anadolu'da kullanılmış olan müd'ler yerine göre değişmekle beraber yaklaşık 100-120 kg. civarında olduğu kabul edilirse 24X100=2400 kg. eder. Bu miktar zahire bir ailenin bir yıllık ihtiyaçlarını karşılayacak düzeydedir. Bu zahirenin para karşılığı ortalama 200 dirhem etmektedir⁴. Bu durumda Karatay vakfiyesindeki maaş ortalaması parasal olarak 350-400 dirhem arasında olup, ortalama yaşam standardına uygundur.

Diğer vakfiyelerdeki maaş durumu ise şöyledir. Sivas'ta Kemaleddin İbn Rahat'ın zaviyesinde görevli şeyh ayda 30 dirhem olmak üzere yıllık 360 dirhem, ferraşı için yılda 240 dirhem veriliyordu. Sivas'taki Sahibiyye Medresesi mustahdemlerinden mimar için ayda 50, müezzinlere 25, ferraşlara 20, müderrise ayda 150, muidelere 50'şer dirhem, aşçıya ayda 15 dirhem, tahsildara 40 dirhem verilmesi ön görülüyordu. Konya'da Sahip Fahreddin Medresesi vakfiyesinde tahsildar ve mimara ayda 30'ar dirhem, Altun-Aba vakfiyesinde müderris 800, muid 240, imam 200, müezzin 100, ferraş (hademe) yılda 120 dirhem maaş alıyorlardı⁵.

Müderris maaşları Altun-Aba'da yılda 800 dirhem, Gök Medrese'de ayda 150 dirhem, Cacaoğlu Medresesi'nde yılda 720 dirhem olarak kaydedilmiştir. Medresede görevli muidler⁶ ise müderris maaşının yarısını alıyorlardı. Muidler, Cacaoğlu vakfiyesinde yılda 300, Altun-Aba vakfiyesinde yılda 240, Gök Medrese vakfiyesinde ayda 50 dirhem maaş alıyorlardı⁷.

Öğrencilere ödenen maaş ise; Altun-Aba vakfiyesinde ileri düzeyde bulunanlara 15, orta derecede olanlara ayda 10, düşük düzeyde olanlara ayda 5 dirhem para verilmekteydi. Cacaoğlu vakfiyesinde ilerlemiş öğrencilere yılda 120 dirhem, Sivas'taki Gök Medrese'de ileri düzeydeki öğrencilere ayda 10 dirhem para verilmekteydi⁸.

Bu bilgiler doğrultusunda öğrenci maaşlarının yıllık 120-180 dirhem arasında değiştiği söylenebilir. Bu maaşların dışında öğrencilerin tüm masraflarının vakfiye doğrultusunda karşılanması, öğrencilerin geçim derdinden uzak tüm zamanlarını ilim öğrenmeye ayırmaları için düşünülmüş olmalıdır.

M. 1202 tarihli Şemseddin Altun-Aba vakfiyesinde 1. Nazır'a 400, 2. Nazır'a 300 dirhem yıllık maaş ayrıldıktan sonra müderrise 800, muide 240 dirhem yıllık maaş tahsis edilmiştir⁹.

Altun-Aba vakfiyesindeki maaş tutarları da şöyledir;

İleri düzeydeki öğrenciler	ayda	45 dirhem
Orta düzeydeki öğrenciler	ayda	10 dirhem
Başlangıç düzeydeki öğrenciler	ayda	5 dirhem
İmam	yılda	200 dirhem
Müezzin	yılda	100 dirhem
Ferraş	ayda	5 dirhem
Kütüphaneci	yılda	100 dirhem ¹⁰

Medresenin ihtiyaçları için Ramazan'da kesilmek üzere bir koyun, Konya ritli ile günde 80 ritli¹¹ ekmek ve tatlı için günde 3 dirhem para ayrılmıştı¹².

Alâaddin Keykubad tarafından verilen menşurda Kayseri subaşılığına getirilen Kemaleddin Kamiyar'a ayda 180 dirhem maaş verilmesi¹³ kararlaştırılmıştı. Bu rakamın çok az olduğunu Alâaddin Keykubad'ın Kemaleddin Kamiyar'a daha önce ikta olarak verdiği

- Osman Turan, "Celâleddin Karatay ve Vakıfları ve Vakfiyeleri", **Belleten**, C.XLV, Ankara, 1948, s. 37.
- Osman Turan, **a.g.m.**, s. 55-59.
- Osman Turan, **a.g.m.**, s. 61.
- Osman Turan, **a.g.m.**, s. 62.
- Muid; Müderris dersi verdikten sonra öğrencilere dersi anlamları konusunda yardımcı olan, dersi tekrarlayan görevlidir. Geniş bilgi için bkz. Osman Turan, "Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", s. 77.
- Osman Turan, **a.g.m.**, s. 77.
- Osman Turan, **a.g.m.**, s. 78.
- Osman Turan; "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", **Belleten**, C.XI, S. 42, Ankara, 1947, s. 202.
- Osman Turan, **a.g.m.**, s. 202.
- 1 Ritli; 317,8 gr.dır. Geniş bilgi için bkz. Osman Turan, **a.g.m.**, s. 202.
- Osman Turan, **a.g.m.**, s. 203.
- Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, Ankara, 1988, s. 75-76.

yerlerin (Zara) devlete yıllık gelirinin 100.000 dirhem olmasından dolayı öne sürülebilir¹⁴.

SERVET BİRİKİMİ

Devlet adamlarına maaşları dışında ıktta gelirlerinin de tahsis edildiği bilinmektedir. Bu gelirlerle beraber bunların muazzam servetlerini daha ziyade hususi ticaret işleriyle ilgi kurarak elde ettikleri söylenebilir. Mesela birçoklarının kervansarayları yaptırarak büyük bir kira gelirine sahip olmalarını ifade etmektedir¹⁵.

Selçuklu sultanlarının zenginliği hakkında dönemin kroniklerinde birçok bilgiyi bulmak mümkündür. Bunlardan bir kısmını değerlendirecek olursak;

Sultan Alâaddin'in mutfağında günde 30 baş koyun sarf edilirken Çaşnigir Seyfüddin'in konağında her gün 80 baş koyun kesiliyordu¹⁶. Sultan büyük bir zenginliğe sahip emirlerini ortadan kaldırarak hazineyi nakid ve mücevheratla doldurmuştu¹⁷.

H. 635 senesinde Sultan Keyhüsrev Halep Eyyübilerinden Melik Aziz Muhammed'in henüz pek küçük kızı Gaziye Hatun ile 50.000 dinar karşılığında nikahlanmıştı¹⁸. Genceli Şair Nizami, Mahcenü'l Esrar adlı kitabı Rükneddin Süleyman Şah'a yazdığı için 5000 altın ile baş ester ve caize almıştı¹⁹. Sultan Rükneddin kendisini öven bir şaire 2000 altın, 10 at, 10 katır, onar tane de genç oğlan ve kız köle vermiştir²⁰.

Bu tür örnekleri Türkiye Selçuklu tarihinde bolca bulmak mümkündür. Bütün bu bilgiler ışığında Türkiye Selçuklu Devleti'nde büyük bir zenginliğin yaşandığını söyleyebiliriz. Nitekim Anadolu'yu gezen seyyahlar, batılı din adamları ve yerli mufassal Selçuklu tarihi yazarları bu zenginlik hakkında genişçe bilgiler vermektedirler.

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNDE BAZI FİYATLARIN GENEL DURUMU

İbni Bibi'nin Eserinde Fiyatlar;

Yıl	Şehir	Malın Cinsi ve Miktarı	Fiyatı
M. 1216	Kayseri	1 baş sığır ve at	2 Akçe (Dirhem)
M. 1216	Kayseri	5-6 baş koyun	1 Akçe
M. 1216	Kayseri	Erkek ve kadın köle	50 Akçe ²¹ .

El Ömeri'nin Eserinde Fiyatlar;

Yıl	Şehir	Malın Cinsi ve Miktarı	Fiyatı
M. 1277?	Germiyan	İyi bir koyun	12 dirhem ²² .
M. 1277?	Şebinhisar	1 Rıtl bal	3 dirhem
M. 1277?	Germiyan	1 Müd buğday	15 dirhem ²³ .
M. 1277?	Denizli	Bin nar	1 dirhem ²⁴ .

İbni Batuta'nın Eserinde Fiyatlar; (M. 1325-1350 arasında)

Şehir	Malın Cinsi ve Miktarı	Fiyatı
Mardin	Yünden dokunmuş bir elbise	10 dirhem ²⁵ .
Mardin	Bir arap atı	1000-4000 dinar ²⁶ .
Kastamonu	Takım elbise	100 dirhem ²⁷ .
Kastamonu	12 kişinin bir günlük aş	2 dirhem ²⁸ .
Kastamonu	Bir yük odun	1 dirhem ²⁹ .

Eflâki'nin Eserinde Geçen Fiyatlar; (M. 1318-1358 yılları arasında Konya'da)

Malın Cinsi ve Miktarı	Fiyatı
Beyaz bir ekmek	1 pul
Bir kişinin yıllık yemek masrafı	1 dinar
İki tabaka yazı ücreti	4 dirhem
Konya'da bir bağın bir yıllık mahsülü	9000 dirhem
İyi bir arap atı	1000 dinar
Bir ferece	600 dirhem
Bir testi	1 dinar
İyi bir battaniye	18 dirhem

- İbn Bibi, **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi**, (Çev. M. Nuri Gençosman), Ankara, 1941, s. 109.
- Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C.1, Ankara, 1979, s. 55.
- İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 105.
- İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 110.
- Behzat Budak, **XI, XII, XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları**, İstanbul, 1961, s. 132.
- İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 37.
- Hasan Fehmi Turgal, **Anadolu Selçukluları Müneccimbaşı'ya Göre**, Ankara, 1935, s. 24; Hüseyin..., **Selçuklularında Kayseri ve Civarını İlgilendiren Notlar**, Kayseri, 1939, s. 9.
- İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 69.
- Yaşar Yücel, **Çobanoğulları Beyliği, Candaroğulları Beyliği**, Ankara, 1988, s. 182.
- Yaşar Yücel, **a.g.e.**, s. 192.
- Yaşar Yücel, **a.g.e.**, s. 193.
- İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul, 1993, s. 133.
- a.g.e.**, s. 81.
- a.g.e.**, s. 64.
- a.g.e.**, s. 60.
- a.g.e.**, s. 61.

Bir tepsi hotap	2 dirhem
Fetvalar şehri adlı kitap (Halep'te)	40 dirhem
Bir yakut taşı	80-100 bin dirhem ³⁰

Arazi Fiyatları;

Yıl	Şehir	Arazinin Cinsi ve Miktarı	Fiyatı
M. 1258	Seferihisar	Bir köy	50 dinar ³¹
M. 1261	Amasya	İlarslan Köyü	300 dinar ³²
M. 1303	Tokat	Mezraa	300 dirhem
M. 1378	Akşehir	Bir bağ	50 altın flori ³³
	Konya	Bir bağ	500 dirhem ³⁴

Muhtelif Kaynaklarda Geçen Bazı Fiyatlar

Yıl	Şehir	Eşyanın Cinsi ve Miktarı	Fiyatı
M. 1202	Sivas	Bir koyun, 80 rntl ekme	3 dirhem ³⁵
M. 1291	Konya	Bir eşek yükü buğday	5 dirhem ³⁶
M. 1247	Konya	Bir yorgan	7 dirhem ³⁷
M. 1247	Konya	Bir ilaç	1 dirhem ³⁸
M. 1276	Konya	Bir esir	15 gurus ³⁹
M. 1253	Konya	Şap	15-50 altın ⁴⁰
		Ortalama bir müd buğday	10 dirhem ⁴¹
		Ortalama bir koyun	10 dirhem

SONUÇ

Türkiye Selçuklu Devleti'nin para politikası, fiyatlar ve ücretleri içine alan bu incelememizde vardığımız sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz.

a- İncelediğimiz dönemin Ortaçağ'a ait olmasından dolayı; Doğu Akdeniz dünyası diyebileceğimiz bir coğrafyada para hareketlerinin kendine mahsus dolanımı ve tedavülde kalışının daha çok o dönemin genel iktisadî, sosyal, teknolojik özelliklerinden kaynaklanarak geliştiği söylenebilir.

b- Türkiye Selçuklu Devleti'nde fiyatların belirlenmesi ve ücretler hususunda kendine mahsus özellikleri taşımasına rağmen daha çok bu dönemde sanayi öncesi toplumlardaki genel özelliklerin dünyanın her yerindeki etkilenmeleri ve doğurduğu sonuçların Anadolu'da da etkili olduğu ve para politikalarını etkileyen en önemli unsurların bu etkilenmelerden kaynaklandığı söylenebilir.

c- Türkiye'nin sahip olduğu coğrafyasının tarihine damgasını vurduğu ve coğrafik vaziyetin para politikasını ve fiyatları etkileyen önemli bir etken olduğu görülür. Türkiye coğrafyasının kendisine has özellikleri, avantajları, yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından zenginliği dünyada ilk sikenin bu bölgede ortaya çıkmasına ortam hazırla-

dığı gibi daha sonraki dönemlerdeki para hareketlerini de etkileyen başlıca unsur olduğu görülür.

d- Ortaçağ dünyasında paranın değeri, ihtiva ettiği kıymetli madenden kaynaklanan reel bir değeri. Paranın kesildiği maden bir kıymetti. Bundan dolayı Ortaçağ dünyasında paranın dolaşımı, fiyatların belirlenmesi, milletlerarası itibar görmesi sahip olduğu bu kıymetten kaynaklanıyordu. İncelediğimiz dönemde de Akdeniz dünyasında birçok paranın tedavülde bulunması paranın bu özelliğinden kaynaklanmıştır.

e- Türkiye Selçuklu Devleti'nin Akdeniz dünyasındaki para hareketlerinde yaptığı en önemli değişikliklerden biri Anadolu'yu milletlerarası ticarete açması, doğulu ve batılı tüccarların bir buluşma yeri haline getirmesidir. Böylece Anadolu milletlerarası ticarete entegre olmuş ve Selçuklu Devleti de buna uygun bir para politikası takip etmiştir.

Netice olarak XI-XIII. yüzyıllar arasında Türkiye'de fiyatların ve ücretlerin karşılıklı mukayesesinden çıkarılacak en önemli sonuç büyük bir zenginlik ve bolluğun bu dönemde görüldüğüdür. Bu zenginliğin doğal sonucu olarak fiyatların da buna uygun bir seyir takip ettiği söylenebilir. Devletin zenginliğinin ise devlet görevlilerine ödenen maaşlara yansıtıldığını ve çağdaşı birçok devlete oranla daha büyük bir gelirin devlet görevlilerine ödendiği görülür. Türkiye tarihi için XI-XIII. yüzyıllar arası büyük bir zenginliğin yaşandığını söylememiz kanaatimce doğru bir iddia olacaktır.

30. Ahmet Eflâki, **Arifler'in Menkıbeleri**, (Çev. Tahsin Yazıcı), C.I, İstanbul, 1989, s. 152, 357, 401, C.II, s. 25-26.
31. Osman Turan, **Selçuklu Devri Vakfiyeleri** (45 Sayılı Belleten'den Ayrınması), Ankara, 1948, s. 60.
32. M. Zeki Oral, "Sultan Hatun Senedi", **Belleten**, C. XIX, S.75, Ankara, 1955, s. 388.
33. Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul, 1993, s. 82.
34. Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar**, s. 7.
35. Osman Turan, "Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi", s. 203.
36. Feridun Nafiz Uzluk, **Anadolu Selçukluları Devri Tarihi III.**, Ankara, 1952, s. 57.
37. Şems-i Tebrizi, **Konuşmalar** (Çev. M. Nuri Gençosman), İstanbul, 1974, s. 260.
38. Şems-i Tebrizi, **a.g.e.**, s. 302.
39. Aksarayı Kerimuddin Mahmut, **Musarerat'ül Ahbar** (Moğollar Devrinde Türkiye Selçukluları Tarihi), (Haz. Osman Turan), Ankara, 1944, s. 208.
40. Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar**, s. 136.
41. Osman Turan, "Karataş Vakfiyesi...", s. 82.

TÜRKİYE SELÇUKLU ŞEHİRLERİNDE İMARET KURUMLARI VE VAKIFLARI

Dr. Mustafa DEMİR

1. İmaretin Manası

İmare, lügatte mamuriyet, umran, bayındırlık manasında veya fakirlere yemek dağıtılan aşevi manasında kullanılmaktadır¹. Yardım için yapılan binaları imar etme tabirine rastlanan Kur'an'da bu ifade ile bu binaların dâima fonksiyonel olarak kullanılması maksadı da anlaşılıyor. Tevbe Suresi'nde Allah'ın camilerini imar edenlerin sadece kuru bina inşa etme yanında bu camileri hayır duygusuyla ve Allah'a yakın olmak amacı ile ayakta tuttuklarından bahsedilir². Bu ayetin ruhu ile hareket eden müslümanlar, Allah'a yaklaşmak için hayır eserleri yaparlarken bir taraftan da bu imar ettikleri eserlerin kültürel altyapı içinde yer almasını sağlamışlar, buralarının insanlara olan faydaları için ayakta tutulmasına önem vermişlerdir.

İmaretin İslâm tarihindeki gelişimine bakacak olursak; İslâm medeniyetindeki imarcılık, Batıdaki "cite" kelimesinin mukabili olarak ilk defa Medine şehrinin imar ve gelişmesinden başlamak suretiyle bir medîneleşmeyi yani şehirleşme manasında medenîleşme aşamalarını ifade eder. Türk-İslâm medenî gelişmesi içinde Türkiye Selçukluları da dahil olmak üzere bu "şehirleşme manasındaki medenîleşme" imaret tabiri ile karşılanmıştır³. Osmanlılara kadar İslâm ve Türk şehirlerinde imaret ile adlandırılan cami, medrese, darüşşifa, darüzziyafe, zaviye ve türbe gibi binalara rastlanmaktadır⁴. İmare kelimesinin başındaki elif "I" kabul edilirse ve kelime "Emaret" şeklinde okunursa başka bir fiil kökünden olarak sadece emirliklere ve beyliklere ait bir bina manasına gelir ve İran coğrafyasında

olduğu gibi saraylara, yönetim mekânları manasında bu isim verilir. Meselâ, İran'daki Şems-Emaret binasında kelime bu manada kullanılmıştır⁵. Türkler cemiyetin tamamına hizmet veren bu binaları ilk devirden itibaren hayır duygusu ile işletmişler, bu hizmetlerinin karşılığında hizmet verdikleri insanlardan ve cemiyetten hiçbir menfaat beklentisi içinde olmamışlardır.

2. İmaretin Türkiye Selçukluları ve Osmanlılarda Aldığı Biçim

İmaretin Osmanlı Devleti'nde kullanıldığı mana ile Türkiye Selçukluları ve ondan önceki devirlerde kullanıldığı mana arasında farklılık vardır. İmare, Osmanlı Devrinde bugün de devam eden bir anlayış olarak aşevi manasında kullanılmıştır.

1. Şemsüddin Sami, **Kâmus-ı Türkî**, İstanbul, H.1317, s. 950; Ferit Devellioğlu, **Lügat**, VIII. Baskı, Ankara 1998, s. 417; Mehmet Zeki Pakalın, "İmare", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.2, İstanbul 1983, s. 61.
2. **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Hazırlayan: Ali Özbek, Hayrettin Karaman, ..., Medine 1987, (VIII/18), s. 188.
3. Osman Ergin, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, İstanbul 1936, s. 35-36.
4. Osman Ergin, **Fatih İmareti ve Vakfiyesi**, İstanbul 1945, s. 12. 1368 tarihinde Saruhanoğlu İshak Çelebi'nin yaptırdığı Manisa Mevlevihânesi'ne kitabesinde imaret denildiğine bakarak Osmanlı kuruluş devrinde, Türkiye beyliklerinde de sosyal amaçlı binalara imaret denilmeye devam edildiği görülür (İbrahim Gökçen, **XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zeviye ve Yatırımları**, Manisa 1946, s. 20).
5. Cl. Huart "İmare", **İslam Ansiklopedisi** (M.E.B.), V/II, İstanbul 1945, s. 985.

Süleymaniye Camii'nin yapılışı sırasında yazılan padişah hükümlerinden anlıyoruz ki Süleymaniye Camii ile Süleymaniye Padişah İmaretini bu hükümlerden ayrı ayrı ifade edilmiş, camiye cami-yi şerif adı verilip imaret denilmezken imarete yani aşevine imaret-i âmire denilmiş, imaret ve cami ayrı ayrı inşa edilmişlerdir⁶. Süleymaniye Camii'nin yanına inşa edilen bu imaret, zaviye şeklindedir ve vakıfları mevcuttur⁷. Bu bilgilerden Osmanlı Devrinde camilere imaret denilmediği açıkça görüldüğü gibi imaretlerin zaviye şeklinde bir teşkilata sahip olduğu anlaşılabilir oluyor. İşte bu yönde arşiv belgelerini tetkik eden Ö. Lütfi Barkan iyi bir değerlendirme yaparak Osmanlı Devri imaretlerini yemek dağıtma hizmeti verdikleri için hastahanelerle eşit düzeyde kamu hizmeti veren içtimaî bir kurum olarak ifade etmiştir⁸. Osmanlı Devri öncesi Türk-İslâm Medeniyeti içinde imaret ile şehir mamûriyetini sağlayan binalar anlaşılırken, imaretin ilk defa aşevi manasında kullanılmaya başlanması 1336 tarihinde Orhan Bey'in İznik'te kendi vakfı olarak kurduğu "imaret aşevi"nde görülüyor⁹. Bu sebeple bu tarihten itibaren bütün Osmanlı Devri boyunca aşevlerine imaret denildiği kabul edilebilir.

Bu hususu göz önünde bulundurmayan Zeki Pakalın, imaretin başlangıçta verdiğimiz iki manasının da bütün Türk-İslâm tarihi boyunca kullanıldığını söyleyerek yanlış bir genellemeye gittiği gibi¹⁰, Osman Ergin de yanlış bir değerlendirme ile Selçuklu ve daha önceki imaret anlayışından hareketle Osmanlılarda da bu anlayışın devam ettiğini sanmıştır¹¹. Osman Ergin'in bu düşüncesine delil olarak gösterdiği yapılar, Osmanlı öncesinde inşa edilmiş imaret binalarıdır¹². Onun Osmanlı Devrine dair verdiği örnek ise, 1505 tarihli Bayezid Camii yapısıdır. Bu caminin şu kitabesini delil olarak ileri sürmüştür:

"Büniye hâzâ'l-câmi'u'l-celilü's-şân ve'l-imâretü'r-rafi'atül'l-bünyân".

Bu kitabede cami ve imaret ile ifade edilen mekânlar, arasındaki vav harfi ile ayrı ayrı kullanıldığı halde Osman Ergin bu iki ifadenin de aynı cami için kullanıldığını sanmıştır¹³.

Osmanlılarda imaretin kendine has mana içinde kullanıldığını gösteren bir başka husus da içinde imaret gibi yemek verilebilen ve daha çok sosyal amaçlı misafirhane şeklinde bir teşkilata sahip zaviyelerin bu dönemde imaret diye adlandırılmaması, sadece zaviye şeklinde ifade edilmesidir¹⁴.

Osmanlı ve Selçuklu imaret anlayışlarındaki farklılığı, Osmanlıların getirdiği yeni mekan anlayışından da anlıyoruz. Osmanlılar, cami, medrese,

misafirhane, darü'l-aceze, hastahane ve aşevinden oluşan yeni bir şehir site anlayışı getirmişlerdir. Bu toplu mekân şekline Bizans Medeniyeti içinde manastır siteleri sisteminde de rastlanıyor¹⁵. Osmanlı Devrinde bu mekan topluluğuna külliye denilmektedir. Fakat aynı külliye içinde bulunan aşevi dışındaki binalara imaret denilmez¹⁶. Türkiye Selçuklularına kadar ise cami, medrese, darüşşifa gibi binaların hepsi aynı şehir içinde, fakat ayrı ayrı mevkilerde yapılmışlar, mesela ulu camilerin yanında külliye siteleri var olmamıştır¹⁷. Bu gibi hususlar sebebiyle Osmanlı ve Türkiye Selçukluları Devrinde imaretin farklı manalarda ifade edildiğini görüyoruz.

3. Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları

Selçuklu Devri Türkiye tarihinde imaret, Batıda "cite" adıyla surlarla çevrili, mabedi ve pazarı

6. Ömer Lütfi Barkan, **Süleymaniye Camii ve İmaretini İnşaata**, C.2, Ankara 1979, s. 192-193-202.
7. Ö. Lütfi Barkan, **a.g.e.**, II, 202.
8. Ö. Lütfi Barkan, "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi", **İstanbul Ün. İktisat Fak. Mecmuası**, C.XXIII, S.: 1-2 (İstanbul 1963), s. 283-284.
9. Mehmet Şeker-Ziya Kazıcı, **İslam-Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1981, s. 256; CI Huart, "İmaret", s. 985.
10. M. Zeki Pakalın, "İmaret", s. 62.
11. Osman Ergin, **Fatih İmaretini ve Vakfiyesi**, s. 11; Ayrıca bkz. Osman Ergin, **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**, İstanbul 1939.
12. Osman Ergin, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkıfâfı**, s. 38-39. Selçuklu devri tarih araştırmacılarından İsmet Kayaoğlu da Osman Ergin'in tesirinde kalarak imaretin Osmanlılar devrinde medrese, kütüphane, cami ve hastahaneyi içine alan daha geniş kapsamlı bir mana kazandığını belirtir (İsmet Kayaoğlu, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi**, XIII, Ankara 1981, s.3) ki Osmanlılar devrinde cami etrafında oluşan bu sitelere külliye denir ve imaret yani aşevi de bu külliye içinde kalır. Eğer İsmet Kayaoğlu'nun ve Osman Ergin'in değerlendirmelerine katılacak olursak Osmanlı devrinde camiye bitişik olmayan medrese ve hastahane gibi sosyal fonksiyona sahip yapılara niçin imaret denilmediğini izah edemeyiz.
13. Osman Ergin, **Fatih İmaretini Vakfiyesi**, s. 11.
14. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 2 Nolu Tapu Tahrir Defteri, (1454), s. 479.
15. Osman Ergin, **a.g.e.**, s. 11.
16. Ömer Lütfi Barkan, **Süleymaniye Camii ve İmaretini İnşaata**, II, 192.
17. Oktay Aslanapa, **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi**, Ankara 1991, s. 17-19.

bulunan kasabalarda kamu hizmeti için yapılıp kullanılan binalara verilen isimdir. Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devri Türkiye'sinde mimarî eserlerin kitabelerinden anlaşılacağı üzere bu dönemde yapılan cami, darüşşifa, türbe, zaviye, mescid, darüzziafe, maristan, gibi mekanların hepsine imaret adı veriliyordu¹⁸. Yine bu yapılara ek olarak Türkiye Selçuklularında şehirleri çevreleyen surlara da imaret adı veriliyordu¹⁹. Yine, çeşme hayırlarına da imaret deniliyordu²⁰. Bu bilgilerle Selçuklu şehirlerinde sur ve suriçi hayır yapılarının imaret adını aldığı görülüyor. Buna karşılık Selçuklu Devrinde şehir dışında inşa edilen türbe, kümbet ve mekânların kitabelerinde ise imaret ibaresine rastlanılamamakta, böylece imaretin şehir imarı ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır²¹.

Türkiye Selçuklularında imaretler "aynı ile kullanılan" cami, medrese gibi toplumun, cemiyetin bizzat hizmetlerinden yararlandığı binalar olup, bu "aynı ile intifa olunan" müessesât-ı hayriyyenin vakıflarına da imaret vakıfları denilmektedir²².

Türkiye Selçuklu şehirlerinde imaret yapılarının bu hukukî altyapısı yanında üstlendikleri görevlere de bir bakalım;

Şehirlerde imar faaliyetleri, vakıfçılık, belediye hizmetleri, mimarî faaliyetler, hayrât gibi yönlerde geliyordu. Yine bu yöndeki çalışmalar, şehirlerdeki sosyo-kültürel yapının güçlenmesini sağladığı gibi zaviye ve hangâhlar vasıtasıyla Türklerin şehirlere yerleşmesini üstlenmek gibi sosyo-iktisadî amaçlara yönelik olarak da faaliyette bulunduğu görülüyor. Bunlardan zaviye imaretleri, ahîlerin denetimi altında olup cemiyetteki insanların hem bir meslek sahibi olmalarını sağlıyor, hem de meslek ahlakı ve meslek içi kontrol mekanizmaları geliştiriyordu. İmaret yapılarından karşılıksız olarak yararlanan şehir insanları, bu sayede fakiri, zengini ile şehirleşmenin her türlü nimetinden yararlanıyor, şehirlerde yaşayan insanlar arasında günümüzde olduğu gibi kültürel açıdan uçurumlar oluşmuyordu.

Türkiye Selçuklularında Osmanlı Devri aşevi imaretlerinin fonksiyonlarını üstlenen ve şehirdeki fakirlere, öğrencilere, misafirlere ve ne kadar muhtaç insan varsa bütün bu insanlara içinde yemek dağıtılan imaret kurumları da vardı. Bunlardan bir tanesi, "Darüzziafe" adı ile biliniyordu ki medrese ve zaviyelerin yanında yapıldığı görülmektedir²³. Yine büyük şehirlerde devlet erkani-

nın ve önemli misafirlerin ağırlandığı ve yemek verildiği misafirevi olarak, "Darüssiyade" imaretleri bulunuyordu. İbn-i Batuta da Anadolu seyahati esnasında bu misafirhanelerde ağırlanmıştır²⁴.

Türkiye Selçuklu şehirlerinde aşevi olarak kullanılan imaretler, içtimai bir kaynaşma sağlıyor, şehirde her zümreden insanın yaşamasını sağlıyordu. Şehirlerde darüzziafe imaretlerinden her Kandil Gecesi halka ücretsiz helva dağıtılıyor, mukaddes gün ve gecelerin önemi vurgulanmış oluyordu²⁵. Sivas Gökmedrese Darüzziafesi vakfiyesinde gördüğümüz bir başka husus, bu aşevlerinin müslüman yoksullara ve alevilere hizmet vermesidir²⁶. Bu kayıttan misafirhanelerde Türklerin ve diğer müslüman ülkelerden gelen misafirlerin ağırlandığını, gayr-i müslimlerin ağırlanmasına dair bir bilginin bulunmadığını görüyoruz. Fakat burada ve diğer Selçuklu imaret vakfiyelerinde gayr-i müslim-

18. Osman Ergin, **Fatih İmaret ve Vakfiyesi**, s. 12; O. Ergin, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, s. 43; O. Ergin, **Türk İmar Tarihinde Vakıflar, Belediyeler, Patrikhaneler**, İstanbul 1944, s. 26-32. Selçuklu devrinde Sahip Ata Fahrüddin Ali'nin Konya'da vakfettiği imaret, araştırmacılar tarafından Osmanlı devri anlayışı ile tek bir aşevi zannedilmiştir. Aslında bu imaret vakıflarından da anlaşılacağı üzere bir medrese, bir mescid ve mescidin yanındaki minarenin hepsine verilen isim olarak karşımıza çıkıyor (Sadi Bayram-Ahmet Hamdi Karabacak, "Sahip Ata'nın Konya İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", **Vakıflar Dergisi**, XIII, Ankara 1981, s. 38).
19. Van Berchem-Halil Edhem, **Corpus Inscriptionum Arabicarum**, III/1, Kahire 1917, s. 15.
20. Zeki Oral, "Anadolu'da İlhanî Devri Vesikaları, Temirtaş Noyin Zamanında Yapılmış Eserler ve Kitabeleri", **V. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, Ankara 1960, s. 210.
21. Bkz., Van Berchem-Halil Edhem, **a.g.e.**, III/1.
22. Bahaeddin Yediylıdız, "İslâm'da Vakıf", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. 14, İstanbul 1989, s. 21; M. Şeker-Z. Kazıcı, **a.g.e.**, s. 254.
23. S. Bayram-A.H. Karabacak, **a.g.m.**, s. 53; V.G.M.A., D. No:604, s. 67. Selçuklu devrinde aşevlerinin zaviyelerin içinde mi yoksa ayrı bir bölüm halinde yanında mı yer aldığı hususu, kesin belli değildir. Sivas Gökmedrese imaretinde aşevi olarak kullanılan darüzziafe, medrese haricindedir. Yine Ahî Emir Ahmed Zaviyesi'nde de durum bu şekildedir (Merih Baran, **Ahî Emir Ahmed**, Ankara 1991, s. 39-40; V.G.M.A. D. No: 608, s.4; Bayram-Karabacak, **a.g.m.**, s. 53; V.G.M.A., D. No: 604, s. 67).
24. İbn-i Batuta, **Seyahatnâme**, C. 1, Türkçe Trc. M. Şerif, İstanbul H. 1333, s. 236.
25. Merih Baran, **a.g.e.**, s. 40.
26. Bayram-Karabacak, **a.g.m.**, s. 53; V.G.M.A., D. No: 604, s. 67.

lerin ağırlanmamasına dair bir bilgiye de rastlanmaz. Zaten Türkiye Selçuklu şehirlerinde gayri-müslimlerle Türklerin içtimaî kaynaşmalarını sağlayan ve gayri-müslimleri Türk-İslâm Kültürü'nün tesiri altında bırakan bir sosyal yapıda²⁷ imaretlerin sadece Türklere ve müslümanlara hizmet verdiğini düşünmek yanlış olur. Gökmedrese Darüzziyafesi vakfiyesinde bahsedilen durum ise bir istisna olmalıdır ve vâkifa göre müslümanlardan bahisle kendi kültürüne daha yakın insanları ifade etmelidir.

Selçuklulardaki imaret kurumları, yanlarında bulunan aşevleri ile sadece yoksulları ağırlayıp yemek dağıtma görevi görmüyorlardı. Bunun yanında vakfiyelerinde belirtilen bir gider kalemi olarak vakıf gelirlerinin bir kısmını mahpuslara, yoksullara, kimsesizlere, yetimlere, kör kötürüm ve cüzzamlı insanlara, yine kimsesiz insanların gömülme işlemlerine ayırıp nakden dağıtıyorlardı²⁸. Bu husus, Selçuklu Devri Türkiye şehirlerinde içtimaî barışın nasıl sağlandığı konusunda bize önemli ipuçları vermektedir.

Türkiye Selçuklu imaretlerinin üstlendikleri sosyal fonksiyonları da ifade ettikten sonra imaretlerin işletilmesine ve bu hususta vakıfların rolüne de bakalım:

Türkiye Selçuklularında imaret binalarının kamu hizmetlerini sürekli verebilmeleri için aynı zamanda iyi bir işletmeciliğe ve her yıl elde edilecek sürekli gelirlere, "akarât"a ihtiyaç vardı. Buna karşılık şehirlerde imaret yaptıran insanlar zengin ve varlıklı kişilerdi²⁹, bunların kurdukları imaretleri işletecek başka menkûl ve gayri-menkûl mal varlıkları da bulunuyordu. Bu hayırsever kişiler, yaptırdıkları imaret binalarına diğer varlıklarının hepsini birden sarfedip birkaç yılda imaretlere bakamaz duruma gelmek ya da mal varlıkları ile her yıl imaretlerin giderleri ile ilgilenmek yerine bu binaların işletilmesi için varlıklarından bir kısmını ayırıp imaret vakfı haline getirmişlerdi. İmaret vakıfları, imaretin sosyal görevlerini ücretsiz yerine getirebilmesi için giderlerine karşılık her yıl kendiliğinden gelen vakıf irad ve akarâtına sahip oluyorlar, böylelikle imaretlerin işletmeciliğine süreklilik sağlanmış oluyordu.

Bir imaret için bırakılan vakıf irad ve akarâtının gelirlerini toplayan mütevellî üyeleri, bu gelirlerden kendilerinin geçinebileceği düzeyde bir pay alıyorlar ve imaret vakıflarının idare masraflarını da buradan karşılıyorlardı³⁰. Vakfiyelerde mütevellî üyelerinin ölüncüye kadar görevde kalması ve öldükten sonra evlâdından en salih kimsenin müte-

velliliğe geçmesi, imaret vakıflarının idaresini güçlü kılma amacından kaynaklanıyordu³¹. Vakıf idarelerinin güçlü bir şekilde ayakta tutulması, vakıf imaretlerin harap olmasını önüyor, mütevellî üyelerinin hayatlarında sadece bu imaretlerle ilgilenmesi temin edilip vakıf gelirlerinin ve giderlerinin sürekli olarak takibi sağlanmış oluyordu. Mütevellî üyeleri, üç senelik dilimler halinde vakıf mallarını kiraya veriyor, ilk kira müddeti dolmadan kirayı yenileyemiyorlardı³².

İmaret vakıflarının işletilmesinde mütevellî yanında denetim görevini sürdüren kadı ve üstatüddâr (saray nazırı) da önemli bir yere sahip bulunuyordu. Bunlardan kadılar, imaret vakfiyelerinin tanzimini ve denetlemesini sürdürme yetkisi yanında imaretlerin vakfiyelerinde belirtilen şartlara uygun olarak işletilmesini de sağlıyorlardı³³. Bu yapı içinde kadınların Selçuklu şehirlerinde belediyeçilik ve şehir hizmetlerini yürütme gibi bu güne kadar pek gündeme gelmeyen bir sosyal görev üstlendikleri de anlaşılabilir oluyor.

Türkiye Selçuklularında bütün vakıfları denetleme görevini üstlenen "Üstatüddâr" imaret vakıflarını denetleme yetkisine de sahipti. Nitekim I. İzzeddin Keykavus'un yaptırdığı darüşşifanın vakfiyesine göre darüşşifa vakıflarının en üstteki sorumlusu ve yetkilisi Üstatüddâr Ferruh b. Abdullah idi ve bu üstadüddârın bütün vakıf gelir ve giderlerini denetlemek için seçtiği bir de yardımcısı bulunuyordu³⁴.

Türkiye Selçuklularında bir imaret kurumu, şehirlerde yine kamu görevi gören imaret adını verebileceğimiz bir başka kamu binasını mevkuflat arasında gösterebiliyordu. Buna bir örnek olarak Sivas Gökmedrese imareti için vakfedilen yani geliri bu imarete aktarılan gayri-menkul varlıklar ara-

27. Speros Vryanis, "Byzantine and Turkish Societies and Their Sources of Manpower", **Studies on Byzantium and Seljuks and Ottomans III**, Malibu 1981, s. 147.

28. İsmet Kayaoğlu, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi", s. 6.

29. Osman Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, s. 46.

30. Osman Ergin, **a.g.e.**, s. 48.

31. Meriç Baran, **a.g.e.**, s. 40.

32. Ali Haydar Bayat, "Anadolu Selçuklu Sağlık Müesseselerinden Sivas Darüşşifası ve Vakfiyesi", **I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirileri**, C. 2, İstanbul 1981, s. 30.

33. Bayram Karabacak, **a.g.m.**, s. 61; Ali Haydar Bayat, "Sivas Darüşşifası ve Vakfiyesi", s. 30; V.G.M.A., D. No:584, s. 290-291.

34. Ali Haydar Bayat, "Sivas Darüşşifası ve Vakfiyesi", s. 30.

sında han, mescid³⁵ ve çarşı gibi imaret kabul edebileceğimiz binalar da bulunmaktadır³⁶. Bu imaret kurumlarından han ve çarşı gibi kiraya verilmeleri mümkün olanlar olduğu gibi, cami, mescid gibi kira ile çalıştırılmaları söz konusu olmayanlar da vardır ve bunlar, ancak Türkiye Selçuklularında vakıfların yozlaşmasından sonra amaçları dışında kullanılmaya başlamışlar, bu dönemde kiraya verilebildikleri de olmuştur. Nitekim XIII. yüzyılın ikinci yarısında Sivas'ta bazı meşicidlerin geliri için kiraya verilebildiği görülüyor³⁷.

Türkiye Selçuklularında imaret vakıfları, genellikle yarı zürri vakıf statüsünde görülüyor. Esasen bu kurumlar, aile vakfı halinde kurulmamışlardır. Vakfın asıl amacı, imaret binasının bakımı, görevlilerinin ücretlerinin verilmesi, imaretin sosyal hizmetlerinin masrafları vb. imaretin aslına ait giderler için yapılmış olmasıdır³⁸. Fakat imaret kurumlarına vakıf düzenleyen imaret bânileri, iki yolla bu vakıflardan ailelerine de gelir sağlıyorlardı. Bunlar bazen vakıf gelirlerinin belirli bir kısmını evladına ve ailelerine ayırıyorlardı. Buna Sivas Darurrâha İmaretı Vakfı örnek gösterilebilir. Bu Darurrâha vakıf gelirlerinden beşte biri, vâkıfın oğlu ve ailesinin giderlerine ayrılmıştır³⁹. Kimi zaman ise müteveli arasında vâkıfın ailesinden insanların yer alması ile aile bireylerine maaş tahsis ediliyor, aile yeni vakıftan yararlanmış oluyordu. Sivas Darurrâhası'nda müteveli olan Hüseyin oğlu Abdulvahhab, Kemaleddin Ahmed b. Râhat'ın neslindedir⁴⁰. Yalnız imaret bânisi, I. Keykavus ve Sahip Ata gibi çok varlıklı olup birçok yerde başka vakıflara ve akarlara sahipse bunların imaret vakıflarında aile vakfı özelliği görülmebiliyordu⁴¹.

Çok az olmakla birlikte bazen imaret binalarının tam manasıyla zürri vakıf olarak teşkilatlandıkları da görülür. Bu imaret vakıflarının bütün mütevellileri yani tevliyeti, vâkıfın çocukları arasında dağıtılıyordu. Buna bir örnek vermek gerekirse; Emirci Sultan'ın kurduğu zaviyesine yaptığı vakıf, bu şekilde değerlendirilebilir. Buradaki vakfın kuruluşunda Emirci Sultan müteveli olacak, onun ölümünden sonra onun erkek evladı ve erkek evladının evladı müteveli olacak ve tevliyet bu şekilde aşağıdaki nesillere geçecektir. Bu tevliyet zincirinde eğer erkek evladın kırız bulursa kız evladın evladı müteveli olacaktır. Emirci Sultan Zaviyesi vakfının tam bir aile vakfı olduğunu, vakıf giderlerinin ve harcama kalemlerinin belirtilmesine rağmen uygulamanın tamamen müteveliye bırakılmasından da anlıyoruz⁴².

En son olarak Türkiye Selçuklularında bazı imaretlerin vakfının bulunmadığını, bazı vakıfların ise imaret vakfı olmayıp sadece irad için yapılmış vakıflar olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Türkiye Selçuklularında biri istisna diğer bütün imaret eserlerinin vakıfları tespit edilebiliyor. Ancak kale ve burçların imaret yapısında olup kitabelerinde de imaret diye adlandırılmasına⁴³ rağmen bu yapıların gerek imarına ve gerekse tamirine ait vakıf kayıtlarına rastlayamıyoruz. Esasen bu kale ve burçların meremmâtına ait vakıfların da bulunması gerekirdi. Ya da bu vakıf kayıtlarının tamamının kaybolduğu düşünülebilir. Fakat Kadı Burhaneddin devrine geldiğimizde bu kadar kısa sürede I. Alâeddin Keykubad'ın Sivas, Konya ve Kayseri gibi şehirlere yaptırdığı surların büyük ölçüde tahribata uğraması, bu kale ve surların vakıflarının bulunmadığı tezini kuvvetlendirmektedir⁴⁴.

İçtimâî gaye güden imaret vakıfları yanında Türkiye Selçuklularında şehirleşme ve imarcılık yönünde fazla bir katkıya sahip olmayan irad vakıfları da bulunmaktadır. Fakat bizim konumuz olmadığı için bu konuya girmeyeceğiz.

Bütün bu tespitlerden sonra şunu ifade edebiliriz ki Türkiye Selçuklularında imaret kurumları, şehirli insanın sosyo-kültürel ve iktisadî münasebetlerinin şekillendiği kamu kurumları durumundadır. Bu kurumlar, hayrât olarak yapılmışlar, kamu yararına işletilmişler, işletme sistemleri ise bu imarete vakıf olarak bağlanan gayr-i menkûl arazi ve şehir binalarının gelirlerinden karşılanmıştır. Bu özellikleriyle imaret kurumları, kendi kendilerine yeterli sosyal müesseselerdir.

35. Hanların ve çarşıların ticarî amaçla kiraya verilmesi mümkün olduğu halde, Attarlar Mescidi vakfında olduğu gibi mescidlerin gelir getirmesi ve bu gelirlerin vakfedilmesi söz konusu olmayıp herhalde mescidin de içinde yer aldığı bir vakfın gelirlerinin vakfedilmesi anlaşılmalıdır (Bayram-Karabacak, **a.g.m.**, s. 54).

36. Bayram-Karabacak, **a.g.m.**, s. 54-59; V.G.M.A., D. No: 604, s. 68-71.

37. Zekeriya b. Muhammed Kazvinî, **Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd**, Dar Sader, Beyrut, Tarihsiz, s. 537-538.

38. Bayram-Karabacak, **a.g.m.**, s. 53; Merih Baran, **a.g.e.**, s. 40.

39. İsmet Kayaoğlu, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi", s. 10.

40. İsmet Kayaoğlu, **a.g.e.**, s. 4, 12.

41. Bayram-Karabacak, **a.g.m.**, s. 52-60; Ali Haydar Bayat, "Sivas Darüşşifası ve Vakfiyesi", s. 26-30.

42. Ahmet Yaşar Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, IX(1978), s. 183-185.

43. Van Berchem-Halil Edhem, **C.I.A.** III/1, 15.

44. Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdi, **Bezm ü Rezm**, Nşr. Fuad Köprülü, İstanbul: 1928, s. 448-451.

SELÇUKLU MİMARİ SÜSLEMESİNDEKİ ALÇI VE TAŞ KABARTMA İNSAN FIGÜRLERİNİN KÖKEN VE GELİŞİMİ

Aydın TAŞÇI

İnsanın, bir süsleme örgesi olarak ayrı çevre ve medeniyetlerdeki işleniş tarzları her zaman önemli bir araştırma konusu olmuştur. Özellikle İslâm Sanatındaki insan tasviri konusu her devirde şiddetli tartışmalara yol açmıştır.¹ Çünkü, Kur'an-ı Kerim'de figür yasağı olduğu, bu nedenle İslâm dünyasında figürlü kabartma, resim ve heykelin yapılmadığı konusunda yanlış bir inanış, yüzyıllardır süregelmiştir. Kur'an-ı Kerim'de figür yasağı yoktur, ancak put ve Tanrı tasviri yapmak yasaklanır. Kur'an'ın bu konuyla ilgili ayetlerinde, sadece Cahiliye Devrinin gelenek ve göreneklerine; bunların arasında da puta tapmaya değinilmektedir (Sure 4, 116; Sure 5, 92; Sure 39, 17). Fakat İslâmlığın doğduğu tarihlerde figürlü bezeme ve resim puttu. Put anlamına gelmeyecek bir bezeme veya resim yoktu. Bu nedenle Kur'an'da putlar için söylenenler; figürlü süsleme için de geçerli sayılmıştır.² Oysa canlı varlıkları, mimaride bezeme amacıyla kullanmak değil; tapınmak amacıyla ve hareketsiz olarak bir yere bağlamak yasaklanır.

IX. yüzyılda derlenen hadisler bu görüşü teyit etmektedir.³ Fakat, İslâmi düşünce XIII. yüzyıl sonuna kadar Türk Sanatında figür tasvirini engellememiştir. Çünkü, büyük kitleler halinde müslüman olan Türkler, daha önceden bağlı oldukları inanç sistemlerinin bazı izlerini de beraberlerinde taşıyarak Yakın - Doğu'ya inmişlerdir.⁴ Türklerin eski sanatı olan figürlü plâstik, Selçuklular Devri'nde ve onların hakim oldukları bölgelerde İslâmi düşünceye rağmen yeniden canlanmıştır. Figürlü kabartmalar, İslâmi düşüncenin sıkı sıkıya uygulandı-

ğı XV. yüzyıldan sonra yok denecek kadar azalmıştır.⁵

XIII. yüzyıla kadarki zaman sürecinde kendini deneyen Uygur Sanatı etkili resim, Doğu - İslâm sanatındaki insan figürleri için en önemli kaynaktır. Hoço, Kızıl, Sorçuk ve Bezeklik'te VIII. ve IX. yüzyıllardan kalma duvar freskleri ile el yazmalarındaki minyatür, bilinen en eski örneklerdir. Bu duvar fresklerinde Budist ve Maniheizt rahipler, vakif yapanlar, müzisyenler tasvir edilmektedir⁶ (Res. 1, 1a, 1b, 1c). Bu etkileşim, Horasan - İran yoluyla önce Emevi Sanatına girmiş; VIII. yüzyıl Emevi Saraylarını süsleyen Antik ve Sasani etkili çeşitli heykel, hayvan ve insan figürlü kabartmalarda ve fresklerinde kendini göstermiştir.⁷ Daha sonra Abbasi Sanatını etkilemiş; onlardan Büyük Selçuklu

1. Selçuk MÜLAYİM; "Selçuklu Sanatında İnsan Figürünün İkonografik Kaynağı", **Antalya 3. Selçuklu Semineri Bildirileri**, 10-11 Şubat 1989, İst. 1989, s. 91; Gönül ÖNEY; **Anadolu Selçuklularında Heykel, Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar** **Selçuklu Sanatı Araştırmaları I.**, Ankara, 1970, s. 187-191.
2. Mazhar Şevket İPŞİROĞLU, **İslâmda Resim Yasağı ve Sonuçları**, T. İş. Bankası Yay., İst., 1973, s. 9.
3. Gönül ÖNEY; **Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları**, T. İş Bankası Yay, Ankara, 1988, s. 31; G. ÖNEY; **Anadolu**, s. 187-191.
4. MÜLAYİM, 1989, s. 91.
5. A. MANSEL-O. ASLANAPA; **Sanat Tarihi**, Lise 2, İstanbul, 1991, s. 54.
6. MÜLAYİM, 1989, s. 93.
7. MÜLAYİM, 1989, s. 92-93; Özden SÜSLÜ; **Tasvirlere Göre A. Selçuklu Kıyafetleri**, Ankara, 1989, s. 205.

Sanatına geçmiştir.⁸ Etkileşim bu yolla Anadolu'ya, dolayısıyla Anadolu Selçuklu Sanatına intikal etmiştir.⁹

Uygur resimlerinde, Göktürk balballarında ve daha sonraki devrelerin alçı kabartma, metal işleri, taş süsleme ve minyatürlerinde karşımıza çıkan insan figürü gerçeği; hemen tanınabilen kimlik ve görünüş özelliklerini daima korumuştur. Yüz çizgileri olarak adeta kalıplaşmış bir şekilde tekrarlanan şemaya, figürün duruş şekli, kılık-kiyafet, saç biçimi ve takılar da eklenince, söz konusu figür, bir bütün halinde Türk Sanatına bağlanabilen genel bir tipolojiye sahip olmuştur. Tiplerinde geniş çehre üzerinde gözler, kaşlar, burun ve ağız küçültülmüş, çizgi ve noktalar halinde verilmiştir. Genel görünüş içerisinde zülfler, küpeler ve başlıklarda bazı farklılıklar gözlenebilmektedir. Bu figürlerde yüz, çoğu kez cepheden; bazen de 3/4 dönüştü olarak verilmiştir. Profilden duruşlara pek rastlanmaz. Çok küçük farklılıklarla, emir, şeyh, avcı, dansöz, insan başlı hayvan vücutlu yaratıklar,¹⁰ melekler ve hatta hayvan figürlerindeki yüz hatları da bu genel şemaya uymaktadır. Çocuk ve yaşlı adam tiplerine fazlaca rastlanmayışı, insan figürünün bir kavram olarak ideal bir şablona göre tekrarlandığını, gerçekçi portre izlenimi vermekten kaçınıldığını göstermektedir.¹¹

İslâm Devirlerinde Türk figürlü plâstiğinin geliştiği çevreler, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları olmuştur. Selçuklular İran'da ştukoyu, Anadolu'da ise taşı tercih etmişlerdir.¹²

İşleniş özellikleri bazı küçük farklılıklar doğurmakla birlikte, Selçuklu insan figürleri, yüz hatları bakımından Uygurlu; betimlemeyi tamamlayan bir takım eşya, takı, giysi, özellikle silahlar ve figürün duruşu bakımından Göktürk balballarına yaklaşan bir üslup içindedir.¹³

Büyük Selçuklu çağı stuko kabartmalarında spor, av, mücadele, saray toplantıları, eğlence, müzik sahneleri gibi çoklu insan tasvirli konuları yanında süvari, ayakta duran ve bağdaş kurup oturan tek başına insan tasvirleri de yer alır.

İran'ın Rey şehrinde bulunmuş, XII. yüzyılın sonlarından kalma, Büyük Selçuklulara bir ştuko kabartmada bir saray sahnesi işlenmiştir. Ortada, yükseltilmiş tahtı üzerinde bağdaş kurup oturmuş hükümdar, bütün sahneye hakimdir. Tam cepheden ve simetrik olarak işlenmiştir. Tahtın iki yanında duran iki hizmetçinin ufak silüetleri hükümdara göre mütevazî bir oranda tutulmuştur. Yine tahtın iki tarafında, sultanın dizleri hizasında dörder insan figürü daha sıralanmaktadır. Testi ve kadeh tutan sakiler, külahlı ve püsküllü hokkabazlar görülür. Bu simetrik sıralanış ve kolların durumu, Uygur

duvar fresklerindeki simetri ve sıralanışı hatırlatmaktadır (Res. 1a). Saray adamlarının cepheden hepsi görülmekle birlikte, baş, kol ve ayakları değişik duruşlardadır. Kiyafetlerin de her kişiye göre değişmesi, kompozisyona canlılık katar. Ortadaki sultanın yüzü, Selçuklu sanatının karakteristik yüz tipidir. Dolgun oval yüz, hafif çekik badem gözler, dümdüz ve basıkça burun, ince kaşlar, ufak ve dolgun ağız, geleneği devam ettiren özelliklerdir. Kiyafet; uçları uzun sarkıtılmış bir kuşakla bağlanan ve sağdan sola katlanan kaftandır. Kısa Türk çizmelerini taşıyan ayaklar, geleneksel bir özellik olarak profilden durmaktadır. Bütün figürler, içleri bitkisel tezyinatla dolmuş yıldız madalyonlardan oluşan bir fon önündedir. Figürlerle tezyinat, birbirlerinin ahengini bozmazlar¹⁵ (Res. 2).

Demotte adlı bir Fransızın koleksiyonunda yer alan ştuko kabartmanın, nereden geldiği bilinmemekle birlikte Selçuklu üslubunda olduğu açıkça bellidir. Mücadele halinde iki süvari vardır. Zırhlı süvariler mızraklarını birbirlerine yöneltmişlerdir. Mızrakların biri yukarı, öteki aşağı doğru nişan almıştır. Atların biri başını kaldırıp şaha kalkmış gibi dururken, öteki at, başını eğip geri geri toparlanmaktadır. Süvarilerin biri sağa, öteki sola eğilmiştir. Burada, zıt hareketlerin dengesiyle oluşan bir simetri hakimdir. Bu kabartmada da dolgun oval yüz, çekik gözler, yassı burun, ufak ağızlı insan çehresini görüyoruz. Miğferlerin altından uzun saçlar sarkmaktadır. Burada da fon, bitkisel süslemeyle kaplıdır¹⁶ (Res. 3).

Rey'de bulunmuş olan diğer bir ştuko kabartma ise parlak renklerle boyalı olup kompozisyon, sekiz köşeli iri yıldızlardan meydana gelmiştir. Bu madalyonlardan ikisi içinde oturmuş halde birer kadın ve erkek figürü ile aradaki boşluklarda ayak-

8. ÖNEY; Süsleme, s. 31; "Figürlü" s. 187-191.
9. Suut Kemal YETKİN, "Selçuklularda Resim Sanatı," **Malazgirt Armağanı**, TTK. Yay., Ankara, 1993, s. 129.
10. İnsan başlı hayvan vücutlu yaratıklara en belirgin örnek Sivas Gök Medrese (M. 1271) taç kapısının sağındaki dikdörtgen çerçeve içerisinde yer alan hayat ağacı motifinin tepe kısmında bulunan kartal vücutlu, insan başlı yaratık verilebilir. Bu konu için bkz. Burhan BİLGET, **Gök Medrese**, Kültür Bak. Yay., Ankara 1989, s. 15-16, Resim-9-10.
11. MÜLAYİM, 1989, s. 92; ÖNEY; **Süsleme** s. 32.
12. Semra ÖGEL; "Türk Heykelciliğinde İnsan Figürü", **Türk Kültürü**, 1/4, 1963, s. 15.
13. MÜLAYİM, 1989, s. 93; SÜSLÜ, 1989, s. 149.
14. ÖGEL, Türk, s. 15.
15. ÖGEL, Türk, s. 17.
16. ÖGEL, Türk, s. 19; Nurhan ATASOY, "Selçuklu Kiyafetleri Üzerine Bir Deneme", **Sanat Tarihi Yıllığı**, C.IV, İstanbul, 1970-1971, s. 123-124.

ta ve oturmuş halde daha küçük figürler yer alır. Boston Müzesi'nde bulunan Büyük Selçuklulara ait büyük bir ştuko kabartmada figürler, yanyana sıralanmış dört dekoratif madalyon içindedirler. Bu madalyonlardan üçü, birer süvari, soldan ikinci madalyon ise oynayan iki erkek figürü ile doldurulmuştur. Bu her iki kabartma panoda zemin, ince bir ağ şeklinde oyulduğundan figürler ve motifler belirgindirler.¹⁷

Bu kabartmaların bir uzantısı, Dağıstan'da Kubaça'da bulunmuş ve mimari süsleme olarak hazırlanmış 40 kadar taş rölyeftir. Büyük bir ustalık eseri olan bu taş kabartmalar, XI. yüzyılın sonlarında buralara hakim olan Türkler tarafından yapılmaya başlanmış, onların Atabekleri ile XIII. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Bu rölyefler aynı zamanda Selçuklu Türklerinin günlük hayatını, kıyafetlerini göstermesi bakımından ayrı bir özelliğe sahiptir. Bunlar, Uygur sanatına kadar uzanan bağlantıları göstermektedir. Kısa kollu kaftan, bel kemeri, pantolon ve çizme ortak kıyafetlerdir.¹⁸ Bugün hepsi dünyanın çeşitli müzelerine dağılmış olan rölyeflerin konuları arasında; alınlık kemeri içinde bir süvari, yuvarlak kemeri bir çerçeve içinde bağdaş kurmuş bir erkek ve güreşe başlayan iki erkek, domuz avı ve arkaya okunu fırlatan süvari bulunmaktadır (Res. 4).

Bu rölyeflerin en yakın uzantıları Azerbaycan'da Bakü Kalesi'ndeki M. 1235 tarihli taş rölyeflerdir. Kitabesine göre, Zeyneddin İbn Ebu Resid adlı bir ustanın eseri olan bu rölyefler, Selçuklu sülüsü ile kabartma olarak yazılmış uzun kitabenin harfleri arasına işlenmiş figürlerdir. Bunlarda insan başları, bağdaş kurmuş insanlar, hayvan figürleri ile birlikte tasvir edilmiştir. Bu kabartma rölyefler, Dağıstan Kubaça kabartmaları ile aynı üslupta işlenmiş olup, Selçuklu figürlü plâstiğinin devamını gösteren sayılı örneklerdendir¹⁹ (Res. 5, 5a).

Bütün kabartmaların hiç birinde belli bir olay anlatılmamış, ancak anlık hareketler tasvir edilmiştir; savaşma, avlanma, çalgı çalma gibi. Bu hareketi yaparken şahsi davranışlar üzerinde durulmamıştır. İnsan hayatının çeşitli sahneleri gösterilmiş. Kılık-kıyafet, yapılan hareketi anlatacak biçimde bütün ayrıntıya sahiptir.²⁰

Uygur ve Büyük Selçuklu etkisi ile doğup gelişen Anadolu Selçuklu figürlü plâstik sanatında; sert iklim ve Anadolu geleneği yüzünden ştuko yerine taş eserler verilmekle beraber²¹; alçı bir figürlü süslemenin yapıldığı örnekler de bulunmuştur. Ele geçen örneklerden anlaşıldığı üzere, büyük çoğunluğunun insan figürlü olduğu tahmin edilen bu kabartmalar, özellikle saray süslemelerinde kulla-

nılmış ve dolayısıyla da bugüne kadar fazla örneği gelememiştir. Taştan olanlar ise hem sivil hem de dini mimari eserlerde kullanılmıştır.²²

Anadolu Selçuklu hükümdarlarının, etraflarında figürlü tasvir bulundurmaktan kaçınmadıkları, ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır. Özellikle adlarına bastırdıkları paralarda, mezar taşlarında, armalarda ve türbelerinde bunu izleyebiliyoruz. Bu figürlü süslemelerin sembolik anlamda kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Dekoratif etkileri büyük olmakla birlikte Anadolu ştuko işleri, Büyük Selçukluların mükemmel ştuko işleri yanında sade ve basit görünürler. Anadolu Selçuklu Sanatı asıl kuvvetini, geometrik, bitkisel taş süsleme ve yazının geliştirilip değerlendirilmesinde göstermiştir.²³

Anadolu Selçuklu mimarisinde sultanı, saray ileri gelenini ve hatta sarayla ilgili kadın figürünü, kaftan giymiş ve bağdaş kurarak oturur vaziyette görürüz. Dolgun yanaklı, badem gözlü, ince uzun burunlu, küçük ağızlı ve uzun saçlı olan bu figürlerde gelenek devam etmektedir. Başlar, cepheden verilmiştir. Portre karakteri yoktur. Belli bir şema tekrarlanır. Örnekler, genelde sakalsızdır. Bazen, başın etrafında hale dikkati çeker. Bu hale, kişilerin önem derecelerini gösterir. Başlar, üç dilimli veya önu şişirilmiş gibi duran başlıkla örtülmüştür. Figürler, çoğu kez, ellerinde sonsuzluğu ve bereketi sembolize eden haşhaş dalı veya nar meyvesi gibi bir sembol tutarlar. Saray erkanının dışında, bazen de çalgı aleti, şahin, gergef gibi, kişinin yaptığı işle ilgili bir tasvir konuyu tamamlar.²⁴ Anadolu Selçuklu çağında ştukonun en çok kullanıldığı yer, Konya Selçuklu Sarayı idi. Bulunan birçok figürlü ştuko parçalar şimdi İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndedir. Çinili Köşk Koleksiyonu'nda bulunan tek bir rölyef, büyük bir sahneyi canlandırmaktadır. Burada simetrik kıvrak dallar, lotus ve palmetlerle süslü bir zemin önünde karşılıklı iki süvari görülmektedir. Bu süvarilerden soldaki, kılıcını, şahlanan atının altındaki ejderin ağzına saplamaktadır. Diğer süvari, geriye dönerek üstüne sıç-

17. Oktay ASLANAPA; *Türk Sanatı*, İst. 1984, s. 311.

18. SÜSLÜ, 1989, s. 149 ve 173.

19. ASLANAPA, Türk, s. 309; *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İst, 1979, s. 50-53.

20. ÖGEL, Türk, s. 19.

21. ASLANAPA, Türk, s. 312.

22. Doğan KUBAN; *Türkiye Sanatı Tarihi*, İst., 1988, s. 149-150.

23. ASLANAPA, Türk, s. 313.

24. ÖNEY, Süsleme, s. 32.

rayan aslanı öldürmektedir (Res. 6). Bütün bu figürler yavan bir üslupla ele alınmıştır. Buradaki süvari - aslan mücadelesi, Gaznelilerin mermer rölyeflerini hatırlatmaktadır. Gazne kazılarında çıkan mermer kabartmalardaki bazı figürler ve motifler, Büyük Selçuklularda görülmediği halde, Anadolu Selçuklularının şuko süslemelerinde sadeleşmiş olarak ortaya çıkar. Ele geçen diğer küçük parçalarda çeşitli geometri süslemeler ve hayvan figürlerinin yanısıra, süvariler, oturan ve ayakta duran insanlar göze çarpar.²⁵

Çok sık rastlanan bir tasvir, sakin oturuş halinde tek tek verilen insan figürleridir. Anadolu Selçuklularına ait olduğu kabul edilen ve bugün Berlin Müzesi İslam Sanatı Koleksiyonu'nda bulunan küçük bir figür, bu tarzın dikkat çeken bir örneğidir. Bağdaş kurup oturmuş, lavta çalan bir insan figürü, çalgıyı sağ dizine dayamıştır. Yüz, geleneksel şemayı devam ettirmektedir. Yuvarlağa yakın çehreyi kalın bir saç kütsesi sınırlar. Belirmiş alının altında gözler, hafif çukurda ve gayet iridir. Badem göz, biçimini korur. Burun kısa ve yayvan, ağız geniştir²⁶ (Res. 7).

Konya'da ele geçmiş ve oldukça yıpranmış bir şuko parçasında, başı kaybolmuş insan gövdesinin üst kısmı görülmektedir. İzlerden, elbisenin desenli olduğu anlaşılmaktadır. Omuzlarında saç örgülerinin uzantıları vardır (Res. 8, 8a). (Çizim 9). Bu şuko parçasındaki muhtemelen bağdaş kurmuş olan insan figürü, Bağdat'taki Tılsımlı Kapı'da bulunan Halife Nasır'ın sembolik resmini hatırlatmaktadır²⁷ (Çizim 9).

Konya Köşkü'nün frizlerinde rastlanan süvari motifi, sanki canlıymış gibi tasvir edilmiştir. Atın yelesi ve elinde mızrak tutan süvarinin gövdesi gayet belirgindir. Bu şuko parça bugün, Çinili Köşk Koleksiyonu'ndadır²⁸ (Res. 10).

Konya'da ele geçmiş ve bugün Paris'te bulunan bir şuko parçasında da niş içerisinde insan başı vardır (Res. 11).

Benzer örnekleri İstanbul ve Paris'te bulunan damla motifi şeklinde süs madalyonlarından birinde, zencirek motifi ile çevrilmiş olarak çıplak bir kimsenin oturduğunu görmekteyiz. Sağ elinde, iyi fark edilemeyen bir nesneyi göğsü hizasında tutmakta, sol elinde ise bir kadeh bulunmaktadır. Başında yüksek, sivri bir külahı vardır. Arka planda görülen inciler dekor amacıyla konulmuştur.²⁹ Bu madalyon bugün Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'ndedir (Res. 12).

Konya Kalesi (≈ 1220)'nde bulunup, Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'ne getirilen zencirek

motifiyle çevrili iki şuko parçada kabartma olarak çıplak durumda ve bağdaş kurmuş iki insan figürü işlenmiştir. Birinci figürün baş kısmı; ikinci figürün gövdesi ve baş kısmı yoktur³⁰ (Res. 13, 13a). Bu figürlerin oturuş şekilleri bakımından Bağdat Tılsımlı Kapı üzerindeki Halife Nasır'ın sembolik resmiyle paralellik içinde olduğunu söyleyebiliriz.

Bağdaş kurarak oturan figürlerden en iyi durumda olan iki örnek, Konya Kalesi'nden gelmiştir. Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'nde sergilenen birinci taş kabartmada figürün elinde ne tuttuğu belli olmaz. Bu cismin yuvarlak olması nedeniyle nar olabileceği tahmin edilmektedir. Yüz hatları bozulmuş olan figürün başındaki başlık, nişin kemerine uydurulmuştur. Uzun Kollu bir elbise giymektedir. Belinde, örgülü bir kemer vardır³¹ (Res. 14).

Yine Konya Kalesi'nden gelme (≈ 1221) taş kabartma üzerinde, bir çerçeve ve içerisinde iki muharip tasvir edilmiştir. Çerçevenin köşeleri bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Sağdaki figürün arkasında palmetlerden oluşan stilize bir dal görülmektedir. Figürlerin başlarının 3/4 profilden, vücutlarının cepheden görünüşü ile bir hareket vermek istenmiştir. Figürler yüzyüze, hücumu hazır bir şekilde; ellerinde kılıçları, başlarında miğfer ve pullu zırhlarla giyimlidirler. Soldaki figür iç tarafta, sol elinde bir kalkan tutar biçimde tasvir edilmiştir. Kısa eteklerin kıvrımları ve ayak hareketleri, birbirleriyle çarpışmak üzere olduklarını göstermektedir³² (Res. 15).

Bağdaş kurarak oturan insan figürleri veya mask şeklinde insan başı balık, akrep, yengeç, terazi gibi burç sembolleri ile birlikte de görülebilirler. İslâm dünyasında Astrolojiye önem verildiğini bilmekteyiz. Özellikle Büyük Selçuklu ve İlhanlı el sanatlarında burç-gezegen tasvirlerinin bol örneklerine rastlarız. Bu tasvirler aynı zamanda kabartma olarak mimari süslemede de kendini gösterir. Bu konuda en ilginç kabartmalar, bugün Cizre'nin güneyinde, Suriye topraklarında bulunan Artuklu-

25. ASLANAPA, Türk, s. 313.

26. ÖGEL, Türk, s. 19.

27. F. SARRE, **Konya Köşkü** (Çev. Yü. Mım. Şahabeddin Uzluk), II. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1989, s. 20-21.

28. SARRE, 1989, s. 21; SÜSLÜ, 1989, s. 107.

29. SÜSLÜ, 1989, s. 105.

30. SARRE, 1989, s. 23.

31. SÜSLÜ, 1989, s. 113-114; ÖNEY; Süsleme, s. 33.

32. SÜSLÜ, 1989, s. 155.

lara ait M. 1164 tarihli Cezire İbn Umar Köprüsü'nün batı ayağında yer alır. Sekiz dikdörtgen panoda burç-gezegen sembolleri yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Bağdaş kurmuş insan figürleriyle gezegenler, ellerindeki alametlerle de burçlar sembolize edilmiştir. Gezegenler, sağdan sola doğru sıra ile Jüpiter, Mars, Venüs, Merkür ve Satürn'dür. Ayrıca Güneş Aslan burcu ile Ay ise Boğa burcu ile birlikte sembol olarak kullanılmıştır. Burçlar ise aynı sıra ile Yengeç, Oğlak, Balık, İkizler ve Terazi'dir.³³ Bu panolarda, bağdaş kurmuş iki insan figürüyle, Merkür gezegeni İkizler burcu elinde balık tutan insan figürü ve bağdaş kurmuş insan figürünün yanında yer alan balık kabartması ile de Venüs gezegeni-Balık burcu sembolize edilmiştir (Res. 16). Bu konuyla ilgili olarak Konya Alâeddin Sarayı alçıları, iki elinde balık tutan figürlerle Balık burcu-Venüs gezegeni canlandırılmıştır³⁴ (Res. 17).

Erzurum'da XII. yüzyıl sonlarına tarihlenen Emir Saltuk Kümbeti'nin kasnak nişleri içinde mask şeklinde insan tasviri yer alır. Kümbetin kuzeydoğuya açılan kapısının sağından itibaren beşinci niş içerisinde üçgen şeklinde boğa başının kalın boynuzları arasında insan başı bulunmaktadır. İnsan başında göz, burun, ağız ve sivri çene bellidir³⁵ (Res. 18). Burada insan maskı, takvim hayvanı boğa ve Boğa burcu birleşimi şeklinde sembolik olarak işlenmiştir.³⁶

Yine Erzurum'da Çifte Minareli Medrese (M. 1253)'nin batı eyvanının kemer başlangıcında, aşağı doğru bakar vaziyette bir insan başı yer almaktadır (Res. 19).

Kayseri-Malatya yolunda M. 1240-41 tarihli Karatay Han'ın taçkapısının kavsara kemerinde, köşe sütuncelerinin üst tarafında, hemen boynuzlu boğa başının üzerinde, palmatler arasında zor seçilebilen maske şeklinde bir insan başı yer alır (Res. 20). Figür yuvarlak yüzlüdür. Kavsara kemerinin sol tarafında ise altı üstlü iki çift çıplak çocuk figürü daha vardır. Rumî dallara binerek oturmuşlar ve öne doğru eğilmişlerdir.³⁷ Bu tip kabartmaların, arabeskler arasında veya sütun başlıklarında gizlendiklerinden seçilmeleri çok güçtür. Bunların, eserlerde muska, tılsım, nazarlık olarak kullanıldıklarını, gizli yerleştirildiklerinden anlamaktayız.³⁸ Ayrıca hanın cephesinde yer alan iki çörtenden birinde aslan başı önünde, diğerinde ise boğa önünde çökmüş durumda insan figürü görülür. Burada Boğa burcu-Ay ve Aslan burcu-Güneş canlandırılmış olmalıdır. Bilindiği gibi bağdaş kurmuş figürler Anadolu'da çoğu kez gezegenleri sembolize etmektedir.³⁹

Bir başka sembolik insan figürü ise Burdur-Antalya yolunda XIII. yüzyılın ortalarına tarihlenen

Susuz Han'ın taçkapısının iç yan mihrabiyelerinde yer almaktadır. İç yan mihrabiyeleri çeviren kemer üzerinde karşılıklı duran ejder motiflerinin başları arasında bir insan başı; ejderler tarafından yutulmaya hazır gibi durmaktadır. Buradaki insan başı ile, Ay gezegenini yutan ejder çifti canlandırılmış olabilir. Çünkü, Uzak-Doğu sanatında ejderler bulutları, insan başı ise Ay'ı sembolize eder. Ay'a yaklaşan bulutlar, Ay'ı yuttukları zaman yeryüzüne bereketli yağmurlar düşer. Bu yüzden bu kompozisyon, Uzak-Doğu'da bereket, bolluk sembolüdür. Bu inanışın, Türkler aracılığı ile Anadolu'ya taşınmış olması mümkündür.⁴⁰

Anadolu'da insan figürünün temsil ettiği Ay ve Güneş tasvirleri çoğu kez birarada kullanılmıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz Cezire İbn Umar Köprüsü panolarındaki insan büstü; aslan üzerinde Güneş'i, boğa üzerinde Ay'ı sembolize etmektedir.

Sivas'ta I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası (M. 1217)'nin ana eyvanının kemer köşeliklerinde ay ve güneş rozeti içinde çok harap durumda, uzun örgülü saçlı insan başları yer alır. Bunlardan sağ kemer köşeliğinde bulunan ve hilâl içinde yer alan figür, bir kadın başıdır. Saçları örgülü olan bu hanım başının alt kısmında: "Suret-i Kamer" yazısı çok zor okunmaktadır. Bu ibareden ötürü kadının Ay'ı sembolize ettiğini anlıyoruz (Res. 21). Sol kemer köşeliğinde ise: "Suret-i Şems" yazısı silik olduğundan zor okunmaktadır (Res. 22). Bu yazıdan ötürü de erkek başının, güneşi sembolize ettiğini söyleyebiliyoruz. Bu iki başı: (La ilahe illallah Muhammedin Resulullah) yazısı çevrelemektedir.⁴¹

Divriği'de M. 1228-29 yıllarında Mengücek Beyi Ahmed Şah'ın karısı Turhan Melek tarafın-

33. ÖNEY; Süsleme, s. 33.

34. ÖNEY; A. Selçuklu Sanatında Balık Figürü", **Sanat Tarihi Yıllığı**, C.II. s. 154-155.

35. Hamza GÜNDOĞDU; "İslâmî Devir Erzurum Yapılarındaki Figürlü Kabartmalar Üzerine", **IV. Millî Selçuk Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya, 1995, 21.

36. ÖNEY; Süsleme, s. 54.

37. Semra ÖGEL; **Anadolu Selçuklularının Taş Tezvinatı**, Ank., 1987, s. 39.

38. ÖNEY; Süsleme s. 54.

39. ÖNEY; Süsleme s. 54.

40. ÖNEY; Süsleme s. 53.

41. Ali H. BAYAT, "Sivas ve Divriği Darüşşifalarındaki İnsan Figürleri", **IV. Millî Selçuk Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, 25-26 Nisan 1994, Konya, 1995, s. 79-86; Gönül Cantay; **A. Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları**, Ank., 1992, s. 48; ÖNEY; Süsleme s. 33. B. BİLGET; **I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası**, Ank. 1990, s. 8; Süslü, 1989, s. 200.

dan yaptırılan Ulu Cami'ye bitişik Darüşşifa'nın⁴² taçkapisinin sağında ve solunda iri kaval silmeler üzerinde; biri silinmiş, iki insan başı tasviri yer alır. Bu sembolik figürlerden sağ taraftaki, uzun örgülü saçları ile kadın olup Ay'ı, diğeri ise Güneş'i sembolize etmektedir (Res. 23). Yine taç kapının sol iç kenarında, silmeler arasında gizlenmiş karşılıklı, iki üçgen içerisinde iki insan başı daha görülür (Res. 24). Bu figürlerin, Ahmed Şah ve kansı Turhan Melek'i canlandırdığı görüşünün yanısıra⁴³, burç sembolü olarak tasvir edildiği de ileri sürülmektedir.⁴⁴ Diğer bir görüş, figürlerin Selçuklu sağlık yapılarına konuşunun nedeni; özellikle Ay'ın Anadolu'da (Men) hekim tanrı olarak insanları sağlıklı kılması, şifa vermesiyle ilişkili olmasındandır.⁴⁵ Bu konuda Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT, değişik bir görüş ileri sürmektedir. Bayat, Sivas ve Divriği darüşşifalarındaki insan figürlerinin, Mezopotamya ve Anadolu'da binlerce yıllık temel inançlar arasında olan Ay ve Güneş tanrılarının Yunan ve Roma sanatında son şeklini aldığı haliyle (Çizim 25), fakat gerçek anlamlarını kaybetmiş olarak Selçuklu sanatına girdiğini ve süs veya koruyucu bir tılsım olarak işlendiğini ileri sürmektedir.⁴⁶

M. 1223 tarihli Niğde Alâeddin Camii'nin portal nişinin üst iki kenarında yüksek kabartma olarak işlenmiş iki insan başı tasviri yer alır. Yanlarından saç örgüleri sarkan, harap durumdaki bu insan başlarının yine Ay ve Güneş'i sembolize ettiği kabul edilmektedir⁴⁷ (Res. 26).

Antalya - Burdur yolunda M. 1238-39 tarihli İncir Han'ın taç kapisinin kemer ayaklarında, sağ ve sol kanatta karşılıklı yüksek kabartma olarak işlenmiş iki aslan figürü yer alır. Bu iki aslan figürünün tam sırt çukurları üzerinde yuvarlak bir levha halinde Güneş tasviri bulunur. Bir insan çehresi gibi işlenmiş güneş yuvarlağından ışınlar dağılır. Yanak ve alın şişkinliği arasında göz çukurları ve burun farkedilir (Res. 27, 27a). Bu iki kompozisyon, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in adına bastırmış olduğu paralarda da görülür. Ayrıca girişin sağında, ilk başlangıç tonozu üzerinde, aşağıya doğru bakan bir insan başı tasviri daha vardır.⁴⁸

M. 1312 tarihli Niğde Hüdavent Hatun Türbesi'nin çeşitli yönlerinde yine mask şeklinde insan kabartmaları yer almaktadır. Türbenin kuzey tarafında sağır niş kemeri içinde, cepheden görünen bir insan başı seçilir. Arabeskli zemin içine gizlenmiş olan baş, ancak dikkatle bakılınca görülebilir. (Res. 28). Başında Selçuklu stiline uygun olarak Türk tipi üç dilimli taç görülür. Batı cephesinde, tambur nişinin alt kısmında yine arabeskler içine ustalıkla gizlenmiş, cepheden görünen bir insan başı mevcuttur. Türbenin doğu cephesinde giriş portalinin sağında, sütun başlığı üzerinde üç insan

başı ve palmetlerden oluşan bir dekor dikkati çeker. Cepheden ve mask şeklinde verilen başlar, boyun kısmından palmet yaprakları ile birleşmekte ve bitkisel bir bordür meydana getirmektedir. Başlarda palmet şeklinde bitkisel karakter kazanmış üç dilimli taç görülür (Res. 29). Türbenin kuzeydoğu yönünde sivri kemerin köşelerinde yine mask şeklinde, cepheden görünen, üç dilimli başlıklı insan tasviri yer alır (Res. 30). Mask şeklinde bir insan tasviri de türbenin batı tarafında görülen çift başlı kartalın boyunları arasında yer almaktadır.⁴⁹ Türbe portalinin solunda, mihrabiye'nin üzerinde, palmet ve lotusların arasında, cepheden görünen bir insan tasviri daha yer alır. Üç dilimli taç bulunan başı gövdeye göre büyüktür. Elleri önde kavuşmuş, bacakları dallar üzerinde ve açık durumdadır⁵⁰ (Res. 31).

Bu figürler, klâsik Selçuklu tipini geç devirde devam ettiren örneklerdir. Bu masklar, arabeskler arasında veya kemer köşeliklerinde gizlendiklerinden seçilmeleri çok zordu. Onun için bunlar, kötülükten koruyucu olarak özel bir gücün tasviri ve ölünün ruhunu koruyucu, muska, tılsım, nazarlık olarak kullanılmış olmalıdır.⁵¹

M. 1308 tarihli Amasya Bimarhanesi'nin taç kapisinde kapı kemerinin kilit taşında bağdaş kurup oturmuş bir insan figürü seçilmektedir. Harap olmakla birlikte; sağlık ve şifa dağıtan Ay'ın sembolü olmalıdır⁵² (Res. 32).

Anadolu Selçuklu figür sanatı, sarayla ilgili eğlencelerden av sahnesini de konu eder. Selçuklularda avlanmak eski bir gelenektir. Beyler, yurtlarındaki avlakta bazen tek başına, bazen de içlerinden birinin davetlisi olarak toplu halde ava çıkarlardı. Avlanmanın bir saray eğlencesi olduğunu ya-

42. Faruk SÜMER; **Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, Ank. 1990, s. 13.

43. O. ASLANAPA; **Türk Sanatı**, I-II, Ank., 1990, s. 160; **Türk Sanatı**, 1984, s. 117; B. BİLGET; 1990, s. 8.

44. SÜSLÜ; s. 200.

45. Afif ERZEN; "Ay tanrısı Men'in adı ve Menşel Hakkında" **Bellekten**, sayı:65, s. 12.

46. BAYAT, 1992, s. 86; Rahmi Hüseyin ÜNAL; **Osmanlı Öncesi Türk Mimarisinde Taç Kapılar**, Izmir, 1982, s. 115.

47. ASLANAPA; **Türk I-II** s. 170; ÖNEY; **Süsleme**, s. 34.

48. ÖGEL; **Taş**, s. 38; ÖNEY; **Süsleme** s. 39.

49. ÖNEY; Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları", **Bellekten**, C.XXXXI, sayı: 122, 1967, s. 143-158.

50. SÜSLÜ; s. 113.

51. SÜSLÜ; s. 193; ÖNEY; **Süsleme** s. 34.

52. ERZEN; **Ay**, s. 12; ASLANAPA; **Türk I-II**, s. 307; **Can-tay**; 1992, s. 50.

zılı kaynakların yanısıra, alçı, çini, taş kabartma eserlerdeki tasvirlerinden anlıyoruz.⁵³

İslâm dünyasının başka merkezlerinde el sanatlarını süsleyen av sahnelerini Anadolu'da daha çok mezartaşlarında, çini malzemede ve minyatürlerde; az da olsa sivil mimaride görmekteyiz. Bunun bir örneği, Diyarbakır Kalesi'nde Melikşah Devri'nden kalma (1089-90) kitabeler arasına serpiştirilmiş bazı insan ve av hayvanı kabartmalarıdır. Dikkatle izlendiğinde avla ilgili sahneler olduğu anlaşılır. Kitabede, ortada bağdaş kurmuş bir erkek, iki yanında simetrik olarak diz çökmüş birer boğa kabartması yer almaktadır. Muhtemelen, yenik düşman sembolü olan boğaların arasında oturan hükümdar, tepesinde yer alan aydınlık, hakimiyet ve koruyucu sembol kartalla birlikte hakim durumda verilmiştir.⁵⁴

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

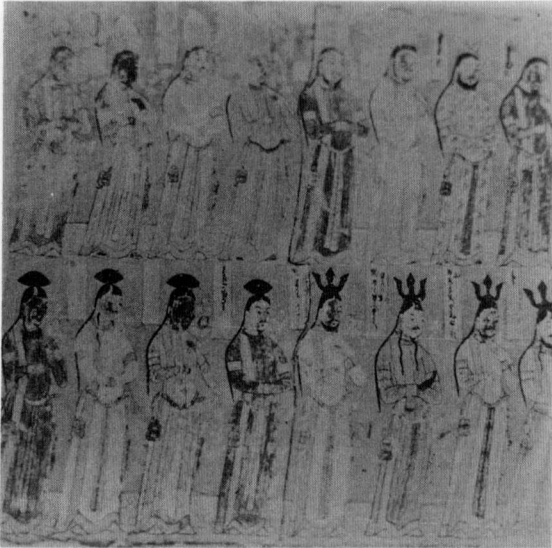
Türk-İslâm sanatında figür yasağı olduğu görüşünün tam aksine, özellikle B. Selçuklu ve A. Selçuklu Dönemi mimari eserlerinde figürlü süslemenin ve dolayısıyla insan figürünün rahatlıkla ve sevilerek kullanıldığını incelemeye çalıştığımız eserler ortaya koymaktadır. Bunun nedeni, gerek B.

Selçuklu ve gerekse A. Selçuklu Dönemi'nde daha henüz eski şaman kültür izlerinin hala devam ediyor olmasından kaynaklanmaktadır. Selçuklular İslâmı kabul etmekle birlikte, eski geleneklerini de yaşatmışlardır. Bilindiği üzere figürlü süsleme ve onun bir kolu olan insan tasviri, Orta Asya'da yaşadığı çağlarda Türklerin, özellikle Uygurların köklü bir sanatı olmuştur. Ancak, İslami kuralların sıkı sıkıya uygulandığı XV. yüzyıl sonrası Osmanlı döneminde, figür tasviri yok denecek kadar azalarak eski itibarını kaybetmiştir. Özellikle mimari süslemede tamamen kaybolmuştur.

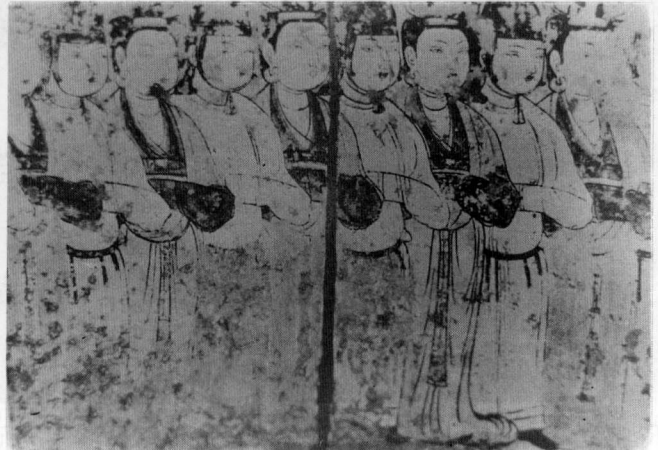
Buraya kadar örneklerini, anlamlarıyla birlikte açıklamaya çalıştığımız Selçuklu mimari süslemesindeki alçı ve taş kabartma insan tasviri konusu, Türk sanatındaki insan figürü tasvirinin izlediği gelişim çizgisinin sadece bir boyutunu kapsamaktadır. Bu gelişimi, küçük el sanatları; çini, minyatür, paralar ve mezartaşlarında da izlemek mümkündür.

53. ÖNEY, Süsleme, s. 35.

54. ÖNEY; Süsleme s. 35 ve 54; çizim için bkz. Albert Louis GABRIEL, *Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale*, Texte I, Paris, 1940, s. 167, Fig. 135.

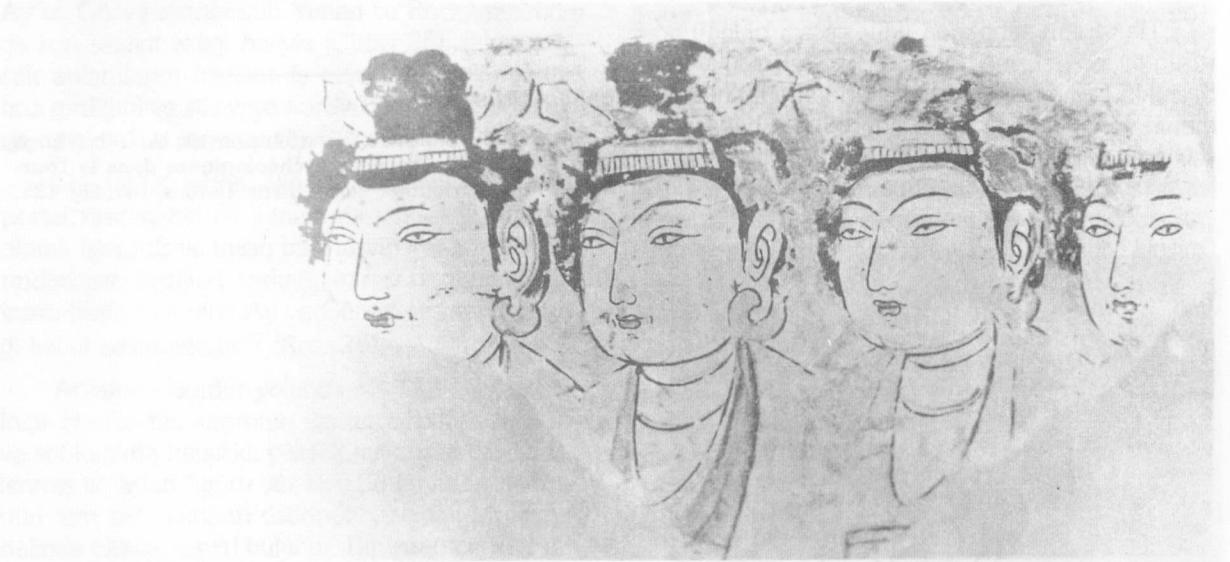
Res. 1: Uygur freski, kadın ve erkek vakıfçılar, Sorçuk (Aslanapa'dan)

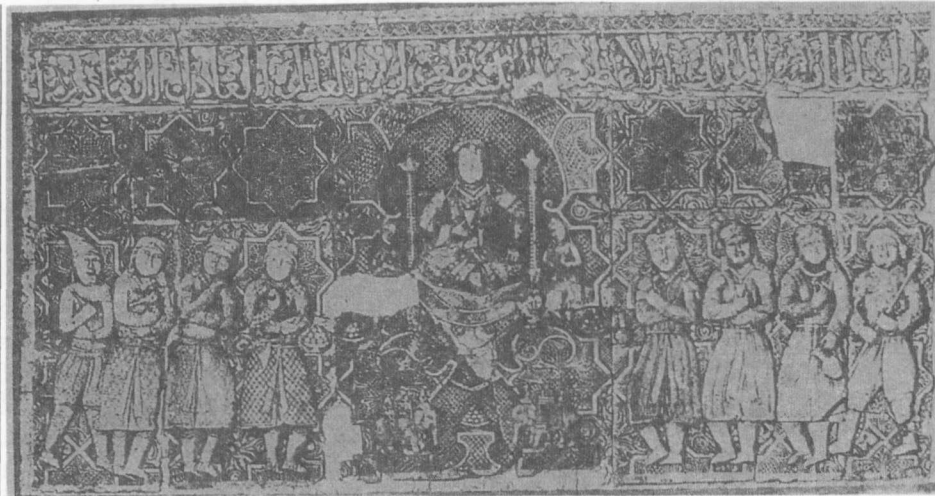
Res. 1-a: Uygur duvar resmi, vakıfçılar (Aslanapa'dan)

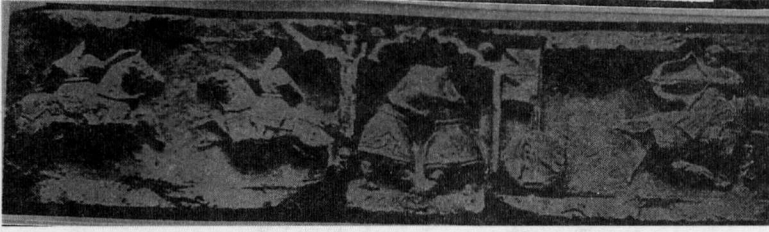
Res. 1-b: Uygur duvar resmi, vakıfçı prensesler (Aslanapa'dan)

Res. 1-c: Uygur duvar resmi, vakıf yapan prensesler (Aslanapa'dan)

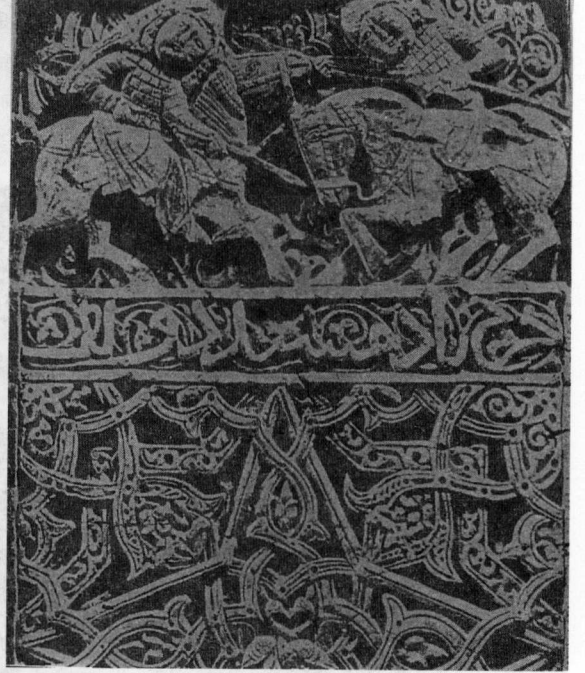
Res. 2: B. Selçuklu ştuko kabartma, saray sahnesi, Rey (S. Ögel'den)

Res. 4: Dağıstan Kubaça taş rölyefleri (S. Ögel'den)

Res. 3: Demotte Koleksiyonu'nda bulunan ştuko kabartma, mücadele sahnesi (S. Ögel'den)

Res. 5-a: Azerbaycan'da Bakü Kalesi'nde bulunan taş rölyeflerdeki insan başları (J. Gierliches'den)

Res. 5: Azerbaycan'da Bakü Kalesi'nde bulunan taş rölyeflerdeki insan başları (J. Gierliches'den)

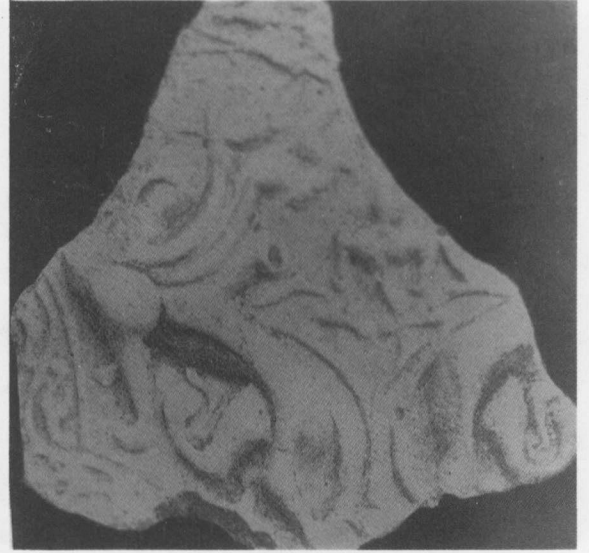
Res. 6: A. Selçuklu Ştuko rölyef, iki süvari mücadelesi, Çinili Köşk Koleksiyonu (F. Sarre'den)

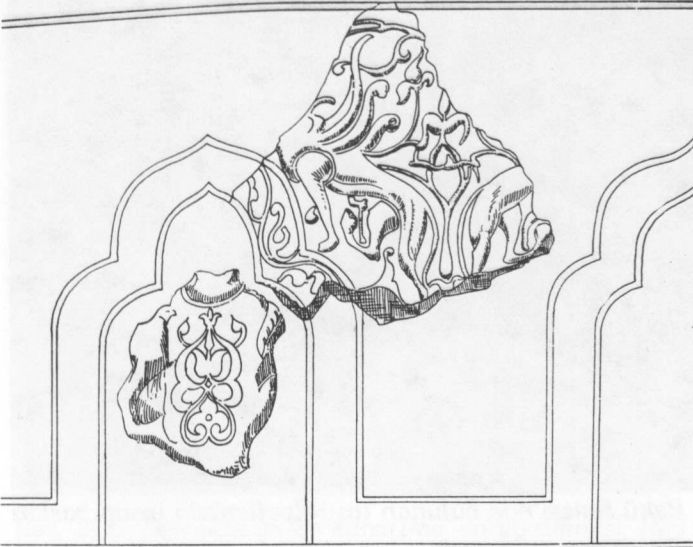
Res. 7:
A. Selçuklu
Ştuko
rölyef,
lavta
çalan
insan
figürü,
Berlin
İslâm
Sanatı
Koleksiyonu
(S. Ögel'den)

Res. 8: A. Selçuklu ştuko kabartma, insan figürü, Konya (F. Sarre'den)

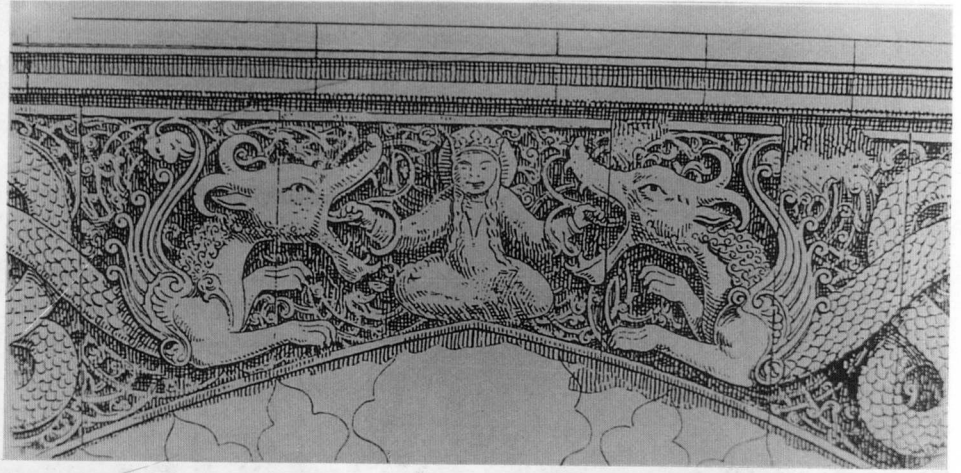

Res. 8-a: A. Selçuklu ştuko kabartma, insan figürü elbisesinin durumu, Konya (F. Sarre'den)

Res. 8-b: A. Selçuklu ştuko kabartma, insan figürünün elbisesinin ayrıntılı çizimi (F. Sarre'den)

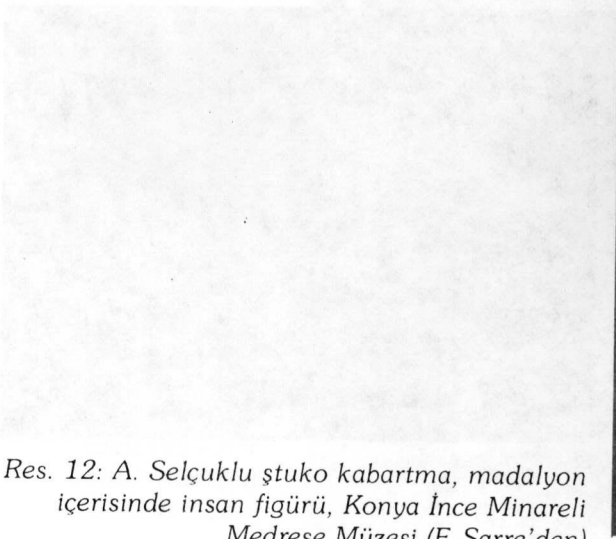
Res. 9: Bağdat
Tılsımlı Kapı
üzerinde bulunan
Halife Nasır'ın
sembolik çizimi
(F. Sarre'den)

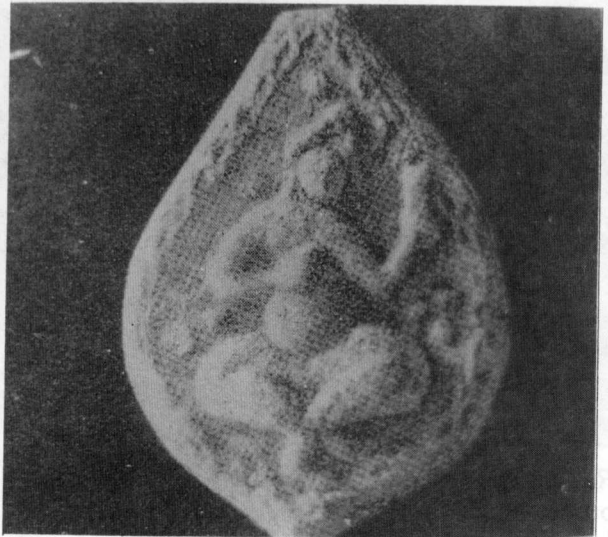
Res. 10: A. Selçuklu ştuko kabartma, süvari
motifi, Konya Köşkü (F. Sarre'den)

Res. 11: A. Selçuklu ştuko kabartma, niş
içerisinde insan başı, Paris (F. Sarre'den)

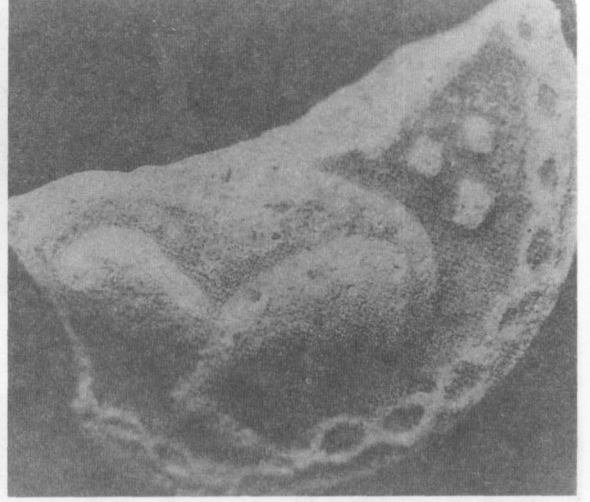
Res. 12: A. Selçuklu ştuko kabartma, madalyon
içerisinde insan figürü, Konya İnce Minareli
Medrese Müzesi (F. Sarre'den)

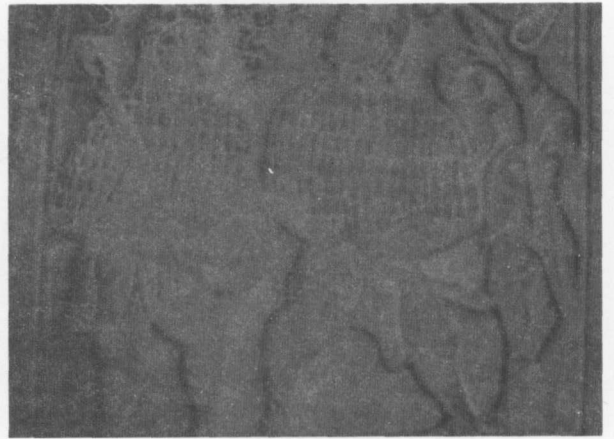
Res. 13: A. Selçuklu ştuko kabartma, başı olmayan insan figürü, Konya İnce Minareli Medrese Müzesi (F. Sarre'den)

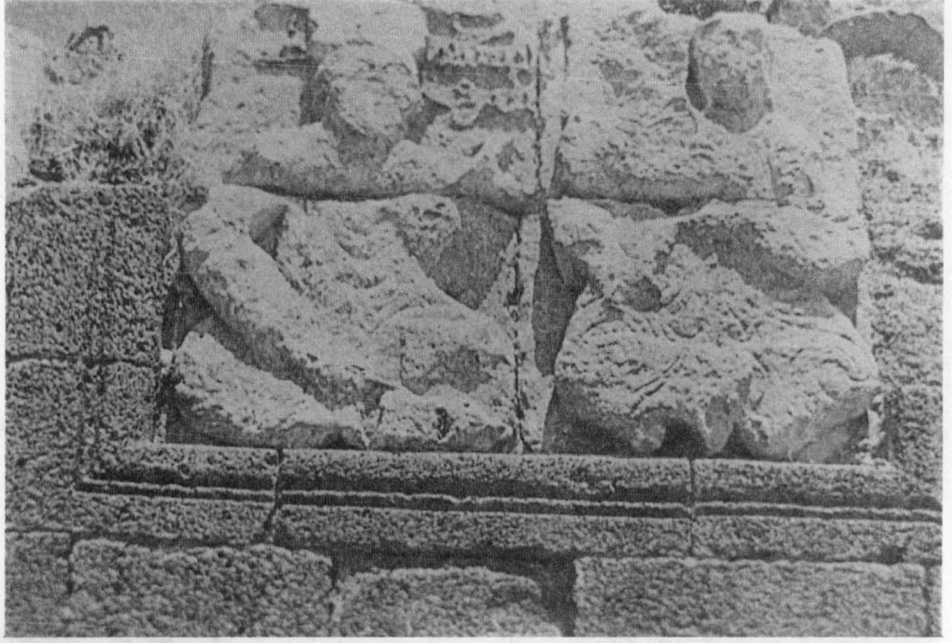
Res. 13/a: A. Selçuklu ştuko kabartma, gövdesi olmayan insan figürü, Konya İnce Minareli Medrese Müzesi (F. Sarre'den)

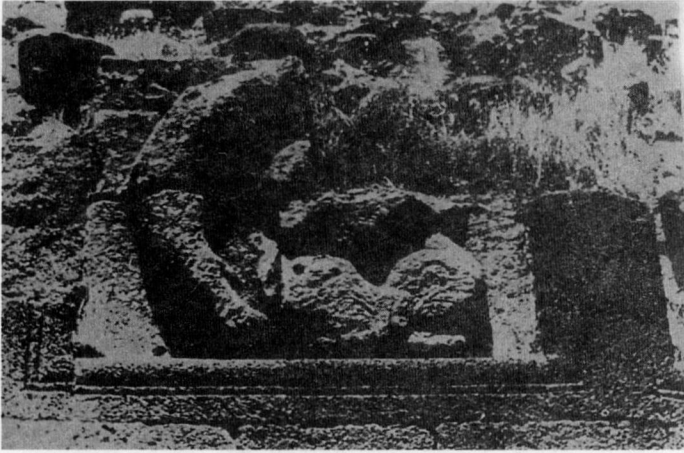
Res. 14: A. Selçuklu taş kabartma, bağdaş kurup oturmuş insan figürü (Konya Kalesi'nden), Konya İnce Minareli Medrese Müzesi (G. Öney'den)

Res. 15: A. Selçuklu taş kabartma, iki süvari figürü, (Konya Kalesi'nden), Konya İnce Minareli Medrese Müzesi (Ö. Süslü'den)

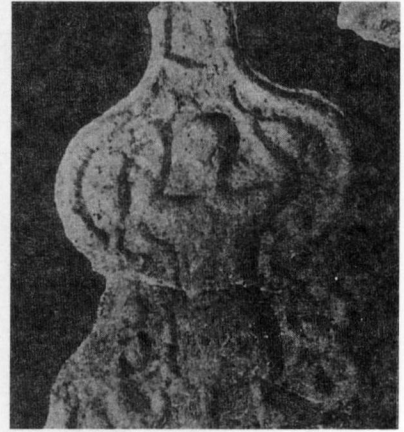

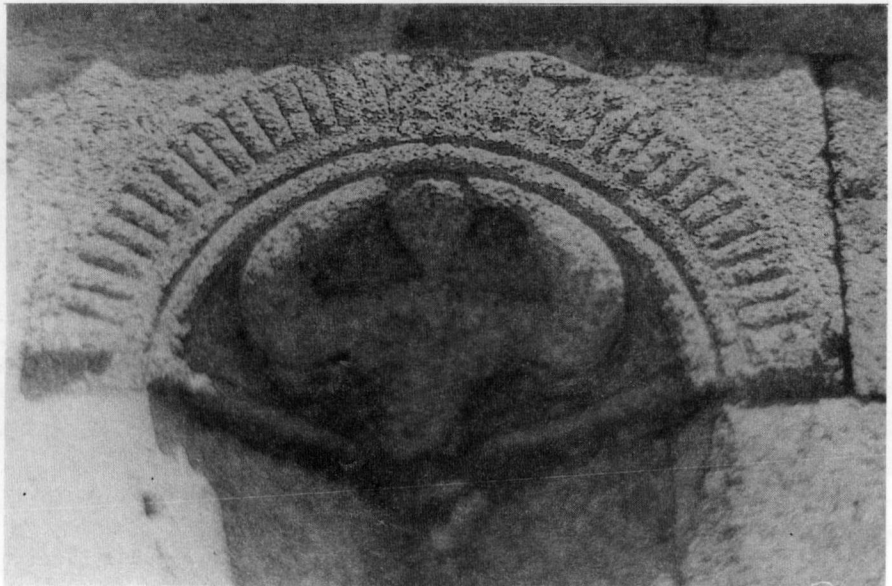
Res. 16: Artuklulara ait Cezire İbn Umar Köprüsü Ayaklarında bulunan sembolik insan figürleri (G. Öney'den)

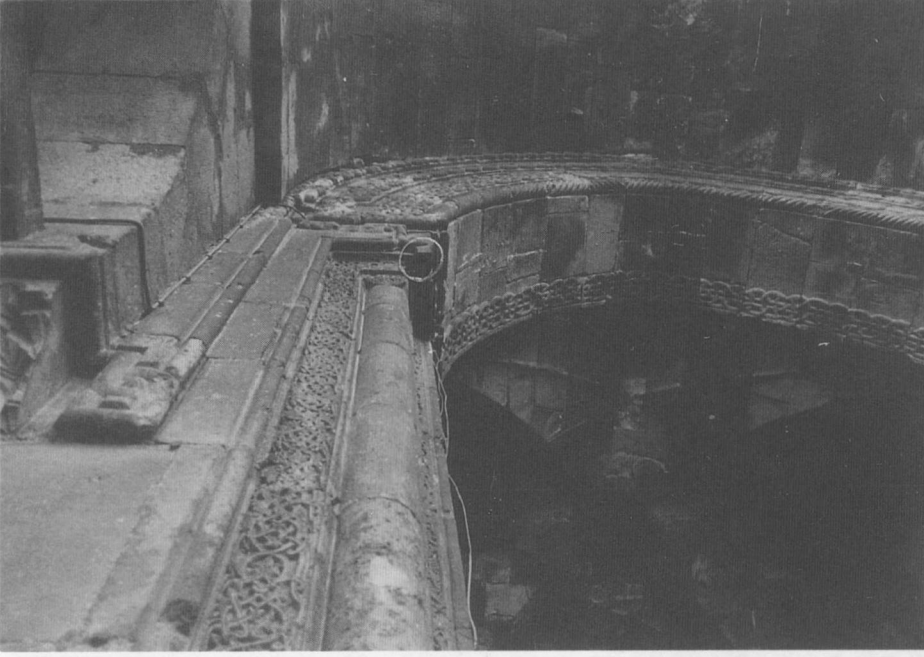
Res. 16-a: Artuklulara ait Cezire İbn Umar Köprüsü Ayaklarında bulunan sembolik insan figürleri (S. Ögel'den)

Res. 17: A. Selçuklu alçı kabartma, iki elinde balık tutan insan figürü (Konya Alattin Sarayı'ndan) (S. Ögel'den)

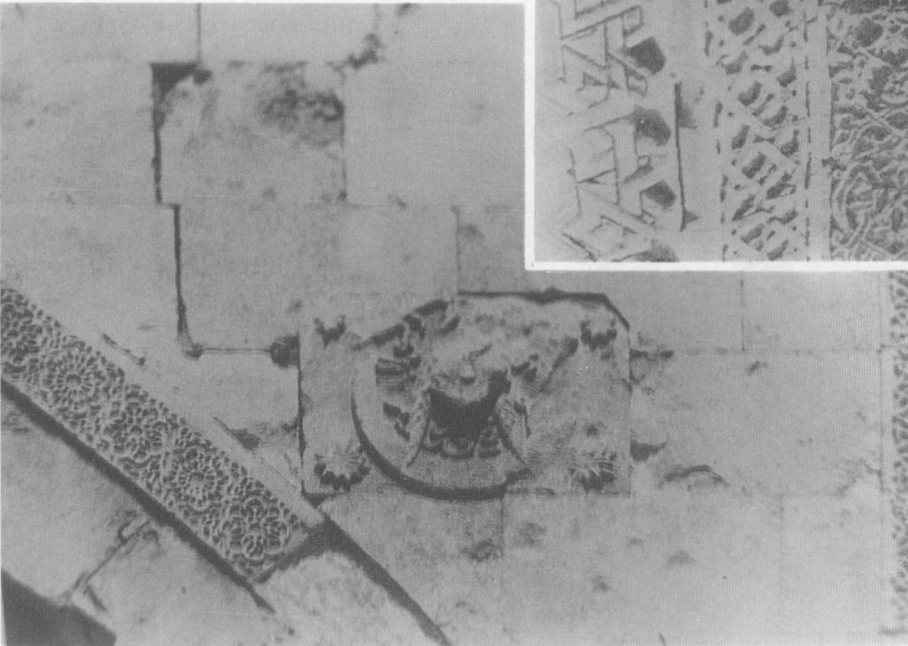
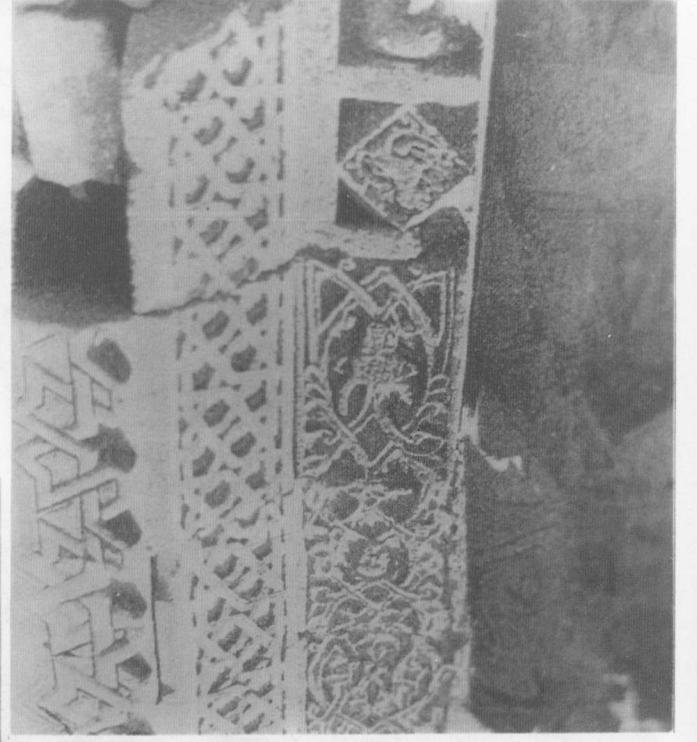

Res. 18: Saltuklu taş kabartma, boğa başı üzerinde insan maskı, Erzurum Emir Saltuk Kümbeti (J. Gierliches'den)

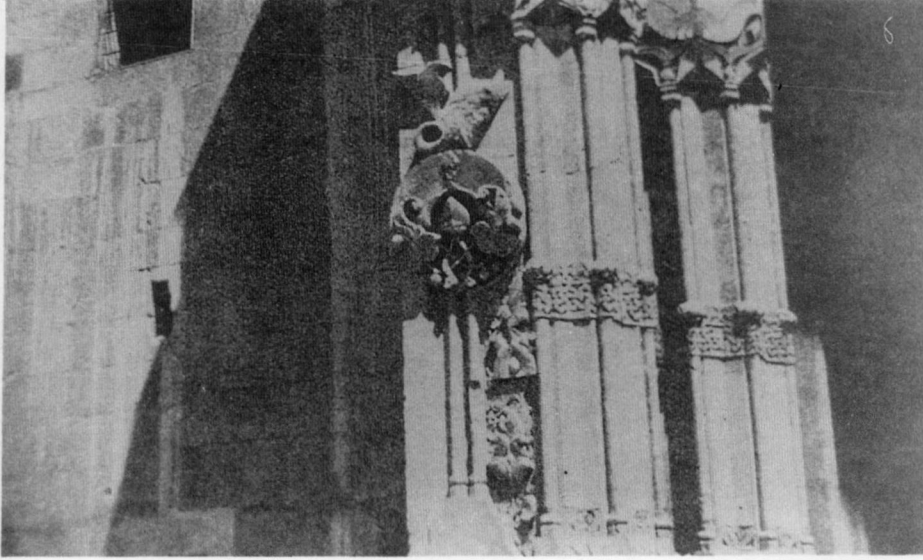
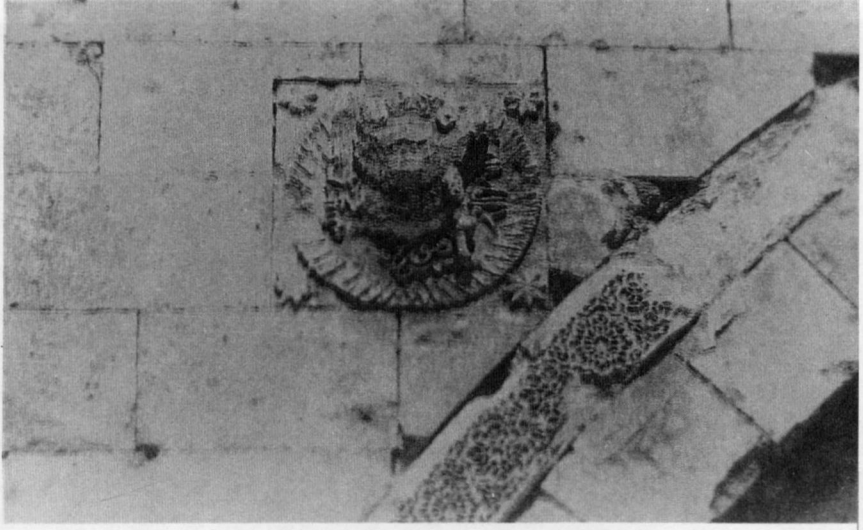
Res. 19: Erzurum
Çifte Minareli
Medrese'nin batı
eyvanındaki insan başı

Res. 20: Konya Karatay Han'ın taç kapısı
kausara kemerindeki insan maskı
(Aslanapa'dan)

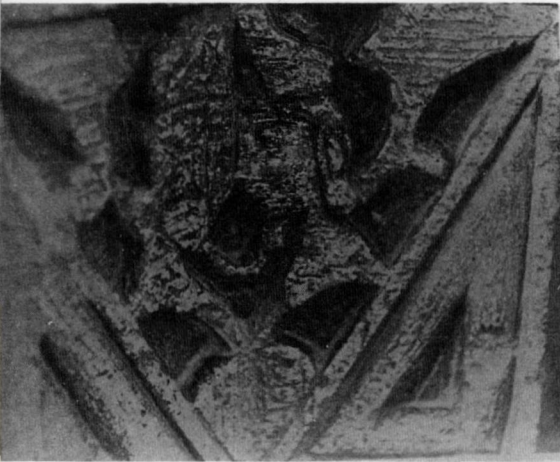

Res. 21: A. Selçuklu
taş kabartma,
kadın başı, I.
İzzettin Keykavus.
Darüşşifası, Sivas
(B. Bilget'ten)

Res. 22: A. Selçuklu taş kabartma, erkek başı, I. İzzettin Keykavus Darüşşifası, Sivas (B. Bilget'ten)

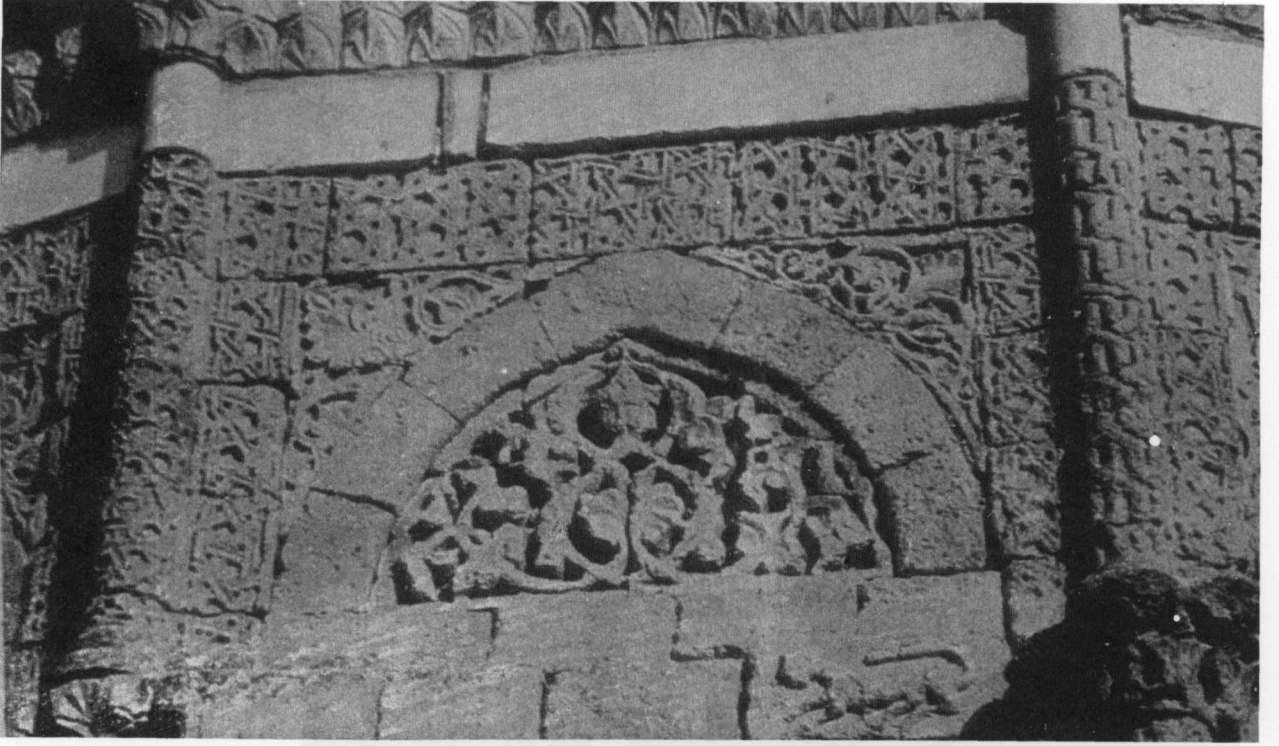
Res. 23: Diyarbakır Darüşşifası taç kapısının sağında ve solunda bulunan insan başları (J. Gierliches'den)

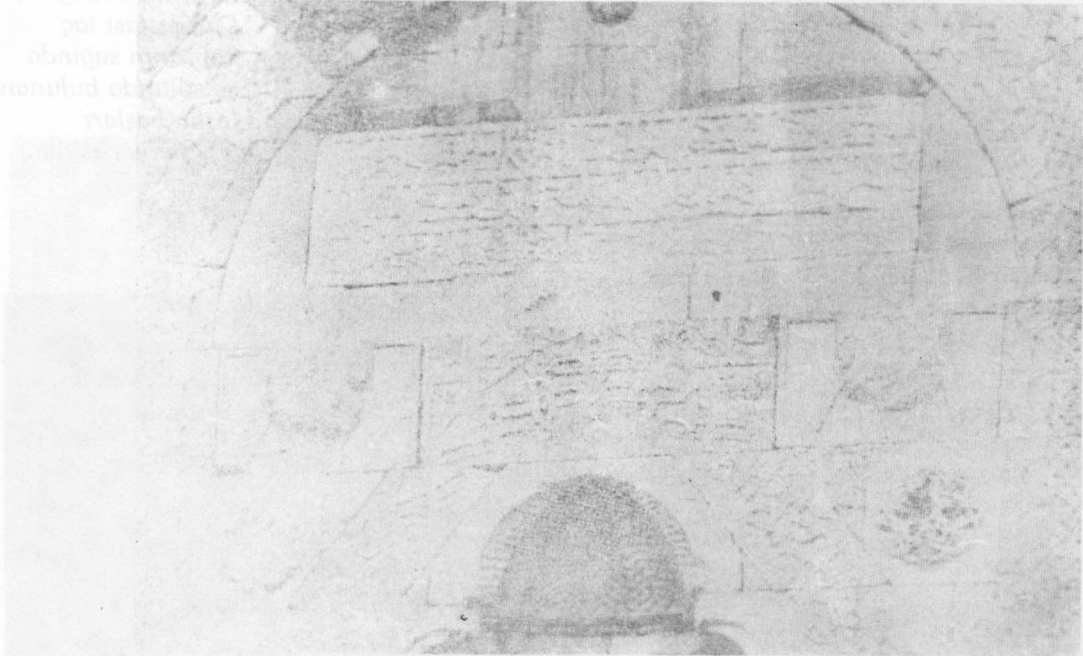
Res. 24: Diyarbakır Darüşşifası taç kapısı sol iç kenarında silmeler arasında bulunan karşılıklı iki üçgen içerisindeki kadın ve erkek başları (S. Ögel'den)

Res. 25: Yunan ve Roma sanatlarında son şekillerini almış halleriyle ay ve güneş tanrıalarının sembolik çizimleri (A. H. Bayat'tan)

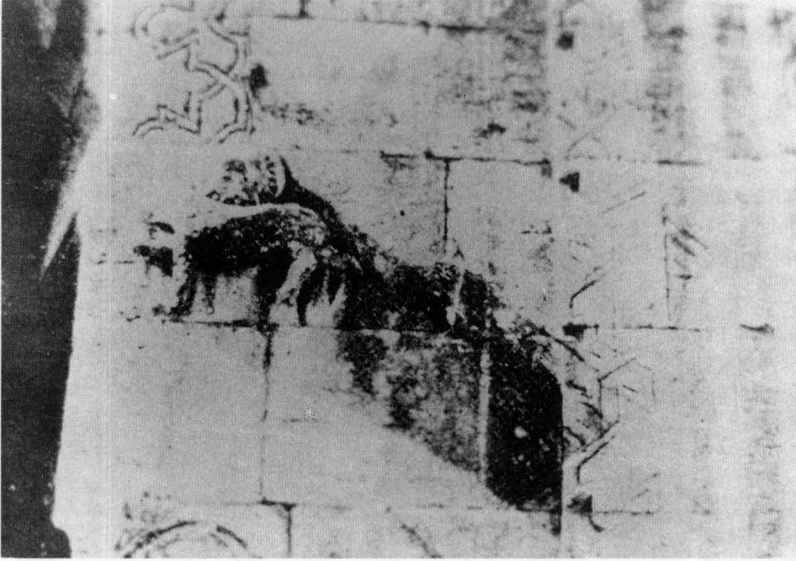
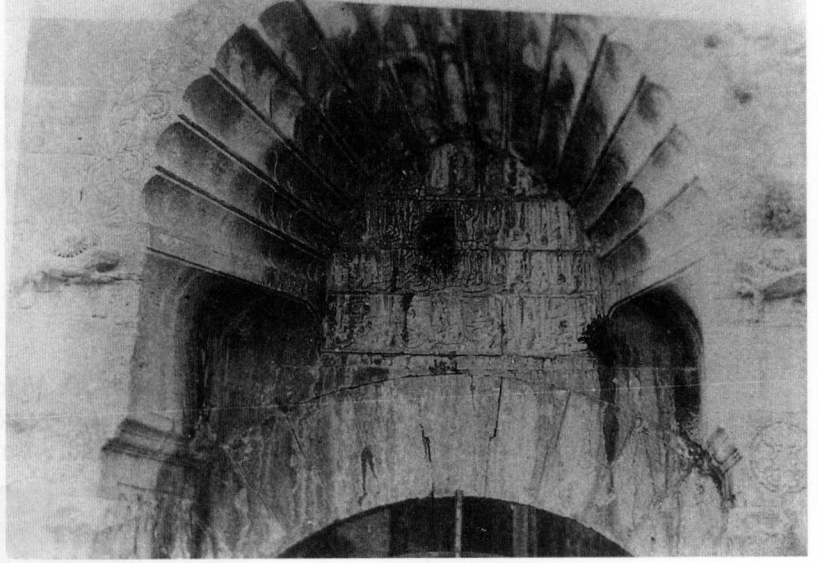

Res. 28: Niğde Hüdavent Hatun Türbesi'nin kuzey yönündeki sağır niş içinde bulunan insan başı (G. Öney'den)

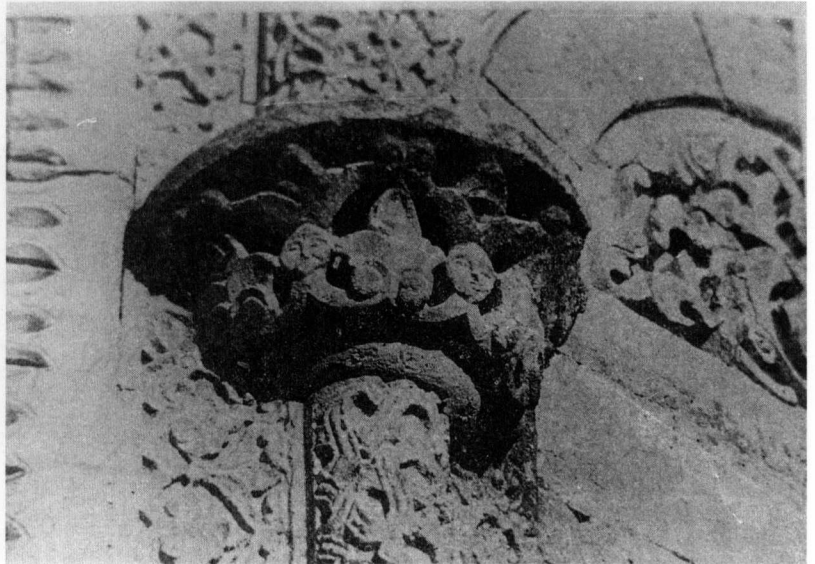
Res. 26: Niğde Alaaddin Camii'nin portal nişinin üst iki kenarında bulunan yüksek kabartma insan başları (Aslanapa'dan)

Res. 27: Burdur-Antalya yolunda bulunan İncir Han'ın taçkapisinin kemer ayaklarında karşılıklı olarak duran aslan figürleri üzerinde güneşi sembolize eden insan başları (J. Gierliches'den)

Res. 27-a: İncir Han'ın taç kapı kemer ayaklarındaki aslan figürleri üzerinde bulunan insan başlarının ayrıntısı (S. Ögel'den)

Res. 29: Niğde Hüdavent Hatun Türbesi'nin doğu cephesinde, portal nişinin sağındaki sütun başlığı üzerinde bulunan üç insan başı (G. Öney'den)

Res. 30: Niğde Hüdavent Hatun Türbesi'nin kuzeydoğu yönünde, sivri kemerin köşesinde bulunan insan maskı (G. Öney'den)

Res. 31: Niğde Hüdavent Hatun Türbesi portalinin solunda, mihrabiyelerin üzerinde bulunan insan başı (G. Öney'den)

Res. 32: Amasya Bimarhanesi'nin taç kapısı kilit taşındaki bağdaş kurup oturmuş insan figürü (J. Gierliches'den)

SELÇUKLU DÖNEMİ KONYA'SINDA ŞEHRİN YEŞİL DOKUSU

Dr. Azize AKTAŞ YASA

Büyük bir stebin güney ucunda yer alan Konya, çevresindeki bağ ve bahçelerin yeşilliği ve bunların çekici güzelliği ile dışarıdan gelenlere âdeta çöl ortasında bir vahaya ulaşmanın mutluluğunu yaşatmıştır. Yüzyıllardır Konya'ya gelen seyyahların hemen dikkatini çeken bu husus, onlar tarafından sık sık dile getirilmiştir.¹

Çevresine sıra sıra dizilmiş bağlar, bahçeler, bostanlar, sebzelikler ve otlakların yanı sıra şehrin içine serpilmiş binbir bahçesiyle de bir baştan bir başa yeşile bürünen Konya'nın bu özelliği, Selçuklular zamanında pek meşhurdur. Meselâ Haçlı kaynakları, Meram'da dinlenen Haçlı ordularından, Meram'ın güzelliğinden ve sularından söz ederler.²

XIII. yüzyılın ünlü coğrafyacısı İbn-i Saîd de: "Çok güzel olan bağları ve bahçeleri pek çoktur ve iki taraflıdır. Birisi çöl tarafındadır; diğeri dağlık mıntıkada ve göle yakındır. Konya'nın üzümü ve diğer meyvaları güzeldir. Bilhassa zerdalisi pek sulu ve diridir." şeklindeki tasviriyile Konya çevresinde yer alan bağ ve bahçeleri haber vermektir.³ O dönemin önemli tarihçisi İbn-i Bibi şehrin "üzüm bağları ve meyva ağaçları ile dolu"

1. Ekrem Kâmil; "Hicrî Onuncu, Milâdî Onaltıncı Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arap Seyyahlarından Gazzî-Mekki Seyahatnamesi", **Tarih Semineri Dergisi**, 1/2 (1937), s. 29.

- Mehmet Zillioğlu Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştirilenler: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, İstanbul, 1976, III. cilt, s. 712.

- Paul Lucas, **Voyage du Sieur Paul Lucas, fait par ordre du Roy dans la Grèce, l'Asie mineure, la Macédoine et l'Afrique**, Paris, 1712, tome I, p. 191.

- John Macdonald Kinneir, **Voyage dans l'Asie mineure, l'Arménie et le Kourdistan dans les années 1883 et 1814**, Paris, 1818, tome I, p. 328.

- William J. Hamilton, **Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia**, London, 1842, volume II, p. 186.

- Charles Texier, **Asie Mineure, Description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d'Asie**, Paris, 1862, p. 661.

- **Le Voyage d'Outremer de Bertrand de la Broquière**, Notlar Ekleyerek Yayınlayan: C. H. Schefer, Paris, 1892, p. 109, not 1.

- M. de Saint Martin Vivien, **Description historique et géographique de l'Asie mineure**, Paris, 1852, tome II, p. 60.

- M. Quevedo, **Iconium, Croisade photographique à toute vapeur**, Bruxelles, 1902, p. 76.

- F. S. Gezgin, "Konya'dan Ankara'ya", **Ülkü**, 3/20 (1948), s. 14-17, bil.s. 14.

2. Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi. Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu**, Çeviren: F. Işıltan, Ankara, 1989, I. cilt, s. 145.

- M. Michaud, **Bibliothèque des Croisades**, Paris, 1829, tome III, p. 56.

3. Ekrem Kâmil, **a.g.m.**, s. 29. Ortaçağda İslâm dünyasının en büyük coğrafyacısı olan İdrisî, Konya'yı güzel bir şehir olarak tasvir eder. Bkz. **Géographie d'Edrisi**, Kral Kütüphanesi'nde bulunan iki el yazmasına göre Arapçadan Fransızcaya Tercüme ve Notlar: P. Amédée Jaubert, Paris, 1836, tome I, p. 310. Ebu'l-Feda ise Konya hakkında İbn-i Saîd'in söylediklerini tekrarlamaktadır. Bkz. **Géographie d'Abulféda**, Arapçadan Fransızcaya Tercüme ve Notlar: M. Stanislas Guyard, Paris, 1883, tome II, p. 136. 14. yüzyılın en önemli coğrafyacısı olan Hamdullah Müstevfi de şehrin iki tarafında çok sayıda bağlar olduğundan söz etmektedir. Bkz. Hamd-Allah Mustawfî, **Nuzhat-al-qulûb**, Editör: G. L. Strange, London, 1915, p. 97. 17. yüzyıl müelliflerinden Kâtip Çelebi ise, şehrin sularını, bağ ve bahçelerini anlatmaktadır. Kâtip Çelebi, **Cihannüma**, İstanbul, 1145/1648, s. 615. Ebubekir Efendi de **Coğrafya**'sında Konya'nın mesire yerlerinin güzelliğinden, tarla, bağ ve bostanlarından söz eder. Bkz. Abdülkadir Erdoğan, "Ebubekir Efendi Coğrafyası", **Konya**, 5 (İkinci Kanun 1937), s. 304-307, bil. s. 305.

olduğunu kaydeder.⁴ İbn-i Batuta da, bir yüzyıl sonra, XIV. yüzyılda şehrin sayısız ark ve akarsulara, bağ ve bahçelere sahip olduğunu tekrarlamaktadır.⁵

Seyyah, coğrafyacı ya da tarihçilere ilâveten, Selçuklular Dönemi'nde düzenlenmiş vakfiyeler ve bu vakfiyelerin günümüze ulaşmış tahrirleri, şehrin içinde ve çevresinde bulunan pek çok bağ, bahçe, bostan ve sebzelikten söz etmektedir.⁶

Tahrir defterlerinde zikredilen sebzeliklere Hoca Fakih'in "Sebzekâr Bağ", "Sebzekâr Yeri" olarak adlandırılan bağ ve bahçeleri örnek gösterilebilir.⁷

Açıktır ki çevredeki suyun bolluğu ve kullanılabilirliği şehirdeki ziraatin gelişmesine âmil olmuştur.⁸

Bu dönemde şehrin meyva ve sebze ihtiyacı, özellikle batı yönünde yer alan daha sulak araziden temin edilmiş olmalıdır.⁹

Aynı dönemde bahçelerde yetişen meyvalar arasında kayısının önemli bir yer tuttuğu ve yurt dışına ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Ebu'l-Feda, Konya'da meyvaların bol olduğunu kaydetmekte, bu arada "kamereddin" denilen kayısı çeşidinin burada yetiştiğini belirtmektedir.¹⁰ Bu bilgileri İbn-i Batuta da tekrar ederek, ilâveten, söz konusu kayısı cinsinin Mısır ve Şam'a ihraç edildiğini haber verir.¹¹

Sonraki dönemde, XVII. yüzyılda, Evliya Çelebi, Konya'nın yirmi çeşit armudu, kiraz, şeftali, üzüm sarması ve badem kırması olduğunu anlatır.¹² Ahmed Tevhid'e göre, elma, erik ve ceviz de Konya'da yetişen meyvalar arasındadır.¹³ Şemseddin Sami ise kavun ve karpuzunun lezzetinden söz eder.¹⁴

Yine geç dönem kaynaklarından tespit ettiğimiz buğday, arpa, yulaf, çavdar, burçak, fasulye, mercimek ile afyon, haşhaş ve kendir tohumunun, ayrıca kabak ve baklanın¹⁵ Selçuklu Dönemi'nde de yetiştirildiğini düşünmemek için bir sebep yoktur.

Bu yakın zaman kaynaklarından Konya çevresinde pamuk¹⁶ ve mısır¹⁷ tarlalarının mevcudiyeti de öğrenilmektedir.

Bunun gibi, şehrin etrafında çok sayıda bostan olduğu vakfiyelerden edinilen bilgiler arasındadır.¹⁸

nim, Yayına Hazırlayan: F. Nafiz Uzluk, Ankara, 1952, s. 63.

5. **İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1981, 2. baskı, s. 17.
6. Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri. I. Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", **Bellekten**, XI/42 (1947), s. 197-235, Lev. XXXII-XLVI, bil. s. 224, 226-228. (Osman Turan tarafından yayınlanan Vakfiye metnini tercüme eden Mesut Yazıcı'ya yardımlarından dolayı teşekkür ederim.)
- I. İzzeddin Keykavus'un Sivas Şifahane Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşivi, Def. No: 584, s. 288.
- Kemaleddin Oğulbey Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşivi, Def. No: 601, s. 193. (Vakfiyenin tercümesini yapan Ali Çakır'a teşekkür ederim.)
- Sadi Bayram - A. Hamdi Karabacak, "Sahib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", **Vakıflar Dergisi**, 13 (1981), s. 31-69, bil. s. 38-39.
- Keykavus Kızı Fatma Hatun Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşivi, Def. No: 596, s. 151.
- F. Nafiz Uzluk, **Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi**, Ankara, 1958, s. 10-11,13.
7. F. N. Uzluk, **a.g.e.**, s. 13.
8. Şehrin etrafını dolaşarak çevredeki araziye sulayan akarsular kaynaklarını ilin çevresindeki dağlardan alır ve geniş ovanın farklı yerlerinden denize ulaşmadan kaybolurlar. Bunlardan en önemlileri Çarşamba Çayı, Meram Çayı, Sille Deresi ve Beşare Kavağı Çayıdır. Bkz. **Konya İli Analitik Etüdleri**, Anonim, Ankara, tarihsiz, s. 6; Nazmi Ziya, **Konya Vilâyeti. Türkiye'nin Sıhhi-İctimai Coğrafyası**, Ankara, 1922, s. 5-6.
9. Osmanlı dönemine ait tahrir defterlerinde şehrin güney ve batısında yer alan ve sulanabildiği için "suğla" adıyla anılan topraklardan söz edilir. Bkz. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Türkçesi: Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, 1993, s. 238. Bu toprakların vergisinin diğerlerinden daha yüksek olması, toprağın veriminden kaynaklanıyor olsa gerektir.
10. **Géographie d'Abulféda**, a.g.e., s. 136. Evliya Çelebi de, **a.g.e.**, s. 712'de Meram dağında "kamerü'd-devle" ve "kamerü'd-din" adıyla iki çeşit kayısı yetiştiğini bildirir. II. Kılıç Arslan döneminde (1156-1192) Konya'yı ziyaret eden Arap müellifi El-Heverî, "Kameruddin bahçesi"nden söz etmektedir. Bkz. Al-Harawi, **Guide des lieux de pèlerinage Kitab az-Ziyaret**, Çeviren ve Yayınlayan: Janine Sourdel-Thomine, Damas, 1953, p. 59.
11. İbn Batuta, **a.g.e.**, s. 17.
12. Evliya Çelebi, **a.g.e.**, III. cilt, s. 712.
13. Süheyl Ünver, "Yetmiş Yıl Önce Konya", **Bellekten**, XXXI/122 (1967), s. 201-222, bil. s. 205.
14. Şemseddin Sami, "Konya", **Kamûs-ül-a'lâm**, V (1306-1317/1889-1900), s. 3781-3785, bil. s. 3782.
15. **Konya Salnamesi 1285/1870**, s. 101; Vidal Cuinet, **La Turquie d'Asie**, Paris, 1892, tome I, p. 822.
16. Kâtip Çelebi, **a.g.e.**, s. 615; William Martin Leake, **Journal of A Tour in Asia Minor**, London, 1824, p. 49; V. Cuinet, **a.g.e.**, p. 822; Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 3782.
17. W. J. Hamilton, **a.g.e.**, s. 186; G. Le Strange, **The Lands of the Eastern Caliphate**, London, 1930, p. 148.
18. O. Turan, **a.g.m.**, s. 227-228; S. Bayram-A. H. Karabacak, **a.g.m.**, s. 39.

4. İbn-i Bibi, **El-Evamerü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name)**, Hazırlayan: Mürsel Öztürk, Ankara, 1996, I. cilt, s. 271, 52 ve 105; II. cilt, s. 213. Anonim Selçukname'de de şehrin bağlarından söz edilmektedir. Bkz. **Anadolu Selçukluların Devleti Tarihi III**, Ano-

Çevredeki otlakların bolluğu¹⁹ Konya'da hayvancılık sektörünün gelişmesini sağlamış, hatta, bir ihtimâl, şehrin Selçuklular tarafından başkent olarak seçilme sebepleri arasında dokuz ay boyunca hayvanlar için bol miktarda ot bulunması da etkili olmuştur.

Kent sosyolojisi açısından bakıldığında da, Selçuklu döneminde başkent olan ve uzun yıllar önemli siyasi, askerî, ticarî merkez olma özelliğini koruyan Konya'nın günlük ihtiyaçlarını karşılayabilecek üretim kapasitesi, verimli hayvancılık ve tarım hayatı ile mümkün olmalıdır. Otlaklar ve mer'alara dayanan hayvancılık hem beslenme, hem de askerî ihtiyaçlar için önem taşıırken, çevrenin tarımsal artı ürününün mevcut nüfusun beslenmesi için işlevsel olacağı muhakkaktır.

Bu dönemde Konya'da yaşayan sultanlar, emirler ve beylerle birlikte şehrin bilginlerinin de çevrede bağları olduğu vakfiyelerle beraber tahrir defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmalıdır. Fatih Dönemi'nde yapılan Konya tahririnde, Sadreddin Konevî Külliyesi için vakfedilen bağlar arasında Gürcü Hatun, Tayi Boğa, Sultan, Çelebi Hüsameddin ve Veledi Hacı Bahtiyar gibi ünlü kişilere ait bağlar tespit edilebilmektedir.²⁰

Çevredeki bağlarda bol miktarda üzüm yetiştirildiği ve bağcılığın Konya çevresinde oldukça gelişmiş bir sektör olduğu dönemin tarih kaynaklarının, vakfiyelerin ve şehri ziyaret eden seyyahların verdikleri bilgilere dayanılarak ileri sürülebilir.²¹ Sahip Ata'nın Konya İmaret Vakfiyesi'nde Baba Mehilâs yakınında bin adet teveği bulunan bir bağın yanı sıra "*eskiden merhum Fahrüddin Ebu Bekir Pervane adıyla meşhur olan bir başka bağ*" daha kaydedilmiştir.²² Eflâki'de de sık sık bağlardan söz edilmektedir. Bunlar arasında, Mevlâna'nın yakın çevresinde bulunan Malatyalı Mevlâna Şemseddin²³, Kirmane Hatun²⁴, Hümâmeddin Sipehsalar²⁵ ve Hüsameddin Çelebi'nin bağlarını zikretmek mümkündür.²⁶ Hüsameddin Çelebi'nin bağı Filoras köyündedir ve aynı kaynaktan cennet bağına benzetilmektedir.²⁷

Konya'daki bağlar halkın mesire yeri olduğu gibi bazan yerleşim mahalli olarak da kullanılmış veya yazın buralara göçmüştür. Bu mahallerin yazlık olarak kullanıma âdeti yerli halk arasında bugüne kadar yaşiyagelmıştır.

Selçuklu Dönemi'nde sultan veya vezirler için şehrin çevresinde yazlık olarak kullanılmak üzere inşa edilen saray ve köşkların ve halka ait evlerin bağ ve bahçelerle çevrili olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin şehrin batısındaki Hoca Fakih Mahallesinde Selçuklular Devri'nde pek çok devlet adamı ve bilginin köşkları ve bağları bulunduğu, Sahip İsfahanı'nın bu semtte yazlık evinin olduğu ifade edilmektedir.²⁸ Celâleddin Karatay'ın "*Dahiller Köşkü*" olarak adlandırılan yazlık köşkünün de bu civarda olduğu tahmin edilebilir.²⁹ Mevcudiyetlerini ancak kaynaklardan tespit edebildiğimiz Meram, Musalla ve Havzan'daki saraylar da şehrin yakın çevresinde, sayfiye ve mesire yerlerinde yazlık saraylar olarak bina edilmiş olmalıdır.³⁰ Keza Keykavus kızı Fatma Hatun'un 700/1300-1301 tarihli vakfiyesinde kendisinin mescidi, türbesi ve darül-huffazı için Selver bağındaki kasrını vakfettiği kaydedilmiştir.³¹ Dönemin çağdaş kaynağı İbn-i Bibi'de şehrin kuzeyindeki Filobad sahrasından "*sal-tanat kasrı olan Filobad düzlüğü*" şeklinde söz edilmektedir.³² Eflâki de, Sultanın Konya sahrasındaki "*Filubat*" Köşkünde has adamları ile birlikte işrete daldığını anlatır.³³ Yine İbn-i Bibi, şehrin dışında ve göl kenarında bulunan "*Köşk-i Sebz*" (Yeşil Köşk)'i haber vermektedir.³⁴

Osmanlı Dönemi'ne ait şer'îye sicil kayıtlarının verileri de şehrin etrafındaki bağların şehirli tarafından yazlık yerleşme mahalli olarak kullanıldığını göstermektedir.³⁵ Niğârîstan ise Alâeddin Tepesi ile Kavele ve Meram etekleri arasındaki züm-rüt sahanın muhteşem köşklar, saraylar, kervansaraylar, meyva bahçeleri ve üzüm bağları ile donatılmış olduğunu belirtmektedir.

19. J. M. Kinneir, **a.g.e.**, p. 338; Colonel Chesney, **The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris**, London, 1850, tome IV, p. 349.
20. F. N. Uzluk, **a.g.e.**, s. 10-11.
21. İbn-i Bibi, **a.g.e.**, I. cilt, s. 252; E. Kâmil, **a.g.e.**, s. 29; S. Bayram - A. H. Karabacak, **a.g.m.**, s. 38-39; S. Ün-ver, **a.g.m.**, s. 205.
22. S. Bayram - A. H. Karabacak, **a.g.m.**, s. 39.
23. Ahmed Eflâki, **Ariflerin Menkıbeleri**, Çeviren: Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1986, II. cilt, s. 22.
24. Eflâki, **a.g.e.**, I. cilt, s. 351.
25. Eflâki, **a.g.e.**, I. cilt, s. 61.
26. Eflâki, **a.g.e.**, I. cilt, s. 123, 151, 175, 465, 630; II. cilt, s. 46, 211.
27. Eflâki, **a.g.e.**, I. cilt, s. 46.
28. İbrahim Hakkı Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi**, Konya, 1964, s. 390.
29. **Aynı eser**, s. 800.
30. Azize Yasa, **Anadolu Selçukluları Döneminde Türk-İslâm Şehri Olarak Konya**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996, I. cilt, s. 152.
31. Bkz. Dipnot 5.
32. İbn-i Bibi, **a.g.e.**, II. cilt, s. 204.
33. Eflâki, **a.g.e.**, II. cilt, s. 124.
34. İbn-i Bibi, **a.g.e.**, II. cilt, s. 210.
35. Özer Ergenç, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara, 1995, s. 32.

tıldığını bildirmektedir.³⁶ Daha geç dönemlere ait olan bu veriler Selçuklu Dönemi için de geçerli olsa gerektir. Selçuklular Dönemi'nde de kuzeyde Musalla, kuzeybatıda Sille, batıda Hoca Fakih, Hoca Cihan, Havzan ve Meram, güneyde Fahrünnisa havalilerinin bağlık, bahçelik mahalleler oldukları ve şehrin çevresinde yeşil alanlar oluşturdukları düşünülebilir. Ancak Dış Kale surları dışında bulunan bu mahalleler daha seyrek bir nüfusa sahip olmalıdır. Öyle ki 1584 tarihli tahrir defterine göre vergi mükellefi sayısı güneyde Fahrünnisa havalisinde 9, Hoca Fakih Mahallesinde ise 8'dir.³⁷ Osmanlı Dönemi'nde yapılan nüfus tahrirlerinde ortaya çıkan bu durumu, düz bir ova üzerinde yer alan ve geniş bir alana yayılan şehrin topografik özelliklerine dayanarak Selçuklu Dönemi için de kabul etmek mümkün görünmektedir.

Osmanlı Dönemi kaynaklarından Evliya Çelebi'nin verdiği şu malumattan yazları şehrin 8 km. batısında bulunan Meram'da cıvıl cıvıl bir şehir hayatı yaşandığı anlaşılmaktadır: "*Konyalılar çoluk çocuklarıyla sekiz ay Meram'da kalırlar. Zevk ve sefa ederek felekten kâm ahırlar. Binlerce bağ evleri, kulübeleri, cami, mescid, musalla ve hanları, hamam, çarşı ve pazar yerleri vardır. Halıkın Konya'ya gelmeye ihtiyaçları olmaz.*"³⁸

Şemseddin Sami ise Meram'dan şöyle söz eder: "... *Garb cihetinde ve bir saatlik mesafede Meram Bağları namıyla bağ ve bahçelik ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi havi müferrek ve güzel havalı bir yer vardır ki ahalinin sayfiyeleri şamil olup ağniye takımı yazın ortaya çıkar.*"³⁹

1310 tarihli Konya Salnamesi'nde Meram bağlarının havasının ve suyunun güzelliği dile getirilmiş ve Meram şöylece tasvir edilmiştir: "*Konya'nın garp cihetinde ve bir saat mesafede bulunan Meram bağları esasen havaca, mevkice ve manzaraca haiz-i meziyyet ve letafet olduğu ve bununla beraber bir takım erbab-ı tabiiyet bakımından kasr ve binalarla tezyin edilmiş bulunduğu cihetle o mevki ferah feza ve ne kadar sena edilse sezadır. Mevki-i mezbur binaların güzelliği ile beraber bir takım meşhur ağaçlar ve gayr-i meşhur bağlarla müzeyyen olduğu gibi derûndan birkaç yerden çe çay dereler akmaktadır.*"⁴⁰

1332 tarihli Konya Salnamesi'nde de: "*Şehrin etrafı bağ ve bahçelerle çevrilidir. Şehre pek yakın olan Havzan bağlarıyla bir buçuk saat mesafedeki Meram bağları bunların en meşhurlarıdır.*" denmektedir.⁴¹ Nitekim Meram'ın Selçuklu

döneminde güzelliğiyle meşhur bir mekân olmasının yanında önemli bir yerleşim mahalli de olduğu daha önce sözü edilen Haçlı kaynaklarından ve orada bir cuma camii⁴² bulunmasından anlaşılmaktadır.

Şehrin çevresinde meyva ve sebze bahçelerinin yanında bir gül bahçesinin varlığı da rivayet edilmektedir. Buna göre, Mevlâna Dergâhı'nın yerindeki bu bahçe Saraya ait iken I. Alâeddin Keykubat tarafından Mevlâna Celâeddin Rumî'nin babası Baha Veled'e armağan edilmiştir.⁴³

Gayet tabii olarak Konya'daki en önemli bahçeler Selçuklu sultanlarına aitti ve bunların en büyüğü şehrin hemen kenarında ve göle kadar uzanıyordu.⁴⁴

Şehrin dışında bulunan söz konusu bahçelerin yanısıra İç Kale'de Saray çevresinde de bahçelerin mevcut olduğunu düşünmek mümkündür.⁴⁵

Bunun gibi, Dış Kale ve İç Kale surları arasındaki alanda bahçelerin mevcudiyeti yine vakfiye ve şer'îye sicillerinin verilerinden ortaya çıkmaktadır. 646/1248-49 tarihli Kemaleddin Oğulbey Vakfiyesinde Hızır İlyas Bey Zaviyesi vakıfları cümlesinden olarak bir bahçe kaydedilmiştir.⁴⁶ Yine şehrin kuzeybatısında bugünkü fuar alanı içinde kalan Dede Bahçesinin Selçuklu Dönemi'nde inşa edilen 637/1239 tarihli Tacül Vezir Külliyesine dahil olması muhtemel bir bahçe yerinde kurulmuş

36. Niğâristan, İstanbul Fatih Ali 'Emiri Kütüphanesi, No F. 556, s. 23, İ. H. Konyalı, **a.g.e.**, s. 133'den naklen.

37. Ö. Ergenç, **a.g.e.**, s. 46-47.

38. Evliya Çelebi, **a.g.e.**, III. cilt, s. 712.

39. Şemseddin Sami, **a.g.e.**, V. cilt, s. 3782.

40. **Konya Salnamesi 1310/1894**, s. 320.

41. **Konya Salnamesi 1332/1916**, s. 169. Ayrıca Meram'la ilgili toplu bilgi için bkz. Mehmet Önder, "Geçmişten Günümüze Meram", **Konya**, yıl: 2, sayı: 11 (Ocak-Şubat 1997), s. 24-27. Mevlevilerin de Meram'da devam ettikleri çeşitli bahçeler bulunmaktadır. Bunlardan biri "Dedebaş" adıyla anılan bahçe olup Mevlevilerin Temmuz ve Ağustos aylarında bu bahçeye geldikleri ve çayır üzerinde sema âyinleri yaptıkları Ahmet Tevhid Bey'in 18 Temmuz 1897 tarihli mektubunda Konya Seyahati Hatıraları arasında anlatılmaktadır. Bkz. S. Ünver, **a.g.m.**, s. 207.

42. Tuncer Baykara, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara, 1985, s. 81.

43. Mehmet Önder, **Mevlâna Şehri Konya**, Ankara, 1971, s. 345.

44. T. Baykara, **a.g.e.**, s. 69.

45. A. Yasa, **a.g.t.**, s. 97. Selçuklu döneminde Kayseri ve Kudâbiye'deki saraylarda bahçe bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. İbn-i Bibi, **a.g.e.**, I. cilt, s. 285.

46. Bkz. Dipnot 5.

olabileceği belirtilmektedir.⁴⁷ XVIII. yüzyıla ait bir şer'îye sicilinde ise Beyhekim Mahallesinde yer alan avlulu ve çeşitli ağaçlara sahip bir bahçenin satışından söz edilmektedir.⁴⁸ Herhalde bu tip bahçeler Selçuklu Dönemi Konya'sında da mevcuttu.

Selçuklu Dönemi'nde şehrin ana yolları üzerinde havuzlu küçük yeşil alanların bulunabileceğini düşünmek mümkündür. Sahip Ata Vakfiyesi'nde Attar Armağanşah Mahallesinde bulunan Ermanhane'nin hudutları verilirken "Ömer milkine... caddeye kâin havuza uzanır" ibaresi bu tür bir kullanıma işaret ediyor olabilir.⁴⁹

Şehrin çevresindeki mesire ve sayfiye yerlerinde bağ ve bahçeler içinde evlerin bulunmasına karşılık şehir içindeki evlerin bahçeli olup olmadıkları konusunda Selçuklu Dönemi'nden kesin bir bilgi günümüze ulaşmamıştır. Ancak, İslâmı kabul etmiş olan Türklerin inançlarına bağlı olarak yaşantıları göz önüne alındığında ve geç döneme ait veriler değerlendirildiğinde, evlerin bir bahçe içinde yer aldıkları tahmin edilebilir. Çünkü Müslümanlar, âile mahremiyeti anlayışı çerçevesinde evleri ile sokaklarını bir duvar, bir avlu veya bir bahçeyle ayırmaya özen göstermişlerdir. Seyyahların verdiği bilgiler ve şehre ait eski fotoğraflar, bu görüşün haklılığı hususunda diğer ciddi ipuçları mahiyetindedir.⁵⁰ Meselâ XIX. yüzyılda Konya'ya gelen Cuinet, Konya'daki evlerin küçük veya büyük birer ekili bahçesi olduğunu kaydeder.⁵¹ Aynı şekilde 1891'de şehri gezen Fransız seyyah C. Huart birbirine benzettiği evlerin biteviye uzanan bahçelerin ortasında yer aldığını belirtir.⁵² Quevedo da meskenlerin çoğunun duvarlarla çevrili olduğunu ve bu duvarların onları haricî nazarlardan sakladığını söyler ki burada sözü edilen duvarlar bahçe duvarları olmalıdır.⁵³

Böylece her devirde zümrüt yeşilliğini koruyan Konya, Ahmed Tevhid Bey'in 1897'deki deyişle: "Etrafında bulunan bağlar hemen şehir

ile ittisal peyda etmiş olduğundan, mürtefi bir mahalden bakılacak olsa, şehir, ovanın şimalinde yeşil bir çelengin kurdela mahallini ve civarındaki bağlar da çelengin muhitini teşkil etmektedir."⁵⁴

47. M. Önder, **a.g.e.**, s. 485; A.-Sefa Odabaşı, "Dedebahçesi'nden Konya Fuarına", **Konya**, yıl: 1, sayı: 2 (Temmuz-Ağustos 1995), s. 18-19. 16. yüzyıl ortalarında satın alınarak Mevlevi Dergâhi Postnişini Bostan Çelebi'ye armağan edilen bu bahçe, Konya Mevlevihanesi'nin idaresinde "Dede Bahçesi" ismiyle Dergâhın yazlık semahanesi olmuştur. 19. yüzyıl sonlarına doğru buraya yaptırılan köşk ve havuz 1959 yılında yıktırılmıştır.
48. Yusuf Küçükdağ, **Lâle Devrinde Konya**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya, 1989, s. 13.
49. S. Bayram - A. H. Karabacak, **a.g.m.**, s. 39.
50. Guillaume Bergren tarafından 1895 yılında Alâddin Tepesi'ndeki Eflâton Mescidi (Saat Kulesi) üzerinden çekilen şehir panoramasında, 20. yüzyıl başına ait fotoğraflarda ve 1930'lu yıllarda İbrahim Tongur tarafından Alâddin Tepesi'nden çekilen panoramada bu durum açıkça görülmektedir. Bkz. **Fotoğraflarla Geçmişte Konya**, Yayına Hazırlayan: Haşim Karpuz, İstanbul, 1996, Panorama I, s. 164; Panorama II, s. 166. Ayrıca Konya'ya ait eski fotoğraflar ve kartpostallar için bkz. **Konya'da Geçmiş Zaman**, Hazırlayanlar: Haşim Karpuz, A. Safa Odabaşı, Ahmet Efe, Konya, 1996. **Eski Kartpostallarda Konya**, Hazırlayanlar: Haşim Karpuz, A. Safa Odabaşı, Ahmet Efe, Konya, 1996. Prof. Dr. Haşim Karpuz da, tarihi kaynaklar ve Konya ile çevresinden günümüze ulaşan Osmanlı dönemi evlerine dayanarak yaptığı Selçuklu evleri tasvirinde, evlerin geniş bir bahçe içerisinde yer aldığı görüşünü ileri sürmektedir. Bkz. H. Karpuz, "Eski Antalya Evlerinde Süsleme", **Antalya IV. Selçuklu Semineri (Bildiriler)**, 13-14 Mart 1992, Antalya, 1993, s. 50-61. s. 50.
51. Cuinet, **a.g.e.**, p. 819.
52. Clément Huart, **Mevleviler Beldesi Konya**, Çeviren: Nezih Uzel, İstanbul, 1978, s. 101.
53. M. Quevedo, **a.g.e.**, s. 56.
54. Ö. Ergenç, **a.g.e.**, s. 32.

Res. 1: Eski Konya'da Bağa Gidenler (**Konya'da Geçmiş Zaman**, 1996)

gün' meşhur bağda mülklerin olduğu gibi
derinden birçok yerler ve çay dereler olduğu
adıdır.⁴²

1332 yılında Konya Selçuklularında da: "Şehir
nin etrafı bu ve bu yerlere çevrilidir Şehir pek
çok yerden fışkıran bağlarla buruşuktur. Her
yerinde Meydan ağaçları ve meyhaneleri
çoktur."⁴³ Selçuklu II. İbrahim Melik'in Selçuklu

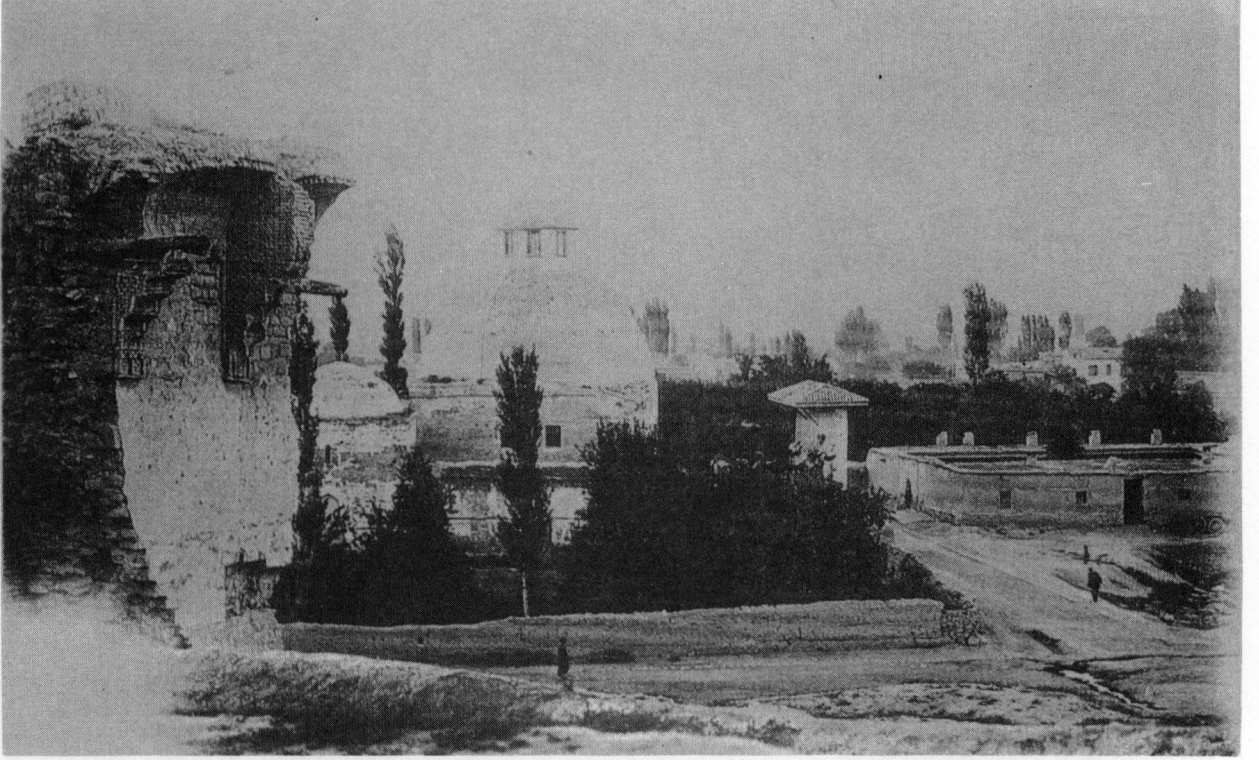
42. Yunus Emre'nin Tuluğ Selçukluların Devrinde
Konya Anıtları, 1965, s. 21.

43. Mehmet Çelikkaya, Selçuklu Şehir Konya Anıtları,
1971, s. 345.

44. Tarihçe, s. 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.

45. A. Ş. 1911, s. 27. Selçuklu devrinde Konya'nın
Konya'daki meşhur bağları hakkında yazılan
bir başka önemli eser de 1911'de yazılan

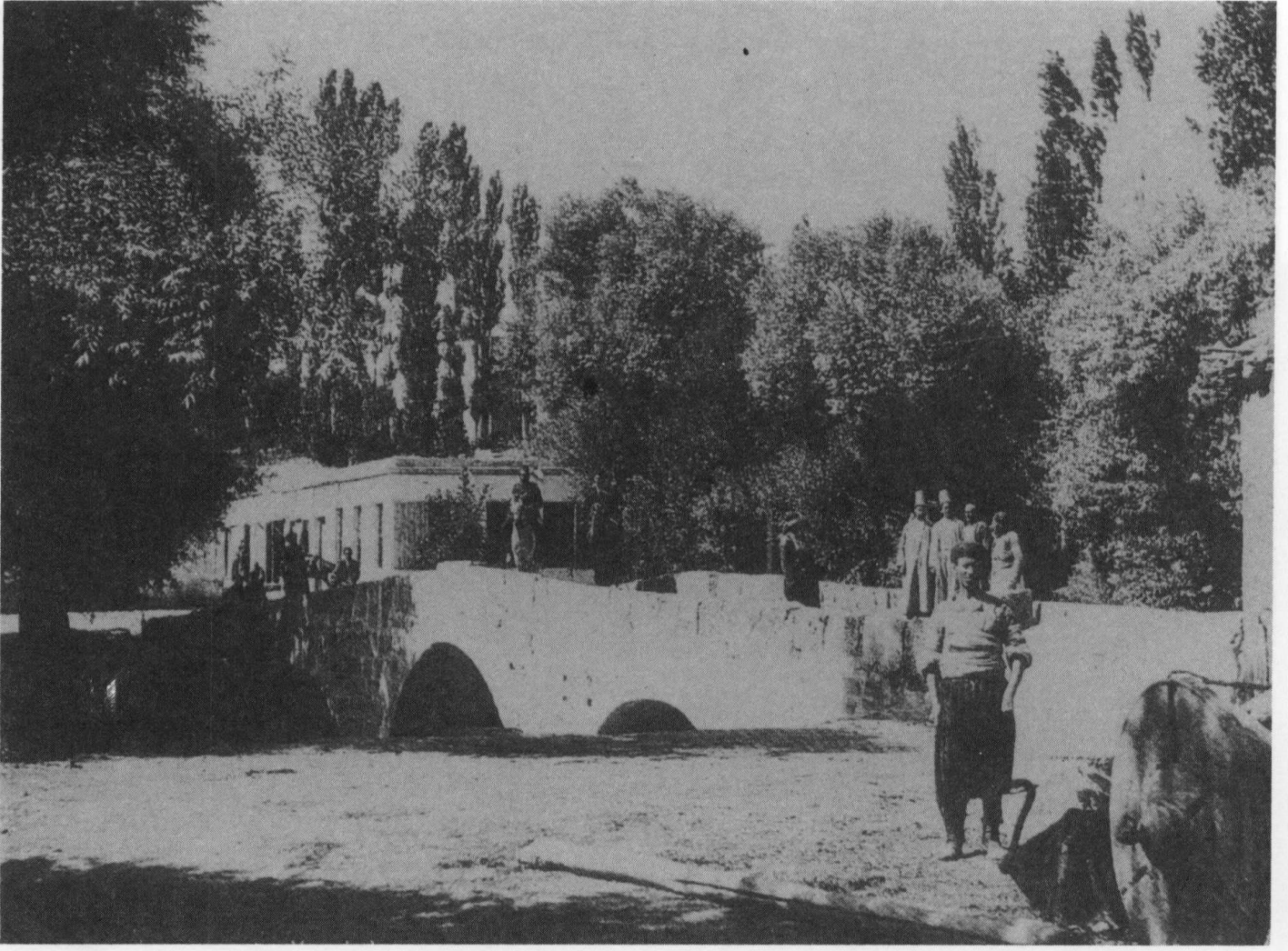
46. Eski Konya'nın Tarihi, s. 200.

Res. 2: Şehrin kuzey kesiminden bir görünüm
(**Fotoğraflarla Geçmişte Konya**, 1996, s. 53, fot. 33)

Res. 3: Konya'ya ait eski bir kartpostal
Kuzeyden Alâeddin Tepe'sine bakış (**Fotoğraflarla Geçmişte Konya**, 1996, s. 25, fot. 5)

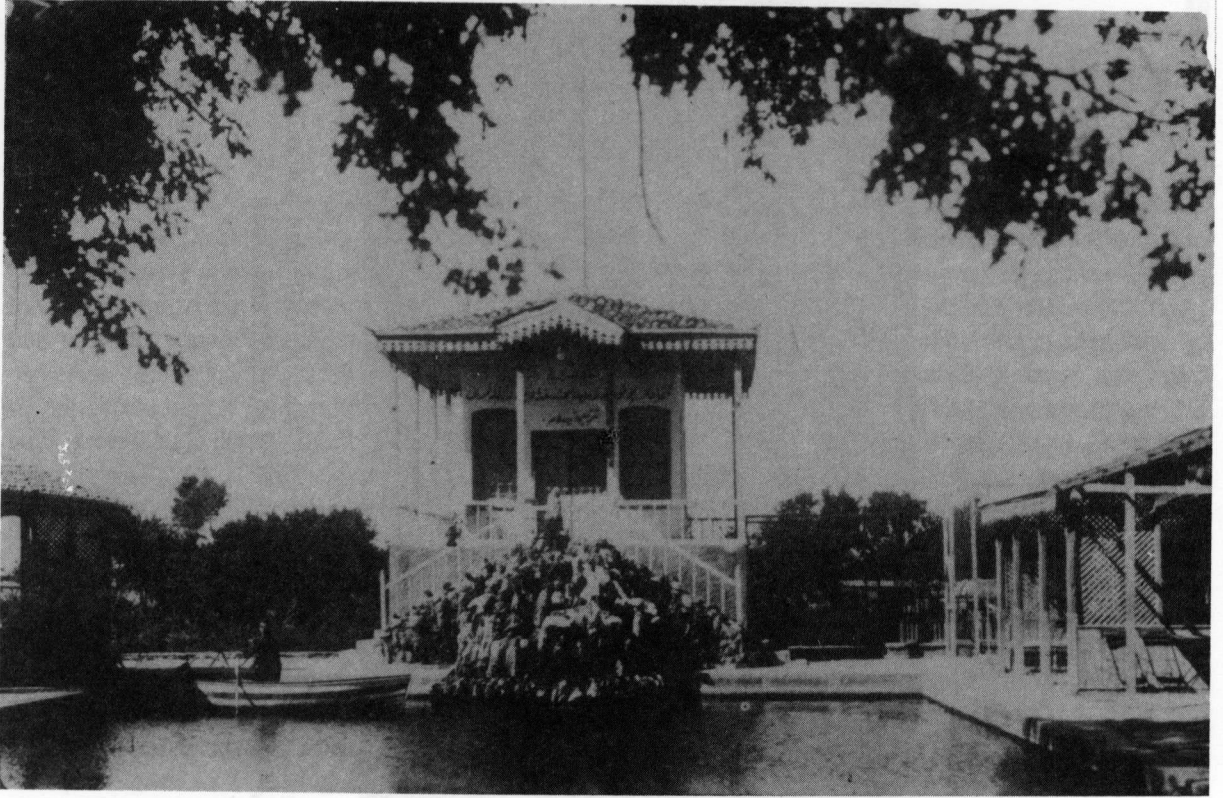

Res. 4: Güzelliği ve yeşilliği ile her devirde ününü koruyan Meram'dan bir görünüm
(Foto: G. Berggren, **Fotoğraflarla Geçmişte Konya**, 1996, s. 119, fot. 99)

Res. 5: Meram'da bağ evleri (**Fotoğraflarla Geçmişte Konya**, 1996, s. 118, fot. 98)

Res. 6: Dede Bahçesinde bulunan Köşk (Yıkıldı) (Cahit Sağlık Koleksiyonu)

Res. 7: Şehrin doğu kesiminin Alâeddin Tepesi üzerindeki Eflatun Mescidi (Saat Kulesi)'nden görünümü
(Foto: G. Berggren, 1895, **Fotoğraflarla Geçmişte Konya**, 1996, s. 164, Konya Panoraması - I)

YAPI TARİHLEMELERİNDE VAKFİYELERİN ÖNEMİNE DAİR BİR ÖRNEK

Doç. Dr. Kerim TÜRKMEN

Herhangi bir yapının inşa edildiği tarihi belirlemek istediğimizde, başvuracağımız ilk belge o yapının kitabesi olacaktır. Kitabe, bir yapının ne zaman, hangi amaçla, kimin tarafından ve hangi yönetici zamanında yapıldığını gösteren en değerli belgedir. Ancak üzülerek müşahade etmekteyiz ki birçok yapının kitabesi ya kaybolmuş veya almış olduğu değişik tahribat (deprem, yangın, yağmur, sel ... vb.) yüzünden okunması imkânsız bir hale gelmiştir. Özellikle Anadolu Selçuklu Dönemi'ne ait yapıların kitabelerinin bu durumdan en çok nasibini almış olması düşündürücüdür. Bu değerli belgelerin kaybolmuş veya tahrip edilmiş olmalarında kasit unsurunun yanısıra ihmal ve bilgisizliğin de büyük rolü olduğunu görmekteyiz. Kitabelerin yok olmalarına örnek vermeye kalkarsak, Kayseri'de bir valinin 1904 yılında Alâaddin Eratna ve eşinin gömülü bulunduğu Köşk Medrese'nin mermer kitabesini yerinden söktürerek konağının havuz inşaatında yapı malzemesi olarak kullanma gafletinde bulunmasından, Bergama'daki muhteşem Zeus Sunağı'nın üstelik Padişah'ın izniyle Almanya'ya götürülmesinden, Gedik Ahmet Paşa'nın Fatih Dönemi'nde, Karaman'ı yerle bir ederek yıkılmış olduğu o güzelim eserlerin malzemesini, kitabeleri de dahil Karaman Kalesi inşaatında taş malzeme olarak kullanılmasını sıralıyabiliriz¹. Kasit ve ihmalin yanısıra bazı kişilerin "iyi niyetle" de olsa güzelim ahşap minberleri, boyayarak bozduklarına tanık olmaktadır². Tüm bu nedenlerden yurdumuzda birçok yapının kitabeleri ya kaybolmuş veya belirtmiş olduğumuz tahripler sonucu işe yaramaz duruma gelmişlerdir. Kitabesiz yapıların tarihlendirilmeleri, genellikle ya mimari stili veya üzerinde

yer alan süslemelerinden yola çıkılarak yapılmaktadır. Ancak bu tip tarihlendirmeler çok sağlıklı olmadıkları gibi değişik görüşler ve yaklaşımlar, karşılaştırma örneklerinin yanlış seçilmiş olması yüzünden, geniş zaman farklılıklarının da ortaya çıkmasına yol açabilmektedir³. Oysa kitabesi olmayan ama vakfiyesi bulunan yapılarda bu gibi sorunlarla karşılaşmamaktayız. Üzülerek görmekteyiz ki Anadolu'da kitabesi yok olmuş veya okunamayacak duruma gelmiş çok sayıda yapı bulunmaktadır. Bu yapıardan biri de Amasya'daki Sultan Mesud Türbesi'dir. Birçok araştırmacının değişik görüşleri sonucu, farklı zamanlara tarihlendirilmiştir. Bunlardan en sonuncusu da Vakıflar Dergisinin XXV. sayısında yer alan makaledir ve bu araştırmada bu yapı için 1385 tarihi uygun görülmüştür⁴.

Aslında Sultan Mesud Türbesi cephesi, mimari stili ve süslemelerine bakılınca (Res. 1) 1385 tarihi pekâlâ uygun bir tarih olarak algılanabilir. Ancak bunu salt bu yolla benimsersek mevcut önemli bir belgeyi gözardı etmiş oluruz. Bu belge, hatta belgeler demek daha uygun olur, Sultan Mesud Türbesi için düzenlenmiş olan üç ayrı vakfiyedir. Bu üç vakfiye, merhum Hüseyin Hüsameddin ta-

1. K. Türkmen, Karaman Kalesi İnşaatında Kullanılan Taş Kitabeler, **Hakses Dergisi**, S. 301, Ank., 1990, s. 24-26.
2. Bu duruma örnek olarak, Kayseri Ulu Camii ve Hunat Camii minberlerini verebiliriz.
3. Örnek olarak Kayseri'de Döner Künbet ve Erzurum'da Çifte Minareli Medrese verilebilir.
4. T. Cantay, Amasya Sultan Mesud Türbesi'nin İnşa Yılı, **Vakıflar Dergisi**, S. XXV, Ank., 1995, s. 35.

rafından çevirileriyle birlikte yayınlanmıştır⁵. Bu vakfiyelerden birinin (Sultan Mesud'un oğlu Sultan Altunbaş tarafından düzenlenmiş olan ikinci vakfiyedir.) fotokopisi de temin edilerek ekte sunulmuştur⁶. Vakfiyelerde açıkça belirtildiği gibi üçü de Sultan Mesud'un oğlu Sultan Tacüddin Altunbaş adına tanzim edilmiştir. Birinci vakfiye, H. 740 (M. 1340) yılının Şevval ayının sonlarında, ikinci vakfiye de H. 756 (M. 1355) yılının yine Şevval ayının sonlarında tanzim edilmiştir. Üçüncü vakfiyenin ise tanzim tarihi verilmemektedir. Hüseyin Hüsameddin, orijinalinin çok yıpranmış ve birçok yerinin okunamaz durumda olduğundan bahsetmektedir. Vakfiyede, Amasya ve ona bağlı birçok köy adının yanısıra "şahit olarak adları geçmekte olan" o dönemin önemli kişilerinin isimleri de yer almaktadır. Vakfiyede yer alan şahıs ve yer isimlerini başka bir zaman ele almak kaydıyla bir tarafa bırakarak, bize türbenin tarihlemesine yardımcı olan yanlarını ele alacağız. Bunların en önemlisi (ekte sunulan) H. 756 (M. 1355) tarihli vakfiyede Sultan Mesud'tan merhum olarak şu satırlarla bahsedilmiş olmasıdır:

(وقتية السلطان المعظم المكرم مسعود بن كيكافوس
المغفور للرحوم نور الله قبره)

(merhum ve mağfur Keykavus oğlu yüce Sultan Mesud'un vakfiyesidir. Allah kabrini nurlandır-sın) Bundan da şu anlaşılmaktadır ki, vakfiyenin tanzim tarihi olan H. 756 (M. 1355) yılında Sultan

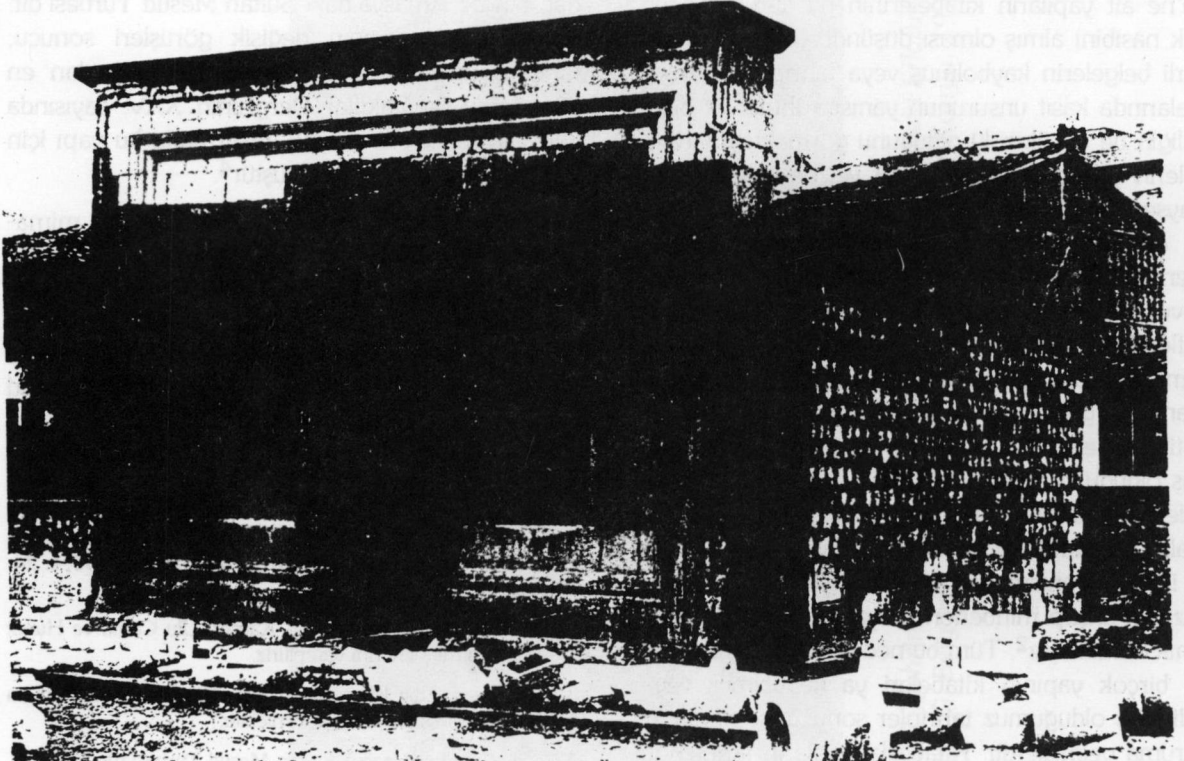
Mesud ölmüştür. Ayrıca Türbenin o tarihlerde yapılmış olduğu:

اربعة اسهم الى اربعة نفر من العلماء الصالحين الذين يواطون على تربة
المرحوم ويقرون من القبر كل واحد منهم الى كل يوم الجمعة
جزءه ولا يكون ترثه ولا يتخلفون الشرائط ابدا ويهدون ثواب القبر
الى روح الواقف المرحوم المغفور المولى المذكور.

(Ayrıca Merhumun TÜRBESİNDE her cuma Kuran'dan birer cüz okumak ve türbeyi boş bırakmamak, şartlarını değiştirmemek ve bu cüz'lerin sevabını merhumun ruhuna hediye etmek kaydıyla dört alim kişiye vakfiyeden dört pay verilsin) bu cümlelerden anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Sultan Mesud'un oğlu Sultan Tacüddin Altunbaş'ın adına H. 756 (M. 1355) yılında tanzim edilen vakfiyede Sultan Mesud'un, elmerhum kelimesinden anlaşılabacağı üzere, ölmüş olduğu ve türbesinde kuran okunması için dört alim kişiye vakfiyede birer pay verilmesinden de, türbesinin o tarihlerde inşa edilmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Böylece Türbenin yapılış tarihi, sanıldığı gibi M. 1385 yılı değil, bu tarihten en az 30 yıl daha önceye gitmektedir.

5. Hüseyin Hüsameddin, **T.T.E.M.**, S. 11, yıl 1341, s. 305-326.
6. Bu vakfiyenin fotokopisini yayınlamak üzere bana veren, ayrıca bu konuda her türlü yardımlarını esirgemeyen değerli hocam sayın Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Res. 1: Amasya Sultan Mesud Türbesi (Prof. Dr. Tanju Cantay'dan)

مع عدد من احرار في هذه الوفاة...
 تعالى من الوفاة العلى الشان...
 السلطانين التون باش و...
 وانا المصطفى عمر بن محمد
 القى بتمسك علىها
 القاه
 الله الذي خلقه السما والارض وما بينهما وما تحت الثرى في الحمد لله الذي خلقنا من
 من نطقه امشاج وامر طمران تعبدون الله وتوحدون كما قال من ملطفت الجن بالاسماء
 وقالوا فاعلموا الخير لملككم تتلحون وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا مات ابن ادم اقطع
 علمه الا ان علمه سمع وولد صالح يدعوا لله وتصدقوا لئن قال عليه السلام الدنيا موطن عرور
 لا موطن يورثها طار ابا وميتها صدها قال عليه السلام الصدقة بطون مغضب الرب ولما
 وفق الله تعالى لسيد الملوك والالاطير صدر الاعلى قدوة المعالي تاج الدولت والدين
 التون باش سلطان معود ادا امر الله معاله لما علم انما اكمل الانسان صدا فانه وما الله فقرا بلاه
 ومن صدق فقد اعماه واراد بانعا ومنطعا لمر الله تعالى الى ارجار الخير اتر واقاصه المثل ان وقت
 وحسنه حاله يفر الى الله وان غلط صياته ويحرمه من اعداءه وطيبا لشهركم انما
 فذكر انه في ملكه وكبحه الى حد هذه الوفاة وذلك جمع القربى المدعوة بحجى

قطعت الاخر الصالح مع الحدود في هذه القرة المذكورة في ديوان فارس وجميع بلادها
 من القرة المدعوة ما قبل وجميع القرة المدعوة وناج في ديوان اميرداد من اعمال السمت
 على الحد يد والتريف في مكانها وعدم التساهل من خالص اولادها واطوارها واطوارها
 حوتة وصحة وتعداد تصرفاته اين الله تعالى ذكر الخير ات الى غيره واذا اراد هذا الوقف وقف
 من حاصل المبلغ من هؤلاء القراي المذكوراته لا اولاده باعلا من الله تعالى بطن بعد بطن سلا
 بعد سلا ولا تدخل اولاد البتلة اكانوا من جهة ذوى الارحام اصلا ولا تصرفون المبلغ على البيوت
 ولا يتخلفون بحدث افتر زرع من الوجوه وذلك وقفا صحيحا صريحا وصحة شرعية
 مودد محذرا تحت سماع ولا توهن ولا تجرو ولا نورث بوجوه وسب من الاستك
 ولا محل لاحد ان توه من ناسه واليوم من الاخر لا تاتي الزمايا لاجلك ولا يحد دعلمه وان الا
 ابومه لا يعرفوا عنه ولا يبدل مواده ومن يدك بعد ما سمع فاما انتم على الدين سيدون
 ان الله سمع علمه وعلمه لعه الله والملائكة والناس اجمعين واخر الواقف على الله تعالى فها امير
 الله تعالى ان الله لا يصع اجر المحسن وقال انا نور الصابون وزجره بعرجت واكد الواقف
 المعال المحر الملل الضباب السعاة ان يحفظ الاولاد هذه الوقف كما يحطون بهم وروحهم وان
 يصع او سدال ان خصم في يوم العمه من يد الرحمة و اوصو كمال حاكم ان لا يسطع ولا يجمع خبره اني كوز الله
 وعبره وسعانه سر محمد عليه الصلوة والسلام ولما اراد الواقف الوقفة المباركة هذه لتكون وقفة
 لا اولاد المذكور وانى حاكم في زمانى وينا فذ حلى كسر حلت بصحة هذه الوقفة وشيت شهود الجماعة
 المسلمين الحاضرين وذلك في او احر سوال المبارك سنة وثمانين وتسعة مائة السهد الحلال

محمود بن موسى وسليمان بن ابنماجل	عائدين - ادرسين سليمان بك امير	شيخ يوسف بن شيخ ولي
محمود بن سبحان بن البن محمود	الحسين بن امير	موسى بن عاصم
زكريا بن حسن بن عمان بن	وغيرهم الحاضرين	وقفة السلطان الصاوي

HADİMÎ MEDRESESİ'NE DAİR BİR VAKFIYE*

Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ

Hadimî Medresesi, Konya'nın 131 km. güneyinde Akdeniz bölgesi sınırları içindeki dağlık kesimde, şu anda ilçe merkezi olan Hadim Köyü'nde idi. Hadim, 1700'lü yılların başında küçük bir köy iken burada medresenin kurulmasından sonra Anadolu'nun hatırı sayılır ilim ve kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Ebû Said Mehmed Hadimî (1701-1762) müderrislik yaptığı için onun adına nispetle Hadimî Medresesi olarak anılan eğitim kurumu, Osmanlı Devrinin ünlü medreselerinden biri idi. Buradan çok sayıda ilim ve din adamı yetişmiş, bunlar gittikleri yerlerde, devrin eğitim anlayışı çerçevesi içinde uzunca bir süre Türk toplumuna hizmet etmişlerdir. Hadim ve Hadimliler için de önemli olduğunu sandığımız Hadimî Medresesi'ne dair nedense şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Burada Hadimî Medresesi için düzenlenmiş bir vakfiye tanıtılacak; vakfiye ile ilgili değerlendirmeye geçmeden önce medresenin banisi Ebû Said Mehmed Hadimî hakkında kısa bir bilgi verilecektir:

EBÛ SAİD MEHMED HADİMÎ

Ebû Said Mehmed Hadimî, 1701'de Hadim'de doğdu. İlk hocası babası müderris Mustafa Efendi'dir¹. O, hadis ilmine dair ilk bilgileri de babasından aldıktan sonra öğrenimini Konya Karatay Medresesi'nde sürdürdü. Hocası İbrahim Efendi'nin önerisi üzerine 1725'te İstanbul'a gidip, devrin ünlü alimlerinden Kazâbâdi Ahmed Efendi'den icâzet alarak Hadim'e döndüğü, babasından boşalan Hadim Medresesi'nde öğrenci yetiştirmeye başladığı² söylenmekte ise de onun İstanbul'a tahsil için gitmeden önce Hadim'de bir süre müderrislik yaptığı vakıf kayıtlarında görülmektedir.

Nitekim Mehmed Said Efendi, babası Şeyh Mustafa ile birlikte Hadim Köyü'nde inşa ettirdikleri medresede 1137 H/1725 M'de müderrislik yapıyordu. Evâsıt-ı C. âhir 1137/Şubat başı 1725 tarihli bir berât sûretine göre (Belge 1), Pirloganda Kazası'na bağlı Bolay, Emrud ve Alanî mezraalarından elde edilen öşür, müderris Mahmûd Efendi'nin ölümü üzerine Hadim Medresesi'nde "ders demek şartıyla" yani ders okutmak şartıyla Şeyh es-Seyyid Mehmed'e verilmiştir³. Hadimî'nin müderrisliği ile ilgili ikinci berâtın tarihi bundan yaklaşık altı ay sonra Muharrem 1138/Eylül 1725 olup, bu berâtle Mahmûd Efendi'nin ölümü üzerine vakıf Bolay ve Karacahisar mezraalarının geliri Ebû Said Mehmed'e verilmiştir⁴ (Belge: 2). Şu hal-

* Bu makale, "Hadim 7. Bağbozumu Kültür ve Turizm Şenlikleri'nde (12 Eylül 1997) sunulan tebliğin genişletilmiş şeklidir.

1. Veli ERTAN, "Vefatının 211. Yılı Münasebetiyle Büyük Hadimî Hz. Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", **İslâm Medeniyeti**, Sayı 33 (Temmuz 1973), s. 40.
2. Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I., İstanbul 1933, s. 296; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, IV./II. (2. baskı), Ankara 1983, s. 614; Hasan ÖZÖNDER, **Konya Velileri**, (2. Baskı), Konya 1990, s. 214; Mustaf YAYLA, "Hâdimî, Ebû Said", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (Kısaltma: DİA), XV., s. 24.
3. Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter, (Kısaltma: VAD), no. 1137. s. 245.
4. **Konya Şer'îye Sicili**, (Kısaltma: KŞS), no. 74, s. 223¹. İzzet SAK, bu berâtı Ebû Said Mehmed Hadimî'nin müderrisliğe atandığı ilk belge olarak göstermektedir (Bkz. "Osmanlı Döneminden Günümüze Hadim", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, IV., Konya 1998, s. 173). Oysa Hadimî, bundan dokuz ay önce medresede müderris idi.

de Hadimî Seyyid Mehmed, 23-24 yaşlarında Hadim'de müderrislik yapmaya başlamıştır. Bu ilk müderrislik döneminin kısa sürdüğü anlaşılmaktadır. Çünkü Hadimî'nin bundan iki yıl sonra Hadim çevresindeki bir zâviyenin zâviyedârlığına atandığı belgelerden anlaşılmaktadır. Safer 1140/Eylül 1727 tarihli berât sûretine göre Pirlonganda'da bulunan Tabl-bâz Zâviyesi'ne tasarruf etmekte iken, Ahmed adlı biri adı geçen zâviyeye tâyinini yaptırarak Seyyid Mehmed'e gadr etmiştir. Şikâyet üzerine Seyyid Mehmed eski görevine iade edilmiştir⁵. Bununla birlikte onun adı geçen zâviyede ikâmet edip hizmet ettiği söylenemez. Muhtemelen zâviyedârlığın imkânları ile İstanbul'a gidip medrese tahsiline devam etmiştir⁶. Kaynaklarda onun sekiz yıl Kazâbâdi Ahmed Efendi Medresesi'nde tahsile devam ettiğine dair bilgiler yer almaktadır. Bununla birlikte Hadimî'nin zâviyedârlığı ile ikinci defa müderrislikte bulunduğunu gösteren 1732 tarihli belge arasındaki süre beş-altı senedir. R.âhr 1145/Eylül 1732 tarihli *Hurufât Defteri* kaydına göre, "Pirloganda Kazâsı muzâfâtından Hâdim nâm karye sükkânından ilm ve fazl ile mâhir es-Seyyid Mehmed karye-i mezbûreye bir sâat mikdârı karîb olan mahalde"ki Tabl-bâz Zâviyesi'nin müderrisliğini Hadim'de fiilen yürütmekte iken, yarım hissesini Ahmed adlı bir kimse kendi üzerine berât ettirmiş, bundan dolayı es-Seyyid Mehmed büyük zarar görmüştür. Pirloganda Nâibi el-Hâc Osman'ın, durumu merkeze bildirerek haksızlığın ortadan kaldırılmasını istemesi üzerine Ahmed'in berât ettirdiği yarım hisse iptal edilmiş, eskiden olduğu gibi müderrislik sadece es-Seyyid Mehmed'e verilmiştir⁷. Bundan başka daha önce değinilen vakıf Bolay ve Karacahisar mezraalarının geliri de Hadimî'ye veriliyordu⁸. Onun Hadim Medresesi'ndeki bu ikinci dönem müderrisliği ölümüne kadar aralıksız sürmüştür. Seyyid Mehmed, müderrislikle birlikte başka görevleri de yürütüyordu. O, 1176 H/1762 M'de vefat ettiğinde⁹ (Belge:3) üzerinde Tabl-bâz Zâviyesi'nin zâviyedârlığı ile Hadim Müftülüğünü bulunduruyordu¹⁰.

Hadimî Mehmed Efendi, İzzet Sak'a göre dört evlilik yapmış, biri kız dokuz çocuğu dünyaya gelmiştir¹¹. Kızının adı Ayşe, oğlanlarının adları ise, Seyyid Mehmed Said, Seyyid Abdullah¹², Seyyid Mehmed Emin, Seyyid Numan, Seyyid Mehmed, Seyyid Mustafa, Seyyid Abdülhalim ve Seyyid Ali'dir¹³. Bunlar da babaları gibi ilim ehli olup¹⁴, Hadimî'nin vefatından sonra Tabl-bâz Zâviyesi zâviyedârlığı ile vakıf Bolay ve Karacahisar mezraadârlığına atanmışlar, babalarından boşalan Hadimî Medresesi'nde müderrislik yapmaya başlamış-

lardır¹⁵. Seyyid Abdullah¹⁶ ve onun ölümünden sonra Numan Efendi Hadim Müftüsü olmuştur¹⁷.

Osmanlı ülkesinde ilmi ve faziletiyle ün yapan, Ebû Said olarak da tanınan Mehmed Efendi'nin tefsir, hadis, fıkıh, akaid ve tasavvufa dair çok sayıda eseri bulunmaktadır¹⁸.

Hadimî Mehmed Efendi, hayırseverliği ile de şöhret bulmuştur. Onun Hadim'de eğitim-öğretimin gelişmesi için vakıflar tahsis ettiği bilinmektedir. Kendi adıyla anılan medresesi babası Şeyh Mustafa ile birlikte inşa ettirdiği 1137 H/1725 M tarihli vakıf kaydından anlaşılmaktadır¹⁹. Ölümünden kısa süre önce mülkü olan su değirmenin bir kısım gelirini ve kendi kitaplarını hocalığını yaptığı medreseye vakfetmiştir²⁰. Bunlardan başka Hadimî Medresesi'nin ortasında yer alan camii banisi de odur. Medresenin yakınındaki Cami-i Kebir veya Ebû Said Mehmed Hadimî Camii olarak bilinen mâbedi inşa ettirdiği son döneme ait belgelerde zikredilmekte ise²¹ de sağlığında vuku bulan yazış-

5. **VAD.** no. 1143, vr. 165b.
6. Zâviyedârlık gibi göreve atanan bir kimse, zâviyenin başında bulunmak zorunda değildi. Zâviyedârlık ücretini aldığı halde başka yerde görev yapabiliirdi. Nitekim Seydişehir'e bağlı Armudlu Köyündeki Şeyh İsmail Zâviyesi'nin zâviyedârı Ebû Naim, 1751-1755 yılları arasında Hadim Medresesi'nde müderrislik yapıyordu (Bkz. **VAD.** no. 1122, vr.34a; no. 1090, vr. 81a). Bu zât, Hadimî'nin kardeşidir. Bkz. **Mehmed Tahir**, aynı eser, I. s. 298.
7. Bkz. **VAD.** no. 1079/II. S. 198.
8. **KŞS.** no. 74, s. 223².
9. Mehmed Süreyyâ, 1169 H/1755-56 M'de vefat ettiğini yazmaktadır (Bkz. **Sicili-i Osmanî**, IV., İstanbul 1311, s. 240). Belgelerden 1176 H/1762 M'de vefat ettiği anlaşılmaktadır.
10. **VAD.** no. 1075, vr.34a.
11. **Aynı makale**, s. 175-176.
12. Seyyid Abdullah için bkz. Mehmed Tahir, **aynı eser**, I., s. 298; Ferhat KOCA, "Hadimî, Abdullah", **DİA**. XV., İstanbul 1997, s. 24.
13. **VAD.** no. 1075, vr.34a.
14. **KŞS.** no. 74, s. 233².
15. **VAD.** no. 1075, vr.34a; **KŞS.** no.74, s. 223².
16. **VAD.** no. 1078, br. 25b.
17. **VAD.** no. 540, s. 194. Hadimî'nin müderrislik yapan diğer oğulları için bkz. M.Ali UZ, **Baha Veled'den Günümüze Konya Alimleri ve Velileri**, Konya 1993, s. 78.
18. Eserleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmed Tahir, **aynı eser**, I., s. 297-298; YAYLA, **aynı madde** s. 25-26.
19. **VAD.** no. 1137, s. 245.
20. YAYLA, **aynı madde**, s. 25.
21. **VAD.** no. 9/6. sıra: 13; Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, (Kısaltma: **KOV**), klasör no. 6, dosya no. 38.

malarda adı geçen camii tamir ettirdiğine dair kayıt bulunmaktadır²². Şu halde ölümünden sonraki belgelerde Hadimî tarafından bina ettirildiği hususundaki bilgiler²³ doğru değildir. O, C.âhir 1194/Mayıs 1783 tarihli bir vakıf kaydına göre Aşağı Hadim'de bir cami²⁴, Taşpınar Mahallesi'nde de bir mescit bina ettirmiştir²⁵.

Ebû Said Mehmed Efendi'nin Hadim dışında da hayır eserleri vardır. Nitekim Pirloganda (Taşkent) Şeyh Mahallesi'nin harap durumda bulunan mescidini 1173 H/1759 M'de onartmış²⁶, yine aynı sene Avşar Köyü'nde, daha sonra "Müftî-i Hâdim Hacı Mehmed Camii" olarak anılan²⁷ mâbedi "müceddeden binâ" ettirmiştir²⁸. Eksene Köyü'ndeki Abdülgani Mahallesi Mescidine minber koydurup cami haline getiren de Hadimî'dir²⁹.

I. 1285 H/81868 M TARİHLİ HADİMİ MEDRESESİ VAKFIYESİ

Hadimî Medresesi'ne dair evâil-i Ramazan 1285/Aralık ortaları 1868 tarihli vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 2176 numaralı defterin 341-342 sayfalarında kayıtlıdır. Vakfiye Türkçe olup, başındaki onay ile sonundaki şahitler bölümü dışında 48 satırdan meydana gelmektedir. Yukarıda değinildiği üzere, Hadim'in Taşpınar Mahallesi'ndeki Hadimî Medresesi'nin ortasında, Hadimî Ebû Said Mehmed Efendi tarafından yaptırılmış bir cami bulunuyordu. Vakfiye ile bu camide görev yapanlara ücretlerinin verilmesi, Hadimî Medresesi'nde düzenlenen icâzet törenlerinde yemek yedirilmesi, icâzatnâmelerinin onaylanması ve caminin çevresinde akan suyun onarımına harcanması için 2500 kuruş tahsis edilmiştir.

1. Vâkıfı

Yukarıda özelliklerine kısaca değinilen vakfiyeyi düzenleyen İçel ve Alanya Mutasarrıfı Vezir Mevlânâ Hacı Ali Paşa Efendi'dir³⁰.

Hacı Ali Paşa Efendi hakkında vakfiyede verilen dışında bilgi bulunamamıştır. Buna göre o, İçel ve Alanya Mutasarrıfı'dır³¹. İsmi başındaki "Mevlânâ", sonundaki "Efendi" sıfatları, onun medreseden yetişmiş bir mülkiye amiri olduğuna işaret etmektedir. Mutasarrıflığı sırasında Hadimî Medresesi ile ilgilenip, para tahsis etmesi, Hacı Ali Paşa Efendi'nin bu medreseden yetiştiğine işaret kabul edilebilir.

2. Tescil ve Tasdik Yeri

Vakfiyede tescil edildiği yer, yani sicile/kütüğe geçiren mahkeme hakkında bir kayıt bulunmamaktadır. Onaylayanın Pirloganda/Hadim kadısı olduğuna bakılırsa, Hadim Mahkemesi'nce tescilin yapıldığı söylenebilir.

3. Vakfiyeyi Onaylayan Kadı ve Şahitler

Bir Vakfiyenin yürürlüğe girmesi için tescil işleminden sonra kadı veya kazasker tarafından onaylanması gerekirdi. Tasdikten sonra kadının adı vakfiyenin başına kaydedilirdi.

Vakfiyenin tescili sırasında bir grup insan mahkemede bulunur ve hazırlanan vakıf senedini imzalardı. Bunların adları vakfiyenin sonuna yazılır ve tescil işlemi tamamlanmış olurdu. 1285 H/1868 M tarihli vakfiyeyi onaylayan kadı ile tescili sırasında şahitlik yapanların isimleri şunlardır:

a. Vakfiyeyi Onaylayan Kadı

İnceleme konumuz olan 1285 H/1868 M tarihli vakfiyeyi onaylayan kadı, es-Seyyid Abdullah'tır. Vakfiyenin başındaki kayıttan bu zatın Pirloganda-i Hadim kazasının nâibi olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyede verilenin dışında es-Seyyid Abdullah'a dair bilgiye rastlanmamıştır.

b. Vakfiyenin Şahitleri

1285 H/1869 M tarihli vakfiyenin tescili yaptırılırken tanık olarak es-Seyyid el-Hâc Zeynelâbidin Paşa, es-Seyyid el-Hâc Mehmed Said Efendi b. Seyyid Ali Efendi ile Abdülbaki b. Abdüllatif bulunmuştur. Vakfiyenin sonundaki "ve gayrihim" kelimesi, adı geçenlerin dışında da tanıkların varlığına işaret etmektedir.

22. VAD. no. 1075, vr.34a.
23. Hadim'deki Camii-i Kebir'in Hadim Müftüsü Hacı Mehmed Efendi tarafından bina ettirildiğine işaret eden belgelerin tarihi, onun ölümünden 18 sene sonraya yani 1194 H/1780 M ve 1195 H/1781 M'ye aittir. Bkz. VAD. no. 1078, vr.25a.
24. Belgede "Hâdim-i Süflâ karyesinde Hâdim Müftüsü el-Hâc Mehmed Efendi binâsı camii" denmektedir. Bkz. VAD. no. 1078, vr.25a. Bununla ilgili diğer belgelerde ise, "Hâdim karyesinde "Hâdim Müftüsü el-Hâc Mehmed binâsı camii" denmektedir. Bkz. VAD. no. 1078, vr. 25a (Zilhicce 1195/Kasım 1781); no. 542, s. 88 (Şevâl 1244/Nisan 1829).
25. VAD. no. 541, s. 105; no. 1133, vr.90a.
26. VAD. no. 1079/II. s. 198.
27. VAD. no.1158, vr.43a.
28. VAD. no. 1079/II. s. 198.
29. VAD. no. 1074, vr.52a.
30. 1285 H/1868 M Tarihli Mevlânâ el-Hâc Ali Paşa Efendi Vakfiyesi, 1-5. Bundan sonra vakfiye ile ilgili referanslar, parantez içinde verilecektir.
31. Mutasarrıf, 1864'te yayınlanan **Vilâyet Nizamnâmesi**'ne göre vilâyetle kaza arasında, sancak/liva adı verilen idarî birimin başında bulunan en yüksek mülkiye âmiridir. Bkz. Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi**, VII. (2. baskı), Ankara 1977, s. 153.

Şahitlerden birinci sıradaki es-Seyyid el-Hâc Zeynelâbidin Paşa ile ilgili olarak vakfiyede “*mütesellim-i livâ-yı İç-i*” dendiğine bakılırsa o, bu sırada İçel ve Alanya mutasarrıfı olan vâkîf Mevlânâ el-Hâc Ali Paşa Efendi'nin İçel mütesellimi idi. Es-Seyyid el-Hâc Zeynelâbidin Paşa hakkında vakfiyedekinden başka bilgi bulunamamıştır.

İkinci tanık el-Hâc Mehmed Said Efendi b. Seyyid Ali Efendi, Hadimî'nin yukarıda zikredilen oğullarından Seyyid Ali'nin oğlu olmalıdır. Ona en büyük amcası Seyyid Mehmed Said'in adının verildiği anlaşılmaktadır. Vakfiyede “*Fahrü'l-müderri-sini'l-kirâm*” dendiğine göre, bu zat da Hadimî Ailesi'nin diğer fertleri gibi ünlü bir müderris idi.

Üçüncü şahit Abdülbaki b. Abdüllatif'in kimliği ni açıklayıcı herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

4. Mütevellisi

Mevlânâ Hacı Ali Paşa Efendi, vakfiyenin tes-cili için o zaman Hadim Müftüsü bulunan el-Hâc Numan Efendi b. Şeyhü'l-Kebîr Ebû Said Mehmed el-Hadimî'yi mütevellî olarak atamıştır (Vakfiye, 5-10). Tescil işleminden sonra aynı şahsın mütevellîliğinin devam ettiği, vakfiyenin başındaki “*Hadimî Numan Efendi*” kaydından anlaşılmaktadır.

Vakfiyede Numan Efendi'nin babası olarak “*Şeyhü'l-Kebîr Ebû Said Mehmed el-Hadimî*” gösterilmektedir. Oysa Numan Efendi'nin babası Hadim Müftüsü Mehmed Efendi Hadimî'nin oğludur. Şu halde Ebû Said Mehmed el-Hadimî, Numan Efendi'nin dedesidir³². Eskiden büyük ailelerde genelde herkes tarafından bilinen dedelerinin lâkabını belge ve kitaplara yazma geleneği vardı³³. Numan Efendi de öyle yapmış, Osmanlı Ülkesi'nde ilmi ve güzel ahlâkiyle tanınan dedesini babası olarak göstermiştir.

Numan Efendi, 1239 H/1824 M'de Hadim'de doğdu. İlk öğrenime babasında başladı ve Hadim'de medrese tahsilini tamamladı. 1284 H/1867 M'de Hadim Belediye Meclisi üyesi oldu. Sadık Albayrak, “*Son Devir Osmanlı Uleması*” adlı eserinde 1873 sonlarında Hadim Müftüsü olduğunu yazıyorsa³⁴ da vakfiyedeki bilgiye göre o, bundan beş sene önce 1868'de Hadim müftüsü bulunuyordu. Şu halde bu göreve atanması onun 1873 ve hattâ vakfiyenin tarihi olan 1868'den öncedir. 1903 yılında aynı görevde bulunduğu bakılırsa³⁵, Hadim'de uzun süre müftülük yapmış olmaktadır. Numan Efendi, müftülüğü döneminde Hadimî Medresesi'nde müderrislik³⁶ ve Hadim Rüşdiyesi'nde öğretmenlik yapmış³⁷, çok sayıda âlim yetiştirmiştir.

5. Mevkufât

Vâkîf Mevlânâ Hacı Ali Paşa Efendi, 2500 kuruş vakfedip, bunun 1000 kuruşuna fırınıyla birlik-

te bir ekmekçi dükkânı bina edilmesini ve icara verilmesini, geriye kalan 1500 kuruşun 10 kuruşunu 11.5 kuruştan borç olarak verilmesini istemiştir (Vakfiye 5-25). O, vakfettiği paranın büyük bölümüyle ekmekçi dükkânı inşa ettirerek kurduğu vakıf için sürekli bir gelir kaynağı sağlamıştır. Sanayileşmemiş toplumlarda en kârlı iş, gayri menkule yapılan yatırımdır. Vâkîf da o dönemin anlayışına uygun olarak bir hayır kurumu için en ideal yatırım olan ekmekçi dükkânını yaptırmıştır. Bununla birlikte paranın üçte birinin ticarete kullanılmasını istemiştir. Onun bu şekilde davranmasına sebep, gayri menkulün değer kaybetmesi halinde ticaret yoluyla vakfa gelir akışını sağlama düşüncesi olmalıdır.

6. Vakıf Gelirlerini Harcama Şekli

Mevlânâ Hacı Ali Paşa Efendi, vakfettiği paranın 1500 kuruşunun ticarete işletilmesini, elde edilen senelik kârdan Hadim Taşpınar Mahallesi'ndeki medreselerin ortasındaki camide müezzin, kayyım ve ferrâş olana ücret verilmesini, Hadimî Medresesi'nde okuyan öğrencilerin her yıl Recep ayında yapılan icâzet törenleri sırasında verilen yemekle icâzetnâmelerin onay masrafına harcanmasını şart koşmuştur (Vakfiye, 15-20).

1500 kuruşun kârından artan para ile dükkânın icarından gelen para birleştirilip, Hamidî Camii'nin doğu ve batı yönünde akan suyun onarımına harcanacaktır. Şayet kârdan ve icardan gelen para onarımdan sonra artarsa, daha sonra tamir için harcanmak üzere ana para ile birleşecektir. Eğer kâr ve icardan gelen para tamirata yetmezse, o zaman asıl paradan da harcama yapılabilecektir. Çevrede camiin akar suyuna ilâve edilecek başka su bulunduğu takdirde, bu su ana paradan sarf olunarak satın alınacaktır (Vakfiye, 20-25).

Cami ile sular kullanılmayacak kadar harap olur ve kullanılmaz hale gelirse, zikredilen kâr ve icâr, medreselerin yakınında bulunan diğer camiin

32. Seyyid Mehmed Efendi, Hadimî'nin beşinci oğludur. Bkz. VAD. no. 1075, vr.34a.

33. Cemâleddin-i Aksarayî'nin soyundan gelenlerin hep Cemâli olarak anıldığı buna örnek olarak verilebilir. Bkz. Yusuf KÜÇÜKDAĞ, *Vezir-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa*, Konya 1994, s. 1-12; aynı yazar, *II. Bâyezid Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâli Ailesi*, İstanbul 1995, s. 2-8.

34. IV-V., İstanbul 1981, s. 292.

35. ALBAYRAK, aynı yer.

36. Sadık ALBAYRAK, *Son Devir Osmanlı Uleması*, I., İstanbul 1980, s. 105.

37. 1316 H/1898 M *Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye* (s. 1159) ve 1319 H/1901 M *Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye* (s. 835)'ye göre Hadim Mekteb-i Rüşdiyesi muallim-i sânisî idi.

çalışanlarına ücret olarak verilecektir. Şayet bu cami de ortadan kalkarsa, icâr ve kârdan gelen para Mekke'de Kâbe, Medine'de ise Ravza'da çalışanlara gönderilecektir (Vakfiye, 25-30).

7. Vakfiyede Dikkat Çeken Hususlar

Mevlânâ Hacı Ali Paşa Efendi'nin Hadimî Medresesi ile ilgili vakfiyesinde bazı hususlar dikkat çekmektedir:

Bunlardan en önemlisi, yukarıda değinildiği üzere, Ebû Said Mehmed Hadimî'nin hayırsever bir zat olduğu, Hadim'de medrese odalarının ortasında bulunan caminin onun tarafından yaptırıldığına dair bilgidir (Vakfiye, 15-20). Bu konuda aşağıda ayrıntılı değerlendirilme yapılacaktır.

İkincisi, her yıl Recep ayında geleneksel olarak yapılan icâzet törenleri sırasında Hadim'de yemek verilmesidir (Vakfiye, 15-20).

Osmanlı medreselerinde, diploma yerine geçen icâzetname, medresede okutulan dersleri tamamlayan öğrenciye verilirdi³⁸. Bunun için üç ayların birincisi olan Recep ayında törenler yapılır, medresenin bulunduğu şehir veya kasabada âdeta bir şölen havası yaşanırdı. İcâzet merasimlerine halkın katılımı geniş çapta olur, bu vesileyle toplum okumaya teşvik edilirdi³⁹. Vakfiyeden XIX. yüzyılda Hadim'de de Recep ayı gelince icâzet törenlerinin yapıldığı, "taleb-i ulûmun izn ve icâzetleri mevsiminde"ki törene katılanlara yemek yedirildiği anlaşılmaktadır. Diğer Osmanlı şehirlerindeki gibi, Hadim'de daha Hadimî'nin sağlığından itibaren bu merasimlerin yapılmış olması gerekir. Öyle ise, Hadim'de 1966'dan beri Eylül ayında düzenlenmekte olan "Hadimi Günleri", bir çeşit icâzet törenlerini ihya etme anlamına gelmektedir. Yapılan etkinlikler sırasında Selçuk Üniversitesi Hadim Meslek Yüksek Okulu mezunlarına diplomaları törenle verilirse, 1700'lerden beri sürüp gelen Hadim'in eski bir kültür geleneği ihya edilmiş olur.

Üçüncüsü ise, vakfiyede sözü edilen cami ve bunun çevresindeki suların harap olup kullanılmaz duruma gelmesi halinde vakıf paradan elde edilen kârın Mekke'de Kâbe'nin, Medine'de ise Ravza'nın hademesine verilmesi şartıdır (Vakfiye, 25-30).

Osmanlı Devleti'nde Mekke ve Medine fukarası başta olmak üzere Kâbe ile Ravza'da çalışanlara varlıklı kişiler tarafından vakıflar tahsis edilir⁴⁰, bunlardan toplanan paralar, her sene hac mevsiminde "Surre" ile Hicaz Bölgesi'ne gönderilir, ilgililere nakden verilirdi⁴¹. İnceleme konumuz olan vakfiyenin vâkîfi Mevlânâ Hacı Ali Paşa Efendi de o zaman Türk toplumunda geleneksel olarak devam eden usûle uyararak Hadim'deki cami ile çevresinde suyun kullanılamaz hale gelmesi durumunda

vakfettiği paradan elde edilen kârın Kâbe ve Ravza'da çalışanlara verilmesi şartını koyarak Türk insanı ve hattâ tüm müslümanlar için kutsal kabul edilen Kâbe ve Ravza'ya saygı, Mekke ve Medine'de yaşayanlara da sevgi bağlarını güçlendirilmesi hedeflenmiş olmaktadır.

II. HADİMÎ MEDRESESİ VE CAMİİ

Vakfiyede Hadimî Medresesi ve bu medreseye ait hücrelerin ortasındaki cami ile medresenin yakınında bulunan ikinci bir camiden bahsedilmektedir (Vakfiye, 15-20,25-30). Aşağıda, Hadimî Medresesi ile Ebû Said Mehmed'in medresenin ortasında yaptırdığı cami üzerinde durulacaktır.

1. Hadimî Medresesi

Medrese kelimesi Türkçe'ye Arapça'dan geçmiş olup, öğrencinin içinde oturduğu ve ders okuduğu mekân, bina anlamına gelmektedir⁴². Osmanlı Dönemi'nde, genelde sıbyan mektebi/muallimhâne adı verilen ilköğretim kurumunun üstünde, orta ve yüksek derecede eğitim-öğretim yapan okullara medrese denmiştir⁴³. Buradan mezun olanlar, bitirdikleri medresenin seviyesine göre imam, hatip, vaz, müderris, müftü ve kadı olurlardı⁴⁴.

Medrese, Osmanlı Devleti'nde, XVII. yüzyıla kadar daha çok şehir ve kasabalarda kuruluyor-

38. İcâzetnâme, kişinin akademik yeterliliğini ve ders verme yetkisini tescil eden belge idi. Bkz. Hasan AKGÜNDÜZ, **Klasik Dönem Medrese Sistemi**, İstanbul 1997, s. 446.
39. Konya'da icâzet törenleri bir hafta sürer, icâzetnâmeler şehrin en büyük ve işlek camilerinden birinde, yapılan duâdan sonra mezun olan öğrenciye verilirdi. Bununla ilgili geniş bilgi için bkz. Caner ARABACI, **1900-1924 Yılları Arası Konya Medreseleri** (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1996, s. 89.
40. Mekke ve Medine fukarasına tahsis edilen vakfa "Haremeyn Evkafı" denir, diğer vakıflardan ayrı olarak idare edilirdi. Bkz. Mehmet Zeki PAKALIN, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü**, I., (2. baskı), İstanbul 1971, s. 743.
41. Surre ile ilgili geniş bilgi için bkz. Münir ATALAR, **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları**, Ankara 1991.
42. Mustafa BİLGE, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1984, s. 1.
43. Cahid BALTACI, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1976, s. 25; BİLGE, **aynı yer**.
44. Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı**, (2. baskı), Ankara 1984, s. 45-132. Hadimî Medresesi'nden de çok sayıda imam, hatip (VAD. no. 1058, s. 27), müderris ve müftü yetiştirmiştir. Bkz. ALBAYRAK, **aynı eser**, I., s. 8, 105-106; IV-V, s. 83,292.

du⁴⁵. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren küçük köylere de medrese inşa etmeye başlanmıştır. Toroslar'ın üzerinde küçük Hadim Köyü'ndeki Hadimî Medresesi, XVIII. yüzyıl başlarında kurulan köy medreselerinin önemlilerindendir. Köylerde medreselerin XIX. yüzyılda hızla çoğaldığı vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır⁴⁶. Bunlardan çok azının binaları günümüze kadar gelmiştir⁴⁷. Bu kısa açıklamalardan sonra Hadimî Medresesi'nin yeri, banisi ve inşa tarihi, mimarî durumu ile yapılan onarımları incelenecektir.

a. Yeri

Hadimî Medresesi'nin yeri, medreselerin kapatıldığı 1924'ten sonra yıkılıp arsası üzerine evler yapıldığı için tam olarak belirlenememektedir. Salih Göktaş, medresenin Hadimî Camii'nin yanında bulunduğunu yazmaktadır⁴⁸. İncelemekte olduğumuz 1285 H/1868 M tarihli vakfiye ve onarım belgelerinde medrese odalarının bir kısmı Taşpınar Mahallesi'ndeki camiin etrafında, bir kısmı da camiin doğusunda, Pazar yeri ile Pazar önünde gösterilmektedir (Vakfiye, 25-30). Yaşlı Hadimliler'den 1332 R/1916-17 M doğumlu Sultan Ünal'ın söylediğine göre, medresenin bir diğer bölümü camiin kuzeyinde bulunuyordu. Şu halde medrese üç bölümden meydana geliyordu (Şekil: 1).

b. Banisi ve İnşa Tarihi

Hadim'de XVIII. yüzyıl başlarında inşa edilen medresenin ilk banisi olarak Ebû Said Mehmed Hadimî'nin babası Mustafa Efendi gösterilmektedir⁴⁹. Nitekim bu görüşü kabul eden Mustafa Yayla'ya göre Hadimî, İstanbul'da medrese öğrenimini tamamladıktan sonra (1733'de) Hadim'e dönmüş ve babasından boşalan Hadim Medresesi'nde müderrislik yapmaya başlamış, babasının daha önce bina ettirdiği medresenin yerine bir medrese inşa ettirmiştir⁵⁰. Oysa Hadim'de 1733'den önce, evâsıt-ı C.ahir 1137/Şubat başı 1725'te Şeyh Mehmed Said ile Şeyh Mustafa'nın bina ettirdikleri bir medrese bulunuyor, Hadimî 1725'te buranın müderrisliğini yapıyordu⁵¹. Mustafa Efendi'nin medrese yaptırdığına dair herhangi bir belge şimdilik bulunmadığına göre, Hadimî Medresesi olarak anılan eğitim kurumu, ilk defa Hadimî ile babası Mustafa Efendi tarafından 1725'ten önce, 1723 veya 1724'de, bina edilmesini müteakip Ebû Said Mehmed buraya müderris olarak atanmıştır.

Mehmed Hadimî'nin babası ile birlikte yaptıkları medreseye, artan talebi karşılamadığı için, XIX. yüzyılda hayırseverler tarafından ilâve hücreler yaptırılmış olmalıdır. Nitekim 304 nolu *Hadim Şer'îye Sicili*'ne kaydedilen medresenin onarımıyla ilgili paranın 1869 tarihli senetlerindeki bilgiler,

XIX. yüzyılda ayakta bulunan medreseye değişik kişilerin odalar ilâve ettirdiklerini göstermektedir (Belge: 4). Bu belgelere göre⁵², Hadim'deki medrese Aşağı Hadimliler'in Kozanoğlu'nun, Yzb. Emin Ağa'nın, Dikici Abdülbaki-zâde İbrahim Efendi'nin, Müftü Emin Efendi'nin, Hacı Ahmed Kethüdâ'nın, Hacı Ahmed Kethüdâ-zâde'nin, Aşağı Hadimli Şahin Hafız'ın, Ekiz Ahmed oğlu Abdullâh'ın, Bektaş Efendi'nin, Hacı Mehmed Ağa'nın, Yzb. Mustafa Ağa'nın, Tarakçı-zâde'nin, Mehmed Ağa'nın ve Kaplanlılar'ın farklı sayıda odaları bulunuyordu.

Sonuç olarak denilebilir ki, Hadimî Medresesi ilk defa 1723 veya 1724'de Ebû Said Mehmed'le babası Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. XIX. yüzyılda ihtiyaca cevap vermeyen bu bina, değişik kişilerce odalar eklenerek genişletilmiştir.

c. Mimarî Durumu

XVIII. yüzyılda inşa edilen ilk Hadimî Medresesi'nin mimarî durumu hakkında şimdilik herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Medreseye dair en eski belgeler, XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait olup, bunlar da XVIII. yüzyıl başlarında yapıldığını söylediğimiz medrese ile ilgili malumat bulunmamaktadır. Ancak yukarıda adı geçen Sultan Ünal'a göre, Hadimî Medresesi, Mehmed Hadimî'nin Taşpınar Mahallesi'nde yaptırdığı camiin kuzeyinde bulunuyor ve odalar bir avlunun üç tarafında diziliyordu.

45. Meselâ XVIII. yüzyılda Macaristan'ın Osmanlı hakimiyeti altındaki şehir ve kasabalarda 77 medrese bulunuyordu (Bkz. Gabor AGOSTON, "Budın'de Osmanlı Medreseleri ve Müderrisleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 58, (Şubat 1989), s. 143). Bunlar arasında köyde kurulmuş medreseye rastlanmamıştır.

46. Meselâ XIX. yüzyılda Beyşehir'e bağlı köylerden Üskeler/Üstünler (bkz. VAD. no. 2178, s. 474) ve Balkanda/İmrenler'de medrese bulunuyordu. Bkz. KOV. dosya no. 155.

47. Örnek olarak bkz. Yıldray ÖZBEK, "Son Dönem Osmanlı Medreselerine Bir Örnek: Şihli Hamidiye Medresesi", *Vakıflar Dergisi*, XXIV., (1994), s. 165-176.

48. *Ebu Said Muhammed El-Hâdimî (k.s) ve Hadim*, Konya 1985, s. 19.

49. ERTAN, *aynı makale*, s. 40.

50. *Aynı madde*, s. 24.

51. "Pirloganda kazâsına tâbi Bolay ve Emrud ve Alanî nâm mezra'aların öşri mahsûlünden ders dimek şartıyla mutasarrıf Mahmûd fevfinden Seyyid eş Şeyh Mahmûd vazife-i mezbûreye tâbi Hâdim nâm karyede vâki Şeyh Mehmed Said ve Şeyh Mustafa binâ eyledikleri medresede ders dimek şartıyla mezkûr mezra'alar Mahmûd fevfinden Şeyh es-Seyyid Mehmed'e berât sadaka buyuruldu." Evâsıt-ı C.ahir 1137/Şubat başı 1725. VAD. no. 1137, s. 245.

52. Bkz. KŞŞ, (Hadim Defteri), no. 304, s. 4.

Şayet bu bilgi doğru ise, Hadimî ve babası Ahmed Efendi'nin yaptırdığı ilk medrese burası olmalıdır. XIX. yüzyılda inşa edilen medrese hücreleri ise, eski medresenin güneyinde, Cami-i Kebîr/Ebû Said Mehmed Hadimî Camii'nin çevresi ile camiiin doğusunda, Pazar yeri ve Pazar önünün üç tarafında diziliyordu (Şekil: 2). Göktaş, muhtemelen Hadimli yaşlılardan duyduklarına dayanarak medresenin, dikdörtgen biçiminde avlunun çevresinde iki katlı hücrelerden meydana geldiğini söylemektedir. Aynı yazara göre medresenin 400 odası bulunuyordu⁵³. Onun verdiği oda sayısı abartılı olup, bunun, en fazla 65-66 hücre olması gerekir. Çünkü öğrenci sayısının en fazla olduğu 1883-1884 yıllarında Hadimî Medresesi'nde 125 öğrenci okumakta idi⁵⁴. Her odada iki kişinin kaldığı kabul edilirse, 63 hücreye ihtiyaç hissedilir. Buna bir kaç dershâne ilâve edildiğinde ancak 66 hücre olur. Her öğrenciye bir oda verilse bile hücre sayısı 130'u geçmez. Belgeler de medresedeki oda sayısına dair görüşümüze destekler mahiyettedir. Nitekim medresenin onarımı ile ilgili borç senetlerinde en fazla 66 civarında hücreden bahsedilmektedir⁵⁵. Eyâlet merkezi olan Konya'da XVIII. ve XIX. yüzyılda bina edilen bir medresede bile hücre sayısı, 15-20'yi geçmemektedir⁵⁶. Dağ başında, geçim probleminin olduğu bir köyde 400 hücreli medresenin yapılması mümkün görülmemektedir. Şifahî bilgi ve belgelerden anlaşıldığına göre Hadimî Medresesi iki bölümden meydana gelmekte, XVIII. yüzyılda ilk medrese binası, Cami-i Kebîr'in kuzeyinde, sonradan inşa edilen dershâne ve hücrelere adı geçen caminin çevresinde yer almakta idi. İlk inşa edilen medrese binasının odaları tek katlı, sonradan ilâve edilenlerinse altları bodrumlu idi.

Hadimî Medresesi'ne dair belge ve tanıklardan elde edilen bilgiler, Osmanlı ülkesindeki medrese mimarisi ile Hadim'deki medrese binaları arasında benzerliğin bulunduğunu göstermektedir. Hasan Akgündüz'ün tespitine göre Osmanlı Dönemi'nde "Yatılı modele göre tasarlanmış medrese mimarilerinde talebe hücreleri... orta ölçekli medreselerde avlunun etrafına; külliye tipi büyük ölçekli mimari örneklerde ise caminin etrafına yanyana" inşa edilmiştir⁵⁷. Hadimî Medresesi, külliye olarak bina edilmemiş olmakla birlikte cami, talebe hücrelerinin ortasında bulunuyordu. Buna benzer örneklerle Osmanlı Dönemi Konya medreselerinde rastlanmaktadır⁵⁸. Aslında XVII. yüzyıldan sonra Konya'da yapılan medreseler, bir avlu çevresinde dizilen odalar şeklinde idi⁵⁹ (Resim: 1,2). Öyle ise Hadimî Medresesi'ne sonradan ilâve edilen bölümler Osmanlı'nın değişik kentleri ile Konya'daki medreseler gibi (Şekil: 3), ortasında cami bulunan dikdörtgen bir avlunun çevresinde sıralanan dershâne ve hücreler şeklinde inşa edilmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde kurulan medrese binaları, iklim şartları ve çevrede bulunan malzemeye uygun olarak taş, tuğla, kerpiç veya ahşaptan yapılmıştır⁶⁰. Hadim, taşın bol olduğu dağlık bir bölgedir. Çevreden kolay elde edildiği için evler şimdi bile moloz taştan yapılmaktadır. Hadimî Medresesi'ndeki hücrelerin de evler gibi moloz taştan yapılmış olması gerekir. Göktaş'ın medrese odalarının taştan yapıldığına dair tespitleri⁶¹, bu hususa ışık tutmaktadır.

Medresedeki talebe hücrelerinin üstü de çevreden kolay temin edilen ağaçla kapatılmış, çelenli düz toprak dam olmalıdır. 19 Zihicce 1287/12 Mart 1871 tarihli bir *Şer'îye Sicil* kaydına göre, Hadim'deki medrese odalarının tamamı çelenli ve damlı idi⁶².

Demek ki Hadimî Medresesi'ndeki dershâne ve talebe hücrelerinin duvarları moloz taştan, üzeri ise çelenli toprak dam olarak yapılmıştır.

d. Onarımlar

Hadimî Medresesi olarak bilinen ve XVIII. yüzyıl başlarında bina edilen ilk yapının, onarımına dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. XIX. yüzyılda inşa edilen hücrelerin bu yüzyılın ikinci yarısında esaslı şekilde tamir edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. 1286 H/1869 M tarihli belgelerde, medrese hücrelerinin onarımı için Miralay Ahmed Bey'in 1500 kuruş bağışladığı görülmektedir⁶³. Bu para ile Hadim'deki medrese hücrelerinin kapı, pence-

53. Aynı eser, s. 19.

54. Bkz. 1300 H tarihli *Sâlnâme-i Konya*, s. 77; 1301 H tarihli *Sâlnâme-i Konya*, s. 71.

55. *KŞS*. no. 304, s. 4.

56. Yusuf KÜÇÜKDAĞ, *Lâle Devri'nde Konya* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989 s. 48-56; ARABACI, aynı eser, s. 25-26.

57. *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, İstanbul 1997, s. 478. BALTACI da medreselerin genelde camilerin etrafında kurulduğunu söylemektedir. Bkz. aynı eser, s. 25-26.

58. Özdemirli Medresesi, Konya'da Diğün Camii'nin çevresindeki odalardan meydana geliyordu. Bkz. ARABACI, aynı eser, s. 367-368.

59. Bkz. KÜÇÜKDAĞ, aynı eser, s. 49; ARABACI, aynı eser, s. 110-111; Hasan ÖZÖNDER, "Konya Şehir Hanları ve Kaybolan Bir Han Örneği: Taşhan", *Yeni İpek Yolu*, Sayı 101 (Temmuz 1996), s. 36-41.

60. BALTACI, aynı eser, s. 25-26.

61. Aynı yer.

62. *KŞS*. no. 304, s. 4¹⁰.

63. *KŞS*. No. 304, s. 4. Miralay Ahmed Bey'in onarım için ne kadar para bağışladığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. 1500 kuruş, faize verilen paradan çıkarılmıştır. Bu rakam, faizden gelen para hesap edildiğinde çoğalmaktadır.

re, çelen ve üst ağaçları 1287 H/1871 M yılında satın alınmış, odalarda meydana gelen büyük veya küçük onarımların yapılmasına karar verilmiştir. Bu tamirat sırasında XIX. yüzyılda yaptırılan hücrelerle birlikte XVIII. yüzyıla ait medrese de onarılmış olmalıdır.

Hadimî Medresesi'nin bundan sonra tamir edildiğine dair herhangi bir belge bulunmamaktadır. *Konya Sahnâmeleri*'nde Hadimî Medresesi'nden bahsedildiğine bakılırsa⁶⁴, hücreler XIX. yüzyılın sonlarında bile kullanılır durumda bulunuyordu.

2. Câmî-i Kebîr/Ebû Said Mehmed Hadimî Camii

Cami veya mescit, namazın kılındığı ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in sağlığından itibaren eğitim-öğretim yapıldığı mekân, yani medrese olarak kullanılan yerdî⁶⁵. Daha sonra müstakil medrese ortaya çıkınca cami ve mescidin bu özelliği medreselere geçmiş⁶⁶, fakat mâbedler birer mektep olarak devam etmiş⁶⁷ ve medresenin bir parçası olarak yapı içinde hep yer almıştır⁶⁸. Osmanlı Devri medreselerindeki cami veya mescitler, ibadet dışında dersâne veya tatbikat yerleri olarak da kullanılmıştır⁶⁹.

Hadimî Medresesi'nde, öğrenci hücrelerinin tam ortasında bir cami bulunuyordu. Araştırma konumuz olan vakfiyede bunu Ebû Said Mehmed Hadimî'nin yaptırdığına dair bir kayıt bulunmaktadır (Vakfiye, 15-20). Bu mâbet, son dönem belgelerinde Câmî-i Kebîr/Ebû Said Mehmed Hadimî Camii olarak geçmektedir. Aslında Hadimî Medresesi'nin biri medrese odalarının ortasında, diğeri yakınındaki iki cami bulunuyordu (Vakfiye, 15-20, 25-30). Bunlardan medresenin yakınındaki camii banisi belli değildir⁷⁰. Yakınına medrese yaptırdığı bu camii 1076 H/1763 M'de müftü es-Seyyid Mehmed Efendi tamir ettirmiş⁷¹, bu sebeple belgelerde "Müfti Efendi ta'mîr eylediği câmî" denmeye başlanmıştır⁷². İncelediğimiz vakfiyede bu cami, medresenin tam ortasında gösterilen mâbet olmaktadır. 1291 H/1874 M'den sonraki belgelerde de medreseden bahsetmeksizin caminin banisi olarak yanlışlıkla Hadimî gösterilmiştir⁷³. Yukarıda değinilen medresenin tamirâtı için Miralay Ahmed Bey'in tahsis ettiği para arasında bu caminin onarımına da para ayrıldığı görülmektedir⁷⁴.

Medresenin ortasında bulunan cami, talebe hücreleri gibi moloz taştan yapılmış, üstü kara dam örtülü olmalıdır. 1960'ta yıktırılıp yerine şimdiki betonarme bina yaptırılmıştır (Resim: 3).

1285 H/1868 M tarihli vakfiyede, caminin doğu ve batı taraflarında akar su bulunduğuna işaret edilmektedir (Vakfiye, 20-25). Hadim Köyü

Camisi'nin daha XVIII. yüzyıl başlarında bir çeşmesi bulunuyordu. C.âhir 1127/Mayıs 1715'te bu çeşmenin mütevelliliğine Mahmud adlı biri atanmıştır⁷⁵. Caminin çevresine medrese hücreleri yapıldıktan sonra daha önceki çeşmenin suyu ihtiyaca cevap vermeyince yeni suların getirildiği vakfiyeden anlaşılmaktadır.

Vakfiyede Ebû Said Mehmed Hadimî Camisi'nin "akrabında" yani çok yakınında gösterilen cami'nin adı verilmediği için (Vakfiye, 25-30) Hadim'deki hangi cami olduğu tespit edilmemiştir. Bu Hadimî'nin Taşpınar Mahallesi'nde inşa ettirdiği belgelerde kayıtlı mescit olmalıdır⁷⁶.

SONUÇ

XVIII. yüzyılda kurulan Hadimî Medresesi, Hadimî'nin gayretleri sonucu Anadolu'nun önemli eğitim kurumlarından biri haline gelmiş, buradan çok sayıda ilim adamı yetişmiştir. 1868 tarihli vakfiye ile İçel ve Alanya Mutasarrıfı Vezir Mevlânâ Hacı Ali Paşa Efendi, bu önemli ilim yuvasına külliyetli miktarda para vakfederek ortasında cami bulunan medresenin eğitim-öğretim hizmetlerine katkıda bulunmuş; onun gibi birçok hayırsever sayesinde genişletilen medrese, XX. yüzyılın başlarına kadar hizmet vermiştir.

64. 1307 tarihli Sahnâme-i Konya, s. 99.

65. Johs. PEDERSEN, "Mescid", *İslâm Ansiklopedisi*, VIII., İstanbul 1971, s. 47-49.

66. AKGÜNDÜZ, *aynı eser*, s. 478-479.

67. PEDERSEN, *aynı madde*, s. 56-58.

68. Medresenin yanında herkese açık cami olsa bile avlunun ortasında veya öğrenci hücreleri arasında medreseye ait bir mâbed bulunuyordu. Bkz. VAD. no. 9/6, sıra: 76; no. 609, s. 243-278; ARABACI, *aynı eser*, s. 112.

69. AKGÜNDÜZ, *aynı yer*. Medrese binaları artan öğrenciye cevap veremez hâle gelince, dersâm adı verilen müderrisler değişik medreselerden gelen öğrencilere derslerini büyük camilerde vermeye başlamışlardır (Bkz. Osman ERGİN, *Türkiye Maarif Tarihi*, I., İstanbul 1997, s. 99, 200). Konya'da merkezi yerde bulunan camilerde de dersamlar medrese talebesine ders veriyorlardı. Bkz. KÜÇÜKDAĞ, *aynı eser*, s. 33, 137.

70. VAD. no. 1159, vr. 88a-88b (1115 H/1703 M); no. 1144, s. 220 (1141 H/1728 M); no. 1079/II., s. 197 (1143 H/1731 M).

71. VAD. no. 1075, vr.34a.

72. VAD. no. 1075, vr. 34a (1179 H/1766 M); no. 1080, vr. 41b (1188 H/1774 M); no. 538, s. 202 (1216 H/1801 M); no. 539, s. 129 (1223 H/1808 M); no. 540, s. 194 (1233 H/1818 M).

73. Bkz. VAD. no. 9/6 sıra: 13, 14, 15; no. 2179, vr. 47a; KOV, klasör no. 6, dosya no. 38.

74. KŞS. no. 304, s. 4¹¹.

75. VAD. no. 1159, vr. 88b.

76. VAD. no. 541, s. 105; no. 1133, vr.90a.

III. 1285 H/1868 M TARİHLİ HADİMİ MEDRESESİ VAKFIYESİ

رور من اصل الوقف و فیه و فی ذلک
من ری عالی الخلدی من علی المراسل و ملک
صحة و لزوم علی زای راه من علی
المسند من رضا بن علی بن محمد
الساسا بن محمد بن محمد
خادم

خادمی شریف

الحمد لله العالی الاصل العظیم الذی ارشد عباده المؤمنین و المؤمنات الی الاعمال الصالحات و دفع المسکین و المسکات
و الصلاة والسلام علی بول و آل و سلمة الذی یصلح هدایة الامة الی الخیرات اما بعد انشؤ کتاب صحت رضا بن
خبره و سبب تالی و بوضوح یسری تغایب زینب و تقدره باحث و جادی اولی که دستور بیخیزه
و تنصیفه شرف لودا ایمن و علائیه حماها الله علی البلیه طووان الجام علی بن الفخر لیس له بایدید و بان
5 طرفه نری ید اختیار و قریب مشاهیر ازین جامع الملامح الصواب و شکر المنوع الثواب بتصلیح
السنة الخی لسته اطیب امواله بر صنادقه تحت اتفاقه فوهه و باطنه و صفای صدور
و فایله مسکن علم شریفه او بون خادم و سبب سینه و شرع عقوبه الی بلیه بنیوز خوسه
نقد اخراج دولا خادم مفتشی الجام بقدره افندی به شیخ الکریم ابو سعید محمد الخادمی صاحب شاره
مان مذکور فی رقیه شرفه و تنبیه و تتبع الیوب و سکت مکنه اوزار و سبب
10 تمکنه استیانه لیله نفود موقوفه تحت اصل باقی و شیخ و ایاب زینب و فقها نیک قول منقذ
اولیة اموال اوقاف و نفوده او بنی بر کجه غاوسه ایله سینه دوره ایله بنیاض استماع
و غایه مؤلا مؤالیه ید بون و دور شرفی اوله هم شوهه اوزاره که بالیکه بدت غاوسه اوقاف
جنته کان خادمی و طبیب العافیة صاحب الفقه القدریه و الکرامه العزیزه و التالیف العجیبه
و التنصیفه الوفیة الجام محمد الخادمی المکنی بابی سعید الخادمی قدس سره الا فی صفته نیک
15 خادم فریفته طاهر بیگار جمله ده وسط مدارسه بنا و احدث بورد قری جامع شرفک
مؤذنه و قریه و فراسخ خدمت او بون رحیمی سینه سبب سینه و ریوب و بنیوز غاوسه سینه
بلده خادمه رجب الفوره طبیبه علوم ذوی القدره و الاضراسه اذن و اجازت نری مکنه
یه ریحی طعمیه و اذن و لیکنه معروفه اولوب اصلیه دور شرفی ایله سینه اینه بقدر
استماع اولده مؤال و رقیه او نوب و بیک غاوسه شیخ راغلی دکان خرد سینه بن
20 ایدوب باقی فکانه بنیوع اوز غاوسه اوز بر کجه غاوسه که جمله افندی کفیل ایما نیک
استماع سینه نیا صد و کجه اصل اوله نیکه اجازة دکانه منقذ بر ادا و مؤالیه ایله سینه
جامع شریفه مذکور کی شرفی و غایه جاننده جویا ایلان خا و جار نیک تعمیره صرفه اولوب
فضله فلوریه اصله ضم او نوب و تعمیره بعده صرف او نوب ولدی الا قد قضا تعمیره صرف

ذیاده کید ایسه اصل ذیاتی مرفعا اولوب تغییر اولسه ولدی لاقضا جوازده ادخال ایسه
 25 مآ اولور ایسه شرا وینه سوال محراصلدن صرف اولنه حوب و معاضد ایتمک جمع شریفا و صورده
 رحمن طاری اولوب کللیا حباب و معطل اولور ایسه اقرینه اولن جمع شریف مرتزفه و فذه نه
 مرفا اولنه و معاضد ایتمک جوازده فاعل ایسه ملکه بکومه وروضه اوللاه جمع شریک اذنه اولنه
 و فذا اولنه صرف اولنه جو بوشر طلم عشره اولمه رفم وقف تؤید اشراف و حکمت و تقیم الی الترتی
 اصحاب بولوب جمع اصحاب وقفه بعد لاله اوله س تراوقانکی وس تراوقاده بقرة ذیاتی مرفعا
 30 حقه صادره بعد الفقهیه الترتی که واقف رشقیه اصناف نظر اطلال ایتمک عده مرفعی حواب
 با صوابنه بعضی ایدوب شوبه تقویه بیورلر که زور ایلم و دددر افکار کابلم شریف و بقدر
 صناعی مضمون اولسیله حقت اصح جم صاحب مذهب فقهیه نه ثابت اولسیله انوکافی حقه نه
 عذنه هو فقهیه شریح الی المطبقی بولدر ایسه بن فسیح ایدیم و صاحب مذهب حوزت اولر
 نه صیبه افقه ایتمک ایحانه هده سک حکمده بیر جم ایتمک دیدکه حکم بون حد کتاب طوز اولر
 35 افندی سننه نمازغ فیناکی حوز و موضوع واقف حکم و معلولنی ایف اطلاله احاطه نه تالیسی
 اوقاده بذل مقدور و اسعاف دامالنه خلاصه نصب نفس ایضا ایدوب فزم کا ملدی
 واقف مواضع اختلاف اولدیجه حالده مجبوره حقت اصح ابی بوفا ز عیبا للمانی فی الاوقاف
 رعایت ایلمی ببقرة بقول ابی بوفا فیه قدیده و عینه و شرح وفایده و در درده محمود
 اوقاده بقول ابی بوفا فیه شرح و معلول به در و ظلال صحف به درجه اصحاب
 40 تاجیب ربطیه صدریه خلاصه وقف زیورک و محبوب و لزومی و فقیهه و جمیع
 شرط مضبوط و هیود مسبوته حکم شریعی اذنه امرا ایدوب

حکایه

بوقلمن کلیم و فقهیه فیم ایله بعد ایلمی واقف نه یاقه قرار اولر علیه اولام علیا بخاری
 بوقلمن کلیم و فقهیه فیم ایله بعد ایلمی واقف نه یاقه قرار اولر علیه اولام علیا بخاری
 45 عده و بوقلمن کلیم و فقهیه فیم ایله بعد ایلمی واقف نه یاقه قرار اولر علیه اولام علیا بخاری
 منع الذبیه ببقرة ایله ایتمک جمیع عیله و ایوا واقف عیله ایله جوارا کدریم فانه یا فضا
 ایله ایتمک جمیع عیله و ایوا واقف عیله ایله جوارا کدریم فانه یا فضا
 48

فوق الذبیه ببقرة ایله ایتمک جمیع عیله و ایوا واقف عیله ایله جوارا کدریم فانه یا فضا
 ایله ایتمک جمیع عیله و ایوا واقف عیله ایله جوارا کدریم فانه یا فضا
 ایله ایتمک جمیع عیله و ایوا واقف عیله ایله جوارا کدریم فانه یا فضا

۱۱۳۶
 فی العلم والحق
 بالوفاة ففانته تابع بولای و او و اولاد کرام و زرع او عشره معلومه در سر و یکم شتر طبله
 سترقن خود و فو قون سید السیخ خود و یکم زرع بود به تابع حاد و نام قریه خود واقع
 سنج محمد سعید و سنج و سنج بنا ابله کلر مدرسه ۹ در سر و یکم شتر طبله و کور مرزعه
 خود و فو قون سنج السیخ محمد سعید است در قریه بیورک

Belge 1: Ebû Said Mehmed Hadimî'nin Hadim Medresesi'ne müderris olarak atandığına dair berât sûreti (VAD. no. 1137, s. 245).

فادی افند علی کبر بر دست قیبر
 بر وفیة فضانته تابع بولای و او و اولاد کرام و زرع او عشره معلومه در سر و یکم شتر طبله در حاد
 اولاد خود فوت اولوب فزرعه دارای خود بود معلول اولی ابواب استحقاقین استحقاقین استحقاقین استحقاقین
 استحقاقین استحقاقین استحقاقین استحقاقین استحقاقین استحقاقین استحقاقین استحقاقین استحقاقین
 سید محمد سعید و سنج و سنج بنا ابله کلر مدرسه ۹ در سر و یکم شتر طبله و کور مرزعه
 عرض بر صبیح توجیه و بدین مرتبه شریف عالیشان و بر یکی جلیته بیرون شدن نامی مولانا سید محمد سعید و سنج
 اولاد استحقاق فضانته تابع بولای و او و اولاد کرام و زرع او عشره معلومه در سر و یکم شتر طبله در حاد
 ظهور کتور و مولانا سید محمد سعید و سنج و سنج بنا ابله کلر مدرسه ۹ در سر و یکم شتر طبله و کور مرزعه
 تا یکم کتور و مولانا سید محمد سعید و سنج و سنج بنا ابله کلر مدرسه ۹ در سر و یکم شتر طبله و کور مرزعه
 واروب تدریس شریطیل مرزعه فزورکی مرزعه دارای کتور و مولانا سید محمد سعید و سنج و سنج بنا ابله کلر مدرسه ۹ در سر و یکم شتر طبله و کور مرزعه
 وظیفه معینه ابله فزرعه دارا و ندرت عنوان و زرع کتور و مولانا سید محمد سعید و سنج و سنج بنا ابله کلر مدرسه ۹ در سر و یکم شتر طبله و کور مرزعه
 وظیفه معینه س اولاد فزورکی و مولانا سید محمد سعید و سنج و سنج بنا ابله کلر مدرسه ۹ در سر و یکم شتر طبله و کور مرزعه
 ۱۱۳۶

Belge 2: Hadimî Ebû Said Mehmed'in ikinci defa müderrisliğe atandığına dair berât sûreti (KSS. no. 74, s. 223¹).

بر یوسف نفاخته تا بیج بولای و وقع صصارق مزهر سئوکه بشرط تدریس وظیفه معینه ایله در شهر داری اولم ایله
 من مصطفی افندیق او رب مزهره در شیخ قبول اولم ارب. اسحقا ذک صلی و غلای ابو افندیق تو جمع بیج
 ارب خان خانق منج الصفا ادا کین السیحه حیدر شهیدایم و کید محمد امین در کید عثمان و کید محمد و کید مصطفی کید
 محمد لعلیم کید عله زید و صلا صهم اعلی علم و منصب فضیلت و عهده مهلم و کید کرامت و زینت خلقت اولم
 متوفای مز نور با بالری کتلونون او غلام زوی ایلم تو جمیع و بر بر نه برات سرفی کین تم هر بریکلو با بیج
 غنییت زجه کینه بر یوسف تا بیج مولانا شیخ ابراهیم زید علم عرض تکلمه موصیجه تو جمیع اولم اولم العلم البیرو
 افضل العصور المتورعین بالفلسفج الاسرف مولانا ذک زاده مصطفی اولم اینتی فضائل اشرف
 افکارش ترا حوصیجه تو جمیع اولم ذمتم اولم صغیر مزید غنییت باریت عاتق اولم کتورک بیکلوز بیج
 ایتی کسنسی جماد لاولنگله او بیج کون تاریخیله مورخ و سیر لاک زو کسها یو تم موصیجه بو بیجها بو بیج
 ویردم و بیجده حکم مزبور و کید کید کید و کید کید کید کید کید کید کید کید کید کید کید کید کید کید کید
 غنیله لعلیم و سید علی زید صلا صهم وار و سرت متوفای کید کید کید کید کید کید کید کید کید کید کید کید
 اولم خدمت ایله کید
 ایسه هر یوسف و ذی اولم مهلم و ظیفه معینه سن اولم کس مزبور و مصروف اولم موهب و کید کید کید کید کید کید کید
 اعانتا قله لر

Res. 1: Konya'da Musahip Mustafa Paşa/Şeyh Ahmed Efendi Dârü'l-Hadisi / Taşkapu Medresesi'nin bir bölümü (H. Özönder'den).

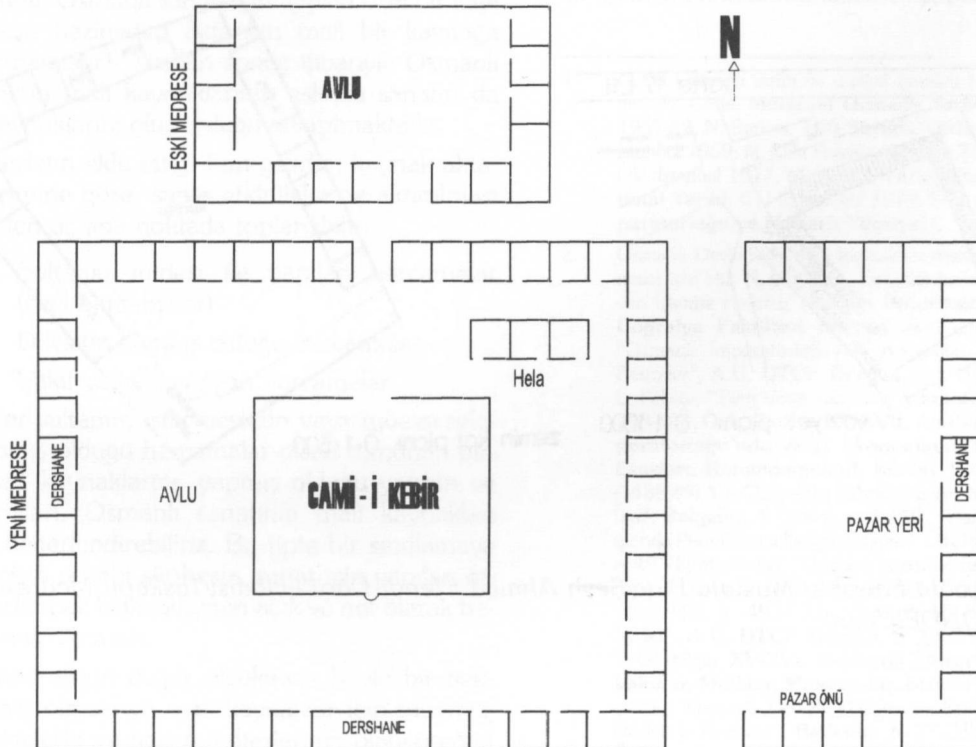
Res. 2: Konya'da Musahip Mustafa Paşa / Şeyh Ahmed Efendi Dârü'l-Hadisi / Taşkapu Medresesi'nin diğer bölümü

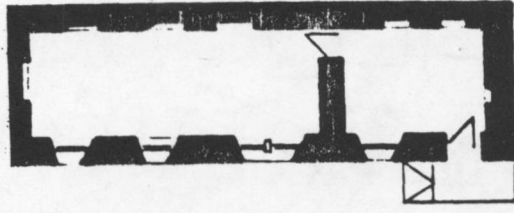
Res. 3: Hadim Taşpınar Mahallesi'nde Hadimî Medresesi'nin ortasında bulunan ve 1960'da yeniden inşa edilen cami

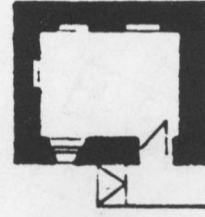
Şekil 1: Hadimî Medresesi'nin bulunduğu mevkiin krokisi (Hadim Belediyesi)

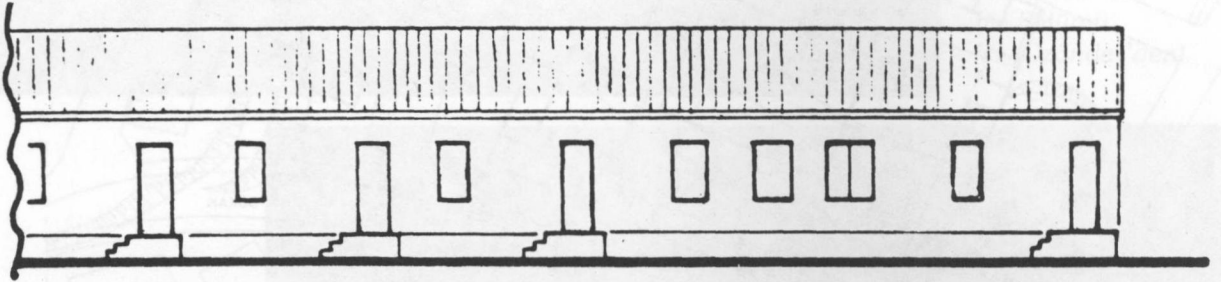
Şekil 2: Hadimî Medresesi'nin tahmini plânı

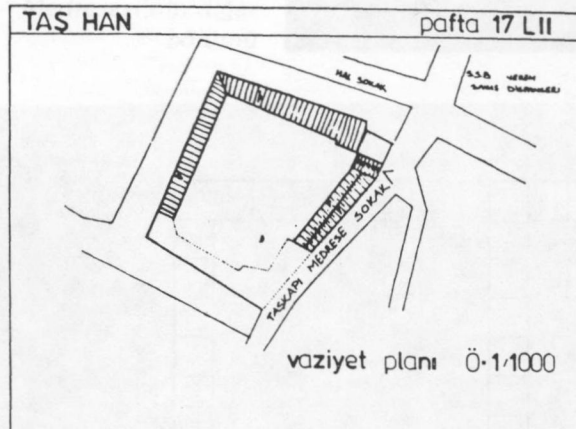
A TİPİ PLAN Ö.1/200

B TİPİ PLAN Ö.1/200

AVLUDAN GÖRÜNÜŞ Ö.1/200

vaziyet planı Ö.1/1000

zemin kat planı Ö.1/500

PLAN 1

Şekil 3: Konya'da Musahip Mustafa Paşa/Şeyh Ahmed Efendi Dârü'l-Hadisî/Taşkapu Medresesi'nin plânı (H. ÖZÖNDER'den)

OSMANLI SANATININ MALÎ KAYNAKLARI

Yrd. Doç. Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU
H. Çetin ARSLAN

Osmanlı medeniyeti içerisinde bütün estetik etkinlikleri kapsayan sanat kavramının genişliği; konunun daha derinlenmesine ve ayrıntılı bir biçimde araştırılması gereğini doğurmuştur.

Makale konusunu oluşturan *Osmanlı Sanatının Malî Kaynakları* ise genel Osmanlı tarihi ve sanatı içinde yalnızca belli bir bölümü oluşturmaktadır. Yöntem olarak genel bir Osmanlı tarihi bilgisinden hareketle, onun içerisinde yer alan malî tarihe ulaşmak esas alınmış; bu genel bilgi taraması esnasında, Osmanlı sanatı için ayrılan özel bir kaynak veya hazineden aktarılan malî bir kaynağa rastlanmamıştır¹. Varılan sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti'nin malî kaynaklarının aslında sanatın da malî kaynaklarını oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Devletin elde ettiği tüm gelirler, kaynak aktarım biçimine göre, sanat etkinliklerine aktarılması yönünden üç ana noktada toplanabilir:

1. Sultanın iradesi ile yapılan harcamalar (özel harcamalar),
2. Devletin yapmış olduğu harcamalar,
3. Vakıf yoluyla yapılan harcamalar.

İster sultanın, ister devletin veya müesseselerin yapmış olduğu harcamalar olsun tümünün birden malî kaynaklarını, yapmış olduğu yatırım ve harcamaları, Osmanlı sanatının malî kaynakları olarak değerlendirebiliriz. Bu tipte bir sınıflamaya gitmemizin sebebi şüphesiz, sanat için yapılan etkinliklerin malî kaynaklarının açık ve net olarak belirtilmemiş olmasıdır.

Günümüzün değer ölçüleriyle böyle bir beklentimizin olması ve malî kaynaklar için tutulmuş ayrı belgelerin ve hesap defterlerinin olabileceğini düşünmemiz doğaldır. Ancak olayın düşünmemiz

gereken bir başka boyutu daha vardır ki o da, *sanat etkinlikleri* diye nitelediğimiz eylemlerin genel bir kültür ortamında geliştiği ve buna bağlı olarak üretildiğidir. Böyle bir ortamın içinde gelişip büyüyen ve kendine has özellikler gösteren *Osmanlı üslubu* kendisini bütün sanat kollarında belli etmektedir. Bundan dolayı genel bir üretim çerçevesi içerisinde sanat için yapılan harcamaların ayrı defter ve hesapları tutulmamış olabilir. Şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nin malî kaynakları üzerine yapılan araştırmalar bu görüşü desteklemektedir². Ancak unutulmamalıdır ki yapılan tüm harca-

1. Genel Osmanlı tarihi ve maliye teşkilatı üzerine bilgiler için bkz. M. Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. I-IV, İstanbul 1957-62; N. Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 1969; M. Zeki Pakalan, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, C. I-IV, İstanbul 1977; M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1979; S. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. I-II, İstanbul 1982.
2. Osmanlı Devleti'nin malî kaynakları üzerine yapılan araştırmalar için bkz. N. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 2 (1943), s. 117-26; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *A.Ü. DTCF. Dergisi*, S. 5 (1947), s. 483-511; L. Fekete, "Türk Vergi Tahrirleri", *Belleten*, S. 8 (1944), s. 299-328; Ö. L. Barkan, *XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunnameler*, I, İstanbul 1945; "Hicri H. 894 (1488-89) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançoları", *Belgeler*, I (1964), s. 1-119; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para Düzeni ile İlgili Belgeler", *Belgeler*, S. 4 (1967), s. 49-72; M. Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Belleten*, S. 13 (1949), s. 497-571; "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *A.Ü. DTCF. Dergisi*, S. 13 (1955), s. 40-47; M. T. Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukaataklar*, İstanbul 1952; I. H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, S. 17 (1978), s. 67-93; M. Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlihi", *Belleten*, C. 35 (1991), s. 87-100.

malar belli ve birkaç alan dışında sınırlı kalmaktadır. Bunun sebebi Osmanlı arşiv ve belgelerinin tam olarak araştırılmamış olmasıdır. Osmanlı arşivleri zamanla gün yüzüne çıkmaya başladıkça, malî kaynaklar üzerine yapılan araştırma ve incelemelerin de artacağı şüphesizdir³.

Mimarî alandaki bilgilerimizin ise daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim devletin bünyesinde Hassa Mimarlar Teşkilatı gibi bir müessesenin olması ve yapıların tescil edilmesi ve gelirlerini belirleyen vakfiyelerin günümüze ulaşması, mimari alanda daha fazla bilgi edinmemizi mümkün kılmıştır. Mimarî eylemleri yönlendiren şartlar, malî kaynakları da etkilediğinden, olayı değerlendirirken çok sayıda özelliğin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

1. SULTANIN İRADESİ İLE YAPILAN HARCAMALAR

Bu tip harcamalar *devletin başı, siyasi otoritenin simgesi ve manevî olarak islâm dininin koruyucu ve yayıcısı ünvanlarını taşıyan Osmanlı sultanının kendi özel teşebbüs ve kişisel harcamalarını içermektedir.* Sultanın siyasi ve manevî olarak yüklenmiş olduğu görevler bu teşebbüsleri yönlendiren şartlar olarak görülmektedir.

Sultan, bir yandan her şeyin üzerinde tutulan Devlet kurumunun işlemesi için gerekli müesseseleri oluştururken; diğer taraftan dinî ve manevî yükümlülüklerinden dolayı cami, han, köprü, medrese, zaviye ve benzeri yapıları inşa ettiriyordu. İnşa eylemini yönlendiren şartların başında özellikle Erken Osmanlı Dönemi'nde (1299-1451) ihtiyaçların ağır bastığını söyleyebiliriz. Maliye teşkilâtının da ilk oluşumu, Sultan I. Murad (1362-89) zamanında vezir Çandarlı Halil Hayreddin Paşa tarafından kurulan yaya ve atlı teşkilâtının ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayrı bir hazinenin kurulması ile başlamıştır⁴. Kurumlaşmaya ve malî kaynağa acilen ihtiyacı olan ve Cihan imparatorluğu olma yolunda hızla ilerleyip fetihlerle genişleme gayreti içerisindeki Osmanlı Devleti'nin ilk kaynaklarını ganimetler ve fetihlerle elde edilen bölgeler oluşturmuştur. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere ganimetlerin 1/5'ine sahip konumundaki sultanın, bu kaynağı harcaması kendi irade ve isteğine bağlı olarak gelişmiştir.

Sultan I. Murad'ın Biga Seferi ve Sırpsındığı Zaferi (1365) sonrası elde ettiği ganimetleri oğullarının sünnet düşünlerine harcaması; Bursa'nın Çekirge semtinde cami, medrese, imaret vb. yapılardan oluşan külliye ile kaplıcalar ve Bilecik'te bir

cuma mescidi inşa ettirmesi bu tip harcamalara örnek teşkil etmektedir⁵.

Sultan II. Murad (1451-51), eski adıyla Cisir-i Ergene bugün ise Uzunköprü adıyla tanınan yerdeki bölgede haremileri (hırsızları) öldürtüp öncelikle Ergene Nehri'nin bataklığı üzerine bir büyük köprü ile, köprünün her iki başını mamur ederek mevkiyi şenlendirmiş, bu vesileyle imaret, cuma mescidi, hamam ve pazarlar yaptırmıştır. Bir mimarlık şaheseri sayılabilecek köprüyü inşa eden mimara da hil'at giydirip çiftlik yerleri vermesi, sultanın memnuniyetinin ve bu iş için ayrılan harcamanın kendi iradesiyle belirlendiğinin bir göstergesidir⁶.

Sultan I. Bayezid'in (Yıldırım) (1389-1403) beylerinden Firuz Bey Eflâk seferi sonrası zengin ganimetlerle dönmüş, sultan da bu para ve ganimetlerle hayır işlerine girişmiştir⁷. Sultan I. Mehmet (Çelebi) (1413-21)'in, Bursa Yeşil Türbe'deki çini kaplı lahdinin üzerindeki kitabede, türbenin masraflarının ölen sultanın hesabına kaydedildiğinin belirtilmesi; sultanların ayrı özel gelir ve hesaplarının olabileceği sorusunu akla getirmekte ve bir anlamda soruya açıklık kazandırmaktadır. Nitekim Osmanlı sultanlarının yaşamlarını incelediğimizde hepsinde de var olan ortak bir tavrı görebiliriz. Bu tavır hayır ve hasenat işleridir ki geniş manâda sanatı da içermektedir. Bunun için ayrılan ayrı bir

3. Konu üzerine çalışma yapan Ö. Lütfi Barkan, Halil İnalçık ve İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın çalışmaları sırasıyla şöyledir: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", **Vakıflar Dergisi**, S. 2 (1942), s. 289-386; **XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunnâmeler**. I, İstanbul 1945; "894 (1488-89) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançoları", **Belgeler**, S. 1 (1964), s. 1-119; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para Düzeni İle İlgili Belgeler", **Belgeler**, S. 4 (1967), s. 49-72; "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", **Belgeler**, S. 9 (1979), s. 1-380. H. İnalçık'ın konu üzerine araştırması için bkz. **894 H./1431 M. Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid**, Ankara 1987; İ. H. Uzunçarşılı'nın çalışmaları için bkz. "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluş ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", **Belleten**, C. 17 (1978), s. 67-93.; "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hıref Defterleri", **Belgeler**, S. 11 (1986), s. 23-52.

4. Kara Halil Hayreddin Paşa hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, **Çandarlı Vezir Ailesi**, Ankara 1988.

5. Bu bilgi kaydı için bkz. Aşıkpaşazade, **Aşıkpaşazade Tarihi**, İstanbul 1970, s. 60-61.

6. Neşri, **Neşri Tarihi**, C. II, Ankara 1987, s. 603-5.

7. Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 73.

malî kaynağın sultanın iradesinde olduğu, en azından *Cibî Hazine* denilen kendi hazinesinden harcamalar yaptığı bilinmektedir⁸.

Sultan II. Mehmed'in (Fatih) (1451-81) sanat ve sanatçılara olan ilgisi ve Batı ülkelerine gösterdiği ilgi, kendi portresini İtalyan ressam Gentile Bellini'ye yaptırması; meclisindeki 135 şairden 85'ine *Kayd-ı Hayat* şartıyla maaş bağlatması; sultanın kişiliğini, isteği ve sanat olan ilgisini, malî kaynağını yönlendirmesini göstermesi bakımından önem taşır⁹. Sanatın hamiliğini üstlenen Fatih, maddî imkânlarıyla çok sayıda şair ve bilim adamını sarayına getirtmiş onlara para ve hediyeler vermiştir. Benzer harcamalar yapan sultanın maddî kaynağı kendi özel hesabından ayırdığını düşünebiliriz. Çünkü, sarayında *Ehl-i Hiref* Teşkilâtı'na bağlı olarak çeşitli ülkelerden gelen çok sayıda maaşlı sanatçı grubunun olduğunu biliyoruz. Bu bağlamda devletin saray dışında sanatçılara ayrı maaş bağlatması imkânsız gibidir. Bunu sultanın özel ilgisi ve kendi malî finansmanını isteği doğrultusunda harcaması şeklinde yorumlayabiliriz¹⁰.

II. DEVLETİN YAPMIŞ OLDUĞU HARCAMALAR

Devletin sanata ayırdığı belli bir malî kaynak olmadığı halde saraya bağımlı olup, devletin kontrolü altında çalışan ve işinin ehli olan usta ve zanaatkarların maaş karşılığında Ehl-i Hiref denilen saray örgütünün içinde oldukları görülür. Bu teşkilata ait maaş teftiş ve in'am defterlerindeki bilgiler, devletin Ehl-i Hiref örgütü için oldukça yüklü bir malî kaynak ayırdığını göstermektedir. Camcılar, nakkaşlar, ciltçiler, kaşigerânlar (çiniciler), serzergerânlar (kuyumcular) gibi çok sayıda bölük altında, Hazinedarbaşının emri altında çalışan usta zanaatkarlar, bayramlarda ve cülus törenlerinde özel işler de yaparak hil'at giyer ve keseyle altın alırlardı. Bu sanatçıların desteklendiğini malî kaynak, şüphesiz Osmanlı sanatının da malî kaynağını oluşturmaktadır.

Diğer taraftan Ehl-i Hiref'e mensup sanatçıların sultan ya da sadrazam, vezir gibi saray çevresine ait kişilerin bâniliğindeki binalarda çalışmış olmaları ihtimal dahilindedir¹¹. Devletin bünyesinde hazır bulunan ve *Ustalar Birliği* olarak niteleyebileceğimiz bu teşkilatın, devlet yöneticilerinin inşa ettirdiği ve ayrı birer ustalık, beceri gerektiren çini, hat, nakış gibi alanlarda görev alması son derece doğaldır. Nitekim Süleymaniye Cami'nin hat işleminde çalışan Hasan Çelebi'nin adına aynı tarihlerdeki Ehl-i Hiref defterlerinde¹² rastlanılması bu görüşü destekler niteliktedir¹³.

Saraya bağımlı gelişen hat, çini ve minyatür sanatının her dönemde devlet tarafından desteklendiğini gösterir belgeler mevcut olmakla birlikte, bu sanat kollarının mimariye olan yakınlıklarını da düşünmemiz gerekir. Ekim 1570 tarihli bir fermanda, çini üretim merkezi İznik'ten dört ustanın malzemeleriyle birlikte İstanbul'a çağırılması; İznik'e duvar çinisi siparişinin verilmesi, Sarayın İznik atelyelerine desenler yollaması, devletin destek ve isteğini açıkça ortaya koyması bakımından son derece önemlidir¹⁴. Ayrıca devletin narh usulü ile İznik'teki çini fiyatlarına müdahalesi, Muhallefat (tereke) defterlerinde yer alan çok sayıda İznik üretimi seramik eşyanın adına rastlanılması, oldukça değerli bir piyasası oluşmuş çini eşyalara ve pazarına devletin kayıtsız kalmadığını göstermektedir¹⁵. Devlet bu tip durumlarda olduğu gibi bazen müdahaleci bazen de günümüzün deyimiyle serbest piyasa ekonomisi yolunu izlemiştir.

Hat sanatında da devletin açık bir desteği söz konusudur. Sultan II. Bayezid'in (1481-1512), daha Amasya'da şehzade iken tanıştığı ve sonradan hat sanatının üstadı kabul edilecek Şeyh Hamdullah'ı, tahtta çıktığında İstanbul'a davet edip, sarayında himayesi altına alarak çalıştırması; Sultanın sanata olan ilgisinin bir göstergesidir.

Osmanlı Dönemi'nde hat sanatının uygulandığı yazma Kur'an mushaflarının değerli bir pazarı vardı. Herkes maddî geliri ölçüsünde ünlü bir hat-

8. Osmanlı Devleti'nin hazine teşkilatı ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", s. 67-93.
9. H. İpekten, "Fatih'in Devri Sâir ve Alimleri", *Bilgi*, S. 11 (1957), s. 11; F. Timurtaş, "Fatih'in Şairliği", *Bilgi*, S. 11 (1957), s. 9-10.
10. Sultan II. Mehmed'in reform hareketleri ve devletin malî kaynaklarını artırması yönünde yapmış olduğu çalışmalar ve sanata olan ilgisi için bkz. H. İpekten, "a.g.m."; Y. Yücel, "Reformcu Bir Hükümdar Fatih Sultan Mehmed", *Bellekten*, C. 3, (1939), s. 79-85.
11. F. Çağman, Ehl-i Hiref'e mensup sanatçıların Saraya yakın kişilerin inşa ettirdiği yapılarda da çalışmış olabileceğini vurgulamaktadır. Bu bilgiler için bkz. F. Çağman, "Mimar Sinan Dönemi'nde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul 1988, s. 73-77.
12. Ehl-i Hiref Defterleri için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref Defterleri", s. 23-52.
13. F. Çağman, a.g.e., s. 77.
14. N. Atasoy-J. Raby, *İznik*, İstanbul 1989. s. 26.
15. İznik'teki çini üretimi ve Saray'a ait belgeler için bkz. N. Atasoy-J. Raby, a.g.e.

tatin yazdığı mushaflardan elde etmek istemiş; buna sahip olamayanlar ise cami ve dergâhlara vakfedilmiş mushaflardan yararlanmışlardır¹⁶. Böyle değerli malzeme ve tekniklerin kullanıldığı hat sanatında devletin desteğinin olması doğaldır. Çünkü maddî açıdan bu işi finanse edecek kişiler Saray ve çevresine yakın, maddî olanakları yeterli olan kişilerdi.

Minyatür sanatında da özellikle XV. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı Devleti'nin politik ve ekonomik gücünün artması ile Saray nakkaşhanesinin de maddî olanakları artmış, dolayısıyla üretilen eserlerde de büyük artışlar kaydedilmiştir¹⁷. Saray nakkaşları tarafından yapılan eserlerin büyük çoğunluğunu Sultan ve sultana yakın idarecilere ithaf edildiği görülür. Osmanlı Devleti'nin maddî açıdan en zengin dönemi olan I. Süleyman (Kanunî) (1520-66) Dönemi, aynı zamanda Sultan'a ithaf edilen el yazmalarında da kalite ve çeşidin en fazla olduğu zaman dilimidir.

İmparatorluk sınırları içinde bütün imâr ve inşaa faaliyetlerini yöneten Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın yapmış olduğu harcamaları da sanatın malî kaynakları olarak nitelemek mümkündür¹⁸.

Sarayın Birun (dış) bölümünden olan ve şehreminine bağlı olarak çalışan Hassa Mimarlar Teşkilatı, merkezi idari sistem içinde kademelenen bir alt yapıya sahiptir. Şehremini, malzeme temini ile masrafların ve yevmiyelerin ödenmesini üstlenmiş olup, satın alma ve hesap işlerini görüyordu. İşin teknik açıdan yürütülmesi ve kontrolü ise Hassa Mimarlar Teşkilatı'na aitti. Keşif defterleri bizzat Hassa Mimar Başy veya hassa mimarlarından biri tarafından hazırlanırdı. Keşif defteri defterdarlığa sunulur, rapor incelendikten sonra, gerekli paranın nereden ve hangi bütçe gelirinden sağlanacağı tespit olunarak durum sadrazama arz edilirdi. Sadrazamın onayı alındıktan sonra keşif defteri başmuhasebe kalemine kontrol için verilirdi. Kontrol sonrasında planları ve keşif defterleri kabul edilen binaların inşasına ya da tamirine başlanırdı¹⁹.

Devletin yapmış olduğu dolayısıyla ayrı bir malî kaynak aktardığı bir etkinlik de kutsal topraklardaki (Harameyn) yapıların inşaa, bakım ve onarımı ile hac yolu üzerindeki konak yerlerinin güvenliği için yapılmış malî yatırımlardır. Kanunî, Kabe'yi onartıp bakımını yaptıran, bezeyen ilk Osmanlı sultanıdır. Ayrıca dört mezhep için ayrı ayrı medrese yaptırmış, buna ilaveten Mekke'nin su yolları için tahsisat ayırmıştır²⁰. Gerçi daha önce de Yıldırım Bayezit'ten başlayarak her Osmanlı sultanı Surre Alayları ve Surreler ile Kutsal Topraklar'a ekonomik yardımlarda bulunmuşlardır²¹. Yapılan malî harcamaların bir kısmının yapılara ve

sosyal amaçlı tesis ve kurumlara aktarılmasını, Osmanlı sanatının malî kaynaklarından biri olarak görebiliriz. Yapılan harcamaların ise devlet hazinesinden yapıldığı anlaşılmaktadır.

III. VAKIF YOLUYLA YAPILAN HARCAMALAR

Devletin kontrolü altında olan ancak özel idaresi ile kendi içinde döner sermaye birikimine sahip vakıfların, sosyal alandan sanat faaliyetlerine kadar uzanan geniş bir dilime yayıldığı görülmektedir²².

Vakfın ilk hukukî tarifine fıkıh kitaplarında rastlanmaktadır. Ebû Hanife'ye göre vakıf bir kimşenin sahip olduğu bir gayr-i menkulun gelirlerini, ödünç verme şeklinde (âriyeten) fakirlere veya islâm cemaatinin dinî veya içtimaî ihtiyaçlarına tahsisi aktidir. Öyleki bu malın mülkiyeti vâkıfta (vakıf kurucusunda) kaldığından, vâkıf bu akti bozma ve malını istediği gibi kullanma hakkına sahiptir²³.

16. U. Derman, "Türk Hat Sanatı", **Türk Sanatı**, Ankara 1993, s. 388.
17. Minyatür sanatının gelişimi hakkında daha geniş bilgiler için bkz. Z. Tanındı, "Türk Minyatür Sanatı", **Türk Sanatı**, Ankara 1993, 407-20.
18. Hassa Mimarlar Teşkilatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. S. Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", **Tarih Araştırmaları**, 1/1 (1963), s. 157-202; O. Erdenen, "Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatlanması", **Mimarlık Dergisi**, S. 27 (1966), s. 15-18 A. Refik Altınay, **Türk Mimarları**, İstanbul 1977.
19. Ş. Turan, **a.g.m.**, s. 158-60.
20. M. Atalar, "Türklerin Kâbe'ye Yaptıkları Hizmetler", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 30 (1988), s. 292.
21. Süreler ve Türklerin kutsal topraklara yapmış olduğu ekonomik yardımlar için bkz. M. Atalar, **a.g.m.**; "Türklerin Kâbe'ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 31 (1989), s. 261-70; **Sürre Alayları ve Sürre-i Hümayûnlar**, Ankara 1991.
22. Vakıflar hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Ö. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", s. 279-386; B. Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", **Osmanlı Araştırmaları**, S. 3 (1982), s. 143-64; "Vakıf" maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, C. 13, s. 153-72; "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", **Vakıflar**, C. 20 (1988), s. 403-9; İ. Ceylan "Kanunî'nin Harameyn Deşişe Vakfı ve Vakfiyesi", **V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul 1985, s. 164-74; M. Özdamar, "Vakfetmek", **Vakıflar**, S. 19 (1985), s. 5-11.; E. Cansel, "Vakıf Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı", **Vakıflar Dergisi**, S. 20 (1988), s. 321-29. N. Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişim Açısından Vakıflar**, Ankara 1983.
23. B. Yediyıldız, "Vakıf" maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, C. 13 (1986), s. 153.

Osmanlı medeniyeti ve müesseseleri içerisinde ayrı bir yer tutan vakıfların; devletin kuruluşundan yıkılışına kadar önemini koruduğu toplumsal ve sosyal yapının temellenip, şekillenmesinde önemli görevlerinin olduğu yapılan araştırmalarla kesinlik kazanmıştır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar incelendiğinde vakıfların aşağıda sıralayacağımız sosyo-ekonomik rollerini tespit etmemiz mümkündür.

1. Sosyal yardım ve dayanışma pekiştirilmiş, ilmen yardımına muhtaç kişilere el uzatılmıştır.

2. İslâm dininin gereği olarak yapılması yüksek manevî dereceler kazandıran yardımlarla manevî huzur elde edilmiştir.

3. Devletin de yükümlülükleri olarak sayılan sosyal hizmet ve dayanışma müesseselerinin çoğunu, vakıf yoluyla gerçekleştirmiş olması, devleti malî olarak büyük bir yükün üzerinden kurtarmıştır.

4. Vakıf yoluyla, devlet gelirinden bir kısmının sosyal ve kültürel hizmetlere aktarımı da söz konusu olmuştur.

5. Vakıf ve ona bağlı arazilerin gelirlerinin, vakıf yönetiminden doğan şartlarla birlikte aynen özel bir mülkiyet esas gereği işlemesiyle devlete bağımlı; ancak gelirleri kendi içinde dönen bir sermaye birikimi sağlamıştır.

6. Devlet vakıf sistemiyle kutsal topraklarda üzerine aldığı yükümlülükleri de yerine getirmiştir (Harameyn ve Deşîşe Vakfı).

7. Vakıfların çok amaçlı olarak değişik alanlarda görülmesi, temelde vakıf müessesesinin devlet ekonomisinin vazgeçilmez bir unsuru olduğunu göstermektedir.

8. Temel prensiplerini İslâm dininin gereklerinden ve sosyal yardım ve dayanışmadan alan vakıflar; devletin ekonomik politikasının ürünü olarak görülmektedir.

9. Vakıflar aynı zamanda güvence ve teminatın garantisi olarak da görülebilir. Vakıfların gelirlerinin devam etmesi ancak vakıf yoluyla saptanmış şartlarla sağlanıyordu ki, bu aynı zamanda yapılan hizmetin sürekliliğini de kılıyordu.

10. Mimarî açıdan yapının türü ne olursa olsun, ister dinî ister sosyal amaçlı, bu yapıların düzenli gelirlerini vakıf yoluyla temin ettiklerini ve bunların yapıda görevli hizmetli ve yöneticilere, yapının onarımlarına gerekli görüldüğü hallerde harcanması, mimarî eylemin devamlılığını da sağlıyordu.

11. Vakfın kurulması o yapının, ekonomik teminatı bir nevi güvencesi niteliğindedir. Bu suretle çok sayıda hizmet yapılıyor, yapının gelecek yüzyıllara taşınması sağlanıyordu.

12. Yazılı olarak vakıf kurucusu ve mütevellisi tarafından belirlenen esaslar üzerine şekillenen vakıf prensipleri, şahitler ve kadının tescil ve onayıyla resmi bir hüviyet de kazanıyordu. Bu ise vakıf müessesesinin resmî esaslarını ortaya koyuyordu.

13. Vakıfların ekonomiye dolaylı da olsa katkıları söz konusuydu. Öncelikle kendi yükümlülüklerini yerine getiren vakıf müesseseleri, kendi içinde günümüzün deyimiyle döner sermaye şeklinde düşünebileceğimiz gelir ve kiraya verilen gayrimenkullerin ve nakit paraların değerlendirilmesiyle para akışını sağlıyordu.

14. XIX. yüzyılda devletin Evkaf Nezareti ile kontrolündeki vakıfların denetimi, vakfın mal varlığını da kontrol imkânı sağlıyordu. Bu suretle belli bir alandaki ekonomik faaliyetler devlet mekanizması tarafından kontrol edilebiliyordu.

Vakıflardaki bazı malî kaynak aktarımlarının, Osmanlı sanatının da malî kaynağı olabileceği görülmektedir. Yapıların bakım ve restorasyonu için aktarılan malî kaynaklar bu görüşü desteklemektedir.

Kimi durumlarda ise herhangi bir yapının inşasına başlanıldığı halde; bitirilemeyip devlet desteğine başvurulduğu görülür. Bu durumda devletin gelirleri vakıf gelirlerine aktarılır ve buradaki malî kaynak aktarımını devletin yapmış olduğu harcamalar olarak nitelemek mümkündür.

Yukarıda ana başlıklar altında incelediğimiz kaynak aktarımı, Osmanlı sanatının ana malî desteğini oluşturmaktadır. Bununla birlikte ilave edilebilecek bir başka özellik de, başkent dışında taşradaki yerleşim birimlerinde yaşayan ekonomik güce sahip yönetici sınıfın da sanatın hamiliğini üstlenmesidir. Mimarinin dışında, daha seçkin bir zümreye hitap eden ve maddî olarak ekonomik desteği gerektiren çini, hat, tezhip, nakış ve minyatür gibi sanat dallarının devlet desteğinde gelişip büyüdüğü görülmektedir. Bu sanat dallarının en üretken dönemleri, Osmanlı Devleti'nin diğer alanlarda olduğu gibi ekonomik açıdan da en gelişmiş olduğu dönem XVI-XVII. yüzyıllardır. Devletin sanat etkinliklerine olan malî desteği *Başkent üslubû*'nun seçkin ve aranılan bir sanat ekolü olmasını sağlamıştır. Nitekim Osmanlı eyaletleri geriden de olsa sürekli bir şekilde başkenti taklit etmiş, oradaki mimarî ve süsleme unsurlarının benzerini kendi bölgelerinde uygulamışlardır. Örneğin Tunus Eyaleti'nin başkenti Tunus'ta Sidi Mahrez Camii, XVII.

yüzyıla ait İstanbul Bahçekapı'daki Yeni Cami'nin plânını örnek almakla kalmamış, çinileri dahi merkezden getirtmiştir²⁴.

Diğer açından devletin tüm imparatorluk topları içerisindeki sanat etkinliklerinin hamiliğini üstlenmesi imkânsızdır. İşte bu devrede, yerel idarecilerin malî desteğini veya Saraya yakın bir devlet adamının malî finansmanını aramak gerekir.

Osmanlı sanatının sadece mimarî alanda değil, edebiyat, musikî, halı-kilim, kumaş, tezhip, minyatür, hat, seramik-çini, nakış vb. alanlarda da büyük gelişim göstermesi devletin desteğinin dışında, adı geçen sanat kollarının başkent dışında malî destek bulduğunu kanıtlamaktadır. Ancak günümüze bu sanat kollarına ait ulaşan eserlerin azlığı ve belgelerin yetersizliği yorum yapmayı güçleştirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA:

- AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişâfı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti." **Belleten**, Cilt 13 (1949), s. 497-571.
- "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar." **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 13 (1955), s. 40-47.
- Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, Cilt I-II, İstanbul 1979.
- ALTINAY, A. Refik, **Türk Mimarları**, İstanbul 1977.
- AŞIKPAŞAZÂDE, **Aşıkpaşazâde Tarihi** (haz. Atsız), İstanbul 1970.
- ATALAR, Münir, "Türklerin Kâbe'ye Yaptıkları Hizmetler." **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 30 (1988), s. 287-92.
- "Türklerin Kâbe'ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar." **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 31 (1989), s. 261-70.
- Sûrre Alayları ve Sûrre-i Hümayunlar**, Ankara 1991.
- ATASOY, N.-J. Raby, **İznik**, İstanbul 1989.
- BARKAN, Ö. Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler." **Vakıflar Dergisi**, S. 2 (1942), s. 279-386.
- XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunnameler**. I, İstanbul 1945.
- "894 (1488-89) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançoları." **Belgeler**, S. 1 (1964), s. 1-119.
- "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para Düzeni ile İlgili Belgeler." **Belgeler**, S. 4 (1967), s. 49-72.
- BARKAN, Ö. Lütfi, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri." **Belgeler**, S. 9 (1979), s. 1-380.
- BERKES, Niyazi, **100 Soruda Türkiye İktisadî Tarihi**, İstanbul 1969.
- CANSEL, Erol, "Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı." **Vakıflar Dergisi**, S. 20 (1988), s. 321-29.
- CEYLAN, İbrahim, "Kanuni'nin Haremeyn Desişi Vakfı ve Vakfiyesi." **V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul 1985, s. 164-74.
- CEZAR, Mustafa, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C. I-IV, İstanbul 1957-62.
- ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku" **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.2 (1943), s. 117-26.
- "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler." **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.5 (1947), s. 483-511.
- ÇAĞMAN, Filiz, "Mimar Sinan Dönemi'nde Sarayın Ehl-i Hıref Teşkilatı." **Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı**, İstanbul 1988, s. 73-77.
- DERMAN, Uğur, "Türk Hat Sanatı." **Türk Sanatı**, Ankara 1993, s. 373-406.
- ERDENEN, Orhan, "Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatlanması." **Mimarlık**, S. 27 (1966), s. 15-18.
- FEKETE, L., "Türk Vergi Tahrirleri." **Belleten**, C.8 (1944), s. 299-328.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, **XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukataalar**, İstanbul 1952.
- İNALCIK, Halil, **894 H./1431 M. Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid**, Ankara 1987.
- İPEKTEN, Haluk, "Fatih Devri Şâir ve Alimleri." **Bilgi**, S. 11 (1957) s. 11-13.
- KARAMÜRSEL, Ziya, **Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler**, Ankara 1989.
- NEŞRİ, **Neşri Tarihi**, C. I-II, Ankara 1987.
- ÖZDAMAR, Mustafa, "Vakfemek", **Vakıflar Dergisi**, S. 19 (1985), s. 5-11.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlihi." **Belleten**, C. 35 (1991), s. 87-100.
- ÖZTÜRK, Nazif, **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ankara, 1993.
- PAKALIN, Zeki, **Maliye Teşkilatı Tarihi**, C. I-IV, İstanbul 1977.

24. S. Zbiss, "Tunus'ta Türk Sanatı" **I. Türk Sanatı Kongresi**, Ankara 1959, s. 413-17.

SHAW, Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. I-II, İstanbul 1982.

TANINDI, Zeren, "Türk Minyatür Sanatı.", **Türk Sanatı**, Ankara 1993, s. 407-20.

TIMURTAŞ, Faruk, "Fatih'in Şairliği.", **Bilgi**, S. 11 (1957), s. 9-10.

TURAN, Şerafeddin, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları.", **Tarih Araştırmaları**, C. 1 (1963), s. 157-202.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", **Bellekten**, C. 17 (1978), s. 67-93.

"Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref Defterleri.", **Belgeler**, S. 11 (1986), s. 23-52.

Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara 1988.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800.", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, C. III (1982), s. 143-64.

"Vakıf" Maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, C. 13 (1986), s. 153-72.

"Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri.", **Vakıflar Dergisi**, S. 20 (1988), s. 403-9.

YÜCEL, Yaşar, "Reformcu Bir Hükümdar Fatih Sultan Mehmed", **Bellekten**, C. 3 (1939), s. 79-85.

ZBISS, Slimone, "Tunus'da Türk Sanatı", **I. Türk Sanatları Kongresi**, Ankara 1959, s. 413-17.

KISALTMALAR

A.g.e. : Adı Geçen Eser

A.g.m. : Adı Geçen Makale

A.Ü. DTCF : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

C. : Cilt

S. : Sayı

s. : Sayfa

Vb. : Ve benzeri

KONYA'DAN İKİ TÜRBE ÖRNEĞİ: GÜLSİNİR-AKTÜRBE TEKKESİ VE ALTINEKİN-İSİMSİZ TÜRBE

Yrd. Doç. Dr. Osman KUNDURACI

I. GİRİŞ

Türbe, İslâm mimarisine Türkler tarafından kazandırılan bir yapı tipidir. Arapça "türb" kökünden gelen türbe kelimesi Türk-İslâm mimarisinde kubbe, kümbet, meşhed, makbere veya ravza gibi farklı isimlerle de bilinmektedir.¹ Anadolu Türk mimarisinde Türbeler diğer yapı türlerine göre sayıca hem daha çok hem de şehir, mezarlık, yol, köy ve tepe gibi yerlerde dağınık halde yapılmışlardır.² Türbeler; gelenek, istek ve zevklerin ağır bastığı, özel eğilimlere açık bir yapı türüdür.³

İslam dünyasında ilk türbenin M.862'de yaptırıldığı ileri sürülen Kubbetü's Süleybiye olduğu ve Halife Muntasır adına annesi tarafından inşa ettirildiği bilinir. Karahanlılar ve Büyük Selçuklular tarafından İran ve Horasan'da farklı devir türbeleri olarak, Buhara'daki İsmail Samani Türbesi (M.907)⁴, Burc-u Mihmandust (M.1097), Se Kümbet (M.1184), Merağa'daki Kümbet-i Surh (M.1147-1148) ve Nahcivan'da yaptırılan Mümine Hatun (M.1186) türbelerini sayabiliriz.⁵ Anadolu'da ise türbe geleneği, Türklerin 1071'den sonra Anadolu'yu fethi ile başlayan imar faaliyetleriyle yaygınlaşmıştır. Anadolu'daki en eski türbeler ise Erzurum-Emir Saltuk (M. 1132-1168) ve Niksar'daki Hacı Çıkrık Türbesi (M. 1182-1183) kabul edilir.⁶

Anadolu Selçuklu türbelerinin çoğunluğu iki katlı olup alt katları cenazelik üst katları ise gövde ve külah olarak yapılmıştır. Plân şemaları, kare, dikdörtgen, çokgen (beşgen, altıgen, sekizgen ve ongen) ve silindirik gövdeli olarak inşa edilmişlerdir. En yaygın olanları ise sekizgen plânlılardır.

Divriği Sitte Melik Türbesi (M. 1196)⁷ ve Kayseri'deki Hunat Hatun Türbesi (M. 1260-1270) en meşhur olanıdır.

Anadolu Selçuklu türbeleri kapsamlı olarak incelenmiş olup, bunların geniş bir tasnifi yapılmıştır. Prof. Dr. M. Oluş Arık yaptığı bir çalışmada türbeleri yatay ve dikey doğrultuda gelişen yapılar şeklinde tasnif etmiştir.⁸ Prof. Dr. Hakkı Önkal ise yukarıda yapılan genel tasnifin yanında gövdeleri itibarıyla yeni bir gruplama yoluna gitmiştir.⁹ Prof. Dr. O. Cezmi Tuncer ise Anadolu'daki bütün Selçuklu türbe ve kümbetlerini inceleyerek sayısal ve coğrafi bazı sonuçlar elde etmiştir.¹⁰ Yapılan bu çalışmalar Anadolu'daki Selçuklu ve sonrasındaki Türbe mimarisinin anıtsallığını ortaya koymaktadır. Bu anıtsal türbe örneklerini Selçuklu Konya'sında ve çevresinde de görmekteyiz.

1. H. Önkal, "Anadolu Selçuklu Türbeleri", **Türk Kültürü**, S. 261, Ankara, 1985, s. 29.
2. M. O. Arık, "Erken Devir Anadolu - Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", **Anatolia (Anadolu)**, XI (1967), Ankara, 1969, s. 57.
3. M. O. Arık, **A.g.m.**, s. 57.
4. M. O. Arık, **A.g.m.**, s. 58.
5. H. Önkal, **A.g.m.**, s. 29-30.
6. H. Önkal, **A.g.m.**, s. 30.
7. M. O. Arık, **A.g.m.**, s. 67.
8. M. O. Arık, **A.g.m.**, s. 66.
9. H. Önkal, **Tire Türbeleri**, Ankara, 1988, s. 5-6.
10. O. C. Tuncer, **Anadolu Kümbetleri**, C. I, Ankara, 1986, s. 384-385.

II- Konya Güneysınır ve Altınekin İlçelerindeki Türbe Örnekleri

A- Güneysınır İlçesi Güragaç Köyü Aktürbe Tekkesi:

Türbe, Konya'ya bağlı Güneysınır İlçesi'nin Güragaç Köyü'nde, köyün güney-batısında yaklaşık 1 km. uzaklıktaki bugün terkedilmiş, kullanılmayan eski mezarlığın içinde bulunmaktadır (Res. 1). Etrafı avlu duvarı ile çevrili bulunan eski mezarlığın yanında iki üç haneli bir yayla yerleşmesi kalmış olup bugün köy muhtarı tarafından kullanılmaktadır. Böylece türbe bir ziyaretgâh ve tekke olarak halen bakımı yapılmakta ve ziyaret edilmektedir. 11

Türbe altıgen plânda¹², kriptalı ve iki katlı olarak yapılmıştır. Üst örtüsü içte kubbe, dışta üç boğumlu bir alem ile sonlanan konik külahla örtülmüştür (Res. 2). Altıgen plândaki türbenin kenar uzunlukları 4.26-4.37 m. arasında değişmektedir (Çizim 1). Duvar kalınlığı ise 0.85-1.00 m. arasında olan türbenin dış cephesi bugün sıva ile tamamen kapatılmıştır. Türbenin kuzeydoğu kenarından bir girişi bulunmaktadır (Res. 3). Kuzey, kuzey-batı ve batı kenarlarında ise birer adet olmak üzere üç adet penceresi vardır (Res. 4). Giriş olarak zemin seviyesinden küçük bir eşik ile sağlanmaktadır. Ancak kriptada üst örtüsü çökmüş olacak ki türbe içine girişten hemen sonra -1.46 m.deki zemine dört basamaklı bir merdiven ile inilmektedir (Res. 5). 0.28 m., 0.23 m., 0.29 m. ve 0.66 m.'lik basamak seviyesinin hemen üstlerinde orijinal zemin izlerini görmek mümkündür. Türbe içinde üçlü bir sanduka grubu bulunmaktadır. Ahşap levhalar ile çevrilmiş sandukaların yanlardan beton duvarlar ile sağlamlaştırıldığını görüyoruz (Res. 6). Girişe göre sağdaki sandukanın başucunda bir kitabesi olup oldukça tahrip edilmiş durumdadır.

Türbenin iç cephesinde dışının aksine orijinal duvar örgüsünü, pencere çerçevelerini ve tuğladan kubbesi ile kubbeye geçiş elemanlarını ayrıntılı biçimde görmekteyiz (Res. 5).

Türbenin yan duvarları düz moloz taşlardan yapılmıştır. Pencere seviyesine kadar tuğla kullanılmamıştır. Pencere 0.93 m.lik genişlikte, 1.25 m. yükseklikte yapılırken pencere üstlerinde tuğladan tahfif kemerleri yapılmıştır (Res. 4). Kemer içleri doldurulmuş olup ahşap lentolar ile taşınmaktadır. Lento seviyesinden itibaren kubbeye arslan göğsü ile geçiş yaparken tuğla ve taş almaşık olarak kullanılmıştır. Altıgenden kubbeye geçişi en iyi biçimde gösteren pandantif geçişler tuğla çerçeveler ile sınırlandırılmıştır. Kapı lentosu ve eşikler devşirme mermer malzemedan yapılmışken, pen-

cere lentoları ve zemin döşemesinde ahşap malzeme kullanılmıştır. Türbe içinde dikkati çeken bir diğer unsur da girişin solundaki cephede bulunan ağız açık niştir. Bugün burası ziyaretlerde bazı adak eşyalarının konulduğu hücre olarak kullanılmaktadır. Türbe zemini oldukça tahrip olmuş durumdadır. Ahşap kaplamalı zeminin çökme sonucu cenzelik katı ile aynı seviyede kaldığını görüyoruz. Bunun için kriptada hakkında yeterli bilgi edinemiyoruz.

Dış cephede fazla özgün görünmeyen türbede taş ve tuğla malzemenin horasan harcı ile inşa edildiğini ancak iç mimarisinde tespit edebiliyoruz. Dış cephenin sadece girişin üzerindeki alınlık ve pencere üstlerindeki tuğladan yapılmış sağır kemerleri görebiliyoruz.

Konik külah şeklindeki üst örtü betonarme bir saçak ile nihayetlenmektedir. Üst örtüde orijinal kalan tek eleman üç boğumlu ve tepesinde çengel biçiminde hilal ile ortasında lotus çiçeği bulunan bronz alemdir¹³ (Res. 7).

Aktürbe Tekkesi'nin inşa tarihini gösteren bir kitabe kapının hemen üzerinde yer almaktadır. Ancak çok acemice yazılmış kitabede "Sene 1204" hicri tarihi verilmiştir. Bu tarih M. 1790 yılına işaret eder. Fakat, türbenin yapılış biçimi ve tuğla, taş malzemenin almaşık olarak kullanılması inşaat tarihini daha eskilere götürmektedir. Ayrıca mezarlığın içinde XV. yüzyıla ait mezar taşları bulunmaktadır (Res. 8-9). Böylece bu kitabenin sonradan konulmuş olduğu aşikârdır. Kitabenin verdiği tarih muhtemelen sonradan yapılan tamiratlardan birine ait olmalıdır. Türbenin de içinde bulunduğu mezarlıkta tespit edilen mezar taşlarından birisinde "Ve semane mie رحمان به الرحمة الله" (H. 8..) ila Rahmetillahi" yazılıdır¹⁴ (Res. 9).

11. Tekkeler kuruluşları icabı ilk önce bağlı buldukları tarihin mensuplarını kendi gelenek, töre ve ilkelere göre toplanıp ibadet, ayin ve törenlerini yaptıkları yapılarıdır. Bu türbede Mevlevilik tarikatına bağlı bir ziyaretgâh olarak kullanıldığını sanıyoruz. Tekke ile ilgili yapılar hakkında Bkz. A. Işık Doğan, **Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzeri Fütuvvet Yapıları**, İstanbul, 1977.
12. Selçuklular Dönemi'nde hemen hemen hiç uygulanmayan bu plân şemasının Beylikler Devri'nde değişik yapılarda denendiği görülür ki, bu dönemin araştırmacı vasfı göz önünde tutulursa bunu tabii karşılamak gerekir. H. Önkal, **A.g.e.**, s. 41.
13. Alemler hakkında bkz.: H. Koşay, "Etnoğrafya Müzesi'nde Bulunan Alemler", **Türk Etnoğrafya Dergisi**, Sayı: III, Ankara, 1958, s. 80-86; E.B. Şapolyo, "Alemler", **Önasya C.V**, S. 53-54, Ankara, 1970, s. 16-17; H. Tezcan-T. Tezcan, **Türk Sancak Alemleri**, Ankara, 1992.
14. Mezarlıkta bulunan kitabeler Konya Müzeler Müdürü Uzman Sanat Tarihçisi Yusuf Benli tarafından okunmuştur. Kendisine burada ayrıca teşekkür ederiz.

Türbenin benzeri plândaki örneklerden olan Nevşehir-Taşkın Paşa (XIV. yüzyıl ortaları)¹⁵, Alanya-Şıhköy Pir Alaeddin Türbesi (XV. yüzyıl)¹⁶, Antalya-Nigar Hatun (XV. yüzyıl sonu)¹⁷, İzmir-Tire Yağlıoğlu Türbesi (XV. yüzyıl başları)¹⁸, Cağaloğlu Ali Paşa Türbesi (XV. yüzyıl)¹⁹, Manisa Aynı Ali Türbesi (XV. yüzyıl sonu)²⁰, Yirmiki Sultanlar Türbesi (XV. yüzyıl sonu)²¹ ile Rum Mehmet Paşa Camii Türbesi (XV. yüzyıl)²² gibi örnekler arasındaki form ve yapı tekniği benzerlikleri ile türbenin XV. yüzyıl başlarında yapıldığını söyleyebiliriz.

Türbenin mimarisi ve plânındaki altıgen form Beylikler Döneminde gördüğümüz yeni form arayışlarının bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

B- Altınekin İlçesi Koçyaka (Zengicek) Köyü İsimli Türbe

İsimli türbe olarak bilinen yapı Koçyaka (Zengicek) köyünün güney batısında yaklaşık 2 km. uzağında eski bir mezarlığın içinde bulunmaktadır. Bugün kullanılmayan mezarlığın tam ortasında yer alan türbenin kitabesi yoktur. Bu nedenle İsimli Türbe olarak bilinmektedir (Res. 10). Ancak Turgutoğullarına ait bir vakfiyede (Turgutoğullarından Yusuf Şah Bey'in Kızı Sultan Hatun'a ait vakfiyede) Zengicek'teki harabeler ile Zalmanda Köyü'nün tamamını Turgutoğulu Türbesine vakfettiği belirtilmektedir.²³

6.62x6.62 m. ölçülerinde kare plânlı, iki katlı ve üzeri tuğla (0.21x0.21x0.05 m.) kubbe ile örtülüdür (Çizim 2). Türbe kesme taş ile devşirme malzemeden inşa edilmiştir. Kubbesinin üst kısmı yıkılmış olan türbenin kripta kısmı da bir hayli dolmuştur. Türbe'nin girişi doğudan olup girişin hemen altında da kripta girişi yer almaktadır. Türbenin kuzeyde ve güneyde olmak üzere iki adet küçük penceresi bulunmaktadır (Res. 11-12). Giriş cephesindeki duvarda antik dönem yapılarından toplanan yoğun bir devşirme malzeme kullanımı vardır (Res. 13). Giriş kapısının söveleri ve daire formlu lentosu ile kripta girişinin kemerli lentosu Bizans döneminde kullanılan iki sütun ve silme parçalarından yapılmıştır (Res. 13-14). Türbenin gövde kısmı kesme taştan yapılmışken kubbeli üst örtü tuğladandır. Güney-batı köşesinde fazlaca görülen tahribat diğer duvarlarda yer yer sökülen kesme taşlar ve üst örtü kubbesinin ortası yıkılmış durumdadır.

Kripta girişinden içeri girildiğinde doğu-batı yönünde uzanan sivri kemerli tuğla tonozla örtüldüğünü görüyoruz. Kısmen toprak ile dolu olan kripta kısmı 2.20x4.40 m. ölçülerindedir.

Türbe girişinden içeri girildiğinde zemini tahrip olmuş, sundukası bulunmayan bir mekan ile

karşılaşmaktadır. Kuzeyde ve girişin tam karşısında zemin seviyesinde 0.66x0.50 m. ölçülerinde iki adet pencere yer almaktadır (Res. 15). Dışta kesme taş olan duvarlar içte moloz taştan inşa edilmiştir. Üst örtüye geçiş köşelerindeki üçlü Türk üçgenleriyle sağlanmıştır (Res. 16). Geçişlerde ve kubbede 0.21x0.21x0.05 m.lik tuğlalar kullanılmıştır. Bu boyutlardaki tuğlaların Selçuklu ve Beylikler döneminde sıkça tercih edildiğini görmekteyiz.²⁴

Kare plânlı gövdeden kubbeye geçişte hafif bir çıkıntı yapan silme yapılmıştır. Kubbe çapı kare gövdenin iç ölçüleriyle aynı olup dıştan tabii bir saçak oluşturulmuştur. Kubbe örülürken iki sıra halinde tamirat için tuğlalar dışa taşırılmış olarak bırakılmıştır.²⁵ Ancak tamirat tuğlaları günümüzde ilgisizlik yüzünden bu amaç doğrultusunda kullanılmamış olduğundan kendi kaderine terkedilmiş harap durumdadır.

Türbede dikkati çeken bir diğer husus kripta kısmının havalandırılması için tuğla künklerin duvar içine yerleştirilmiş olmasıdır.

Türbenin ölçüleri ve kare gövdenin kubbe ile örtülü benzerleri Alanya-Güleşan'daki Alaeddin Bey Türbesi (XIV. yüzyıl sonu)²⁶, Ermenek-Güneyyurt'daki Gargara Karamanlılar Türbesi (XIV. yüzyıl)²⁷, Konya Turgutoğulları Türbesi (Kuşlu Kümbet) (XV. yüzyılın ilk yarısı)²⁸ gibi XIV. ve XV. yüzyıl türbeleridir. Ayrıca Altınekin Dedeler Kasaba-

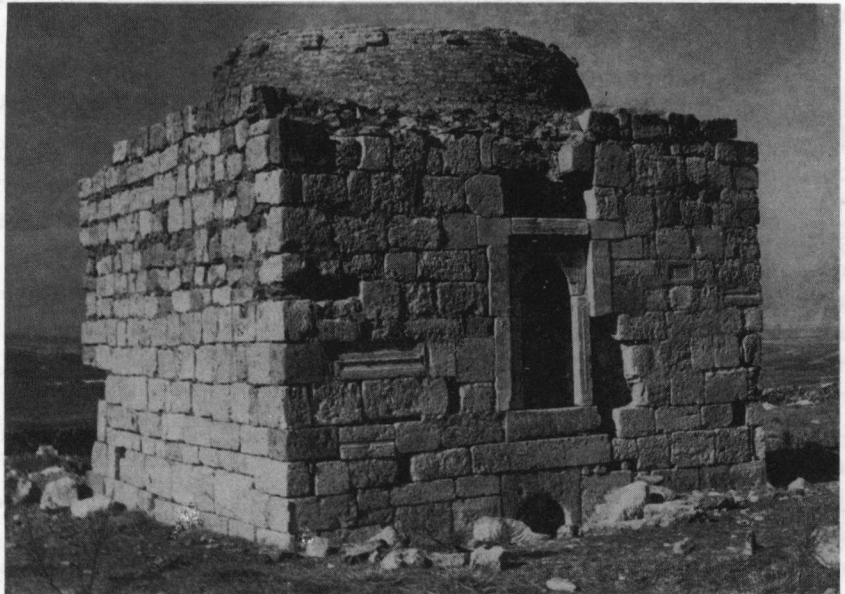
15. M. O. Arık, **A.g.m.**, s. 72; O.N. Dülgerler, **Karamanoğulları Dönemi Mimarisi**, İTÜ. Gen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s. 177.
16. O. N. Dülgerler, **A.g.e.**, s. 194.
17. O. C. Tuncer, **A.g.e.**, C. II, s. 52.
18. H. Önkal, **A.g.e.**, Ankara, 1991, s. 41-47.
19. H. Önkal, **A.g.e.**, s. 48-55.
20. H. Önkal, "Manisa'daki Türbe Mimarisi", **Belleten**, C. 49, S. 195, Ankara, 1985, s. 488.
21. H. Önkal, **A.g.m.**, s. 489.
22. O. C. Tuncer, **A.g.e.**, s. 240; M. O. Arık, **A.g.m.**, s. 72.
23. M. Zeki Oral, "Turgutoğulları, Eserleri-Vakfiyeleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: III, Ankara, 1956, s. 34.
24. Ö. Bakırer, **Anadolu Türk Mimarisinde Tuğla Kullanımı**, Ankara, 1981, s. 38-39.
25. O.N. Dülgerler, **A.g.e.**, s. 208. Buradaki tamirat tuğlaları üçgen şeklindedir.
26. O.N. Dülgerler, **A.g.e.**, s. 194.
27. O.N. Dülgerler, **A.g.e.**, s. 195.
28. O.N. Dülgerler, **A.g.e.**, s. 207.

sı'nda kare gövde ve kubbeli üst örtüsü ile Taşkun Baba Türbesi (1529-30) İsimsiz Türbe ile benzerlik göstermektedir. Yukarıdaki benzer türbe örneklerine göre taş ve tuğlanın yanyana kullanılmış olması ve kare plânlı, kubbeli örtüsü ile XIV-XV. yüzyıllara tarihlenebilecek bir yapıdır.

Res. 2: Aktürbe Tekkesi'nin genel görünüşü

Sonuç olarak, Konya ve çevresinde XIV-XV. yüzyılda yaygın olan Karamanoğlu Devri'ne ait türbeler ile yakın benzerlikler gösteren her iki yapının mimari üslup ve malzeme kullanımını bakımından Karamanoğlu Dönemi'ne ait yapılar olduğunu söyleyebiliriz.

Res. 10: Altınekin İsimsiz Türbe'nin genel görünüşü

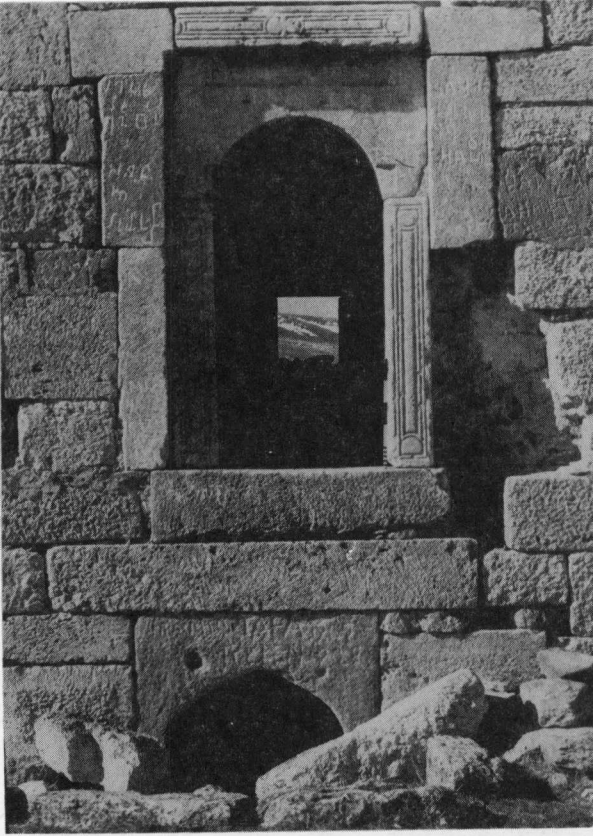
Res. 11: Altınekin İsimless
Türbe'nin batı cephesi

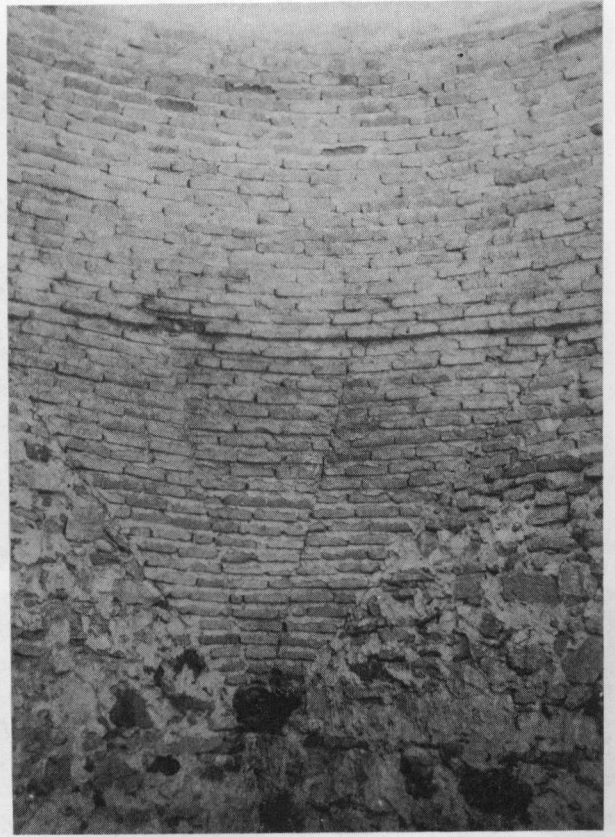
Res. 12: Altınekin İsimless
Türbe'nin güney cephesi

Res. 14: Altınekin İsimless
Türbe'nin kripta girişi

Res. 13: Altınekin İsimsiz Türbenin giriş kapısı

Res. 16: Altınekin İsimsiz Türbenin kubbeye geçişteki Türk üçgenleri

Res. 15: Altınekin İsimsiz Türbe'de yer alan pencerelerden biri

Res. 1: Aktürbe Tekkesi'nin içinde bulunduğu mezarlıktan genel görünüş

Res. 3: Aktürbe Tekkesi'nin giriş kapısı

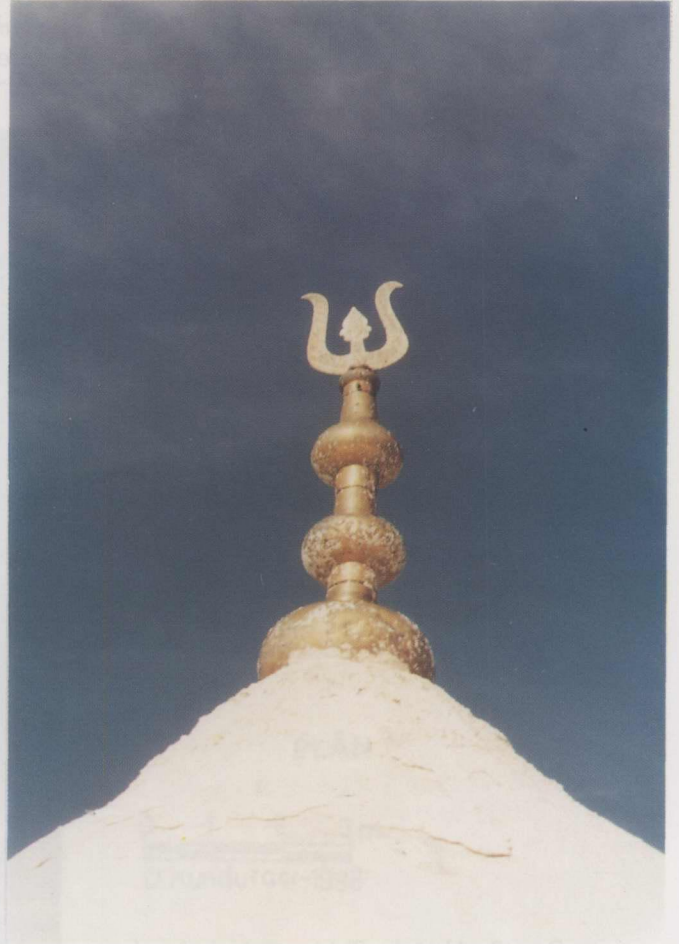
Res. 4: Aktürbe Tekkesi'nde pencere düzenlemesi

Res. 5: Aktürbe Tekkesi'nin kubbeye geçiş elemanları

Res. 6: Aktürbe Tekkesi'nde bulunan sandukalar

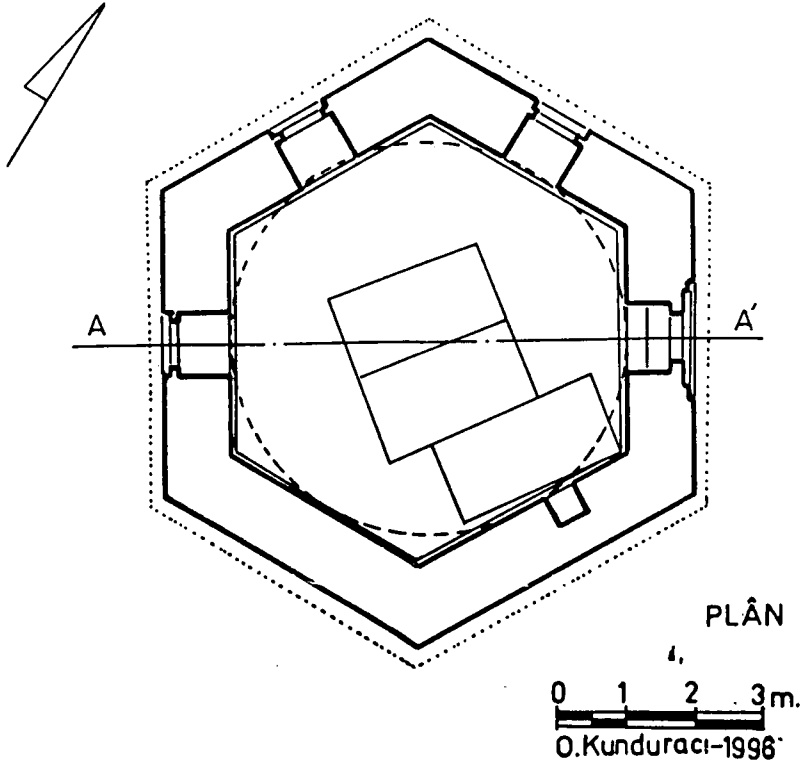
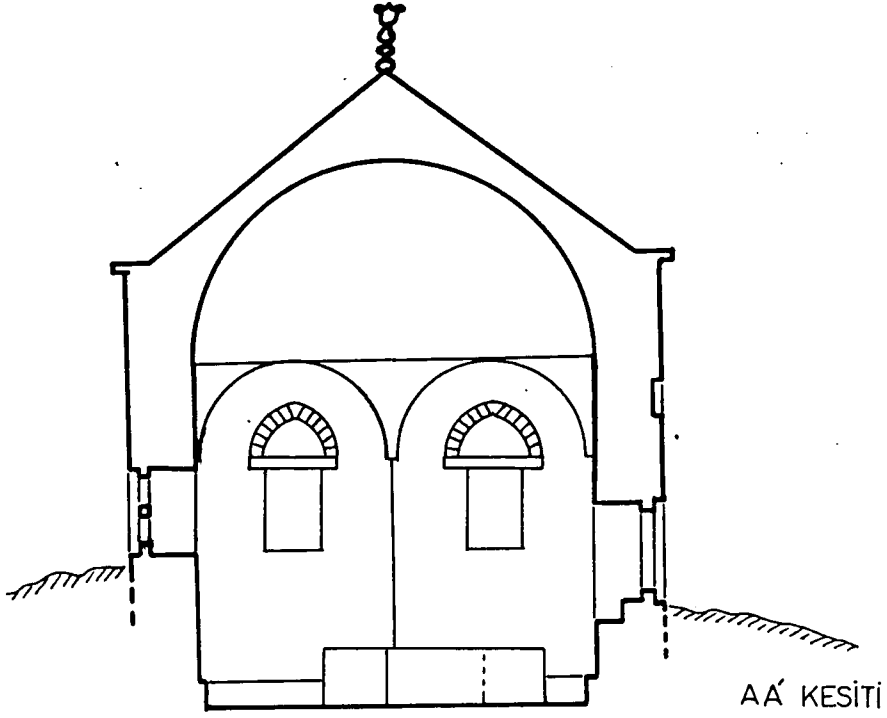
Res. 7: Aktürbe Tekkesi'nin alemi

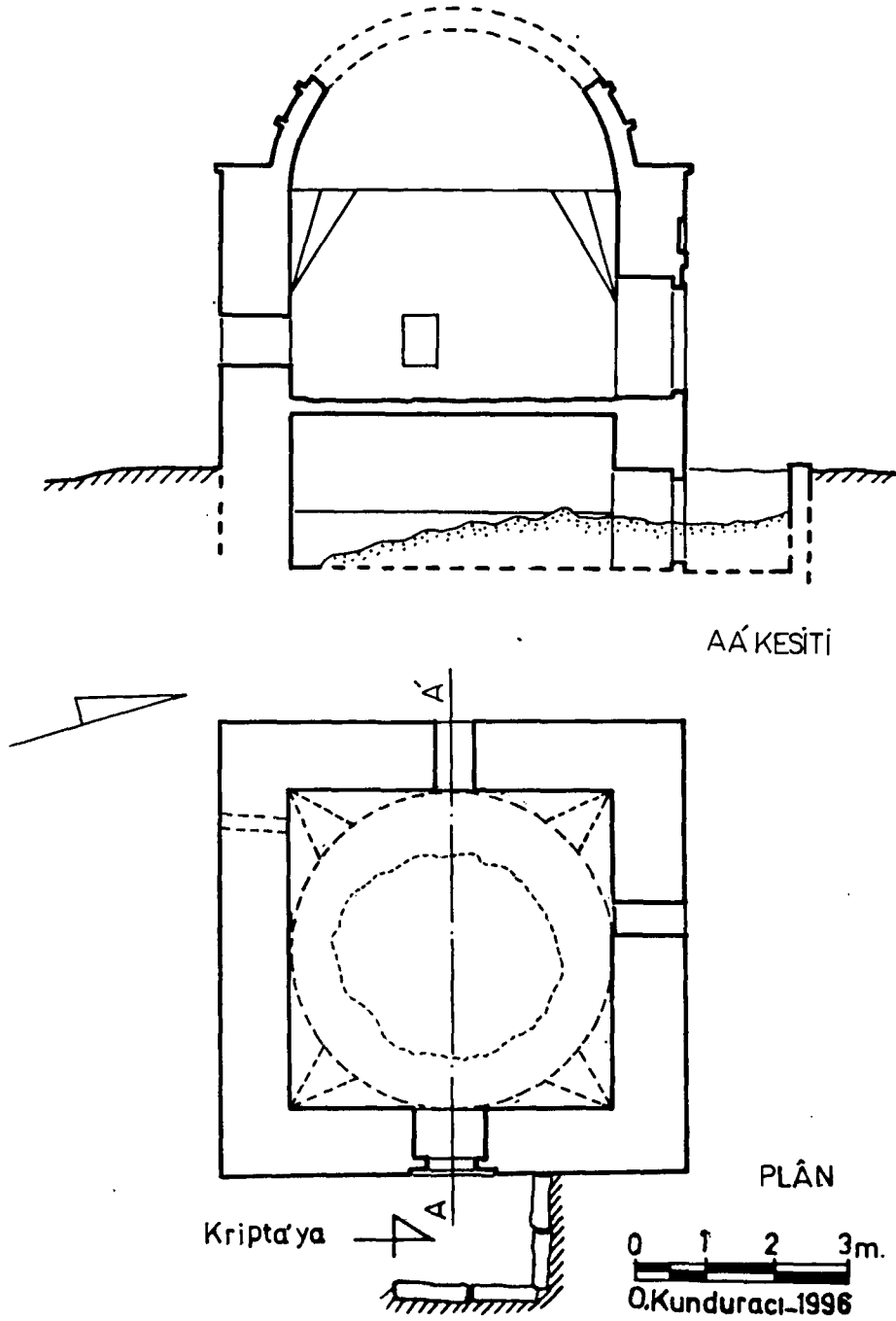
Res. 8: Aktürbe Tekkesi'nin bulunduğu mezarlıktan mezartaşı örneği

Res. 9: Aktürbe Tekkesi'nin bulunduğu mezarlıktan kitabesi okunan mezartaşı

Çizim 1: Konya Güneysınır İlçesi Gurağaç Köyü Aktürbe Tekkesi Kesit-Plan

Çizim 2: Konya-Altınekin İlçesi Koçyaka Köyü İsimsiz Türbe Kesit-Plan

NİĞDE GÜLLÜCE KÖYÜ ŞEYH İBRAHİM TEKKESİ'NİN KÜMBETİ VE TÜRRESİ

Doç. Dr. Halit ÇAL

Niğde merkez ilçeye bağlı, 14 km. uzaklık-
taki Güllüce Köyü'nde, şimdi köyün me-
zarlığı olarak kullanılan alan içinde birbiri-
ne yakın bir kümbet ve bir türbe bulunmaktadır
(Çiz. 1). Tekke binası günümüze gelememiştir.

1- ŞEYH İBRAHİM KÜMBETİ

Yaptıran: Köy halkından Ahmet Altunhoca-
oğlu, kümbetin Koyunlulu Halil Ağa tarafından
yaptırıldığını ifade etmiştir. Bânisi olmaktan çok,
yapıyı tamir ettiren birisi olmalıdır.

Yapan: Bilinmiyor.

Plan: Kare planlı bir yapı ile bunun güney du-
varına eklenmiş daha küçük ikinci bir yapıdan
oluşmuştur (Çiz. 2). İki yapı beraber kuzey güney
doğrultusunda yaklaşık dikdörtgen plan teşkil et-
mektedirler.

Her iki yapının batı duvarı, tek bir duvar şek-
lindedir. Ana yapının girişi bu cephenin kuzey
ucundadır. Küçük mekâna geçiş ise asıl türbe yapı-
sının güney batı köşesine yakın bir kapı ile sağlan-
mıştır. Büyük mekân içten kubbe dıştan külah, kü-
çük mekân ise tonoz ile örtülmüştür (Çiz. 3).

Cepheler:

Batı Cephesi: Cephe kuzey güney yönünde
eğimli toprağa oturmaktadır. Kesme taş malzeme
ile yapılmıştır. Türbenin düz atkılı kapısı kuzey kö-
şeye yakın yerleştirilmiştir. Kapının hemen güne-
yinde dikdörtgen biçimli küçük bir pencere yer alır.
Bunun üzerinde cepheyi sınırlayan yalın bir saçak
görülür. Saçaktan itibaren, eşit olmayan sekiz ken-
arlı kasnak ve ona oturan, yine düzgün olmayan
sekiz yüzlü külah bulunmaktadır (Çiz. 4).

Sonradan eklenen kısmın batı duvarı asıl me-

kân batı duvarının bir devamı gibi yapılmıştır. Mal-
zemesi yine aynıdır. Yalnız ilk kısımdan daha alçak-
tır. Saçaktan sonra, tonozun eğimine uyan bir be-
tonla kaplanmıştır. Cephenin güney ucunda, saça-
ğın hemen üstünde, ana yapıdaki mezarın şahide-
sine benzer, sarıklı bir mezar taşını andıran bir taş
alem konulmuştur. Bu alem muhtemelen tonozun
tepe noktasındaki deliğin üstünde bulunuyordu
(Çiz. 4) (Res. 1).

Güney Cephesi: Güneyden bakıldığında eklen-
en kısmın güney duvarı ile bunu bittiği doğu kö-
şesinden itibaren, arkadaki ana yapının güney du-
varının doğu ucu görülür. Malzeme her ikisinde de
kesme taştır. Yalnız arkadaki türbenin cephesinin
alt kısmında iri moloz taş örgülü bir kısım görülür.
Batı cephesinde olduğu gibi burada da cephe yalın
bir saçakla son bulur. Saçaktan sonra arkadaki
kümbetin kasnak ve külahı görünür. Külahın gü-
ney yüzünde yuvarlak bir pencere bulunmaktadır
(Çiz. 5) (Res. 2).

Doğu Cephesi: Cephe, batı cephesi gibi ku-
zey güney yönünde eğimli araziye oturur. Kuzey-
deki ana kısmın cephesi daha önde, güneydeki ek-
lenen kısmın cephesi daha geridedir. Her ikisinde
de malzeme kesme taştır. Ana mekân cephesi ba-
tı cephesinin simetriği gibidir. Yalnız burada cep-
henin yaklaşık ortasında dikdörtgen mazgal pen-
cere bulunmaktadır (Çiz. 6) (Res. 3).

Kuzey Cephesi: Arazi eğiminden dolayı üstte
ve en kısa olan cephedir. Kesme taş malzemeli
cephe tamamen sağırdır. Taş derzler çimento ile
sıvanmıştır. Yine cepheden sonra saçak, kasnak ve
külah görülür. Külahın bu cephedeki yüzünde de,

Rölöve çalışmalarına yardım eden, fotoğrafları çeken meslek-
taşım Dr. Mustafa Denктаş'a teşekkür ederim.

güney cephesindeki gibi yuvarlak bir pencere yer alır (Çiz. 7).

İç Mekân: Batı cephesindeki kapıdan, bir basamakla kümbet ana mekânının içine inilir. Güney duvarına ve birbirine bitişik iki mezar bulunmaktadır. Mezarlardan güneydeki, duvara bitişik olan daha yüksektir (Çiz. 3). Mezarlar dikdörtgen prizma şeklinde ve taş malzemelidir. Kuzeydeki mezarda dikdörtgen prizmal, basit bir ayak taşı ile..... şeklinde bir baş taşı -klasik dönem sonrası olmalıdır-, güneydekinde ise yalnızca üçgen tepelikli dikdörtgen prizmal bir ayak taşı vardır (Res. 4). İç mekân, kubbe içi dahil sıvanmıştır. Kubbeye geçişlerde kötü işçilikli birer köşe kemeri kullanılmıştır. Yalnız kapının üzerine gelen kısımda köşe kemeri yapılmamış, daha üstteki kapı kemerinden sonraki kısım, bir tür arslan göğsü şeklinde kubbe eteğine kadar yedirilmiştir (Res. 5).

Bu mekânın güney batı köşesindeki dikdörtgen kapı açıklığı ile güneydeki ek mekâna geçilir. Burası ana mekâna göre daha alçaktır (Çiz. 3). Mekânın üst örtüsü, külah ile tonoz karışımı, dört yüzlü bir külah veya köşeleri tam belirlenmemiş bir aynalı tonoz biçimindedir (Res. 6). Kaba yonu moloz taş ile yapılmıştır. Tepe noktasına içi delik bir taş yerleştirilmiş, üstüne sonradan dıştan bir taş konulmuştur. Mekânın güney duvarına bitişik olarak yapılan mezarın batı ucunda, dikdörtgen bir taş bloktan ibaret baş taşı vardır. Herhangi bir süsleme veya yazı yoktur (Res. 7).

Bezeme: Kümbet ve ek kısımda hiç bir bezeme yoktur.

Tarihlendirme:

Kümbette, kitabe veya tarihlere yarayacak hiç bir yazılı belge yoktur. Kümbetin adı geçmekle beraber, Hurufat Defterlerinde Güllüce Köyü'nde Şeyh İbrahim Tekkesi'nden söz edilmektedir. Köy halkından Şeyh Mustafa'nın torunlarından olduğunu ifade eden sayın Ahmet Altinhocaoğlu da (78 yaşında) kümbette Şeyh İbrahim ve Şeyh Mustafa'nın yatıdığını, küçük mekânda ise ikisinden birinin kızının gömülü olduğunu ifade etmiştir. Belgelerde bu köyle ilgili olarak iki isim geçmektedir: 1697¹, 1708², 1805³, 1810⁴, 1858⁵ tarihlerinde "Niğde kazası Güllüce karyesinde Şeyh İbrahim Tekyesi..." nden; 1755/56⁶, 1886 tarihli belgede ise⁷ "Güllüce karyesinde vaki Şeyh Mustafa Tekyesi'nden" söz edilmektedir.

Köyde halen ayakta bir tekke binası yoktur. Ancak birbirine yakın bir kümbet ve bir türbe vardır. Bu durum tekkenin önce Şeyh İbrahim adını taşıdığını, daha sonra makama oturan Şeyh Mustafa'nın da sevilen bir şeyh olması dolayısıyla (tarihini belirleyemediğimiz) makama oturma tarihinden sonra her iki ismin beraber kullanıldığını düşünmenin doğru olacağını gösteriyor. Biz, bütün

bunlara dayanarak, yapıyı Şeyh İbrahim Kümbeti olarak isimlendirdik.

Görüldüğü gibi yazılı belgelerde tekkenin adı geçmekle beraber kümbetten söz edilmemektedir. XVI. yy. tahrir defterlerinde yapının adı geçmemektedir⁸. Ancak tahrir defterlerinde bazan her yapının kayıtlı olmadığı da bilinmektedir. Kümbet, tekkenin adının geçtiği, ulaşabildiğimiz en eski tarih olan 1697 yılından önce veya sonra yapılmış olabilir.

Bu durumda kümbetin mimarisini inceleyerek buradan bir sonuca ulaşmanın mümkün olup olmayacağını gözden geçirmek gerekiyor:

Kümbet ana yapısının ilk yapıldığı günkü durumunu koruyamadığı açıktır. Doğu cephesinde kuzey uçtaki, batı cephesinde de güney uça taş sıralarındaki şaşma, iç mekânda köşe kemerlerindeki kötü işçilik, kümbetin bir onarımdan geçtiğini

1. VGM Arşivi, 1140 Numaralı Hurufat Defteri, s. 353: "Niğde'de Güllüce Karyesinde Seyyid İbrahim Tekyesi'nde asuriyye mütevellisi Seyyid Mehmed'e teccid Şaban 1108"
2. VGM Arşivi, 1131 Numaralı Hurufat Defteri, s. 79: "Niğde'de Güllüce nam karyede Seyyid İbrahim Tekyesi'nde vakf eylediği yevm-i asure mütevellisi Seyyid Mehmed'e teccid. Sehr-i Zi'l-hicce 119"
3. VGM Arşivi, 561 Numaralı Hurufat Defteri, s. 134: "Niğde kazasında Güllüce nam karyede Şeyh İbrahim Tekyesi'nin ba muayyene tekyenişini olan Seyyid Ebubekir bila veled fevt, mahlulundan müteveffanın emmisi Seyyid İbrahim zide salahuya inayet buyruldu. Cemaziye'l ahir 1220"
4. VGM Arşivi, 561 Numaralı Hurufat Defteri, s. 134: "Niğde kazasında Güllüce nam karyede Şeyh İbrahim Tekyesi'nin yevm-i asurana meşrut evkafının ber muccebi şart-i meşrutiyet üzere mütevellisi olan diğer Seyyid Mehmed bila veled fevt mahlulundan karindasi oğlu Seyyid İbrahim'e inayet buyruldu 1225"
5. VGM Arşivi, 149 Numaralı Konya Esas Defteri Sıra No: 1415: Niğde'de Küplüce (Güllüce olması gerekir) karyesinde Şeyh İbrahim Tekyesi tekyenişini es-Seyyid Receb Efendi'nin ölümü ile yerine oğlu Mehmed Efendi tayin edilmiştir.
6. VGM Arşivi, 1131 Numaralı Hurufat Defteri, s. 72: "Niğde'de Güllüce nam karyede Şeyh Mustafa vakfının tevliyeti evlad-ı ekberine meşruta ahardan Seyyid Mehmed ref'inden evlatdan Seyyid Bekir'e kadı Hasan arzıyla"
7. VGM Arşivi, 149 Numaralı Konya Esas Defteri, Sıra No 738: Güllüce Köyü Şeyh Mustafa Tekkesi tekkenişini es-Seyyid Ali Efendi'nin ölümüyle yerine oğlu Ali Efendi tayin olunmuştur.
8. Niğde'deki Türk mimarisi hakkında bir çalışma yürüttüğümüz için, ilgili yayımların büyük bir kısmını taradık fakat bu yapının adına rastlamadık. Aynı şekilde elden geçirdiğimiz 7,8,11,12 numaralı Niğde şer'iyye sicillerinde; 992 H. Tarihli Niğde Mufassal Defteri ile 991 H. tarihli 275 Numaralı Defter-i Liva-i Niğde'de; Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi 135 Numaralı Defterde; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Mikrofilm Servisi 1047 Numaralı Tapu Defteri'nde kayıtlı değildir. Bunların dışında diğer XVI. yy. arşiv belgelerinde de yapıdan söz edilmez. Bkz. M. Oflaz, **16. Yüzyılda Niğde Sancağı**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992, s. 135-138.

ortaya koyuyor. Ancak bunun ölçüsünü belirlemek zordur. Plan ve örtü düzeninde değişiklik yapılmadığı söylenebilir.

Batı cephesinde derzlerdeki şaşma, güney uçtadır ve sonrası ek mekânın duvarı ile bütünlük gösterir (Çiz. 4). Burada üç seçenek tartışılabilir:

a- Duvardaki oynama, güneydeki mekân eklenirken, iki duvarı birbirine sağlam olarak bağlamak için, kaplama taşlarının biraz geriden sökülmesi ve ek kısmı duvarının yapılması sonucu oluşmuştur.

b- Ek mekân yapıldıktan sonraki bir tarihte yapıda herhangi bir sebeple tahribat meydana gelmiş, ek kısımdaki yıkılma daha çok olduğu için bu kısmın duvarı yenilenirken kısmen kümbet duvarına da girilmiştir.

c- Güneydeki mekân sonradan yapılmıştır. Fakat bu mekân eklenirken ana yapı da harap durumdaydı. Çünkü doğu cephesinde derz sıralarındaki şaşma, kuzey uca kadar gitmektedir. Yeni bir belge bulunmadıkça bu seçeneklerden birini tercih etmek zordur.

Ana yapı mevcut durumuyla, kare planlı, içten sivri bir kubbe dıştan külahla örtülü bir yapıdır. Kare planlı, içten kubbeli dıştan külahla örtülü kümbetler özellikle XII. yy.dan itibaren Batı Türkistan'da yaygın olarak görülür. Çokgen, daire veya kare planlı, içten kubbe dıştan külahlı kümbetler, XII-XIII. yy.da Anadolu Selçuklularında da devam eder⁹. Bu örnekler genellikle iyi malzeme kullanılmış, düzgün planlı, ince işçilikli çift kabuklu örtü düzenlemesinden dolayı düşey karakterli yapılardır.

Örneğimiz ise planı, işçiliği, kubbeye geçişi ile iyi bir işçilik göstermez. Bunların yapıda sonradan yapılan tamirlerle mi oluştuğunu yoksa ilk yapıldığında mı böyle olduğunu söyleyebilecek durumda değiliz. İçten kubbe, dıştan sekiz yüzlü külahla örtülüdür. Fakat, örneğin Selçuklu kümbetlerinde olduğu gibi, düzgün, sekizgen bir külahtan söz edilemez. Yine bu örneklerde olduğu gibi külah yüksek değildir. Buradaki örtü, kubbe-külah karışımı ikinci sınıf bir uygulamadır. Sekiz yüzlü külahtan çok, kubbe et kalınlığının sekiz kenarlı külahla benzetilmeye çalışılmış hali gibidir. Kasnaklıktan itibaren sekiz kenar açıkça bellidir. Ancak bu kenarlar açıkça tepeye kadar yükselemezler. Yarı yükseklikte ana eksen yüzlerine yedirilmişlerdir.

Beylikler döneminde, Selçuklu üslubu ve işçiliğini sürdüren örneklerin yanı sıra, büyük ölçüde ekonomik güçsüzlükten kaynaklanan, kötü malzemeli düşük işçilikli yapılar da görülebilmektedir. Niğde şehir merkezinde XV. yy.a tarihlenen¹⁰ -biz de buna katılıyoruz- Esen Bey Kümbeti böyle bir örnektir. Külah tamamen yıkılmıştır. Duvara oturmasındaki işçilik ve buna bağlı olarak geçiş elemanı ikinci sınıf bir işçiliğe sahiptir.

Bu yüzden örneğimizi tarihlemeye çalışırken Beylikler dönemi benzer yapılarından itibaren kar-

şılaştırmaya başladık. Kare plan, içten kubbe dıştan sekiz kenarlı külahlı olan Konya Fakih Dede Kümbeti (1455), Damsaköy Taşkın Paşa Kümbeti (1342), XIV. yy. ortasına tarihlenen Kayseri Alaca Kümbet¹¹, Polatlı Hacı Tuğrul Kümbeti, Kızılcahamam Tekke Köyü Durhasan Şah Kümbeti, Beypazarı Tekke Köyü Karadavut Kümbeti, Beypazarı Boğazkesen Kümbeti, Çine Eski Çine Köyü Ahmet Gazi Kümbeti, Sivrihisar Alemşah Kümbeti¹² düzgün planları, kasnakları, yine düzgün sekizgen külahları ile itinalı işçiliğe sahip örneklerdir.

Yahyalı Yahya Gazi Kümbeti kare planlı, pandantifli, içten yuvarlak kubbeli dıştan örneğimizde olduğu gibi iki eğimli sekiz kenarlı, basık külahlı olan bir yapıdır. Bu şekli ile XIX. yy.a tarihlenmektedir¹³.

XV. yy. ortasına tarihlenen¹⁴ Kırıkkale Sulakyurt Şeyh Bedreddin Sami Kümbeti kare planlı, tromplu, yüksek sekizgen kasnaklı, iyi işçiliğe sahip bir örnektir. Sekiz kenarlı külahının ayrı bir örtü gibi değil de kubbe et kalınlığının dış biçimlenişi gibi düzenlenişiyse örneğimize benzer.

Kare planlı, pandantifli Seydişehir Harun Veli Kümbeti 1320 tarihlidir. Örneğimizdeki gibi olan iki eğimli sekiz kenarlı külahının tamir sonucu bu şekli aldığı kabul edilir¹⁵.

Yine kare planlı, tromplu, sekiz kenarlı, kasnaklı, içten sivri kubbeli, dıştan sekiz kenarlı külahlı olan Sivas Çoban Kümbeti, külahın kubbenin dış biçimlenişi gibi yapılması ile örneğimizi andırır. İlk halinin 1320 yılına ait olabileceği, sonradan tamir edildiği ifade edilmiştir¹⁶.

Bu kare örneklerin dışında, XV. yy. ilk yarısına tarihlenen onbir kenarlı Kırıkkale Delice Küçükafşar Köyü Kara Baba Kümbeti sivri kubbe-külah ilişkisi bakımından; XV. yy. ilk yarısına tarihlenen Kırıkkale Keskin Koçu Baba Kümbeti yine basık külahı ile örneğimize benzer¹⁷.

Beylikler ve Osmanlı döneminde kümbetler Bitlis, Van, Erzurum, Kayseri, Sivas, Diyarbakır, Konya illerinde yoğunlaşmıştır. Orta Anadolu ve

9. M. Oluş Arık, **Beylikler Devri Sonuna Kadar Anadolu Türbeleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1962; O. Cezmi Tuncer, **Anadolu Kümbetleri**, C.I. Ankara, 1986; H. Önkol, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Ankara, 1996; O. Aslanapa, **Türk Sanatı**, C.I. İstanbul, 1972, **Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri**, Ankara, 1996.
10. M. Özkarı, **Niğde'de Türk Mimari Eserleri**, Erzurum 1996, s. 166.
11. Orhan C. Tuncer, **Anadolu Kümbetleri -Beylikler ve Osmanlı Dönemi-**, C.III, s. 42-44, 109-112, 129-132.
12. O.C. Tuncer, **a.g.e.**, C.II, s. 26,30,36,40,54,220.
13. O.C. Tuncer, **a.g.e.**, C.III, s. 54-56.
14. O.C. Tuncer, **a.g.e.**, C.III, s. 62-65.
15. O.C. Tuncer, **a.g.e.**, C.III, s. 91-94.
16. O.C. Tuncer, **a.g.e.**, C.III, s. 173-77.
17. O.C. Tuncer, **a.g.e.**, C.III, s. 60-62; C.II, s. 58-60.

Batı Anadolu'ya doğru gittikçe sayıları azalır. Kümbetler Selçuklu dönemine göre Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde daha çok yapılmışlardır. O.C. Tuncer'in değerlendirmeye aldığı 173 kümbetin %47'si XIV. yy.da, %25'i XV. yy.da, %12'si XVI. yy.da, %6'sı XVII. yy.da, %6'sı XVIII. yy.da, %3'ü XIX. yy.da yapılmıştır¹⁸.

Kümbetler, Osmanlı merkezi gücünün daha az hissedildiği, kapalı bir yapıya sahip olan Doğu Anadolu bölgesinde XVI. yy.dan sonra da yapılmaya devam edilmiş, diğer bölgelerde bir kaç örnek dışında ortadan kalkmıştır. XVI. yy.dan sonra yapıldığı belirtilen kümbetlerden Nevşehir Bektaş Efendi, Bitlis Şeyh Tahir-i Gurgi, Bitlis Saidiye, Ağrı İshak Paşa Sarayı Kümbeti, Niğde Şeref Ali Kümbeti'nin (bu yapı 1865/66 tarihli kitabesi ile kümbet biçiminin Niğde'de XIX. yy.daki tek örneğidir, kitabesine göre mevcut bir yapı yenilenmiştir, bu yenileme sırasında yapının eski biçimine sadık kalındığı düşünülebilir) dışındakiler tarihleme yoluyla bu yüzyıllara verilmişlerdir. Yani kesin tarih taşıyan beş yapı dışındakiler sayılmaz ise XVI. yy.dan sonra bu oran daha da düşmektedir.

Görüldüğü gibi, mimari açıdan yapılan değerlendirilmede, Şeyh İbrahim Kümbeti'ne benzer, yapım tarihi kesin olarak bilinen bir örnek bile yoktur. Külâh biçimlenişi örneğimize benzeyen Yahya Gazi Kümbeti, Seydişehir Harun Veli Kümbeti, Sivas Çoban Kümbeti'nin bu kısımlarının onarıldığı belirtilmiştir. Bu durumda mimari açıdan doğru bir tarihleme yapmak mümkün görünmüyor.

Sözü edilen örnekler gibi Şeyh İbrahim Kümbeti de tamir görmüştür. Daha önce belirtildiği gibi onarımın yapının bugünkü şeklini etkileyip etkilemediğini belirlemek zordur. Ancak kötü işçilik ve kubbedeki pencerelerin durumu yapının geç dönemde elden geçtiğini gösteriyor. Niğde şehir merkezinde, harap olduğu belirtilen Kemal Ümmi Türbesi'ne Cemaziye'l evvel 1220 H/1786 M. yılında bir türbedar tayin edilmiştir¹⁹. Harap bir yapıya görevli tayin edilmesi pek kabul edilebilir değildir. Bu durum türbenin bu yıl civarında onarıldığını ortaya koyuyor. Türbenin kubbesindeki yuvarlak pencere de bu tamirde yapılmış olmalıdır. Yani Niğde çevresinde kubbede yuvarlak pencere kullanılmasının 1786 yılı civarında başladığını söyleyebiliriz.

Hurufat defterlerindeki 1697 yılından başka yapının ilk halini XVII. yy.dan önceye götürebilecek yazılı bir belgeye ulaşamadık. Mimari veriler XVIII. veya XIX. yy.da kümbetin elden geçtiğini gösteriyor. Benzer örnekler XV-XIX. yy.lar arasında görülebilmektedir. Tekkenin ikinci mezar yapısı olan türbedeki taş sanduka, Anadolu'da özellikle XV. yy.da yaygındır. Kümbet için açık bir belge olmasa da, en azından bu köyde XV. yy.a inebilecek bir yerleşime işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir.

2- TÜRBE

Yeri: Şeyh İbrahim Kümbeti'nin 24 m. batısında bulunmaktadır.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Yapan: Bilinmiyor.

Planı: Kare planlı küçük bir yapıdır. Girişi doğu duvarı ortasındadır. Sivri beşik tonoz örtülüdür (Çiz. 8).

Cepheler

Kuzey Cephesi: Yapı kuzey güney eğiminde bir arazi üstüne kurulmuştur. Bu yüzden cephe, diğer cephelere göre yarı yüksekliğe kadar toprak doludur. Moloz taş örgü ile örülmüş cephe sağırdır.

Batı Cephesi: Arazi eğimi bu cephede daha belirgindir. Yaklaşık ortasından, yatay ahşap bir hatilla ikiye bölünmüştür. Hatılın hemen altında, güney uca yakın sonradan kapatılmış, dikdörtgen bir kapı yer almaktadır. Kapı atkı taşının hemen üstünden geçen ahşap hatılın üzerinde, içi kare biçiminde oyuk yatay dikdörtgen bir taş bulunmaktadır. Bir kitabe yuvası olduğu anlaşılmaktadır. Cephe ahşap hatılın altında kalan kısımda, kapı ile güney köşe arasındaki kısım tamamen, kuzey ucu üst örtüye kadar düzgün kesme taş, diğer kısımlar kaba yonu ve moloz taş örgü ile yapılmışlardır. Düz dam, güneye doğru eğimlidir (Çiz. 9) (Res. 8).

Güney Cephesi: Kuzey cephesi gibi sağırdır. Batı cephesindeki hatıl bu cephede de devam eder. Köşeler kesme taş, hatılın altı kaba yonu, üstü moloz taş örgülüdür. Yine batı cephesindeki gibi burada da hatılın üstünde kalan moloz taş örgüde, çimento derzlerden anlaşıldığı kadar yenilenme vardır (Res. 9).

Doğu Cephesi: Batı ve güney cepheleri dolaşan hatıl, aynı hat üzerinde bu cepheyi de ikiye bölmektedir. Cephenin ortasında, hatılın altında dikdörtgen biçimli kapı, hatılın üstünde her kenarı tek parça taştan yapılmış dikdörtgen küçük bir pencere bulunmaktadır. Malzeme olarak yine köşelerde kesme taş, aralarında moloz taş örgü kullanılmıştır (Çiz. 10) (Res. 10).

18. O.C. Tuncer, **a.g.e.**, C.III, s. 254.

19. VGM Arşivi, 1155 Numaralı Hurufat Defteri, s. 55: "Niğde'de medfun Şeyh Kemal Ümmi kuddise sırruhu'l aziz hazretlerinin türbe-i kudsiyesi harab binası olub türbedarı olmayub silsile-i meşayih-i kiramdan Şeyh Seyyid Mehmed bin Hacı Mehmed'e kadı arzıyla. Cemaziye'l evvel 1200"; M. Özkarcı, **a.g.e.**, s. 168'de türbeyi, Kemal Ümmi'nin ölüm tarihi olan 1475/76 yılına tarihlemiştir. Türbenin ilk yapımı için bu tarih doğru olmalıdır. Ancak türbe kubbesindeki yuvarlak pencereler yapının en azından kubbesinin 1786 yılı civarında biçimlendiğini ortaya koyuyor. Kemal Ümmi Camisi'nin yapılması ve türbeyle birleştirilmesi de türbenin tamiri ile aynı zamanda olabilir.

İç Mekân: İç mekânda iki mezar vardır. Bunlardan güney duvarına bitişik olan dörtgen planlıdır. Taş malzemeyle örtülmüştür. Basit bir mezardır. Bunun hemen kuzeyinde ise üç kademeli taş bir sanduka vardır (Res. 11). Her ikisinde de kitabe yoktur.

Yapı basık sivri kemerli tonoz ile örtülmüştür (Çiz. 11). Tonoz kuzey güney yönünde üç askı kemeri ile desteklenmiştir (Çiz. 12). Kemerler kesme taş, duvarlar moloz taş malzemeyle yapılmıştır (Res. 12). Batı duvarında örülen kapının yanısıra bunun kuzeyinde doldurulmuş bir niş vardır. Bu duvarın durumundan önce örtünün yapıldığı, onun altına duvar örüldüğü anlaşılmaktadır.

Yapının hangi amaçla yapıldığını bilmiyoruz. Doğrudan türbe olarak mı yapıldı yoksa tekke binalarından biri idi de sonradan mı türbe olarak kullanılmaya başlandı, açık değildir. Yapının ilk girişinin batı cephesinde olduğu, sonradan kapatılarak doğu cephesine bir kapı açıldığı anlaşılıyor. Bu şekliyle kare plan ve beşik tonoz örtü, alışıldık türbe uygulamalarından değildir.

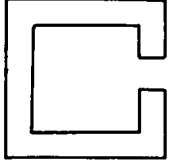
Sivri beşik tonoz, her dönemde değişik yapı tiplerinde kullanılan bir örtü düzenidir. Yalnızca örtü düzenine dayanarak bunu tarihlemeye kullanmak bizi bir sonuca götüreceği gibi görünmüyor. Özellikle taş malzemenin kullanıldığı güney doğu Anadolu ve Orta Anadolu mimarisinde, her dönemde cami, han gibi yapılarda tercih edilmiştir. En yakın merkez olarak Niğde şehir merkezinde 1357 tarihli Sarı Han ve XVII. yy. ortalarına tarihlenen Paşa Hanı²⁰ dikdörtgen planlıdır ve sivri beşik tonozla örtülmüşlerdir. Türbelerde ise daha çok dikdörtgen planlı eyvan türbelerde görülmektedir. Örneğimizde olduğu gibi, kare planlı türbelerde bu örtüye rastlamadık. Bu yapıda ilgi çekici olan, çok küçük bir yapı olması ve düz ahşap kirişlemeyle çok rahat örtülebilir olmasına rağmen, beşik tonozun tercih edilir olmasıdır. Bu yapının ekonomik ve idari bir çöküşün olduğu XIX. yy. dan önce yapılmış olabileceğini düşündürüyor.

Görüldüğü gibi yapıda mimari açıdan, malzeme bakımından tarihlemeye kullanılacak farklı bir özellik yoktur.

Yapıdaki taş sanduka bu açıdan biraz daha dikkate değer görülüyor. Kademeli tek parça sandukalar Anadolu'da Selçuklularında örnekleri bulunan bu tip, Beylikler döneminde yaygınlaşmıştır. Ahlat örnekleri XI-XII. yy.a, Tokat örnekleri XV. yy.a, Gevaş örnekleri XIV-XVI. yy.a aittir²¹. Bursa'daki mezartaşları iki kademelidir. Örnekler 1389, 1411, 1436, 1413 yıllarındandır²². Amasya'daki 134 mezartaşından 35'i taş sanduka biçimindedir. Bunlardan 17'si iki, 5'i üç kademelidir. 13'ü şahidelidir. Yoğun bir şekilde yazı, geometrik ve bitkisel bezemelidir²³. Bu tip, az da olsa XVI. yy. da da görülür²⁴.

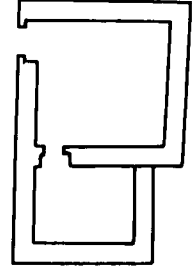
Sonuç olarak türbenin yapım tarihi yüzyıl olarak bile belirlenememektedir. Tekkeden söz eden en eski yazılı belge 1697 yılına aittir. Yapı bu tarihten önce veya sonra yapılmış olabilir. Çok basit ve elden geçmiş bir yapı olduğu için planı, malzemesi, örtü düzenine dayanarak daha sağlıklı bilgi vermek mümkün değildir. Ancak dolaylı bir akıl yürütme ile; 360 X 360 cm. ölçülerinde küçük bir yapıda, tavanı düz ahşap kirişlemeyle kolay, ucuz, basit ve rahat bir şekilde geçmek dururken, beşik tonoz kullanılması, yapıda sağlamlığın ön planda tutulduğu, daha rahat bir döneme yani en azından XIX. yüzyıl öncesine verilebileceğine işaret eder. Taş sandukanın biçimi, bu yapı olmasa bile bunun yerindeki bir yapının en azından XV. yy.a kadar inebileceğini düşündürüyor.²⁵

20. M. Özkarıcı, a.g.e., s. 19,179.
21. B. Karamağaralı, **Ahlat Mezartaşları**, Ankara, 1992, s. 10,33,44, res. 40.
22. D. Karaçağ, **Bursa'daki 14-15. Yüzyıl Mezartaşları**, Ankara, 1994, s. 27,29,72,135.
23. G. Aydoğdu, **Amasya Mezartaşları**, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997, s. 223.
24. G. Aydoğdu, a.g.e., s. 22.
25. Tekkenin dışında, Güllüce köyünde bir de Şeyh Abdullah Ağa Camisi hakkında da bilgiler bulduk. Sayın Ahmet Altunhocaoğlu, caminin Güllüce Köyü aşağı mahallesinde olduğunu ve 150-200 yıl önce yıkılmış olduğunu duyduğunu ifade etmiştir. Cami ile ilgili belgeler: 1- VGM Arşivi 1146 Numaralı Hurufat Defteri: "Niğde'de Güllüce nam karyede Şeyh Camii'ne yevmi nim akçe ile imam ve hatip olan Süleyman fevt, mahlulundan Seyyid Ebubekir'e..... tevcih. Cemaziye'l evvel 1182 H/1768 M. 2- 560 Numaralı Hurufat Defteri, s. 70: Niğde kazasında Güllüce karyesinde Abdi Şeyh binası camiine yevmi nim akçe vazife ile nısf hisse muallim-i sıbyan..... tevcih..... 15 Rebiü'l-evvel 1227 H/1812 M. 560 Numaralı Defter s. 74. Niğde kazasında Güllüce karyesinde Abdi Şeyh binası camiye yevmi nim akçe vazife ile imam ve hatip olan..... Seyyid Ebubekir fevt mahlulundan lede'l imtihan istihkakı zahir ve nümayan olan Ömer bin İbrahim'e naibi Mehmed Abdi (?) arzıyla tevcih virildi. Şehr-i Rebiü'l evvel 1227 H/1812 M. 3- 1131 Niğde'de Güllüce nam karyede mescide nim akçe ile imam... fevt Mehmed'e kadı arzıyla 1123 H/1711 M. 4- VGM Arşivi 150 Numaralı Esas Defteri 9/3: Niğde Güllüce karyesinde, Niğde mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın tamir etmiş olduğu Şeyh Abdullah Cami-i şerifinin yevmi nim akçe ile hatibi olan Abdullah Sadeddin Efendi'nin vefatıyla yerine Mehmed Sami, Ali Haydar Efendilere ba hatt-ı hümayun ile tevcih kılınmıştır. 27 Cemaziye'l-evvel 294 H/1877 M. Ali Haydar Efendi'nin vefatıyla yerine yapılan tamir 14 Receb 1337 tarihlidir ki caminin yıkılışının söylenildiği gibi 150-200 yıl öncesine gitmediği anlaşılıyor. 5- VGM Arşivi 2317 Numaralı Defter s. 82 vakfiye sureti: Medine-i Niğde kurrasından Güllüce karyesinde ka-in Şeyh Abdullah Ağa Cami-i şerifi için karye-i mezkure ahalisinden Süleyman ibn-i Hasan'ın üç bin kuruş nukud-u vakfı 16 cemaziye'l ahir 310 tarihinde sâdir olan irade-i aliyye mucibince kaydolunmuştur.

türbe

①

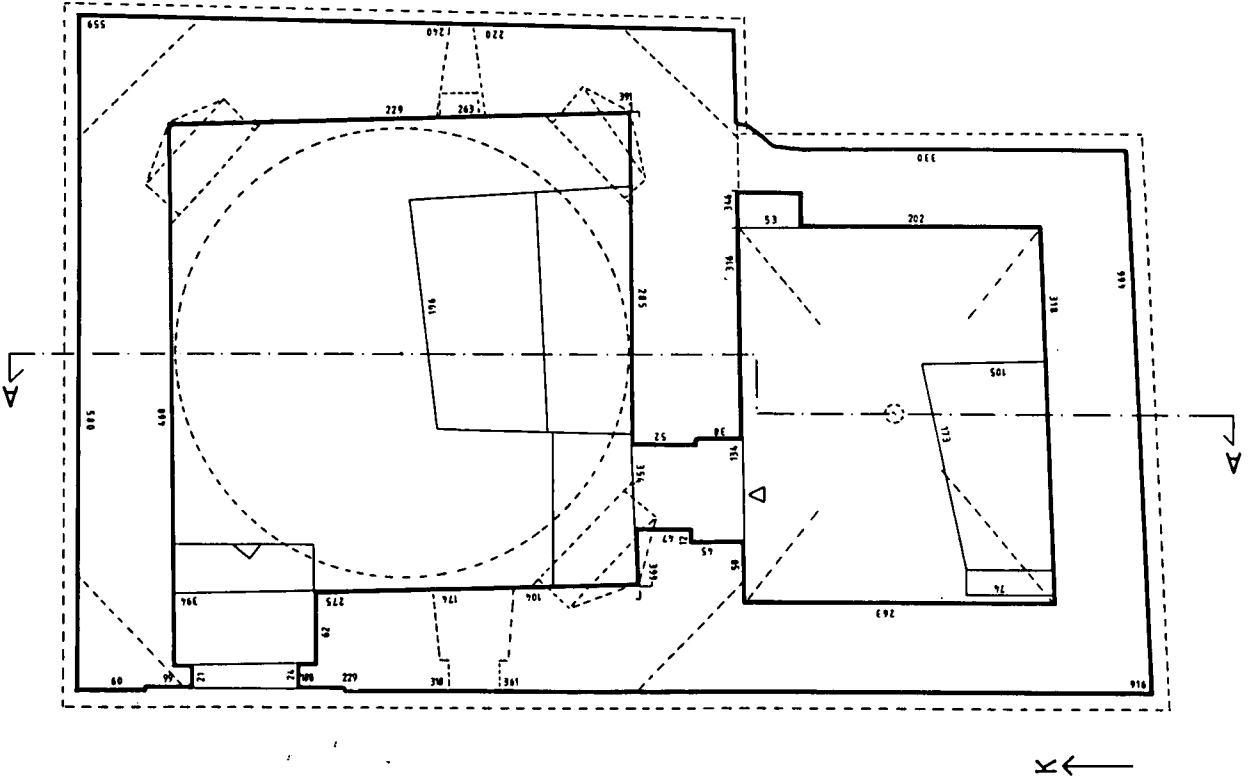
kümbet

K
↑

NİĞDE GÜLLÜCE KÖYÜ ŞEYH İBRAHİM TEKKESİ, KÜMBET VE TÜRBEŞİ

Röleve Çizim Halit Çal

0 1 2 3 4 5 10 15m

Niğde - Güllüce Köyü ŞEYH İBRAHİM KÜMBETİ

Röleve-Çizim: Halit Çal

②

Res. 1: Şeyh İbrahim Kümbeti
batı ve güney cephesi

Res. 2: Şeyh İbrahim Kümbeti
güney cephesi

Res. 3: Şeyh İbrahim Kümbeti
doğu cephesi

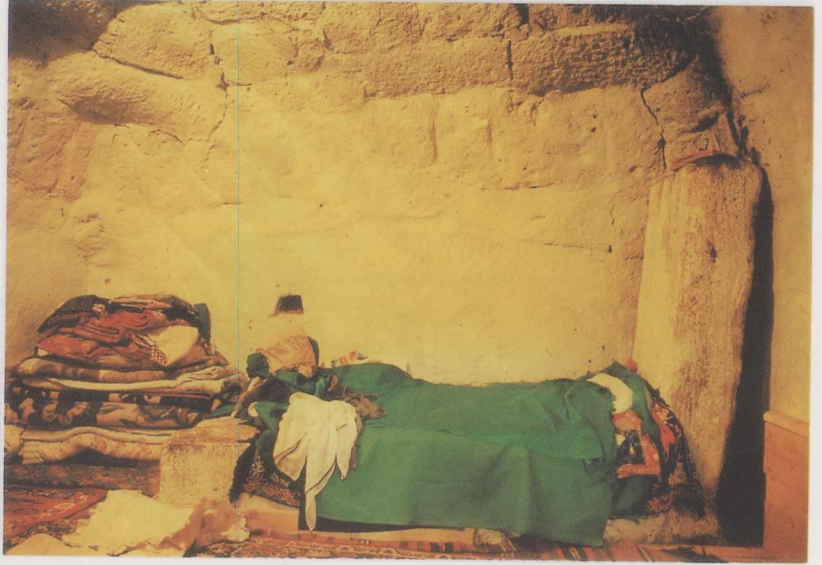
Res. 4: Şeyh İbrahim Kümbeti mezarlar

Res. 5: Şeyh İbrahim Kümbeti iç mekan

Res. 6: Şeyh İbrahim Kümbeti ek mekan tonozu

Res. 7: Şeyh İbrahim Kümbeti ek mekan mezar

Res. 8: Şeyh İbrahim Tekkesi'nin Türbesi batı cephesi

Res. 9: Türbe güney cephesi

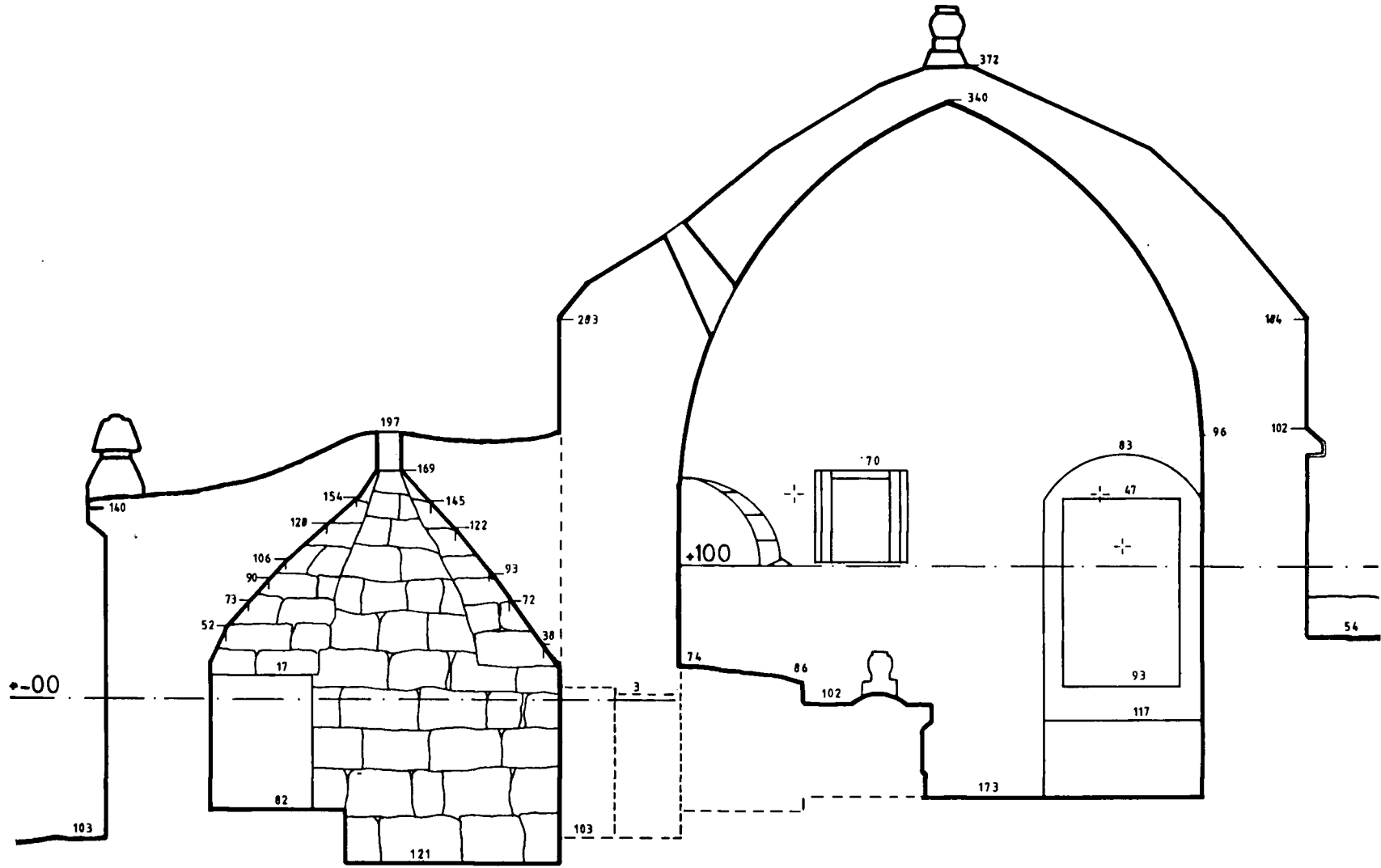
Res. 10: Türbe doğu cephesi

Res. 11: Türbe iç mekan

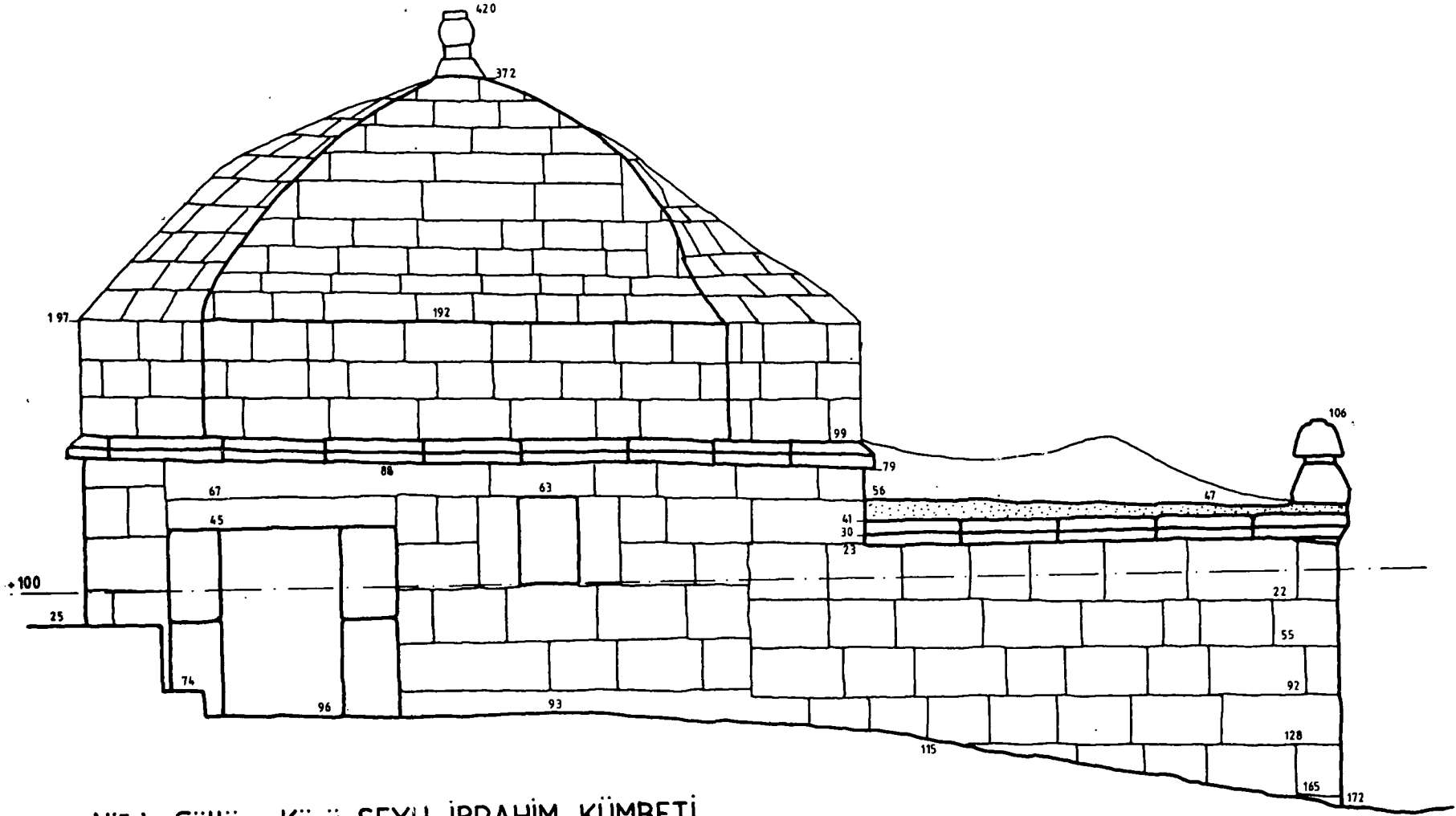
Res. 12: Türbe iç mekan

Niğde-Güllüce Köyü ŞEYH İBRAHİM KÜMBETİ
Röleve-Çizim-Halit Çal

A-A Kesiti

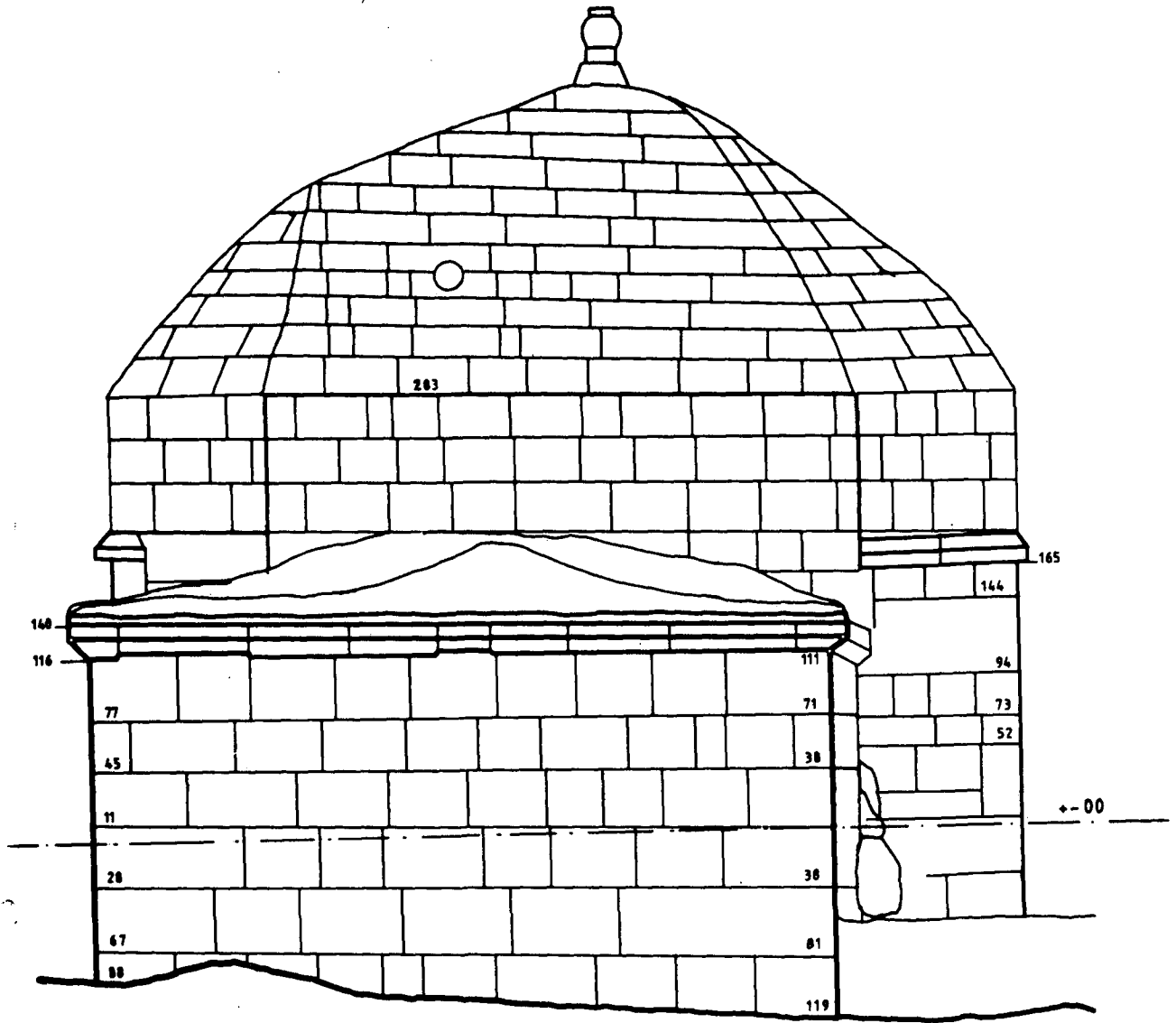
③

Niğde-Güllüce Köyü ŞEYH İBRAHİM KÜMBETİ
Röleve-Çizim Halit Çal

Batı Cephesi

4

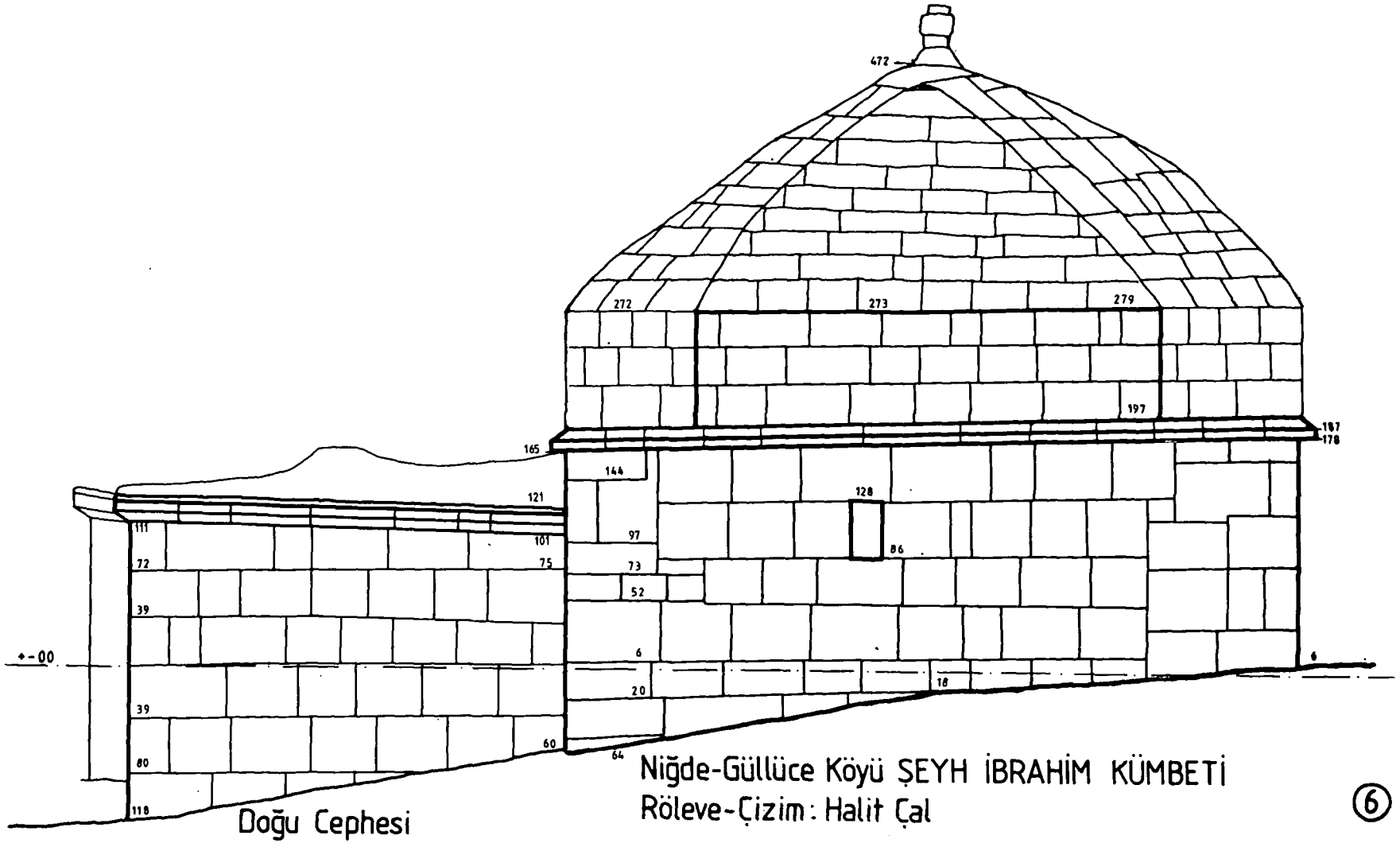

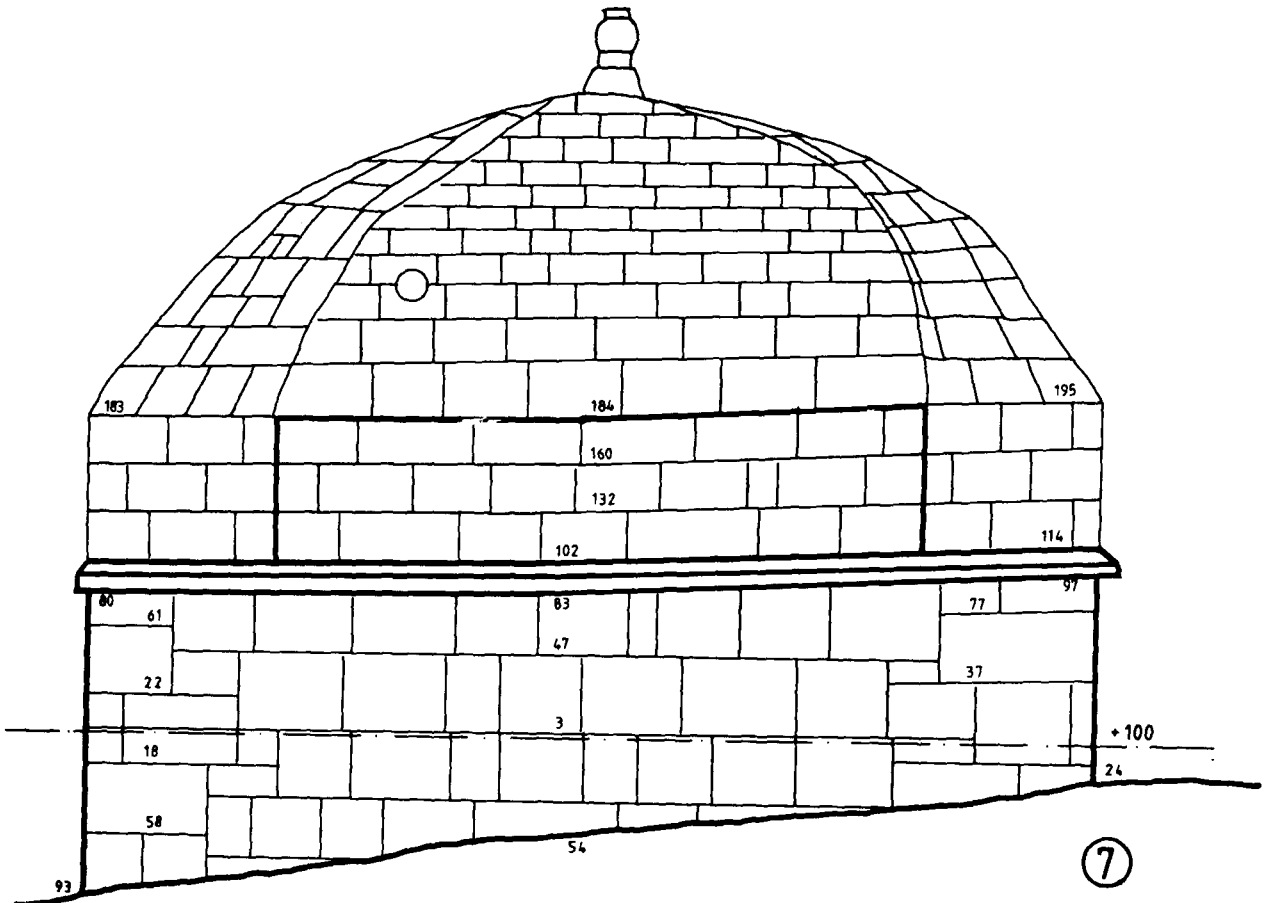
Niğde-Güllüce Köyü ŞEYH İBRAHİM KÜMBETİ

Röleve-Çizim: Halit Çal

Güney Cephesi

⑤

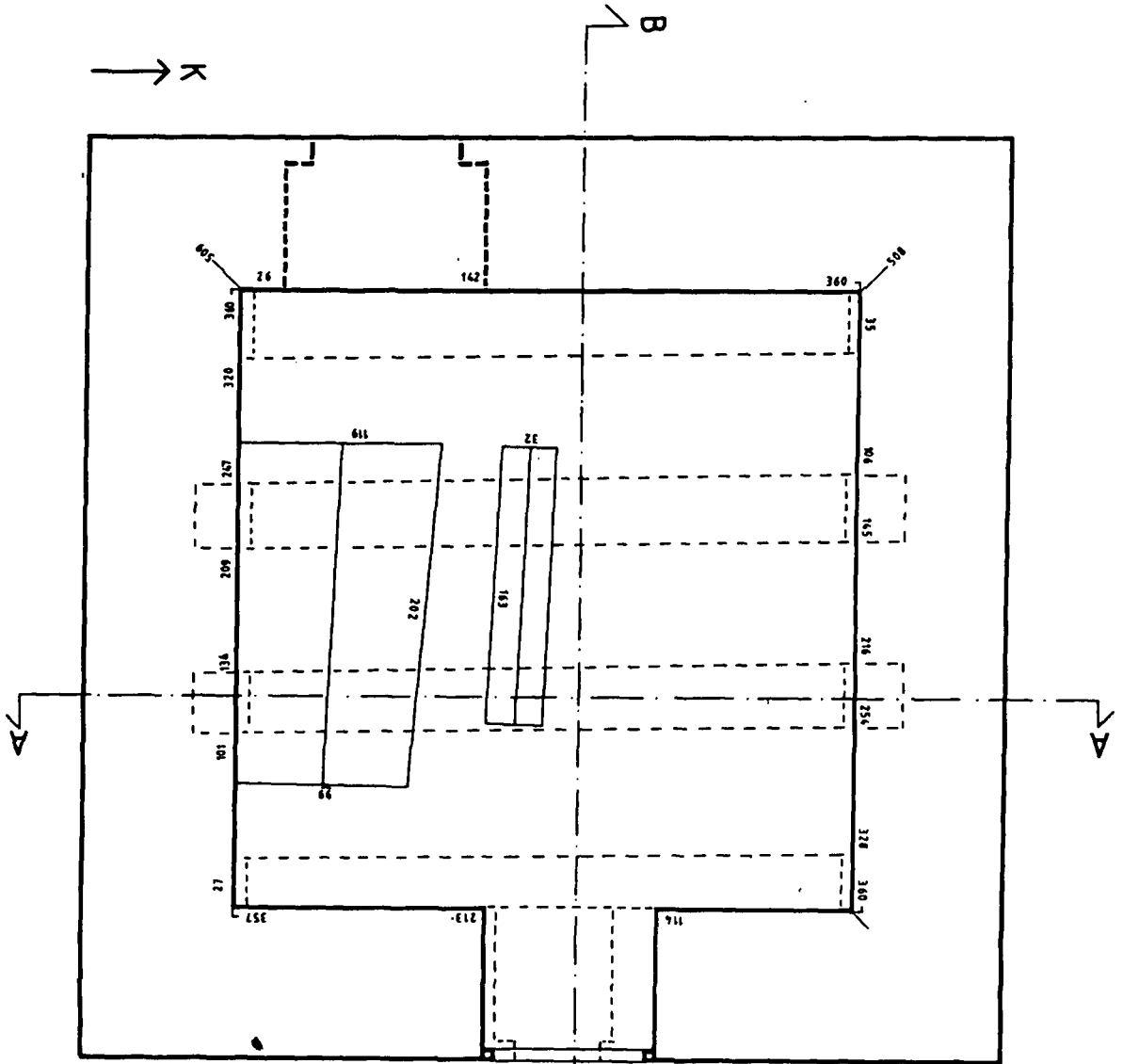

Niğde-Güllüce Köyü ŞEYH İBRAHİM KÜMBETİ

Röleve-Çizim: Halit Çal

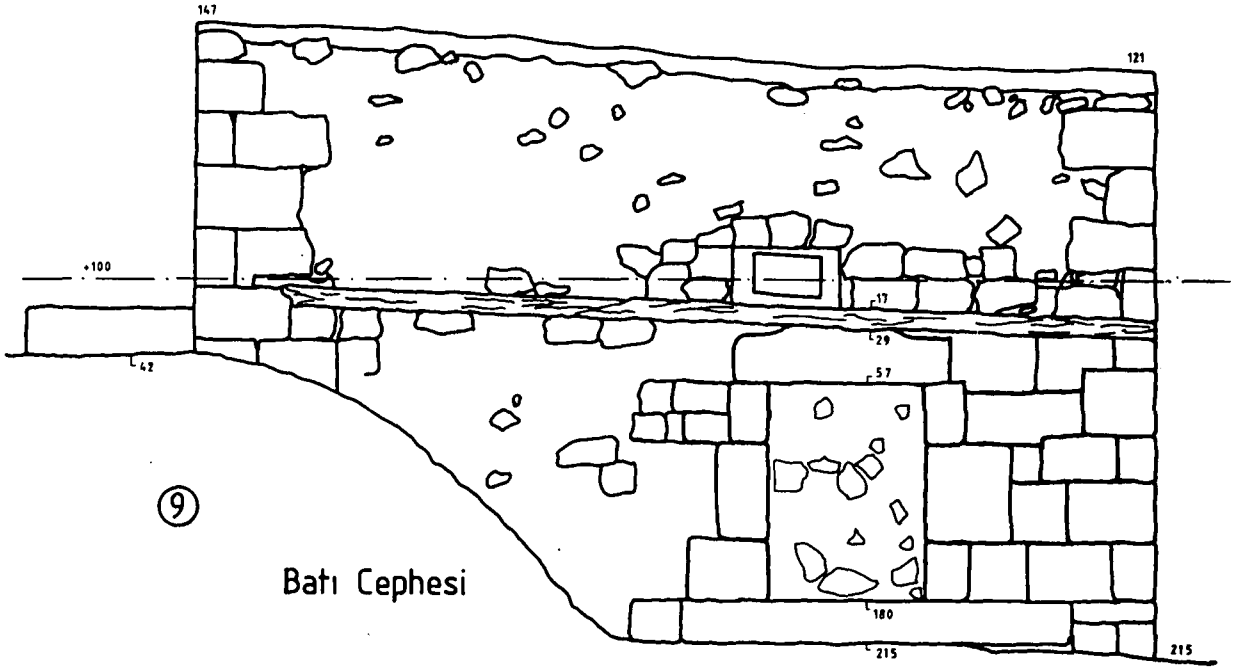
Kuzey Cephesi

Niğde-Güllüce Köyü
ŞEYH İBRAHİM TEKKESİ'NİN TÜRBESİ
Röleve-Çizim: Halit Çal

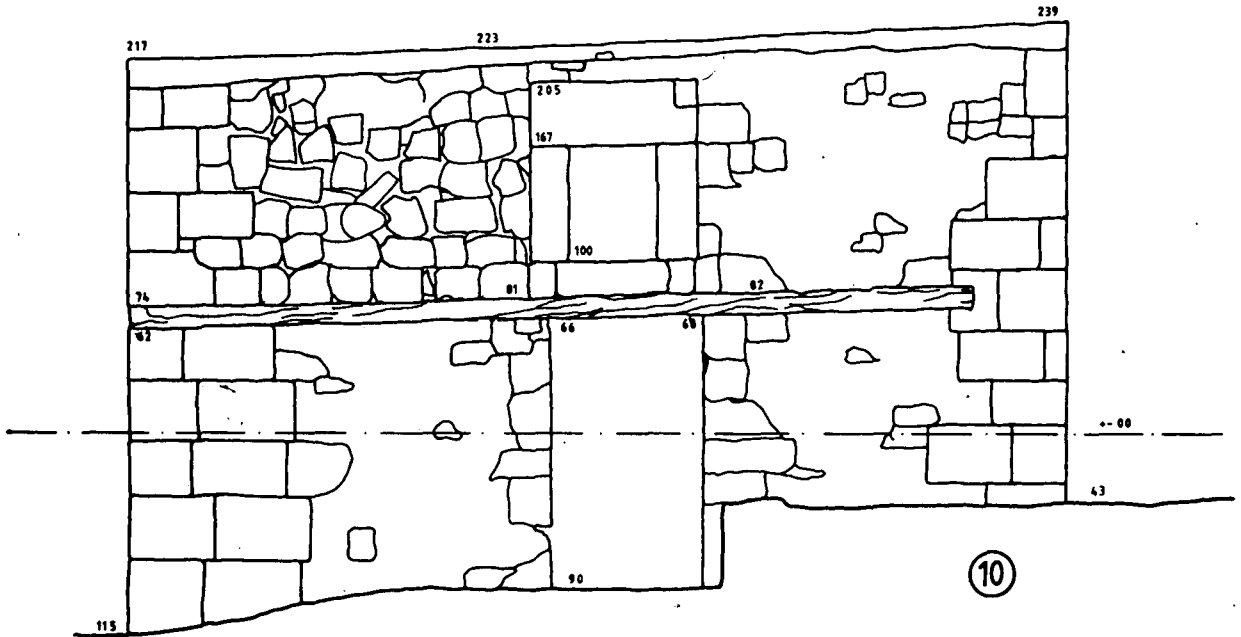
Plan

⑧

Batı Cephesi

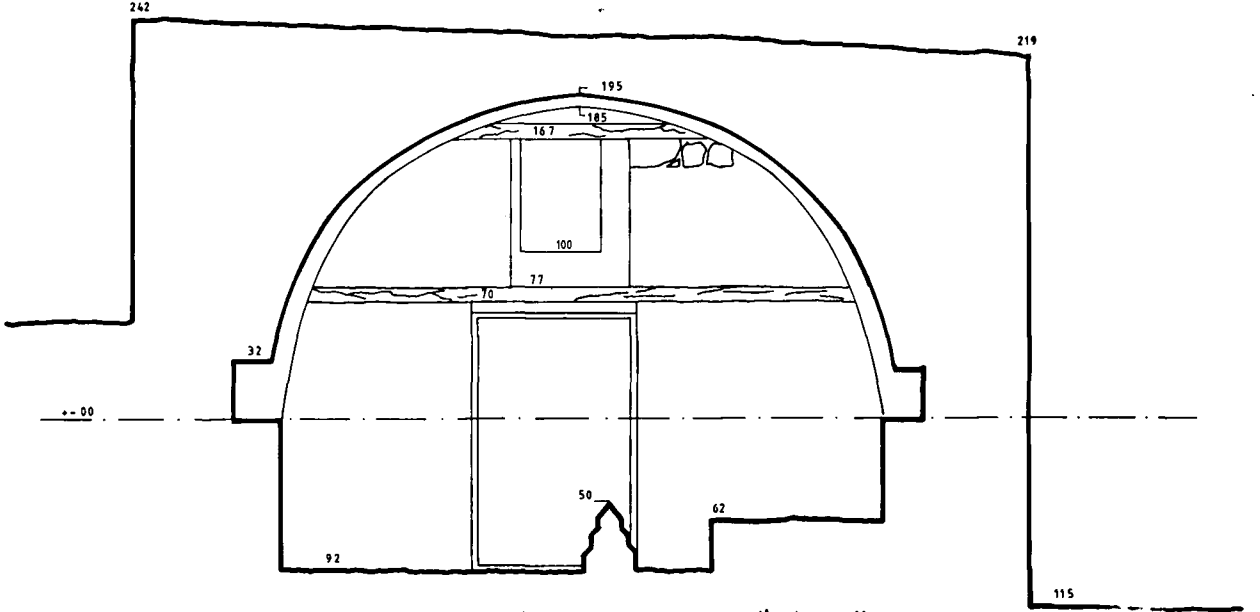
Niğde-Güllüce Köyü ŞEYH İBRAHİM TEKKESİ'NİN TÜRBESİ
Röleve - Çizim: Halit Çal

Niğde Güllüce Köyü ŞEYH İBRAHİM TEKKESİ'NİN TÜRBESİ

Röleve Çizim: Halit Çal

Doğu Cephesi

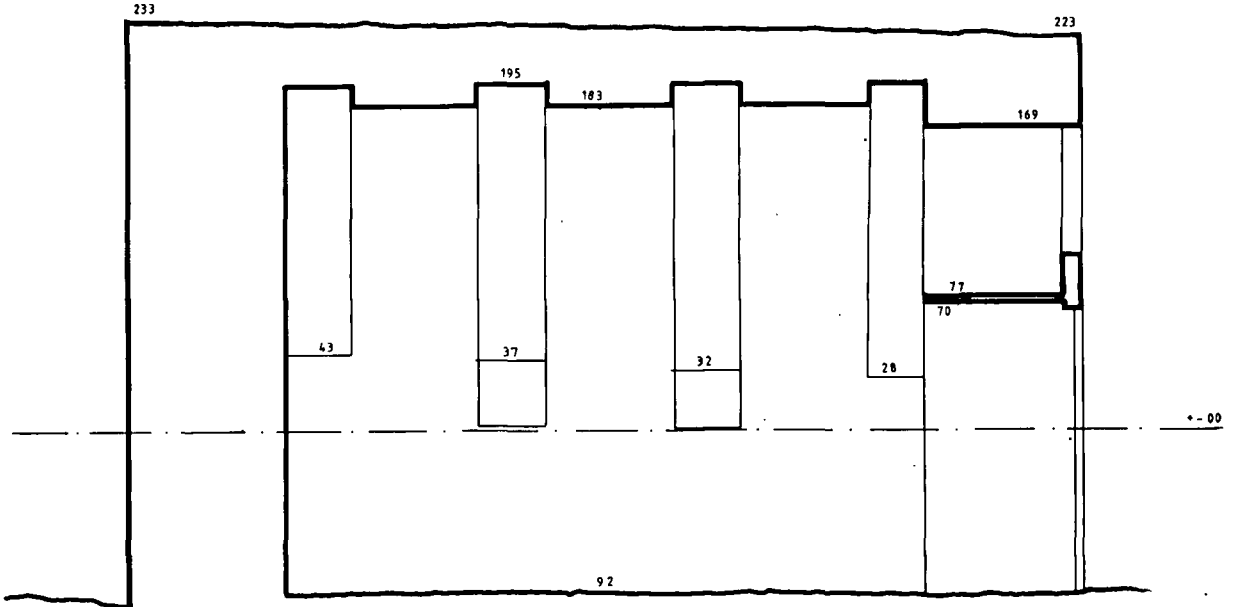

NİĞDE - Güllüce Köyü, ŞEYH İBRAHİM TEKKESİ'NİN TÜRBESİ

Röleve-Çizim: Halit Çal

B-B Kesiti

⑪

Niğde Güllüce Köyü ŞEYH İBRAHİM TEKKESİ'NİN TÜRBESİ

Röleve Çizim Halit Çal

A-A Kesiti

⑫

KAYSERİ'DE XIV VE XV.
YÜZYILLARDA İKİ EMİR AİLESİ
EMİR ZAHİREDDİN MAHMUD
VE EMİR ŞEYH ÇELEBİ

Mehmet ÇAYIRDAĞ

Kayseri'de XIV ve XV. yüzyıllarda çeşitli kaynaklarda aile fertlerinin isimlerine rastladığımız iki önemli emir, vali bulunmaktadır. Bunlardan birincisi XIV. yüzyılın ilk yarısında bir dönem İlhaneliler'in Anadolu Valisi olan Emir Zahirreddin Mahmud, diğeri ise XV. yüzyılın başlarında Karamanoğulları'nın Kayseri Valisi Emir Şeyh Çelebi'dir. Daha önce yapmış olduğumuz çalışma ve yayınlarımızda üzerinde durduğumuz bu iki emir ve kendileri gibi idari görevlerde bulunan aile fertleri bu araştırmamızın konusu olacaktır.

EMİR ZAHİREDDİN MAHMUD VE AİLESİ

Yukarıda zikredildiği gibi Emir Zahirreddin Mahmud, Moğolların Anadolu Valilerinden biri olup İlhaneli Sultanı Ebu Said Bahadır Han tarafından 729(1329) yılında bu göreve getirilmiştir. Babası Uygur Esen Kutluğ'dur. 719(1319) yılında bir kısım İlhaneli emirlerinin devlete hakim ve hükümdara etkin olan Emir Çoban ve Ebu Said'e karşı harekete geçilmesi neticesinde meydana gelen Zencan Çayı Muharebesi'nde Uygur Esen Kutluğ oğlu Emir Mahmud ve diğer bir kısım emirler de Çoban ve Ebu Said tarafını tutmuşlar, hâdiseden Sultan tarafı büyük bir zaferle çıkmıştır. Sultan Ebu Said bu zaferle "Bahadır" unvanını almıştır.

729 (1329) yılında Ebu Said, Anadolu Valiliğini Uyrat Muhammed'den alıp Esen Kutluğ oğlu Mahmud Bey'e verdi. Emir Muhammed ve Emir Mahmud'un Anadolu Valilikleri hakkında fazla bir malumat bulunmamaktadır.

733 (1332/1333) yılında (Emir Mahmud'un Bünyan'da yaptırmış olduğu aşağıda bahsi geçecek cami kitabesine göre 734/1333 yılında) merkeze çağrılan Emir Mahmud'un yerine Anadolu

Valiliğine önce Algu oğlu Devletşah tayin edilmiş, ancak Anadolu'ya gelmeden vefat ettiğinden Valiliğe Celâyir Şeyh Hasan getirilmiştir.

734 (1333/1334) yılında Ebu Said Bahadır Han'ın, Emir Misafir İnak'ı yükseltmesini çekemeyip bu emiri bertaraf etmek isteyenler arasında, daha sonra Anadolu'da valilik yapıp kendi adına devlet kuracak olan Uygur Alaaddin Eratna ile Emir Mahmud da bulunuyordu. Bu hareket muvaffakiyetsizlikle neticelenince Ebu Said bu emirlerin herbirini bir kaleye hapsedirdi. Eratna Anadolu'ya kaçtı ve Vali Celâyir Şeyh Hasan onu Sultan'a affettirdi.

Ebu Said'in 736 (1335) yılında ölümünden sonra İran'da İlhaneli tahtına Arpa Han çıkarıldı. Ancak yine İlhaneli ailesinden Musa'yı destekleyen Diyarbakır Valisi Ali Padişah, Arpa Han üzerine yürüdü. Arpa Han'ın yanında bulunan Emir Mahmud ve Sultan Şah'ın Ali Padişah tarafına geçmesi üzerine Arpa Han ve taraftarları yenildi (736/1336).

Bu defa Anadolu Valisi Celâyir Şeyh Hasan İlhaneli umerasından Hacı Tugay'ın teşviki ile İlhaneli ailesinden Muhammed'i Han ilan edip yanına alarak Musa Han ve Ali Padişah üzerine yürüdü ve onları 1336 yılında mağlup edip Ali Padişah'ı öldürdü. 738(1339) yılında ise Azerbeycan'da Muggan kışlağında Musa Han ve Emir Mahmud'u da ortadan kaldırdı. Halbuki onlar kendisine iltica etmişlerdi. İran'da Hemadan bölgesi Emir Mahmud'un dirliliği idi¹.

Emir Zahirreddin Mahmud Kayseri'nin Bün-

1. Prof. Dr. Faruk Sümer, Anadolu'da Moğollar, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi I**, Ankara 1970, s. 85, 92, 93, 95, 96.

yan İlçesinde² 734 (1333) yılında yaptırmış olduğu Ulu Camiin kitabesinde "Emirü'l-ümera, âdil, müeyyed, muzaffer, kâhîrül-fısk, kâtilül-t-âgi, zahîrüd-devlet ve'd-din" unvanları ile anılmakta, babasının ismi yukarıda geçtiği gibi Esen Kutluğ değil "Tac-ı kızıl" olarak geçmektedir³.

Mevlevî kaynaklarından Ahmed Eflâki'nin "Ariflerin Menkıbeleri" isimli eserinde konumuzla ilgili şöyle bir bölümü bulunmaktadır. İlhanlılar'ın Anadolu Valisi Timurtaş, Mevlevî Şeyhi Âbid Çelebi'yi uç beylerinin kendisine biat etmeleri için elçi olarak gönderilmek üzere Eratna Bey'i vazifelen-dirmiş, Âbid Çelebi bu vazifeden affedilmesi için Eratna'ya aracı olarak Ahmed Eflâki'yi göndermiş-se de isteği kabul edilmemiştir. Çelebi istemeyerek çıktığı bu seyahatten dönüşünde Konya'ya geldiğinde Konya'da Tac-ı Kızıl'ın oğlu Emir Zahireddin'den başka kimsenin kalmamış, hepsinin Rum (Anadolu) hudutlarından çıkıp Şam'a (Suriye'ye, Memlûklular'a) gitmiş olduklarını görmüştür⁴. Âbid Çelebi ve yanındakiler Konya'ya geldiklerinde Zahireddin de Gavele Kalesine (Konya yakınında) gitmişti. Eserin diğer bir bölümünde Tac-ı Kızıl'ın oğlu Mefahirü'l-ümera Zahireddin'in bir zaman Konya'nın hakimi olduğu (Anadolu Valisi) hükümeti idare etmekte ve halka bakmakta eşinin bulunmadığı belirtilerek Mevlevîlerin kerameti ile ilgili şu hadise anlatılmaktadır: Zahireddin bir gün bir ziyafet esnasında Âbid Çelebi'nin uzun bıyıklarını tenkit etmiş, Âbid Çelebi de ona cevap vermiş bu esnada Şeyh Hasan Timurtaş'tan (Timurtaş olsa gerek, Timurtaş'ın oğlu Şeyh Hasan) acâib bir haber gelmiş (Memlûklular tarafından öldürülen Demirtaş'ın yaşadığı hakkında, oğlu Şeyh Hasan'ın ortaya attığı asılsız iddia olabilir, bkz. yukarıda geçen kaynaklar), yemek yemeden atına binip gitmiş, birkaç gün sonra da bir ok yarası ile vefat ettiği öğrenilmiştir⁵.

Aşağıda bahsi geçecek olan Emir Zahireddin Mahmud'un oğlu Taşkın (Taşhun) Paşa'nın Konya'nın Kemertaş Köyü'nü satın aldığına dair 751(1350) tarihli satış senedinde ailenin fertleri şu şekilde sıralanmıştır: Melik Sencer'in oğlu Tacdar diye meşhur Emir Şemseddin Ahmed'in oğlu Emir Zahireddin Mahmud'un oğlu Taşhun Paşa⁶.

Görüldüğü gibi Zahireddin Mahmud'un babasının ismi üç şekilde, Esen Kutluğ, Tac-ı Kızıl (altın-taç) ve Tacdar Şemseddin Ahmed olarak geçmektedir. Tac-ı Kızıl ile tacdar birbirine yakın bir isim gibi görünmektedir ve herhalde Şemseddin Ahmed'in sarayda (İlhanlı Sarayı) hükümdarın tacının muhafazası gibi bir görevini hatırlatmaktadır. Ancak Esen Kutluğ tamamen farklıdır. Bu dönemde Anadolu Emirliği'nde bir başka Emir Mahmud'un ismi geçmediğine göre Mahmud'un babası olan Şemseddin Ahmed'in Türkçe ismi Esen Kutluğ, isim gibi kullanıldığı unvanı da Tac-ı Kızıl veya Tacdar olmalıdır. Bünyan Camii'nde ve Menakibüla-

rifin'de geçen Tac-ı Kızıl ismi aynı zamanda Kayseri'de şimdi kalkmış eski bir mahallenin de ismi idi. Bu mahalle şehirde Yoğun Burç, Sivas Kapısı ve Sultan Hamamı arasında bulunuyordu. Öyle anlaşılıyor ki Tac-ı Kızıl veya Tacdar Emir Şemseddin Ahmed, İlhanlı emirlerinden olup, Anadolu'da da görev yapmış, Kayseri'de de bir süre bulunmuş ve isim geçen mahalleye bir kısım eserler yaptırarak adını vermiştir. Başbakanlık arşivinde bulunan 926 (1520) tarihli Karaman ve Rum Vilayetlerine ait İcmal Defterinin 220. sayfasında Kayseri'de Tac-ı Kızıl Mescidi isimli bir mescid kayıtlıdır⁷.

O'nun Esen Kutluğ ismi ile tarihi şahsiyetine gelince;

Ulcaytu Hüdabende Mehmed ve Ebu Said Bahadır Han devirlerinde, sultanların en yakını İlhanlı ümerası arasında üstün vasıfları ile ismi geçmektedir. Ulcaytu zamanındaki (1304-1316) beylere dair Kaşanlı Ebü'l-Kâsım Abdullah'ın Tarih-i Ulcaytu isimli eserinde verdiği listede yedinci emir olarak verdiği Emir Esen Kutluğ'un seçeresi şu şekilde yazılmıştır: Emir-i muazzam Hüsrev-i Âdil Muizziddin İsen Kutluğ püser zengi bin sinba (sencer?) bin Tarım bin Tuğrul Bey bin Kılıç bin Sungur bin

2. Bünyan İlçesi, daha önce Sarımsaklı isimli bir köy ve Sivas'a bağlı Azıziye (şimdiki Pınarbaşı) Kazası'na bağlı İken Sultan II. Abdülhamid zamanında 1312 (1894?) yılında Zamantı, Saroğlan ve Kuzugüdenli (Akkuşla) Nahiyeleri de dahil edilerek kaza haline getirilmiş, ismi de Padişaha nisbetle Bünyan-ı Hamid olarak değiştirilip Kayseri'ye bağlanmıştır. Mehmet Çayırdağ, Kayseri'de Sultan II. Abdülhamid dönemi bina ve kitabeleri, **I. Kayseri Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri 1997 s. 43-60. Cumhuriyet döneminde kâzânın ismi sâdece Bünyan olarak kalmıştır.
3. Mehmet Çayırdağ, Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler dönemine ait bazı kitabe ve mezartaşları, **Tarih Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi-1984, S. XXXIV, s. 508.
4. Bu sırada İlhanlılar'ın Anadolu Valisi olan Demirtaş, Anadolu'da aynı bir devlet kurmak üzere istiklalini ilan etmiş, ancak yukarıda bahsi geçen kudretli İlhanlı emiri olan babası Emir Çoban'ın Sultan Ebu Said Bahadırın tarafından öldürülmesi üzerine bu ikinci istiklal teşebbüsünde de muvaffak olamayarak 727 (1327) yılında bir kısım emirleri ile birlikte Memlûklular'a iltica etmiştir. Ord. Prof. İ. Hakko Ununçarşılı, Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş, **Bulleten** 1967, S. 121-124, s. 622-640; Faruk Sümer a.m., s. 83-91; Doç. Dr. Kemal Göde, **Eratnalılar**, Ank. 1994, s. 31-36. Menakibülarifin'deki "Zahireddin'den başka bütün emirlerin Suriye'ye gitmiş olması" ifadesinden bu hadisenin kasdedildiği anlaşılmaktadır. Emir Çoban ve oğlu Demirtaş'ın Kayseri'deki torunları olan Kutluğ Tekin Hatun hakkında aşağıda Emir Şahap Türbesi bahsinde bilgi verilecektir.
5. Ahmed Eflâki, **Ariflerin Menkıbeleri**, Çev. Tahsin Yazıcı, İst. 1973, C. II, s. 337, 530.
6. M. Zeki Oral, Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahsap Minberler, **Vakıflar Dergisi**, Ank. 1962, S.V., s. 64-65.
7. Mehmed İnbaşı, **XVI. YY. Başarıları Kayseri**, 1992 Kayseri, s. 55, İnbaşı; ayrıca, Osmanlı Tarih Araştırmalarında Tac-ı Kızıl'ın Vakıflarda bir sureti kayıtlı 1880 (1080) Musa Bey, Hızır Bey ve Musa Çelebi olarak seçeresi yazılı bir vakfiye neşredeceğini bildirmektir.

Gencik bin Tosbuga bin Altan Han. Ayrıca Esen Kutluğ'un yüksek vasıflarını da düşünceli, akıllı, savaşı, bilgili, kifayet, dirayet ve üstün ahlak sahibi, çevgan müsabakasında kendinden yüksek ve akranı ümerayı geçen olarak belirtilmiş ve Uygur kavminden olduğu ilave etmiştir⁸. Ebu Said Bahadır Han'ın da has adamlarından biri idi. 717(1318) yılında Demirtaş Anadolu Valisi olurken Esen Kutluğ da Horasan Valisi olmuştur. Ancak bir yıl sonra 718(1318) yılında vefat etmiştir. Sultan tarafından sevilen iyi ahlâklı ve dirayetli bir emir olan Esen Kutluğ yaşasa idi Çoban'ın yerine geçebilecek bir emirdi. Uygur Han sülalesinden geldiği yukarıdaki kayıta görülen Esen Kutluğ, Ulcaytu İslamiyette Sunniliği bırakıp Şiiliğe geçince Emir Çoban'la birlikte sunni itikadında devam etmiş ve bunu açıklamaktan çekinmemiştir⁹.

Esen Kutluğ'un Kür Buga isimli bir kardeşi vardı ve o devirde Anadolu emirleri arasında idi. 719(1319) yılında bir kısım emirlerin İlhanlı merkezinde Emir Çoban ve Sultan Ebu Said'e karşı harekete geçmeleri üzerine Anadolu'da da Çoban'ın oğlu Vali Demirtaş'a karşıda hareket başlamıştı. Bu hareket içinde bulunan emirler arasında Kür Buga'da bulunuyordu. Niğde taraflarında başlayan bu isyan esnasında Demirtaş bir hisarda muhasara edilmişti. Ancak bu arada Kür Buga ile emirlerden İcil arasında ihtilâf çıkması ve merkezde Çoban'ın zafer kazandığının (Zencan Çayı Muharebesi) duyulması üzerine Demirtaş sığındığı yerden çıkmış, Kür Buga ve diğer âsi emirleri öldürerek intikamını almıştı¹⁰.

Zahireddin Mahmud'un dedesi, Esen Kutluğ'un babası Tarih-i Ulcaytu'daki şecerede Senba, Konya'daki yukarıda bahsi geçen satış senesinde Melik Sencer olarak geçmektedir. Zeki Oral'ın bahsi geçen makalesinde, Melik Sencer'in Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın (1156-1192) oğullarından Konya Ereğlisi Meliki olan Sencer Şah¹¹ olabileceği hakkındaki tahmini, tarih farkından ve Selçuklu ailesinden gelen şahısların İlhanlı döneminde emirlik yapmalarının mümkün olamayacağı düşüncesi ile akla yakın gözükmemektedir. Zaten Tarih-i Ulcaytu'daki şecere onların eski Türk han sülalesine kadar giden soylu bir aileden olduğunu ortaya koymaktadır. İki kayıta hükümdarlık geçmişleri ile birbirini teyit etmektedir.

Zahireddin Mahmud'un isminin geçtiği bir başka belge Kayseri'de Tekgöz Kaplıcası'nın 931(1525) yılında Saide Hatun tarafından vakfedildiğine dair Arapça vakfiyedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 2105 numaralı defterin 456. sahifesi ve 76. sırasında kayıtlı vakfiyede "Kudret Hamamı" denilen kaplıcanın çevresinde bulunan ve sınırları tarif edilen Kalkancık isimli köyün (şimdi de merkeze bağlı bir köy) arazisinin gelirinin "Emir-i Muazzam Zahireddin Mahmud'un oğlu

Emir-i mükerrem ve muhterem Taceddin Mesud'un torunlarından küçük (tıfil) İbrahim Bey'e ve evladına vakfedilmiş olduğu kayıtlıdır. Bu aile Kayseri'de bugün de devam etmekte olup (Altıparmak ailesi) vakıftan hisse almaktadır.

Buradaki kayda göre Zahireddin Mahmud'un Taşkın Paşa'dan başka yine idari mevkiî (emir) olan Taceddin Mesud isimli bir diğer oğlu olduğu ve bundan gelen neslin XVI. asrın başlarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Emir Taceddin Mesud'un şahsiyeti ve görevleri hakkında bir bilgi edilemediği gibi Saide Hatun'un da aileye ne türlü bir bağı bulunduğu belli değildir. Bu hanımın vakfettiği Kalkancık Karyesinde medfun olduğu Kayseri Vakıf Tahrir Fihristi'nin 162. sırasında kayıtlıdır.

Vakıflarca bugün de kiraya verilerek işletilen Tekgöz (Vakfiyede Hamam-ı Rabbâni, Tekgöz ismini yakınında Kızılırmak üzerinde bulunan Tekgöz, eski kayıtlarda ismi Yalnız Göz olarak geçen köprüden almıştır) Kaplıcasının Saide Hatun'un 931(1525) yılındaki vakfından evvel 906(1520) yılındaki tahrirlerde "Mirimen (küçük testi) ili Su" ismi ile kaydedilmiş ve Ahmed Hisar¹² yakınında olduğu belirtilmiştir¹³.

Zahireddin Mahmud'un Ay Melik adlı bir kardeşi de bilinmektedir. Ay Melik 743(1342) yılında Curdabakan taraflarında bulunuyordu. Demirtaş'ın oğlu Melik Eşref ve amcası Yağı Bastı Şiraz'a giderken Curdabakan yöresinde kalabalık bir oymak topluluğunun başında bulunduğunu öğrenince onunla savaşmışlar ve pek çok ganimet ele geçirmişlerdir¹⁴.

Yine Mahmud'un Muhammed adlı bir oğlu bulunmaktadır. Celayir Şeyh Hasan'ın emirleri arasında yer alan bu emir 740(1340) yılında Cagatu'da yapılan savaşta onun ordusunda bulun-

8. Sümer, a.m., s. 19.

9. Sümer, s. 21,83,85, N. 87.

10. Kerimüddin Mahmud Aksaraylı, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Yay. M. Nuri Gençosman, Ank. 1943, s. 339,340; Sümer, s. 85.

11. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İst. 1971, s. 216,217.

12. Ahmed Hisar, Kayseri Merkezine bağlı Yuvalı Köyü ve Tekgöz Köprüsü ile kaplıcası yakınında olup, bir kısım tarihi hadîsiye de sahne olmuştur. Nitekim Anadolu Selçuklularından II. İzzeddin Keykavus ile IV. Kılıç Arslan arasında kardeşler mücadelesi esnasında 652 (1254) yılında burada karşılaşmalar ve yapılan muharebe Kılıç Arslan'ın ağıyine yenilip esir düşmesi ile neticelenmişti. İbnî Bîbî, **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi**, Çev. M. Nuri Gençosman, Ank. 1941, s. 253; Turan, s. 475.

13. Yâsemîn Demircan (Özırmak), **Tahrir ve Evkaf Defterlerine göre Kayseri Vakıfları**, Kayseri 1992, s. 30; İnbaşı, s. 68.

14. Sümer, s. 96,97 N. 5.

muştı. Bu aile Hemedan ve Huzeyfe bölgesini idare etmiştir¹⁵.

Emir Zahirreddin Mahmud'un Kayseri'nin Bünyan İlçesinde yaptırmış olduğu camiye gelince; Ulu Cami, Cami-i Kebir veya sonradan tamirat yapmış olan şahsın ismi ile Salih Bey Camii olarak anılan bu cami, daha çok mimarının ismi ile meşhur olmuştur. Kible duvarına dik üç neften ibaret olup ikişerli iki sıra ayağın taşıdığı kemerlere basan ahşap mertekli tavanla örtülü cami, portalindeki geometrik örgü ve stilize hayvan başı motifleri ile dikkati çekmektedir¹⁶. Yine geometrik motifli ve üzeri dilimli nişli mihrabi¹⁷ ve sonradan değiştirilmiş minberi bulunmaktadır. Cami son zamanlarda Vakıflar Genel Müdürlüğünce onarılmış olup tekrar onarıma ihtiyacı bulunmaktadır.

Camiin kapısı üzerinde, portal nişinin iki yanında devam eden iki satırlık Selçuklu Sülüsü ile yazılmış kitabesinin geniş tutulmuş üst satırında Kur'an IX-18. ayeti daha dar tutulmuş alt satırında mescit yaptırınların ahiretteki mükâfatı ile ilgili hadis ve

امر بعمارة هذا المسجد المبارك أميراً لآل عماد بن علي بن علي بن مطرف قاهر السند
فانظر اللطيف طهراً للندوة والدين محمود بن تاج قول احسان الله ما كبت
كسب في غرة مفتحة شهراً المحرم سنة اربع مئتين (بعمارة)

yazılıdır. Tercümesi: bu mübarek imarını emirlerin emri âdil, müeyyed, muzaffer, fasıkları kahreden, isyankarları katleden Zahirreddin Mahmud Bin Tac-ı Kızıl-Allah onun akıbetini iyi eylesin-emretti. Yedi-yüzotuzdört senesi aylarının ilki olan Muharrem ayının başında (1333 Eylül ortası) yazıldı. Kitabenin cephe hizasına çıkan sağ ucunda alt alta üç satır halinde عمل كالبيان بن قرا بولي (Kara Bolı -harekeli şekli ile Bula- oğlu Kaluyan yaptı) sol ucunda yine üç satır halinde kitabeyi yazanın ve babasının ismi bulunmaktadır¹⁸. Kitabenin kâtip isminin yazılı olduğu sol köşesi yakın zamanlarda taşın hâtâsı sebebi ile kendiliğinden kırılıp dağılmış, bu kırıkla sadece inşa tarihinin yüzler hanesi kaybolmuştur. Daha önce caminin mimarisi hakkında yapılan yayında kitabe ve tarih kısmı tam okunamadığından burada ismi geçen Mimar Kaluyan, Anadolu Selçuklularının büyük mimarı Kaluyan zannedilmiş ve bu hata ile cami on üçüncü yüzyılın ortasına tarihlenmiş¹⁹, buna dayanan sonraki birçok yayında da yanlış tekrar edilmiştir. Kırık olan tarihinin yüzler hanesinin, Zahirreddin Mahmud'un yaşadığı devir gözönüne alınarak kolaylıkla 700 olduğu ortaya çıkabilmektedir.

Caminin mimarı Kara Boloğlu Kaluyan daha önce 728 yılı safer ayında (1327 Aralık/1328 Ocak) Kayseri'de Emir Şahab Türbesini²⁰de ya-

18. Çayırdağ, a.m., s. 507-510. Kitabenin tarih kısmına geçen son kısmı bu ilk yayınımda az farklı tespit edilmiştir.
19. Dilaver, a.m., s. 193.
20. Emir Şahab Türbesinin kitabesi şöyledir.

هذا تربة المرحوم المغفور الامير
شهاب نورالله قبره في صفر سنة ثمان و عشرين و سبعمائة

Tercümesi: Bu türbe merhum ve mağfur Emir Şahab'ındır, Allah kabrini nurlandırın. Yediyüz yirmisekiz saferinde (Aralık Ocak 1327)

Türbe içinde üç adet lâhit tarzında kitabelerin yazıldığı baş kısımları yükseltilmiş mermer mezartaşlarından kible tarafında bulunan Emir Şahab'a ortadaki de karısı olması lazım gelen Kutluğ Tekin Hatun'a aittir. Kitabeler mezartaşlarının yükseltilen baş kısmını içi tarafına ve üst yüzüne yazılmıştır. Dış kısmında kandil motifli vardır. Lahitin diğer yüzlerinde bu devir mezartaşlarına yazılması adetten olan herhangi bir ayet ve hadis gibi yazılar bulunmamaktadır. Emir Şahab'ın mezar taşında iç kısımda:

.....
المغفور شهاب بك
طالب الله ثراه
توفي رحم المصاحب
üstte;

Tercümesi: (Bu kabir) şehid, merhum, mağfur Şahab Bey'indir. Allah makamını güzelleştirsin. vefat etti.

Kutluğ Tekin Hatun'un mezar taşında; iç yüzde:

هذا قبر
المرحوم المغفور
ست الدنيا والدين
قتلغ تكين خاتون
نورالله قبرها
üst tarafta;
قد انتقلت من دار الفنا الى دار البقا في
سنة ثمان و عشرين و سبعمائة الهجرة النبوية

Tercümesi: Bu kabir merhume, mağfure din ve dünyanın hanımı (Sittetüddin) Kutluğ Tekin Hatun'undur. Allah kabrini nurlandırın. Nebi'nin hicretinin yediyüz otuz üç senesinde geçici mekandan daimi mekana intikal etti.

Türbe'de aynı tarzda yapılmış kapı tarafında bulunan üçüncü mezartaşının baş kısmının iç ve dış yüzüne yazılmış kitabesi maalesef okunamayacak şekilde yıpranmış ve silinmiştir. Bu mezar taşı muhakkak ki Emir Şahap ve Kutluğ Tekin Hatun'un bir yakınına (belki çocuklarına) aittir.

728 yılında vefat etmiş olan Emir Şahap hakkında bir malumat edilememiştir. Mezar taşında Emir Şahap Beg olarak yazılmış bu zat muhakkak ki devrin idarecilerinden birisidir. Aşağıda bahsedilecek hanımı Kutluğ Tekin Hatun'un tarihi şahsiyeti dolayısıyla de mühim bir aileye damat olmuştur. Bezm ü Rezm'de geçen 14. asrın sonlarında Kadı Burhaneddin'in emirlerinden olan Emir Şahap'la tarih farkı sebebi ile alakasının olmadığı malumdur. Erdesir-i Esterâbâdi, **Bezm ü Rezm**, Çev. Prof. Dr. Mursel Öztürk, Ank. 1990, s. 400,401,405,406.

Kutluğ Tekin Hatun'a gelince; mezar taşında Emir Şahap Beg'in hanımı olduğu yazılı değilse de aynı türbede medfun bulunması onun zevcesi olması ihtimalini akla getirmektedir. Kızı veya başka bir yakını olsa idi mezar taşında belirtilir idi. Kutluğ Tekin Hatun hakkında XVI. yüzyıl vakıf kayıtlarında bilgi bulunmaktadır. Bu kayıtlarda seçeresi şöyle verilmektedir: Emir Çoban'ın oğlu Demirtaş'ın oğlu Şeyh Hasan Büzürg'ün oğlu Emir Bayram Şah'ın kızı Kutluğ Tekin Hatun, Yasemin Demircan (Özirmek), **Tahrir ve Evkaf Defterlerine göre Kayseri Vakıfları**, Kayseri 1992, s. 55; Mehmet İnbaşı, **XVI. Yüzyıl Başlarında Kayseri**, Kayseri 1992, s. 68. Emir Çoban bu kayıtlarda "Emir Çoban'ül hükkâm be-Bagdad" olarak geçmektedir. Buradan Kutluğ Tekin Hatun'un yukarıda bahsi geçen İlhanlılar'ın meşhur devlet adamı Emir Çoban'ın ve oğlu Anadolu Valisi Demirtaş'ın torunu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple kocası Emir Şahap ta mevki ve İlhanlılar'a yakınlığı itibarı ile Kayseri'de herhalde mühim görevlerde idi. Kocasının ve kendisinin mezarını vakıf kurarak yaptıran Kutluğ Tekin Hatun bu işi İlhanlılar'ın Kayseri'deki mimarı Kaluyan'a havale etmiştir. Kayseri'nin Yanıkoğlu Mahallesi'nde şimdi park içinde, Babük Bey ve Suyakanmış (Suyurgatmış) Hatun türbeleri yanında bulunan bu türbe üst üste iki tonozlu yapıdan ibaret sâde bir eser olup, alt girişin üzerinde çifte merdivenle üst giriş olan basit mukarnas kavsaralı portale çikilir. Portalın başkaca tezyinatı bulunmamaktadır. Kapı üzerindeki mermer kitabe yanında bulunan mermer kabalaral yakın zamanda çalınarak kaybolmuştur. Mimar kitabesi mukarnas arasındadır. Dikdörtgen cephe üzerinde üç adet dendan vardır. Üst katın güneyinde mihrabi, sağda ve solda pencereleri, ortada tonozu takviye eden kemeri bulunmaktadır. Üstü üçgen çatılı taş kaplamadır. İki kat arası diştan konsol silme ile belirtilmiştir. Türbe Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Kayseri'de aynı dönemde Kutluğ veya Şah Kutluğ Hatun isimli bir hanıma ait çok daha sanatlı bir türbe Emir Şahap Türbesi'nin 200 m kadar batısında bulunmaktadır, Çayırdağ, a.m., s. 511,512.

15. Sümer, s. 97, N. 5,99.

16. Sadı Dilaver, Bünyan Ulu Cami, **Sanat Tarihi Yıllığı 2.**, İst. 1966-1968, s. 184-194.

17. Ömür Bakırer, **Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları**, Ank. 1976, s. 171,172. Şek. 41, Res. 98,99.

pan mimar olarak, türbede kitabesi bulunmaktadır. Şimdiye kadar okunamayan bu kitabe *عمل كالليون بن قرا بوا* şeklinde. Kitabede Bünyan camiinden farklı olarak Kaliyan ismi "Kaliyon" olarak yazılmış, baba adı da biraz kaşıklıkla "Bikara Buva" gibi yazılmışsa da bu kaşıklığın Arapça bilmeyen hattatın harfleri karıştırmamasından ileri geldiği ve aslının "Kara Boli" olduğu tahmin edilebilir. Kitabenin bazı harfleri kırılmış olup izlerinden okunabilmektedir.

Aynı mimarın Kayseri'de yaptığı üçüncü bir eser bulunmaktadır. Burası da bizzat Eratnalı Devletinin kurucusu Alaaddin Eratna'nın Muharrem 740 (Temmuz-Ağustos 1339) yılında yaptırmış olduğu Köşk Medrese diye bilinen, Eratnalı Sultanların kabirlerinin de bulunduğu kümbetin yer aldığı binadır²¹. Kümbetin kapısının sağ tarafında bulunan sütünce başlığındaki mimarî kitabesi yine şimdiye kadar okunamamıştır. Burada da Emir Sahab Türbesi ve Bünyan Ulu Camii gibi *عمل كالليون بن قرا بولى* (amele Kaluyan Bin Kara Boli) olarak yazılmıştır. Fark sadece kitabedeki yer darlığı sebebi ile "Boli" daki vav harfi eksikliğidir.

Böylece bu tesbitlerle Kayseri'de XIV. yüzyılın ilk yarısında İlhanlı ve Eratnalı dönemlerinde devlet mimarı olarak gözükken, Anadolu Selçuklularındaki meşhur mimar Kaluyan'ın ismini almış (Bünyan Ulu Camii'nde Kaluyan, diğerlerinde Kaluyun) 728(1327), 734(1333) ve 740(1339) yıllarında üç eser yapan bir mimar ortaya çıkmış oluyor.

Zahireddin Mahmud'un oğlu Emir Taşkın Paşa'ya gelince; Ürgüp'ün Damsa (şimdiki adı Taşkın Paşa) Köyü'ne yaptırmış olduğu cami, türbe ve medreseden oluşan külliyesi ile bilhassa cami deki üstün sanat işçilikli ahşap mihrap ve minberi ile meşhur olan bu bey ondördüncü yüzyılın ortalarında Eratnalı emiri olarak görülmektedir. Zira Ürgüp ve çevresi bu tarihlerde Eratnalıların, Alaaddin Eratna'nın hakimiyet sahası içinde idi. Yukarıda geçen 751 tarihli senedinde Taşkın Paşa:

*افتحار الانظم مستجمع جميع المعالى والمكارم عمدة الدولة مخلص الملك
مختر الملوك و السلاطين ابوالعالم طمعون باننا*

(yüceler yücesi, bütün yükseklikler ve güzel huylar sahibi, büyük adam, devletin direği, hükümdarların desteği dostu, sultan ve padişahların güzidesi, halk babası Taşhun Paşa) gibi yüksek unvanlarla anılmıştır²². Yine Burdur yazmaları arasında 1128 numarada kayıtlı "Şerh-i İrşad" adlı kitabın ithat kısmında tercüme olarak "şerh-i irşad-ı irşad kitabı yüce emir, şan ve şeref sahibi, muhterem, sayısız ihسانlar yapan, ata ve şefaathar babası olan Süleyman Bey'in işareti ile telif olundu. O öyle bir emirdir ki kimse ona karşı duramaz, yaklaşamaz. Bunun hanedanlığı cömertliği yanında denizler aciz kalır. Eli sıkı cimri değildir. O, büyük emir,

uyanık vezir, yükseklikler semasının kutbu Feleküddin Taşkun Bey'in oğludur. Allah onları zamanların sonuna kadar uzun ömürlerle faydalandırsın. İhsanda Devletlerinin eli hadleri aşkındır" yazılıdır²³. Taşkın Paşa ve oğlu Süleyman Bey hakkında bu kayıtlardan başka bir malumat elde edilememiştir. Taşkın Paşa'ya ait olduğu söylenen, Ürgüp'teki köyde cami yanında bulunan türbede var olduğu belirtilen 748 tarihi de görülememiştir. Paşa'nın zikri geçen külliyesinde kendisine ait tarih ve bâni kitabeleri bulunmamaktadır. Ancak bunlara ait 881/1476 tarihli Karaman Eyaleti Vakıflarının yazılı bulunduğu Tahrir Defterleri'nde Taşkın Paşa'nın Köyü'ndeki hayrâtına ait 753 tarihli vakfiyesinin bulunduğu kayıtlıdır²⁴. Bütün bunlardan her ikisinin XIV. yüzyıl ortalarında Eratnalı emirler oldukları, Ürgüp ve çevresinde görev yaptıkları söylenebilir.

Taşkın Paşa'nın Ürgüp'te eski adı Damsa, yeni adı Taşkın Paşa olan köydeki külliyesi bugün de onarılmış halde ve faal vaziyettedir. Bu binalar hakkında ilk bilgiler 1950 yılında Prof. Dr. Ernest DÍEZ, Dr. Oktay Aslanapa ve Mesut Koman tarafından yazılan "Karaman Devri Sanatı" isimli eserde verilmiştir²⁵. Ancak Taşkın Paşa'yı ve eserlerini Karamanoğullarına mal etmelerinde isabet bulunmadığı gibi (Eratnalı olmaları daha uygun) eserlerin plan ve tariflerinde hatalar bulunmaktadır. Zaten kendileri de binaları yerinde göremeyip kontrol etme imkanını bulamadıklarını yazmakta-

21. Halil Edhem, **Kayseri'ye Şehri**, İst. 1334, s. 109; Gabriel, **Kayseri Türk Anıtları** s. 76; Mahmud Akok, **Kayseri'de Tuzhısan Sultanhanı Köşk Medrese ve Alaca Mescit** diye tanıyan üç Selçuklu mimarî eserinin rölevesi, **Türk Arkeoloji Dergisi**, S. XVII-2, 1968; Göde, **Eratnalılar**, s. 157; Nermin Şaman-Turgay Yazar, **Kayseri Köşk Hanıgâhı, Vakıflar Dergisi**, S. XXII, s. 311-304.
22. Oral, **a.m.** s. 65.
23. M. Zeki Oral, **Burdur Kütüphaneleri ve Kitap Vakfiyeleri Vesikaları, Belleten** S. 94, 1960, s. 259,260.
24. H. 881, M. 1476 tarihli Konya Vilayetine ait vakıfların tahririnde, Niğde Vakıfları İçinde "Taşgun oğlu Zahirüddin Beğ Vakfı, Şeyh Himmet adlı derviş evladdan evlada vakfetmiş, İbrahim Beğ (Karamanoğlu) dahi Şeyh Himmet evladına mukarrer kılmış, vakfiye görüldü. Tarih 753, İbrahim Beğ'in mektubunun" kaydından sonra vakfa gelir olarak Niğde'ye bağlı Kızılca Mecid Köyü, Aksaray'a bağlı Karadyük Köyü yazılmıştır. Prof. Dr. Ferudun Nafiz Uzluk, **Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi** Ank. 1958, s. 51. Taşkın Paşa'nın vakıflar yaptığı bu bölgeler o devirde Niğde'ye bağlı bulunmakta idi. Kayıtlardaki Taşgun oğlu Zahirüddin Beğ, kaydının Zahirüddin oğlu Taşgun Beğ olarak yazılması gerektiği, yukarıdaki bilgilere göre burada hata yapıldığı tahmin edilmektedir.
25. E. Diez, O. Aslanapa, M. Koman, **Karaman Devri Sanatı**, İst. 1950 s. 184-190.

dırlar. Cami avlusundaki Hızır Bey Türbesi diye adlandırılan altı ayaklı baldaken (şâyeban) tarzındaki türbeden kısaca M. Oluş Arık da bahsetmiştir²⁶.

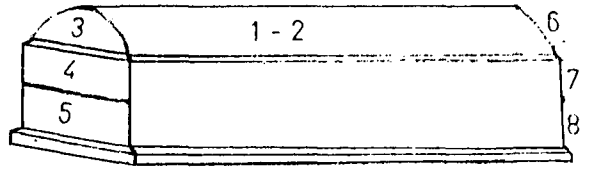
Camiî genel olarak içte kibleye dik, taşıma üçer kısa mermer sütun ve değişik antik sütun başlıklarına dayalı kemerler üzerinde üç tonozun meydana getirdiği üç neften ibarettir. Kesmetaş tonozu sütunlar hizasında takviye kemerleri desteklemektedir. Mihrap önünde tek ışıklı küçük kubbe bulunmaktadır. Ahşap mihrap ve minber önce Kayseri Müzesi'ne, buradan da Ankara Etnoğrafya Müzesi'ne nakledildiği için²⁷ mihrap düz taşla, minber de ahşapla sonradan yenilenmiştir. Kible duvarında üste üç mazgal ışıklık, yine bu duvarda iki, doğu duvarında da üç adet aşağıda sonradan açılmış geniş pencereler bulunmaktadır. Batı duvarının arazinin durumu sebebi ile sağdır. Kuzeyde bulunan portal en dışta mukarnas firizin çevrelediği geometrik bordür sıraları ile süslenmiş ve kitablesiz olarak inşa edilmiştir. Avlunun batısına, caminin kuzey batısına bitişik olarak inşa edilmiş olan son cemaat mahalli (yazlık mescit), ortada iki ayağa dayalı, doğu-batı istikametinde uzanan, avluya bakan batı ağız açık iki tonozdan ibarettir. Burasının kuzey doğu köşesinde, dıştan merdivenle çıkılan ezanlık-kule minare bulunmaktadır. Cami tamamen kesme taştan inşa edilmiş olup, bazı taşlar üzerinde taşçı ustalarının işaretleri bulunmaktadır²⁸. Kubbe üzerinde taş alem vardır.

Caminin üstün sanat işçilikli minber ve mihrabı yukarıda belirtildiği gibi Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde bulunmaktadır. Minberin kitabelerini Zeki Oral yukarıda bahsi geçen makalesinde yayınlamıştır. Mihrap ise Ömür Bakırcı tarafından yayınlanmıştır²⁹. Her ikisinde de ayetlerden başka herhangi bir bâni, usta ve tarih kitabesi bulunmamaktadır.

Camiin doğusunda bulunan ve Taşkın Paşa'ya ait olduğu söylenen sekizgen kümbet-türbe iki katlı olarak kesme taşla inşa edilmiştir. Kare planlı iki kat kaideden, şevlerle sekizgen gövdeye geçilmekte buradan yine düz pandantiflerle oluşan kara pramit külâhla türbe örtülmektedir. Külâh içten kubbedir. Türbenin üst katının kuzeyinde kapısı, diğer üç cephede zeminle birlikte pencereleri bulunmaktadır. Her pencere üzerinde ayrı motifli rozetler vardır. Yine camiî gibi bazı taşlar üzerinde usta işaretleri bulunmaktadır. Üst katta bulunan dört mezar taşından büyük olanı yüksek lâhit tarzında, kitablesiz tamamen geometrik motiflerle süslü olup diğer ikisi yine lâhit şeklinde orta ve küçük ebatta (çocuk mezartaşı), sonuncusu kitablesiz ve sanıklı şâhide şeklindedir. Türbenin alt katı kayadan oyulmuş, sivri tonozlu ve yine kaya oyularak yapılmış konsollu kapılıdır. Ortada kesme taşla inşa edilmiş uzun ve yüksek sanduka bulunmaktadır.

Avludaki Hızır Bey diye adlandırılan altı ayaklı altıgen türbe Kayseri'deki Suya Kanmış (Suyurgatmış) Hatun Türbesi benzeri olup alt katı kapısız olarak inşa edilmiş, 1 m. kadar yükseklikteki bu bölümün üzerine, esas türbe zeminine güneyden çift merdivenle girilmektedir. Zemin ve üst kat altıgen plânda inşa edilmiş, iki kat arası kademeli silme ile belirtilmiştir. Üst katta altıgen köşelere oturtulan ve iki tarafa dönen ayaklar arası sivri kemerlerden, dıştan külâha içten köşelerde mukarnaslar ve silme ile kubbeye geçilmiştir. Kesme taşla inşa edilen türbenin iyi bir taş işçiliği vardır. Türbede bulunan üç adet geometrik motifli mermer lahit tarzındaki mezar taşlarından:

Hızır Beyin Mezartaşında;

1-2) Kur'an II-225 (Ayete'l-kürsi)

3) حفر بك نورالله روجه 4) المرحوم المغفور 5) ربه المير

6) القادر سابع العشرين رمضان 7) توفي في ليلة

8) سنة اسنين و خمسين و سبعمائة

Tercümesi: Kur'an II-255, Emir merhum ve mağfur Hızır Beg -Allah ruhunu nurlandır- kadir gecesi olan yirmi yedi Ramazan sene yediyüz elli ikide (17 Kasım 1357) vefat etti.

İlyas Beg'in Mezartaşında;

1-2) Kur'an II-255 3) هنا قبر المرحوم 4) المغفور الباهر بك

5) حامس شوال 7) توفي في 6) نورالله ضريحه

8) سنة اسنين و خمسين و سبعمائة

Tercümesi: Kur'an II-255, Bu kabir merhum ve mağfur İlyas Beg'indir. -Allah kabir bahçesini nurlandır- beş şevval yediyüz elli iki senesinde (25 Kasım 1351) vefat etti

26. M. Oluş Arık, Erken Devir Anadolu Türbe Mimarisinde Türbe Bıçimleri, **Anadolu XI**, 1967, s. 7.

27. Mehmet Çayırdağ, Develi Ulu Camii Ahşap Minberi, **Vakıflar Dergisi** 1982, s. 139-146.

28. Cami ve türbede şeklinde bulunan taşçı işaretleri XII ve XV. yüzyıl Selçuklu ve Beylikler döneminde yapılmış olan binalar üzerinde görülen menşel Göktürk Alfabesine ait harfler ve Oğuz damgaları olan işaretlerdir, karşılaştırmak için bkz. Mehmet Çayırdağ, Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri, **Türk Etnoğrafya Dergisi**, Ank. 1982, S.XVII, s. 79-97.

29. Ömür Bakırcı s. 171,172, Şek. 41, Res. 98,99.

Hasan'ın Mezartaşında

1-2) Kur'an II-255. 3) المرحوم المنصور

العاس اوامر حرم في توفى في ليلة (١) حسن نور الله قبره

8) سنة ست و خمسين و سبعمائة

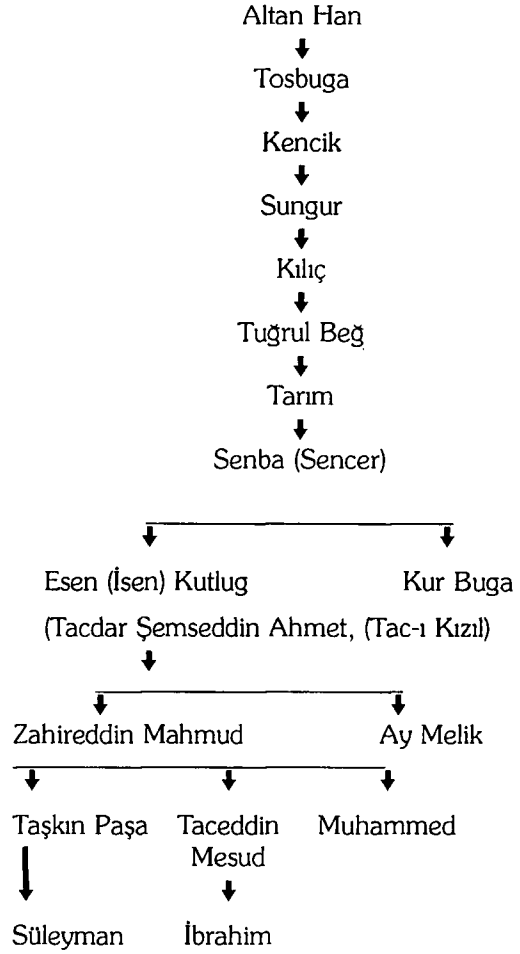
Tercümesi: Kur'an II-255, bu kabir merhum, mağfur Hasan'ındır, -Allah kabrini nurlandırсын-Muharrem'in ilk beşinci gecesi sene yediyüzelli altıda (20 Ocak 1355) vefat etti.

Türbede medfun 1351 yılında vefat eden Hızır Beğ ve yine aynı yıl ve ay vefat eden İlyas Beğ ile 1355 yılında vefat eden Hasan hakkında ve bunların Taşkın Paşa'ya yakınlıkları hususunda bir bilgi elde edilememiştir. Taşlarda devrin adeti hıfına adı geçen şahısların baba adları da yazılmamıştır. Hızır Bey'in XIV. yüzyılın ikinci yarısında Samağar Moğolları'nın başında bulunan ve 1387 yılındaki Karamanlılar ve Osmanlılar arasındaki Konya savaşında Karamanlı ordusu safında yer alan Hızır Beğ olması tarih farkı bakımından yine 741 (1340) ölen Karamanoğlu Halil Beğ'in oğlu Hızır Beğ olması da mezarın yeri bakımından mümkün gözükmemektedir.³⁰

Taşkın Paşa Medresesi'ne gelince, bina cami ve türbelerin bulunduğu köy içinde, bunlara yakın külliye şeklinde yer almayıp, köye girişte eskiden bağlık-bahçelik alanda yol üzerinde bulunmaktadır. Onun böyle bir yere yapılmış olması binanın medreseden ziyade tekke-zaviye olduğunu akla getirmektedir. Zaten plânı da klâsik medrese plânından çok farklıdır. Kitabesi kaybolmuş, klâsik tezyinatlı portali ve ön cephesi ile binanın içte kapı söveleri ve mescid mihrabı kesme taşla, geri kalan bütün bölümleri moloztaş ve çamur harçla yapılmış ve sıvanmamıştır. Binanın yapı özelliği ve plânı hakkında, yukarıda bahsi geçen yayında tamamen yanlış bilgi verilmiştir.³¹ Bina içerisinde güney batıda bulunan mescidin tezyinatlı mihrabından portalde olduğu gibi motifler yarım kalmıştır. Mescit köşesinde binanın temelinde bulunan yüksek kaya zemin içeri doğru taşmış olduğu halde burası dahi düzeltilememiştir. Binanın bu hali ile imkansızlıklar içinde yapılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Üst örtü düz ve tamamen ahşap direkleri ve topraklıdır. Ancak tabii ki bu örtüden hiçbir örnek kalmamıştır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi bina medrese olmayıp zaviye olması, plân ve konumu itibari ile akla daha yakın gözükmemektedir. Nitekim Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde "Umum-ı Sâni Haremeyn 409. Defter" in 9/2-882 esas numarasında 1254 ve 1321 Hicri tarihli kayıtlarda burası "Nevşehir Kazası'nda Bor Kasabası'na tâbi Tamsa Karyesi'nde Taşkın Paşa oğlu Zuhreddin Bey Zaviyesi Vakfına (doğrusu Zahireddin Oğlu Taşkın Paşa olarak) olarak geçmektedir.³²

EMİR ZAHİREDDİN MAHMUD'UN ŞECERESİ

30. Esterâbâdi s. 115, 117, 124, 126, 131, 156, 220, 265, 282, 483; Neşri, **Cihannüma**, Ankara 1949, C.I. s. 218,219,226,227; **Şikari Karamanoğulları Tarihi** Yay. Mesud Koman, Konya 1946, s. 123; İ. H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, Ank. 1969, s. 235.

31. Diez-Aslanapa, s. 188,189,190.

32. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 608 numaralı defterin 373. sayfasında kayıtlı "Sultan İbrahim Bin Mehmed Bey Bin Alâeddin Bin Halil Bey Bin Mehmed Bin Karaman'ın" 27 tarihli vakfiyesinde geçen Konya'nın Sahra Kazası'nda bulunan Taşkın Baba Zaviyesi ve o tarihte hayatta olan Taşkın Baba'nın Taşkın Paşa ile bir alakası bulunmamaktadır. Taşkın Paşa'yı Taşkın Baba olarak zikreden İ. H. Uzunçarşılı'yı da bu vakfiye yanlışmış olabilir (**Anadolu Beylikleri** s. 235).

Taşkın Paşa Köyünde, Medresenin 500 m. güneyinde mezarlık yanında bir musalla namazgah ile Kesik Baş Türbesti denilen bir kümbet bulunmaktadır. Taşkın Paşa yapıları ile aynı tarihe yani XIV. yüzyıl ortalarına tarihlenilecek bu iki yapıdan musalla-cenaze namazları kılınmak üzere mukarnaslı mihrabı bulunan, dikdörtgen cepheli, kesme taşla inşa edilmiş düz küçük bir bloktan ibarettir. Türbe ise tek katlı kare planlı olup, dört ayağa dayanan sivri kemerlerin oluşturduğu köşk tarzında olup, içte kubbe, dışta karemin köşelerinde sahanlıklar bırakan sekizgen külahla örtülmektedir. Tamamen kesme taşla inşa edilmiş kümbet bu planı ile dikkat çekicidir. Üst örtü harap olmuştur. Taşlarında şeklide usta işaretleri bulunmaktadır. Her iki yapıda da herhangi bir kitabe bulun-

EMİR ŞEYH ÇELEBİ VE AİLESİ

Timur'un Yıldırım Bayezid'i mağlup edip Anadolu'yu ele geçirmesinden sonra Osmanlılardan alarak Karamanlılar'a vermiş olduğu ve böylece ilk defa Karamanlılar'ın olan Kayseri'ye, Karamanoğulları kendi ailelerinden tayin etmiş oldukları ilk vâilileri Şeyh Çelebi ve ailesi hakkında daha önce yapmış olduğum iki çalışmamda bilgi vermiş, onlara ait bazı kitabeleri neşretmişim³³. Bu defa yine Şeyh Çelebi ve ailesine ait bazı yeni belgeleri değerlendirerek yeni bilgiler vermeye çalışacağız.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında ve XV. yüzyılın ilk yarısında Orta Anadolu'da Kayseri-Konya çevresinde Eratnalılar, Karamanlılar ve Dulkadirliiler arasında rekabet ve mücadele sürüyor, bunlara sık sık hâmilik yapan Memlûklular, Osmanlılar ve Akkoyunlu devletleri müdahale ve istilalarda bulunuyorlardı. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Karamanlıların başşehirlerinden olan Konya bazen Eratnalılar'ın eline geçiyor, Eratnalılar'ın mühim merkezlerinden olan Kayseri de sık sık Karamanlılar'ın hakimiyetine giriyordu. Bu dönemde Kayseri'ye Karamanlılarca hükümdar ailesinden valiler tayin edildiğine dair kayıtlar bulunuyor ki bunlardan birisi de konumuz olan aşağıda üzerinde durulacağı üzere Şeyh Çelebi'nin babası Davut Çelebi (Bey) oluyordu. Eratnalı Devleti ve hanedanına halef olan Kadı Burhaneddin (1381-1398) Karamanlılarla mücadelede bulunmuş, Karamanlılar da onun Kayseri valilerini kışkırtarak kendi tarafları haline getirip isyan ettirmişlerdir.³⁴ 1398 yılında Kadı Burhaneddin'in ümerasından Akkoyunlu Karayülük Osman tarafından öldürülmesi üzerine, Anadolu'yu istilaya hazırlanan fakat Orta Anadolu'da kuvvetli ve cesur bir hükümdar olan Kadı Burhaneddin'in varlığı sebebi ile bu kararını erteleyen Timur tehlikesine karşı devlet ileri gelenleri, Osmanlılar'a müracaatla ülkeyi Yıldırım Bayezid'e teslim karar vermişlerdir. Bu müracaatları üzerine Yıldırım, Oğlu Süleyman Çelebi'yi mühim bir kuvvetle başşehir Sivas'a göndermiş, şehri tehdit eden Akkoyunlu Osman'ı bozguna uğratarak, Sivas ve Kayseri bölgesini Osmanlılar'a katmış ve Süleyman Çelebi de buraya vali olmuştur³⁵.

Ancak 1402 yılında Anadolu'ya, Osmanlılar üzerine yürüyüp, bu arada Sivas'tan sonra Kayseri'de de yağma ve katliam yaptırarak Ankara'da Yıldırım Bayezid'i mağlup eden Timur, durumu değiştirmiş, Orta Doğu ve Anadolu'nun altını üstüne getirmiş, Yıldırım'la tamamlanan Anadolu birliğini darma dağın edip ortadan kalkan beylikleri yeniden ihya etmiştir. Orta Anadolu'da Osmanlı hakimiyetinden eser kalmadığı gibi diğer beyliklerle birlikte tekrar kurulmasına müsaade ettiği Konya merkezli Karamanoğulları Beyliğine, daha önce

Osmanlılar'a ait olan Beypazarı, Sivrihisar, Kırşehir ve Kayseri'yi dahil etmiştir.³⁶ Karamanoğlu II. Mehmed Bey kendileri ile birlikte kurulan diğer beyliklerin yaptıkları gibi Timur'un hakimiyetini tanıyarak, şehirlerinde onun adına paralar bastırmıştır.³⁷ Mehmed Bey'in tarihsiz olan bu paralarından Kayseri'de bastırılanın yüzünde السلطان العظم نورمان برلغندین محمد بن علاءدین خلد ملکه ضرب قیصریه arkasında yazılıdır³⁸.

Timur hadisesinden önce Yıldırım Bayezid, Eflâk Seferi ile meşgulken, Karamanoğlu Alâaddin Bey'in Ankara'ya hücumu ile burada bulunan beylerbeyi Timurtaş Paşayı esir etmesi üzerine derhal Konya üzerine yürüyerek Alaaddin Beyi Mağlub etmiş ve bir müddet sonra da öldürmüştü, Alâaddin Beyin çocukları ve aynı zamanda yeğenleri olan Mehmed ve Ali Beyleri anneleri ile birlikte (anneleri Yıldırım Bayezid'in kızkardeşi idi) başkent Bursa'ya getirmişti. Ankara Muharebesi'nden sonra Bursa'yı yağma ve tahrip ettiren Timur, bu iki şehzadeyi Karaman Beyliğine iade etmiş, Mehmed Bey hükümdar olurken Ali Bey de ona tâbi Niğde emiri olmuştur.³⁹

33. Mehmet Çayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden XV ve XVI. yüzyıllarda yapıldığı anlaşılan ilk Osmanlı yapıları, Vakıflar Dergisi, S. XIII., s. 533; M. Çayırdağ, Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler dönemine ait bazı kitabe ve mezar taşları, **I.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İst. 1984, S.XXXIV, s. 514-520.
34. Kadı Burhaneddin'in Kayseri Valileri Cüneyd ve Şeyh Müeyyed bu şekilde isyan etmişlerdir, **Esterâbâdi**, s. 356, 357, 461-477.
35. Ebubekir Tihriani, *Kitab-ı Diyarbekiriyeye*, Yay. Necati Lügal-Faruk Sümer, Ank. 1962, s. 46; Hoca Sadeddin, **Taccü't-tevarih**, Yay. İsmet Parmaksızoğlu, İst. 1974, C.I, s. 206; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ank. 1961, C.I, s. 160; Yaşar Yücel, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti**, Ank. 1970, s. 160,161.
36. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 17.
37. Timur Anadolu'da iken Osmanlılardan Mehmet Çelebi dahil, Anadolu'daki beyliklerin başında bulunan beyler yalnızca onun adının yazılı olduğu sikkeler (akçe) bastırılmışlar, O Anadolu'dan ayrılınca paralara kendi isimlerinin de ilave edildiği müşterek sikkeler kestirmişlerdir. Ölümü ile de tamamen kendi adlarının yazılı olduğu sikkeleri bastırılmışlardır, Mehmet Çayırdağ, Timur, Yıldırım Bayezid'in Oğulları ve Bazı Beylikler Adına Basılan Akçelerden Oluşan Kayseri Müzesi'ndeki Bir Define, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 45, s. 57-84.
38. Çayırdağ, **a.m.**, s. 64-66; Çayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden, s. 332. Paradan "Yarlığından" (dan, dın olarak yazılmış) kelimesi Türkçe olarak yazıldığı gibi, Alâaddin ismi de Alâaddin şeklinde yine Türkçe okunuşu gibi yazılmıştır. Eski İslami paralarda Türkçe ibare bulunması son derece nadirdir.
39. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, S. 16,17; Şahabeddin Tekindağ, Karamanlılar, *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, s. 323; Nizameddin Şami, **Zafernâme**, Çev. Necati Lügal, Ank. 1987 s. 313.

Mehmed Bey, yukarıda belirtildiği gibi Timur tarafından kendisine verilen Kayseri'ye kendi ailesinden Şeyh Çelebi'yi emir-vâli yapmıştır. Kayseri Müzesi'nde bulunan 1498 envanter numarasında kayıtlı lâhit tarzındaki mermer mezartaşı Şeyh Çelebi'nin taşın küçük ebatta olmasından çocuk yaşta vefat ettiği anlaşılan oğlu Osman Çelebi'ye atılır.⁴⁰ Taşta 809 senesi zilkâde ayında (Nisan 1406) vefat eden Osman Çelebi'nin babasının "Emir ül-muazzam Şeyh Çelebi el-Karamâni:" olduğu yazılıdır. Buradan, Şeyh Çelebi'nin 1406 yılında Kayseri emirliğinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi Kayseri 1402 yılında Karamanlılara geçmişti. Kayseri'nin şimdiki ilçeleri Develi ve Karahisar, tâbi oldukları Niğde ile birlikte Karamanlı hükümdarı Mehmed Beyin Kardeşi Ali Beyin (Bengi) idaresinde bulunmakta idi.

Kayseri İç kalesinin Doğu Fâtih Kapısının harime açılan iç tonozunun üzerinde Dulkadiroğlu Hasan Bey'e ait H. 814, M. 1411 tarihli 50x50 cm. ebadındaki küçük mermer kitabede Dulkadiroğlu Nasıreddin Mehmed'in oğlu büyük emir Hüsamî Hasan tarafından 814 yılında (Kayseri Kalesi) tamir (resm) edilmiş olduğu yazılıdır.⁴¹ Bu mühim kitabeden Kayseri'nin bu tarihte Karamanlılardan Dulkadırlılar'a geçtiği anlaşılmaktadır. Bu sırada Dulkadir Beyi olan Nasreddin Mehmed Beyin oğlu Hasan Bey Kayseri'yi Şeyh Çelebi'den almış ve kaleyi tamir ettirmiştir. Kitabeden öğrenilen ve hadiseden, başka herhangi bir kaynakla bilgi bulmak mümkün olamamıştır. Ancak Hasan Beyin Dulkadırlılar'ın Karamanlılar'la mücadelelerinde ismi geçmektedir. Şikârî Tarihinde "Alaaddin Şah (Karamanoğlu Alaaddin Bey) Şam Beylerinden (Dulkadırlılardan) Melik Nâsir ile cenk idüb sulh olmuşlar idi. Oğlu Taviil (uzun) Hasan yirmi bin askerle Niğde önüne gelince yağma eyledi" ifadesi bulunmaktadır.⁴² Daha sonra bu hadisenin yılını tarihler 1423 olarak vermektedirler.⁴³

Yine Kayseri iç kalesinin güney kapısı (Arslanlı Kapı)nın batısında birinci müdafaa hattına ait kısa duvarın yola bakan dış yüzünde kırk bir mermer kitabe bulunmaktadır. Kırılarak eksilmiş olan kısmında tarihi ve olması gereken hükümdarın ismi kaybolan bu kitabede;

..... الماعولى الاتراك الظنون على مدينة قنبره وبعدها الناس
فى تحريب الكعبة البريقة فخرج الامير الكبير الشيخ جلى بن داود
و الكاطمين النخط والعائين عن الناس فعمر فى ايام
.....
..... عدل الله ملكه وكان الباب والرؤى (موتج) عمر بن عز شيخ جلى

yazılıdır. Tercümesi: Dalalette bulunan Türkler Kâbe'nin tahrip edildiği gibi Kayseri şehrini ve halkını istilâ ettiler. Davud'un oğlu büyük Emir Şeyh Çelebi çıktı. İnsanların hatalarını affeden ve kinini susturan (Kur'an III-134) (ayetine uygun olarak) zamanında tamir oldu, Allah mülkünü

devamlı eylesin. Yine Şeyh Çelebi'nin oğlu Sevinç Demir.....

Bu dikkat çekici kitabede yanlışlık içindeki Türkler'den Dulkadiroğulları ve Kâbe'nin tahribi gibi Kayseri şehrinin ve halkının istila edilmesi ibaresinden de Dulkadiroğlu Hasan beyin yukarıda kitasebinde zikredildiği gibi Kayseri'yi alıp kalesini tamir ettirmesi kastedilmektedir. Dulkadir Devleti tarihte çağdaşı Osmanlı kaynaklarında ve diğer kayıtlarda Türkmen idaresi, Türkmen Devleti olarak, Dulkadiroğulları da Türkler ve Türkmenler olarak anılmaktadır. Karamanoğulları da bir Türk boyu olduğu halde Dulkadiroğulları'nı bu şekilde hakaretle tavsif etmektedirler. Yine Kayseri Kalesi'nin onarımından bahsedilirken "zamanında" diye başlayan ibarede yazılması gereken hükümdarın ismi kitabenin kırılan parçası ile kaybolmuştur. Ancak bunun Karamanoğlu II. Mehmed Bey olduğu tarih bakımından bellidir. Bu hadiseler esnasında vazife yaptığı anlaşılan Şeyh Çelebi'nin oğlu Sevinç Temir, hakkında vakıflarından bahsedilirken bilgi verilecektir. Muhakkak ki Şeyh Çelebi, oğluna Sevinç Temir diye, Karamanlılar'a Kayseri'de ilave olmak üzere beyliklerini yeniden başışlayan ve düşmanları Osmanlılara darbe vuran Timur (Temür)'ün adını vermiştir. Kitabe'de yine tarih kısmı kırılıp yok olmuş olmasına rağmen bu tarihin, yani kendi ifadelerine göre Karamanlıların Kayseri'yi kurtuluşlarının tarihinin, yukarıda geçen 1411 yılındaki Dulkadırlı fethi ile aşağıda geçecek Memluklular'ın Kayseriyi alarak tekrar Dulkadırlılara verdikleri 1419 yılı arasında olduğu söylenebilir.

Karamanoğlu Mehmed Bey'in Memluklular'a ait Tarsus'u Ramazanoğlu Ahmed Bey ile birlikte ele geçirmesi üzerine, H. 822/ M. 1419 yılında Memluk Sultanı Melik Müeyyed Şeyh Anadolu'ya oğlu İbrahim kumandasında bir kuvvet göndererek Kayseri Kalesini, şehrin beyi olan Şeyh Çelebi'nin kaçması üzerine ele geçirmiş ve burasını kendilerine tâbi ve yardımcı olan Dulkadiroğlu Nasıreddin Mehmed Bey'e vermiştir. Memluklu ordusunun dönüşünden sonra Karamanoğlu Mehmed Bey'le birlikte müttefiki Ramazanoğlu İbrahim Bey Kayseri üzerine yürüyerek şehri geri almak istemişlerse de Dulkadiroğlu Mehmed Bey tarafından bozguna uğratıldılar. Savaşta esir edilen Karamanoğlu Mehmed Bey ile öldürülen oğlu Mustafa Bey'in ke-

40. Çayırdağ, Bazı Kitabe ve Mezartaşları, s. 514,515.

41. Çayırdağ, Kayseri'de Kitabelerinden, s. 532.

42. Şikârî, s. 186.

43. Prof. Dr. Refet Yınanç, **Dulkadir Beyliği**, Ank. 1989, s. 47. Karamanoğlu Mehmed Bey'in 1443 yılında vefatından sonra Dulkadırlılar'ın Karaman ülkesini istilaya giriştiklerini yukarıda geçen konu ile ilgili diğer araştırmalarda da görmek mümkündür.

sik başı Kahire'ye, Memluklu Sultanına gönderilmiştir⁴⁴. Böylece Şeyh Çelebi'nin dolayısı ile Karamanoğullarının Kayseri'deki hakimiyeti, şehrin yine Karamanlılardan İbrahim Bey'in 1435 yılında geri almasına kadar son bulmuş oldu.

Karamanoğlu Mehmed Bey'in 1423 yılında vefat üzerine yerine geçen oğlu İbrahim Bey Karamanlıların Memluklular'a vermekte oldukları yıllık on bin altınlık vergiyi ileri sürerek Memluklu Sultanı Barsbay'dan daha önce kendilerinin olan Kayseri'yi Dulkadırlılar'dan alarak geri vermesini istemiştir. Memluklar önce buna razı olmuşlarsa da Dulkadroğlu Nasıreddin Mehmed Bey ve eşi Mısır (Hatice) Hatun'un girişimleri üzerine vazgeçmişler ve Kayseri'ye vali olarak Mehmed Bey'in oğlu Süleyman Bey'i de tayin etmişlerdir. Bunun üzerine İbrahim Bey 1435 yılında Kayseri üzerine yürüyüp burayı ele geçirmiştir⁴⁵. Bu durum neticesinde Dulkadroğlu Mehmed Bey de Karamanoğullarına karşı Memlukluları bırakıp Osmanlılardan yardım almak üzere oğlu Süleyman Bey'i II. Murad'a göndermiştir. Osmanlı kaynakları, Dulkadroğulları ile Osmanlı kuvvetlerinin 1436'da Kayseri'yi Karamanoğullarından geri alıp tekrar Süleyman Bey'in burada vali olduğunu yazıyorlarsa da⁴⁶ Memluklu kaynağı Makrizi 841(1437) yılında Mısır'dan gelen yardımcı kuvvetler Süleyman Beyi Kayseri kuşatmasından uzaklaştırmış olduğunu belirtmektedir⁴⁷. Kayseri'nin bu tarihten sonra tekrar Dulkadırlılar'dan Karamanoğulları'na geçtiği hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığına göre Makrizi'nin verdiği haberin doğru olduğunu veya Süleyman Bey'in çok kısa süre ancak Memluklu kuvvetleri gelene kadar Kayseri'ye sahip olabildiğini anlamamız mümkün olmaktadır.

Bu şekilde Kayseri'de yeniden başlayan Karamanoğlu hakimiyeti 1464 yılında İbrahim Bey'in vefatından sonra oğullarından Pir Ahmed'in Karamanlı tahtına geçmesine destek verilmesi karşılığında bazı yerlerde birlikte Kayseri'yi de Fatih'e Osmanlılara terkine kadar 30 yıl daha devam etmiştir⁴⁸.

1435 yılından itibaren Kayseri'ye Karamanlı Valisi olarak yine aileden Şeyh Çelebi'nin oğlu olduğunu aşağıda geçecek mezartaşı kitabesinden öğrendiğimiz Emir Musa tayin edilmiştir. Emir Musa'nın oğlu Ahmet Çelebi'ye ait sözkonusu mezartaşı Kayseri Müzesi'nin 1531 envanter numarasında kayıtlı olup, mermer lahit tipinde kırık ve eksiktir. Kalan kısmında, üst sırada,

.... المنفور الحمد الشهيد الطغ احمد جلي بن الامير المعظم موسى
الحاكم بمدينة الجصية المنصوبه الى قرمان قديم

alt sırada, العبرات ناموا الحنات النج علي طول الله عمره
و رحم الله من دار الفرح الى دار الفرح في سابع

üst dar yüzde هجرية alt dar yüzde لانية
yazılıdır.

Tercümesi:..... hayrat sâhibi, iyilikler yapan Şeyh Çelebi-Allah ömrünü uzun eylesin ve geçmişlerine rahmet olsun-(nin oğlu) eski Karamanlılar'a mensup, Kayseri Şehri'nin hâkimi Büyüyük Emir Musa'nın oğlu mağrur, said, şehid, şefi Ahmet Çelebi sıkıntından feraha hilâli hicri yedi.....de (göçtü)

Mezar taşının kırılarak kaybolmuş kısmında Ahmet Çelebi'nin vefat tarihi ve Emir Musa ile Şeyh Çelebi'nin akrabalık derecesini gösteren kelime bulunacak idi. Yukarıda geçen taşın ve bu mezar taşının kırık olarak ayrılan parçaları Kayseri Müzesi kitabe ve mezar taşları deposunda bulunan çok miktardaki kırık mezar taşı parçaları arasında bulunabilir. Mezar taşında kaybolan, bu tarihte Karamanlılar'ın Kayseri Valisi olan Emir Musa'nın yine taşa yazılı hayır ve hasenat sahibi Şeyh Çelebi'nin oğlu olduğunu anlamaktayız. Zira mezar taşına başka bir şahsın isminin yazılması mümkün değildir. Emir Musa'nın ne zaman Kayseri Valisi olduğu malum değildir. Ancak, 1419'da Şeyh Çelebi'den Dulkadroğullarının eline geçen Kayseri 1435'te tekrar Karamanoğullarına geçince bu defa yaşlı eski Kayseri Valisi Şeyh Çelebi'nin yerine oğlu Musa Emirliğe getirilmiştir ve mezar taşına göre o dönemde Şeyh Çelebi de hayattadır. Yine Şikâri tarihinde bu hususta kısa bir malumat bulunmaktadır. Sayfa 191'de "Hasıl-ı kelâm İbrahim Han hasta oldu. Bildiki sefer yakındır, oğullarını başına cem idüb..... Mir Musa dirler bir emmisi var idi (amcası torunu olacak) Kayseriye'yi ana virdi" ifadesi vardır. Tabii Emir Musa'ya emirliğin İbrahim Bey'in vefatı ile değil de Kayseri'nin fethi ile verildiği bu ifadenin doğru ise bu görevin İbrahim Bey'in vefatı sırasında da teyit edilmiş olduğu anlaşılabılır.

Şeyh Çelebi'nin babası olduğu kitabelerle ve vakıf kayıtları ile belirtilen Davut Bey hakkında Şikâri tarihinde bilgiler bulunmaktadır. Ancak destan şeklinde yazılan ve verdiği bilgilerin başka kayıtlarla teyit edilmesi ve ihtiyatla karşılanması lazım gelen bu kaynakta Davud Bey hakkında şu malumat bulunmaktadır.

44. Uzunçarşılı, a.e., s. 169; I.A. Dulkadroğulları Maddesi, C.III, s. 659; Yınanç, a.e., s. 44,45.

45. Osman Turan, **Tarihi Takvimler**, Ank. 1984, s. 37,49,51; Halil Edhem, **Kayseri Şehri**, Yay. Kemal Göde, Ank. 1982, s. 50; I.A. Karamanlılar Maddesi, C.III, s. 324; Dulkadroğulları Maddesi, C.III.

46. **Anadolu Beylikleri**, s. 24; I.A. Dulkadroğulları Maddesi, Yınanç, s. 54.

47. Kayseri Şehri, s. 151.

48. **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Yay. Nihal Atsız, İst. 1973, s. 120; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II, s. 89.

Davud Bey Karamanoğlu Halil Bey'in (Beyliği, 1333-1350?) beş oğlundan biridir, diğerleri Hızır, İshak, Süleyman ve Alâaddin (Alâaddin Ali Bey) dir s. 56-57. Eratnaoğlu Mehmet Bey'i (Beyliği 1352-1365) kardeşi Cafer tahttan indiriyor (1355), O da Konya'ya gidip Alaaddin Bey'den yardım istiyor. Mehmet Bey'i Konya'da Konya hâkimi Davud Bey karşılıyor. Onunla birlikte Kayseri üzerine yürüyorlar. Yedi ay muhasara ettikleri halde şehre giremiyorlar. Bu arada Eratna emirlerinden Hacı Kutluşah Konya'yı muhasara ediyor. Davud Bey'le Mehmed Bey Konya'ya yürüyüp şehri kurtarıyorlar (s. 64-67). Alâaddin Bey, Mehmed Bey'in istemesi üzerine Konya'yı kardeşi Davud Bey'le beraber idarelerine bırakıyor, daha sonra Hacı Kutluşah gelip Konya'yı bunlardan alıyor, Davud Bey Lârende'ye (Karaman) kaçıyor (s. 68). Daha sonra esas Karaman Beyi Süleyman Bey Lârende'de, küçük kardeşi Alâaddin Bey geri alınan Konya'da, Davud Bey de Aksaray'da oturuyorlar (s. 83). Eratnaoğlu Mehmed Bey tekrar Bey olduktan sonra Davud Bey'i Aksaray'da ele geçirip Kayseri'ye getirerek hapsediyor. Lârende'den Süleyman Bey, Mehmed Bey'den kardeşinin serbest bırakılmasını istiyor. Mehmed Bey'in reddetmesi üzerine Alâaddin Bey ordusu ile Mehmed Bey üzerine yürüyor. Araya Dulkadir Beyinin girmesi üzerine sulh yapıp Davud Bey bırakılıyor (s. 84-85). Eratnaoğlu Mehmed Bey bu defa Konya'yı Alâaddin Bey'den alınca Onu zincirle hapsediyor, yanında bulunan kardeşi Davud Bey, Beğşehir Hakimî İsmail Ağa'ya gidip yardım istiyor, sonra gelip Konya önünde Mehmed Bey askeri ile çarpışıyor (s. 94-96) Süleyman Bey öldürüldüğü yerine kardeşi Alâaddin Bey Karaman tahtına çıkıyor (1361), Davud Beyin yanına Moğol emirlerinden Devlet Şah ve Babük Hanı katıp Eratnaoğlu Mehmed Beğ üzerine, Kayseri ve Sivas'a gönderiyor. Davud Bey Kayseri'yi alıyor, Mehmed Bey kaçıyor, kendisi orada kalıyor (s. 100). Konya Eratnalılardan kurtarılıyor, Alâaddin Bey Lârende'de, Davud Bey Konya'da kalıyor, Yakup Bey'e Kayseri veriliyor (s. 102). Davud Bey Lârende yakınında Alâaddin Eratna (II., 1365-1380) ile yapılan harpte görev alıyor (s. 124-125). Germiyanoglu Alişar, Osman (Bey)ı tutup, hazinesini alıp vilayetini zapt ediyor. Alâaddin Bey, Davud Bey'i Germiyanoglu'na gönderip eşyaları geri alıp Osman Bey'e iade ettiriyor ve Davud Bey, Osman Bey'in kızı Mihir Aliye'nin Alâaddin Bey'le evlenmesine aracı oluyor (s. 131-132). Şam'dan Kaytepe taifesinden Abdürreşid (Dulkadroğlu Nasreddin Mehmed'in babası beyliğinin kurucusu Zeyneddin Karaca ölüm-1353, Kayseri'deki Mehmed Bey'in Medresesi kitabesinde bu isim yazılı, Edhem, (s. 147). Kayseri'yi ve Sivas'ı zapt ediyor. Kayseri'de bulunan Davud Bey kaçıp Lârende'ye geliyor. Şamilerin (Memlûklular'ın desteğindeki Dulkadirîliler'in) Kayseri'yi zapt ettiğini sultana (Alâaddin Beye

bildiriyor (s. 144). Sultan Germiyan seferinde tedbir olarak Davud Bey'i Kayseri yolunu tutmaya gönderiyor (s. 145). Kayseri'yi Şamiler iki yıl tutuyorlar ve Kayserililer Karamanoğlu'ndan yardım istiyorlar; Abdürreşid ölüyor, yerine Ali Kaytebe (Halil Bey? 1354-1386 veya başka bir Memlûklular komutanı) kumandan oluyor (s. 147). Melik Nasır (Dulkadirli Nasreddin Mehmed Bey beylik devri 1389-1442) Karamanlılar üzerine yürüyünce Halep yakınında büyük cenk oluyor, Davud Kayseri'ye tayin ediliyor (s. 150). (II.) Alâaddin Eratna ikinci hükümdarlık teşebbüsünde Davud Bey Kayseri'ye hakim (s. 155). Osmanlı Murad Bey (I. Murad) ve Timurtaş'la savaşta Davud Bey ve Kayseri Beyi Evran Bey bulunuyor. Murat Bey yeniliyor (s. 159) Murat Bey Alâaddin Bey'i mağlub edip Konya'da muhasara ediyor, Davud Bey yardıma geliyor, Osmanlı yenilip ganimet elde ediliyor. Davud Bey Konya'da kalıyor (s. 161). Davud Bey Sivas'ta (Kaysen'de?) oturuyor. O'na Maraş Beyleri olan Dukadıroğullarından kız isteniyor. Yolda haremiler gelin heyetini vurup kızı ve ağırlıklarını alıyorlar. Bunun üzerine Ahsus'a (Afşin) Davud Bey yetişiyor fakat esir oluyor. Yeğenleri Alâaddin Bey'in oğulları Pir Ahmed ve Mehmed Beyler eşkiya ile cenk ediyorlar, Pir Ahmed ölüyor fakat Karamanlılar üstün geliyorlar, gidip Davud Bey'i hapisten çıkarıyorlar (s. 171). Sultan (Alaaddin Ali Bey) emmisi oğlu Hoca Paşa'ya Kayseri'yi veriyor. Davud Bey Sivas'ta oturuyor. Bu arada (II.) Alaaddin Eratna ölüyor (1380), Esen ve Kadı (Kadı Burhaneddin Ahmet) isimli iki oğlu kalıyor (s. 174). Karamanlılar Sivas askeri ile Davud Bey de dahil olmak üzere Kadı ile mücadele ediyorlar, Hasan Dağı çevresinde Karamanlılar yeniliyorlar (Kadı Burhaneddin'le Alaaddin Bey arasındaki bu mücadele 1396 yılında oluyor). Kayseri'de Hoca Paşa ve Davud Bey muhasara ediliyor, İbrahim Bey gelip bunları kurtarıyor (s. 176). Kadı ile mücadele ediliyor, Davud Bey yine Sivas'ta bulunuyor. Alaaddin Bey ölüyor (1398) (s. 179). Timur geldiğinde Sivas'taki Davud Bey Karamanlılara Timur'un gücü hakkında bilgi veriyor (s. 182). Mehmed Bey (II), Timur'dan sonra emmisi Davud Bey'e (Şeyh Çelebi olacak) Kayseri'yi veriyor (s. 185). İbrahim Ham emmisi Davud Bey'i (Şeyh Çelebi veya Musa Bey) Kayseri askeri ile Akşehir'e Osmanlılar'a karşı İshak Bey'e yardıma gönderiyor, mağlup oluyorlar. Emmisi Yakup Bey'i Kayseri'ye gönderiyor, Emmisi Mir Musa'ya Kayseri'yi veriyor (s. 191), sonra Gedik Ahmed Paşa gelip Kayseri'yi alıyor (1465).

Bütün bu karışık malumat Şeyh Çelebi'nin babası Davud Bey'in Kayseri ile yakın ilgisi bulunduğunu göstermektedir. Şikari'nin ifadelerinde, Eratnalılar ve Kadı Burhaneddin zamanında Davud Bey'in Kayseri veya Sivas hakimi olması, Eratnalılar'ın bu iki mühim merkezleri olan başşehirlerinin

ellerinde olmamasının düşünülmesinin imkansızlığı sebebi ile tamamen yanlış bilgiden ibaret olduğu neticesine varılabilir. Zaten bu hadiseyi teyit edecek başkaca kaynak da bulunmamaktadır. Ancak Kayseri üzerine yapılan Karamanlı seferlerinde Davud Bey görev almış, kısa süreli Karaman işgalinde Kayseri'de kalmıştır denilebilir.

1500 ve 1584 tarihli Kayseri vakıf tahrirlerine göre Kayseri'de Hacı Davud veya Hacı Emir Davud zaviyesi vakıfları bulunmaktadır⁴⁹. 1584 tarihli vakıf kaydında vakfiyesinin (kitab-ı vakıf) tarihi 967 gibi verilmişse de, Arapça yediyüz olan seb'a min nin tis'a mie, dokuzyüz gibi okunmasından bir yanlışlığın ortaya çıktığı kanaatındayız. Zira yayınlanan vakıf kayıtları Hicri 906 (M. 1500) ve H. 992 (M. 1584) tarihli tahrirler olduğundan vakfiyenin daha sonra mümkün değildir. Doğrusu 767 olacaktır. Yayında yin 4'le başlayan vakfiyenin gününü gösteren tarihte ay eksik kaydedilmiştir. H. 767 (M. 1365/66) tarihi konumuz olan Davud Bey'in zamanına uymaktadır ve bu tarih Eratnaoğlu Mehmet Beyin ölüm, II. Alâaddin Ali Bey'in de tahta çıkış senesidir. Mehmed Beyin ümerası tarafından öldürülmesi üzerine ortaya çıkan karışıklıklar arasında tahta çıkan oğlu Ali Bey, safahata düşkün bir kimse idi. Bu karışıklıklardan istifade eden Karamanoğlu Alaaddin Bey 768 (1366-67) yılında Eratnalılar'ın elinde bulunan Konya'yı geri aldığı gibi, Aksaray ve Niğde'yi de ele geçirmiş, 797 (1375/76) yılında da eğlenmekte olan Ali Bey'i basarak Kayseri'ye girmiş, Ali Bey Sivas'a kaçmış, daha sonra şehri Karamanlılar'dan Kadı Burhaneddin geri almıştır⁵⁰. Eğer vakıf sahibi Emir Hacı Davud Bey konumuz olan Karamanoğlu Davud Bey ise bu hadiseler esnasında Kayseri'ye hakim olmuş ve bu vakfı yapmıştır denilebilir. Vakıf kayıtlarında Davud Bey'in babasının ismi Sâdeddin olarak geçmektedir. Başka belgelerde Karamanoğlu Halil Bey'in birinci ismine rast gelinememiştir. Eğer aynı şahıssa Sadeddin onun ilk ismi olmaktadır. Kayseri'de vakfedilen Hacı Emir Davud zaviyesi yine vakıf kayıtlarına göre Gülük Cami civarında idi ve buraya Hacılar Köyü'nün (şimdi ilçe merkezi), Alagöz Köyü'nün, Kuyucak Köyü'nün, Meşhedini Köyü'ne (Erkilet yolunda) tâbi bir hissenin, şehrin Deliklitaş Mahallesi'nde bir emlakın gelirleri vakfedilmiştir. Defterde bu vakıftan hemen sonraki sıraya da Şeyh Çelebi'nin vakıfları kaydedilmiştir.

Şeyh Çelebi'nin Kayseri'deki vakıflarına gelince; yukarıda geçen Emir Musa'nın oğlu Ahmed Çelebi'nin mezar taşında hayır ve hasenat sahibi olduğu belirtilen Şeyh Çelebi'nin vakıf kayıtlarında Çardak Cami ismi ile maruf Şeyh Çelebi cami olarak bilinen⁵¹ mescidine yapmış olduğu geniş vakıflar yine 1500 ve 1584 tarihli vakıf tahrirlerinde ve 1500 tarihli tapu tahrir ve 1520 tarihli icmal def-

terinde kayıtlıdır⁵². Bu kayıtlara göre Şeyh Davud Çelebi'nin oğlu Şeyh Çelebi, Mescidini Ağırnas Köyü mâlikanesinin yarısı, Endernik'in (Endürlük Köyü, şimdi Talas'a bağlı bir mahalle) zemini, Dadasın Köyü mâlikanesi, şehir meydanında bir arazi, yine meydanda diğer bir arazi, Sırtsaray⁵³, Oymaağaç, Kilisecik ve Kızılın Mezraaları, yine Sırtsaray'a tâbi Gülsegin Mezraası, mescid yanında bir yer yine mescid kurbunda dükkan gelirleri vakfedil-

49. Demircan, s. 21,44; İnbaşı, s. 64.
50. Doç. Dr. Kemal Göde, **Eratnalılar**, Ankara 1994, s. 104-106.
51. Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivinde bulunan eski berat, kayıt ve vakfiyelerin kayıtlı bulunduğu defterin birinci sayfasında kayıtlı 1 numaralı berat sureti şöyledir: Şeyh Çelebi nam-ı diğer Çardak Mescid-i şerifi imamı bulunan, Kayseri'nin Huand Gavremzâde Mahallesi (mescid de bu mahallede idi) ahâlisinden Mütteyyed-zâde Mehmed Emin Efendi mahdumu Rıza Efendi'nin yedinde bulunan berât-ı âlişanın sureti Numara 1 Evkâf-ı mülhakadan Kayseriye'de vâki Çardak Mescid-i Şerifine Şeyh Çelebi Vakfından olmak üzere ba-vazife-i muayyene imamet cihetinin tevcihine dair vârid olan inha üzerine Kuyud-ı lâzimesi bilâ tarih muamele-i kalemiyesi ledü'-atiyye ol babda canibi mahkeme-i nefese-i evkaftan alınan ilam mucibince ciheti mezkure mutasarrıfı Es-Seyyid Mehmed Emin bin Es-Seyyid Mehmed'in fevziyle mahlulünden ve oğulları Mehmed, Sadeddin ve İbrahim'in, kaza yedinden diğer oğlu Ebu Bekir dahi ehlini ziyade olan oğlu rafi-i tevki-i refiü'ş-şân-ı hâkâni zid-i selâhiyye ber mücib-i nizam bin-nefs-i bilâ kusur eday-ı hizmet itmek ve terk ü tekasülü vukuu bulmamak şartıyla bit-tevcih yedine berat-ı âlişanın ita olunmak bâbında Evkâf-ı hümayunun Nezaret tarafından bit-telhis ifade kılınmakla mucibince tevcih olunmak ferman olmağın bin üçyüz üç senesi Zilkadeü'ş-şerifinin üçüncü günü tarihi ve işbu beratı şerifi alanını virdim ve buyurdum ki mumameyh sâlifü'l-beyan imamet cihetine vazife-i muayyenesiyle şart-ı mezkur üzere mutasarrıf ola, tahriren, fi yövmi's-sâbi min şehri-Muharremü'l-haram sene erbaa ve selasemie ve elf (H. 7 Muharrem 1304, M. 6 Ekim 1886). Yine Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivine ait 2315 numaralı Kayseri fihrist defterinin 52. sırasında kayıtlı 224 esas ve 1434 sıra numaralı yeni şahsiyet kaydında "Çardak Mescid-i Şerifine Şeyh (bu isim yanlış yazılmış) Çelebi Vakfı" yazılıdır. Aynı defterin 341. sırasında bulunan "Çardak, nam-ı diğer Hacı Ali Camii Vakfı" kaydından aynı caminin başka isimle de anıldığı veya kayıtlarda bir karışıklık olduğu anlaşılmaktadır. Bunun gibi 951 tarihli Üstad Abdî Vakfiyesi'nde geçen (vakfiyenin tercümesi Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivinde) Şeyh Tennuri (Şih) Camii'nin Çardak Camii olduğu hakkındaki ibare de yanlıştır. Çünkü eskiden ve zamanımızda halk bu camiye hiçbir zaman Çardak Mescidi dememiştir. Bilen yaşlıların tamamı Çardak Mescidi diye konumuz olan Şeyh Çelebi Mescidini göstermektedirler.
52. Demircan, s. 23,24; İnbaşı, s. 54. İnbaşı Şeyh Çelebi Camii'nin, Şeyh İbrahim Tennuri (Şih) Camii olduğunu belirtmiştir.
53. Demircan'ın yanlışlıkla Sarbsaray olarak okuduğu Sırtsaray, vakıf kayıtlarında da belirtildiği gibi Erkilet'in kuzeyinde, şimdi terk edilmiş bir yerleşim alanında idi. Eratnaoğlu Cafer Bey'in Karakaya köyündeki Seyid Halil Zaviyesi vakfiyesinde bu yer naahiye olarak geçmektedir, Göde, **Eratnalılar**, s. 172. Göde, burasının Erkilet olabileceğini düşünmüştür. Terkedilmiş bu yeri Erkiletliler bu günde gösterebilmektedirler.

miştir. 1500 tarihli vakıf kaydında vakıf gelirleri beşe bölünüp müteveli hissesinden sonra tekrar dokuza bölünüp iki sehim imama, bir sehim müezine verilmesi ve altı sehimin de üç hafızın bölüşmesi şart kılınmıştır. 1584 tarihli kayıta ise vakfiyenin birler ve onlar hanesi okunamayan tarihinin yüzler hanesinin 800 olduğu belirtilmiştir.

Yine Şeyh Çelebi'nin Niğde'de Şeyh Muhlis evladına yapmış olduğu bir vakfı da H. 881, M. 1476 tarihli Karaman Eyaleti vakıfları tahririnde kaydedilmiştir⁵⁴. Bu kayıta Davud Çelebi oğlu Şeyh Çelebi Vakfı olarak geçen vakfın akarı olarak Niğde'ye tâbi Mesancu Köyü ile Develi ve Melen-dize bağlı bir kısım mezraalar yazılmıştır. Tabii ki Şeyh Çelebi'nin yaşadığı devirde Niğde ve çevresi de Karamanoğullarına ait idi.

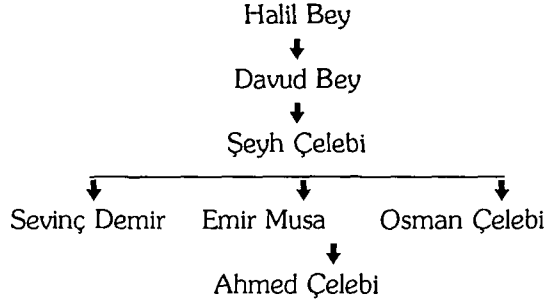
Şeyh Çelebi'nin yıkılmış olan Kayseri'deki mescidinin yerine gelince; tesbitimize göre bu bina şehir merkezinde, Hunat Camii'nin kuzey-doğusunda, şimdiki Dedeman Ortaokulunun kuzey bahçe kapısının tam karşısında, asfalt yolun bloklara yakın kısmındaymış. Buradaki imar uygulamaları esnasında 1958 yılında bu mescid de yıkılmış ve yeri yeni yapılan binaların güneyindeki yola dahil edilmiştir. O zamanki Halacaoğlu Mahallesi'nin Kapaklıoğlu (Eski Hunat-Gavremoğlu) Mahallesi sınırında Özdoğan Sokak'ta olan mescit, binayı bilen yaşlıların ifadesine göre çamur harçlı moloz taşlı duvarlı, ahşap mertek örtülü, toprak damlı ortada iki ahşap dikme direği bulunan yine basit ahşap minber ve mihraplı, Kayseri'de yaygın mahalle mescidlerinde bulunan dört ayaklı kule minareli bir yapıdan ibaretti. Güney bitişiğinde fırını (vakfiyede dükkan olarak geçmekte) iki yanından geçen dar sokaklar bulunmaktaydı. Eski kayıtlarda da belirtildiği gibi Çardak ismi ile anılan bu mescit, herhalde o kadar vakfı olan ve bir valinin yaptırdığı ilk yapı şeklini taşııyordu. Depremlerle veya başka bir sebeple yıkılan eski yapının yerine bu basit yapı yaptırılmış idi. Belediye burasını yıkmasına karşılık Sahabiye Mahallesi'nden bir mescit yeri vermiş ve oraya yeni bir camii, Sahabiye-Çardak Camii yapılmıştır. Dulkadiroğlu Alaüddevle Bozkurt Beyin oğlu Şahruh Bey Kayseri'ye tâbi Barsama (şimdiki Çavuşağa) Köyü malikânesi gelirinin yarısını Kayseri'de Şeyh Çelebi Camii'nde kendisi için Kur'an okuyanlara tahsis etmiştir⁵⁵.

Şeyh Çelebi'nin Kaledeki Kitabesinde ismi geçen oğlu Sevinç Temir'in yine Kayseri'de vakfı bulunmaktadır. 1500'lü tahrirde "Sevinç Temür Oğulları Türbehanı Vakfı", 1584 tarihli tahrirde de "Sevinç Temir Türbesi Vakfı" olarak geçen bu vakfın Fatih döneminde 881 yılında yapılıp kaybolmuş ve "Defter-i Köhne" olarak bilinen defterde bir dükkanı var diye kaydedilirken, 1500 yılında üç dükkan olduğu belirtilmiştir. Yine 1500 tarihli tahrirde Türbehanlık ve Türbedarlık vakfının Melik

Mehmed Gazi Türbesinde olduğu kaydedilmiş, dolayısıyla mezarların da orada olabileceği anlaşılmıştır. Melik Mehmet (Muhammed) Gazi Danişmendlilerin üçüncü hükümdarı olup 1134-1143 yılları arasında hükümdarlık yapmış ve Kayseri'yi kendisine başkent yaparak, burada şehrin ilk büyük mabedi olan Cami-i Kebir, Ulu Cami, eski ismi Sultan Camii olan camii ve şimdi yıkılmış olan bitişiğindeki medresesini yapıp vakfetmiştir⁵⁷. Türbesi camiin kiblesinde bulunmakta ve sonradan onarılmış haldedir. Bugün orada ve Melik Mehmed Gazi'ye ait ve ne de Karamanoğulları'na ait herhangi bir kitabeli mezartaşı bulunmaktadır⁵⁸.

Sevinç Temir'in defterde bulunan bu kaydının bir önceki sırasında Melik Mehmed Gazi Türbesi Vakfı kaydı bulunmakta ve burasının Medrese içerisinde olduğu belirtilmektedir⁵⁹. Melik Mehmed Gazi'nin yine medrese ve Camii (Cami-i Sultan) için yapmış olduğu geniş vakıflar tahrir defterinde kayıtlıdır⁶⁰.

Kayseri'deki Karamanoğlu ailesi'nin şeceresini şu şekilde gösterebiliriz;

54. Prof. Dr. Ferudun Nâfız Uzluk, **Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi**, Ank. 1958 s. 52.

55. Prof. Dr. Faruk Sümer, Bozok Tarihine, Dair Araştırmalar, **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı**, A.Ü.D.T.C. Fakültesi 1974, s. 339.

56. Demircan, s. 25,26; İnbâşi, s. 67.

57. Turan, a.c. s. 174.

58. Karamanoğullarına ait mezarların Kayseri'nin Yanıkoğlu Mahallesi'nde, Yanıkoğlu Camii civarında olması ihtimali de bulunmaktadır. Yirmi yıl kadar önce, camiin kuzeyinde yeni yapılan binaların temel hafriyatında lahit tarzında mermer bir çocuk mezartaşı çıkarılmış, Karaman ve Kayseri'nin isimlerinin yazılı olduğu bu taş müzeye nakledileceği sırada işçiler tarafından kaybedilmiş ve olay dava konusu olmuştu. Bu çevrede XIV. yüzyıla ait Emir Şahap, Babük Bey ve Suyu Kanmış (Suyurgatmış) Hatun Türbele-ri ile şimdi yok olmuş Hoca Vatan zaviyesi bulunmaktadır.

59. Demircan s. 25.

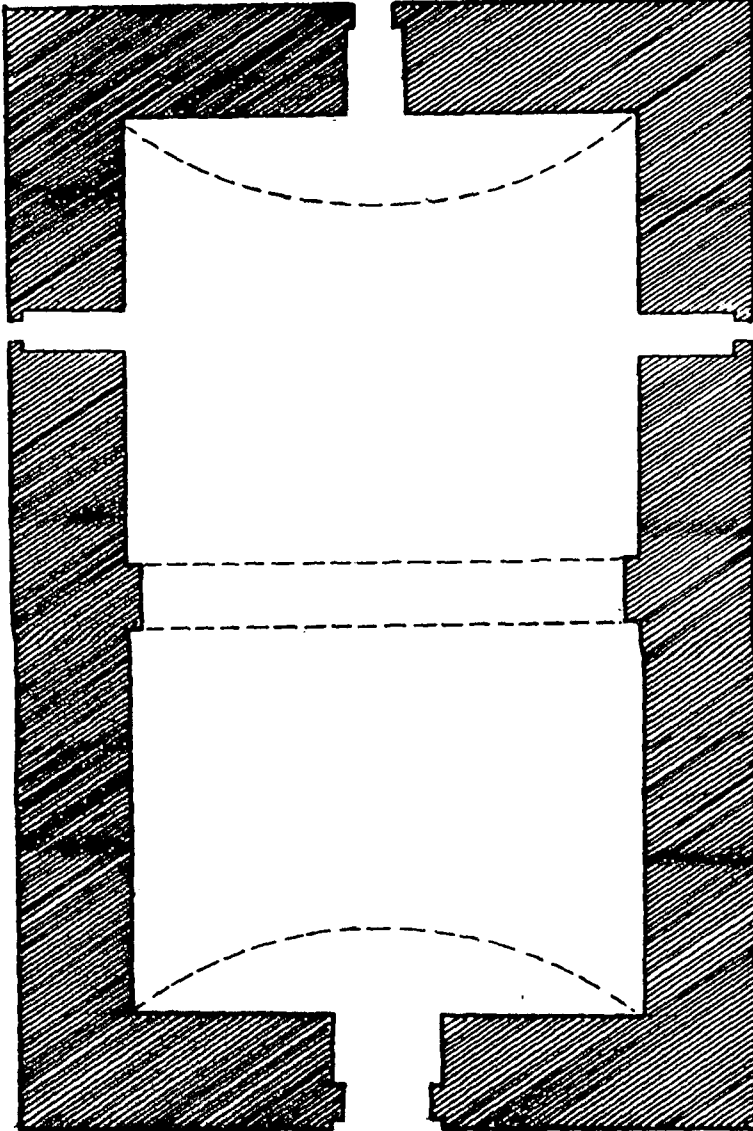
60. Demircan s. 9,10,32,33.

Not: Vakıflar Dergisi'nin XXVI. sayısında çıkan "Kayseri'de Pervane Medresesi" başlıklı makalemizin sonunda, yine Kayseri'de bulunan Pervane Bey Mescidi'nin Vakıf kayıtlarının yazılması unutulmuştur. Bu kayıtlar için Yasemin Demircan'ın yukarıda bahsi geçen eserinin 47. sayfasına bakılabilir.

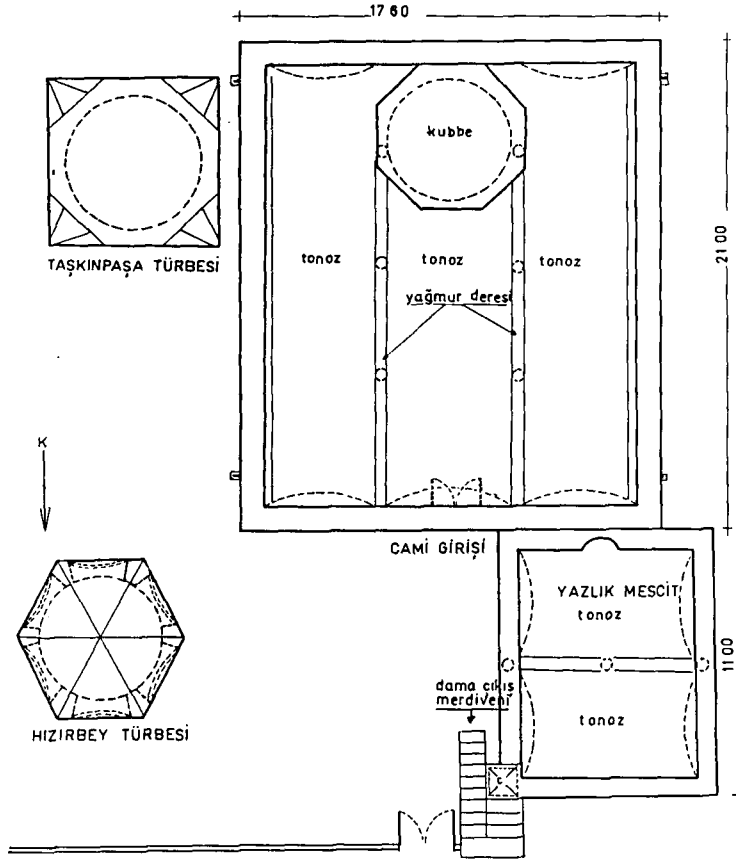
بیک ایچیزیک سنن ماریش ایسه اعیان اوقاف دایم موقوفه یاریم اولدو ایله اولدو قافا و قفایه له قیسه اولدو
 شیخ حله نام دیک جاردنه سیدین امان اولدو شیخ له قفایه قورقنده
 اولدی اهلینده محیه ذره لخدایه اوقاف قدری رعایا قفایه یازدی
 ربه عالت نیک جوردن

توقاف موقوفه شیخ ده دوق جاردنه سید سیدینه شیخ حله و قفایه ایله اولدو باقی موقوفه ایسه امان قفایه قورقنده قیسه اولدو
 وارد اولدو ایضا اولدو شیخ قورد لایم بلای قفایه معاقد اولدو اولدی اولدی ایله قفایه ایله اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو
 جرتا کلنده قفایه سید حله سید حله سید حله سید حله سید حله سید حله سید حله سید حله سید حله سید حله سید حله سید حله
 دوق اهلان زیاده اولدو اولدی ایضا شیخ قفایه شیخ قفایه شیخ قفایه شیخ قفایه شیخ قفایه شیخ قفایه شیخ قفایه شیخ قفایه
 قفایه ایله اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو
 اقداره قفایه قفایه قفایه قفایه قفایه قفایه قفایه قفایه قفایه قفایه قفایه قفایه قفایه قفایه قفایه قفایه قفایه
 عالیشان دیر دوق جوردن اولدو ایضا اولدو ایضا اولدو ایضا اولدو ایضا اولدو ایضا اولدو ایضا اولدو ایضا اولدو ایضا
 سید حله ایله اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو

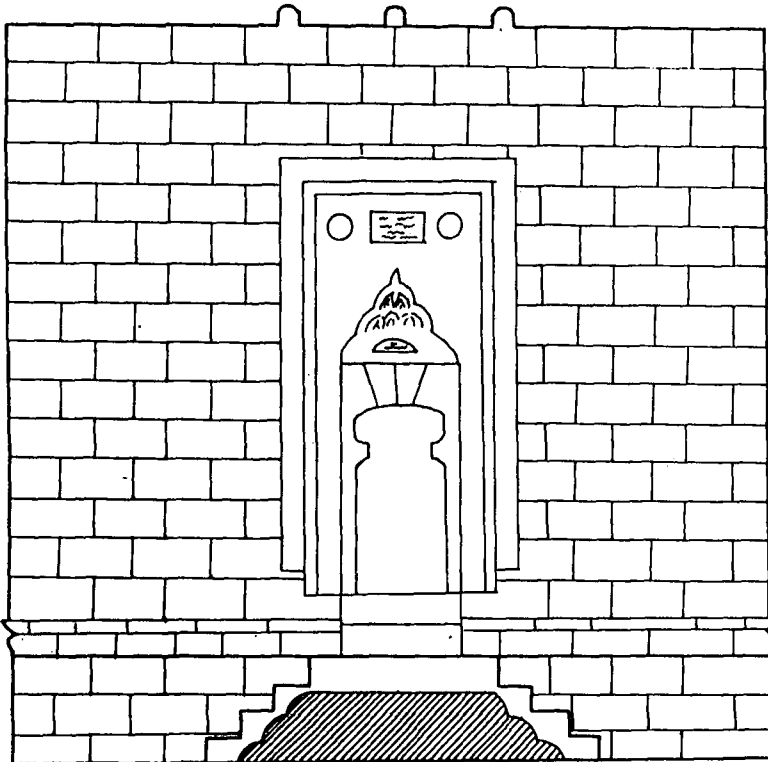
Şeyh Çelebi - Çardak Mescidine imam tayinine dair 1886 tarihli berat sureti

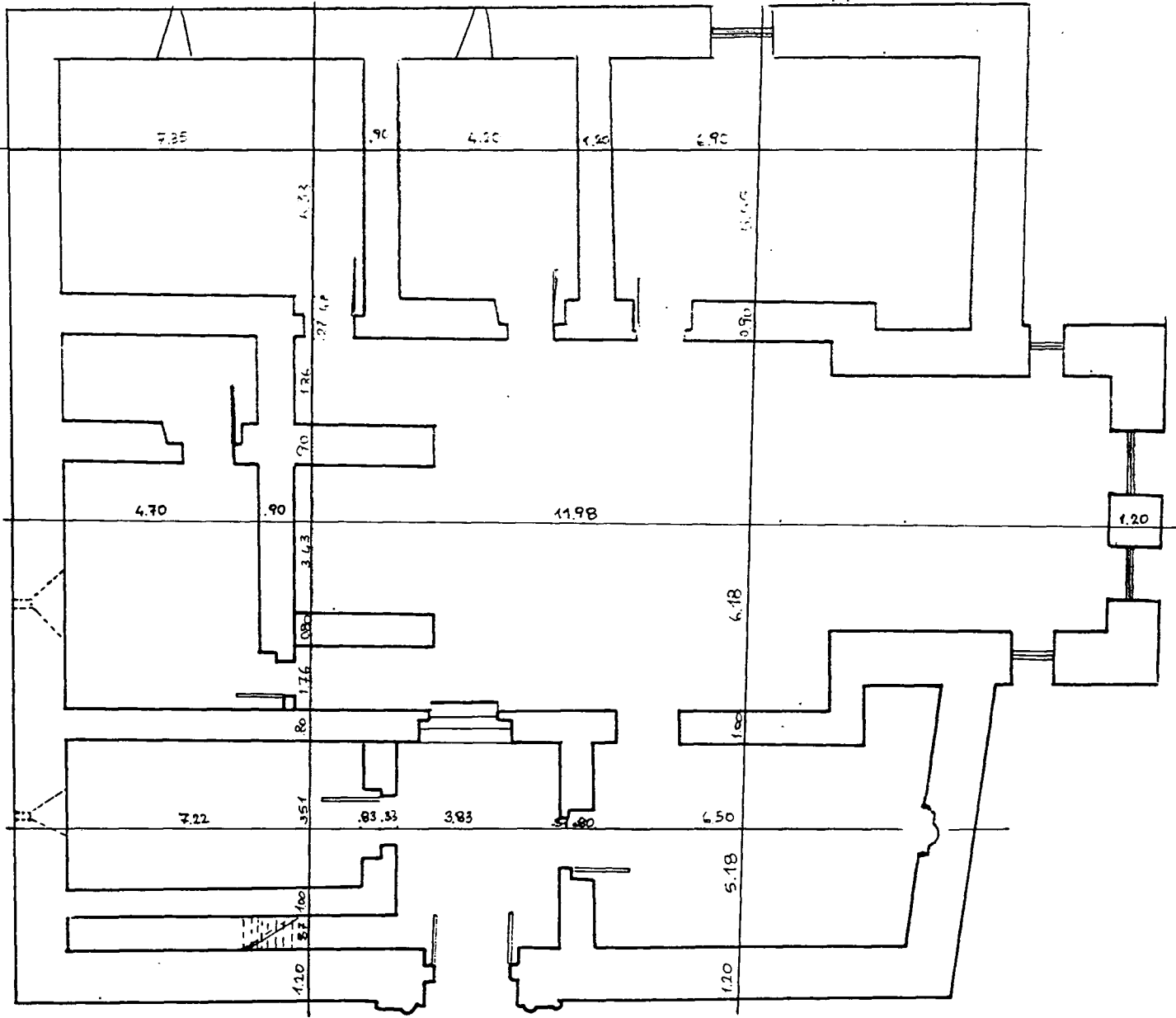
EMİR ŞAHAP TÜRBE PLANI ÖLÇEK 1/75

NEVŞEHİR ÜRGÜP TAŞKINPAŞA CAMİ PLANI
ÖLÇEK 1/150-

EMİR ŞAHAP TÜRBESİ ÖLÇEK 1/50
ÖN CEPHE GÖRÜNÜŞÜ

TAŞKINPAŞA MEDRESESİ VAZİYET PLANI

ölçek 1/75

Res. 1: Bünyan Ulu Camii

Res. 2: Bünyan Ulu Camii, kitabe

Res. 3: Kayseri Köşk Medrese

Res. 4: Kayseri Köşk Medrese Türbesi

Res. 5: Köşk Medrese Türbesi sütunçesi üzerinde mimar kitabesi

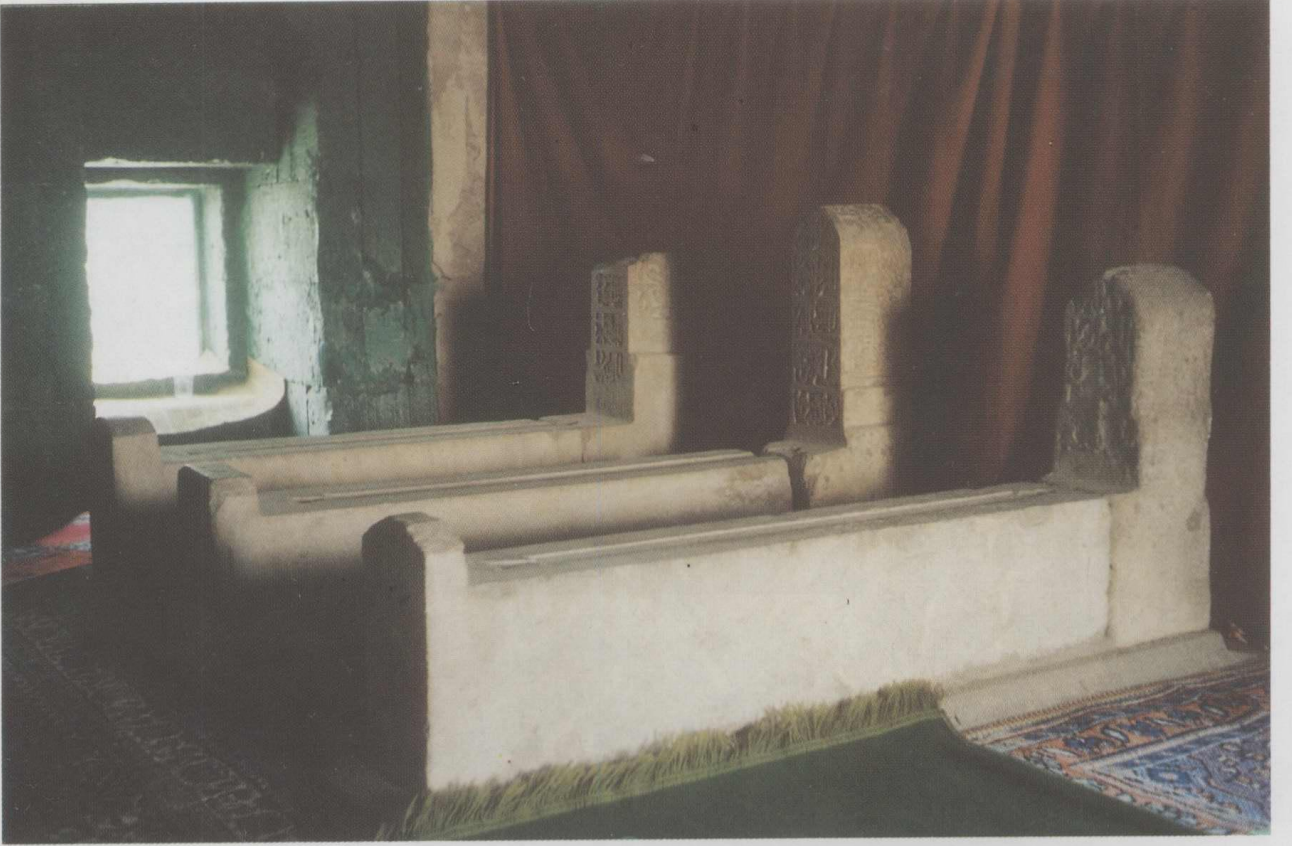
Res. 6: Kayseri Emir Şahap Türbesi

Res. 7: Emir Şahap Türbesi

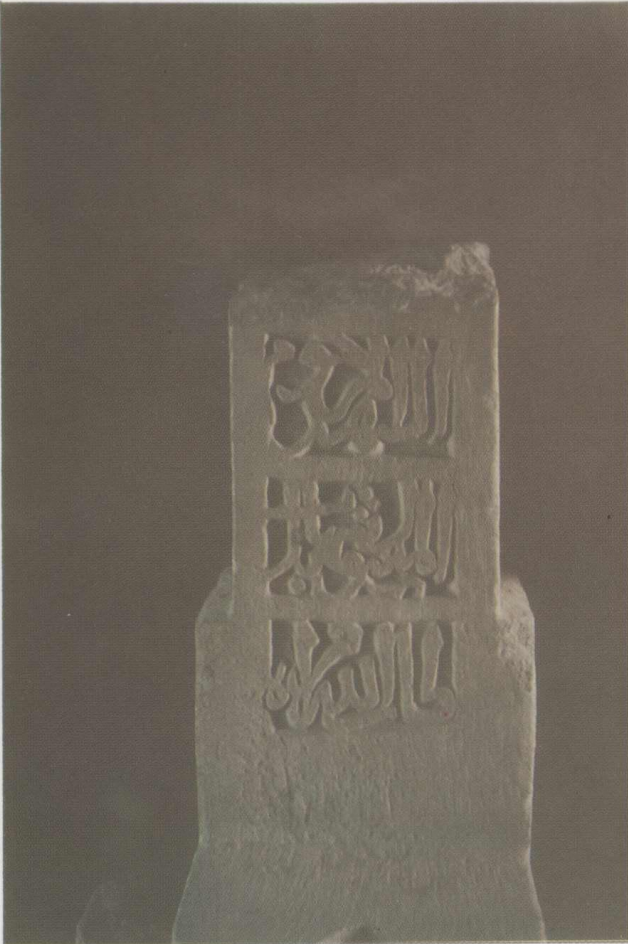

Res. 8: Emir Şahap Türbesi, bina ve mimar kitabesi

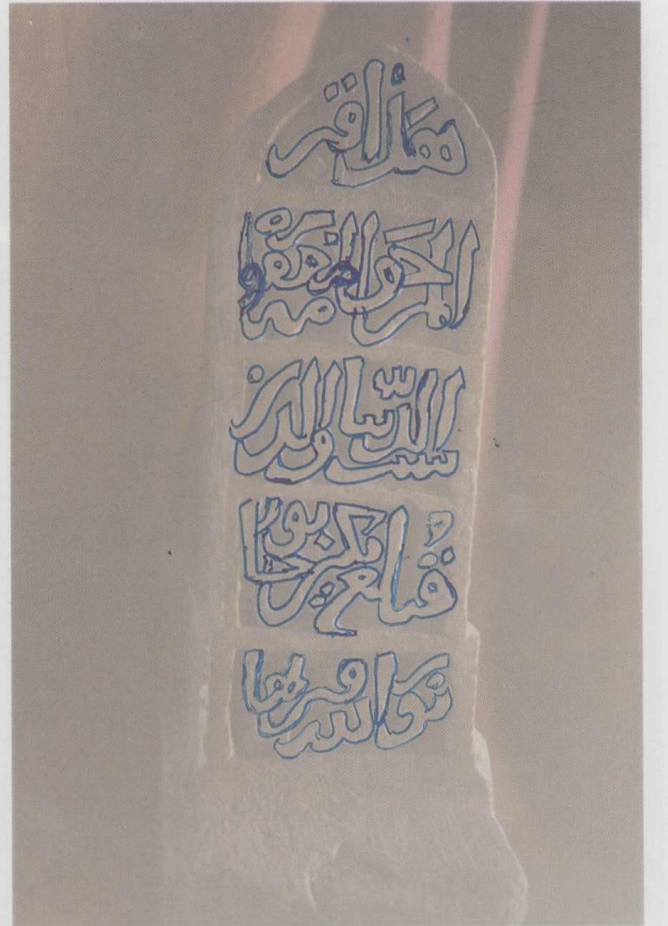

Res. 9: Emir Şahap Türbesi mezar taşları, Başta Emir Şahab'ın, ortada Kutluğ Tekin Hatun'un mezar taşı

k Bizim Repro 231 26 72

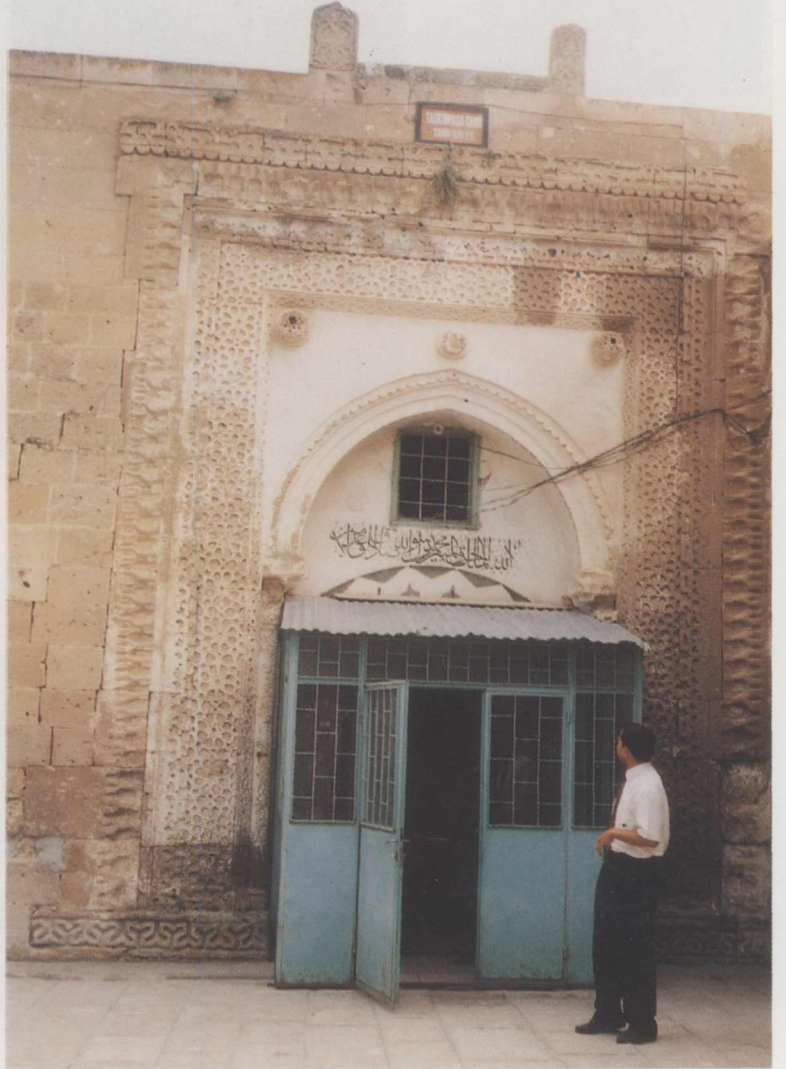
Res. 10: Emir Şahab'ın mezar taşı

Res. 11: Emir Şahap Türbesi'nde Kutlu Tigin Hatun'un mezar taşı

Res. 12: Ürgüp Taşkınpaşa Köyünde Taşkın Paşa yapıları

Res. 13: Taşkın Paşa Camii portali

Res. 14: Taşkın Paşa yazlık mescidi

Res. 15: Taşkın Paşa Camii damı, ezanlığı ve Hızır Bey Türbesi

Res. 16: Taşkın Paşa Camii kubbesi ve türbesinin külâhi

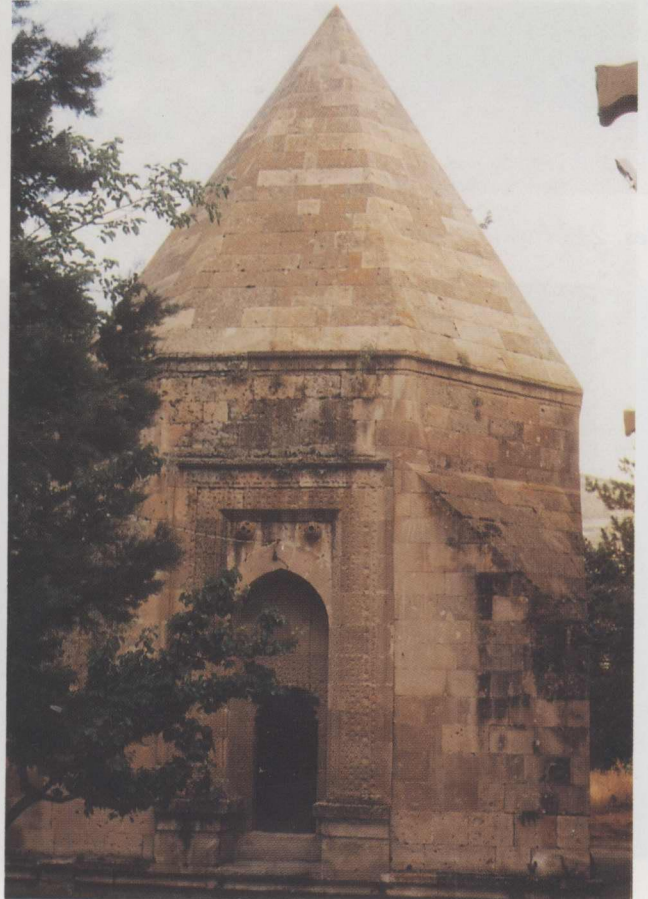
Res. 17: Taşkın Paşa Camii'nde arşın figürlü çörtten

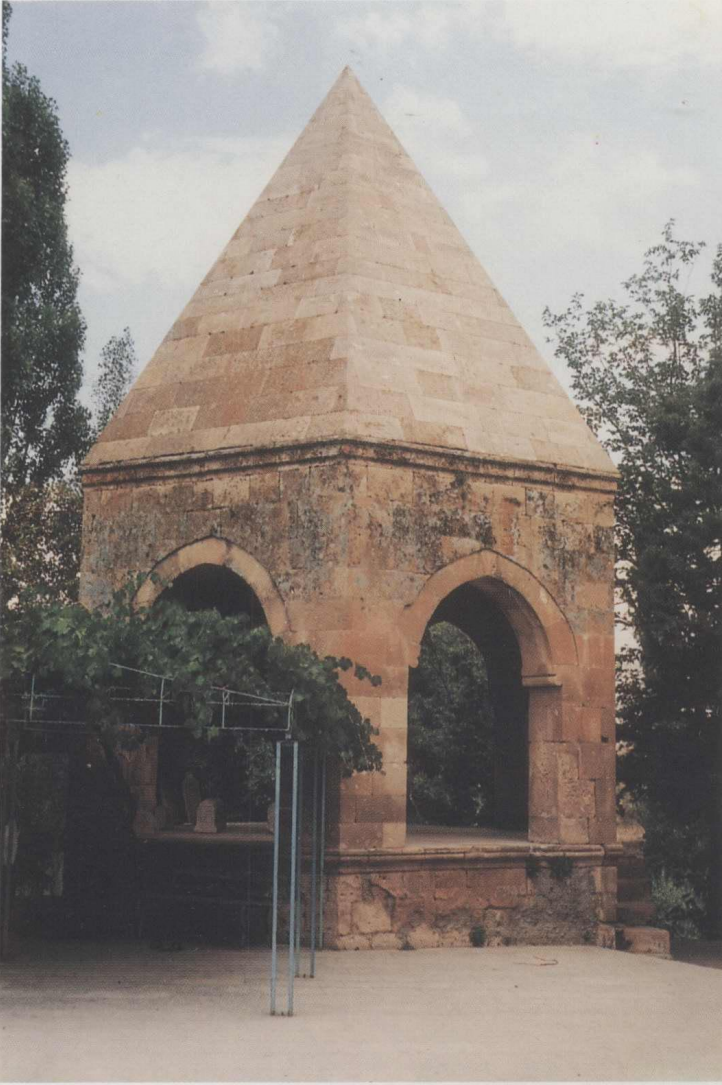
Res. 18: Taşkın Paşa Camii'nde koç başlı çörttenler

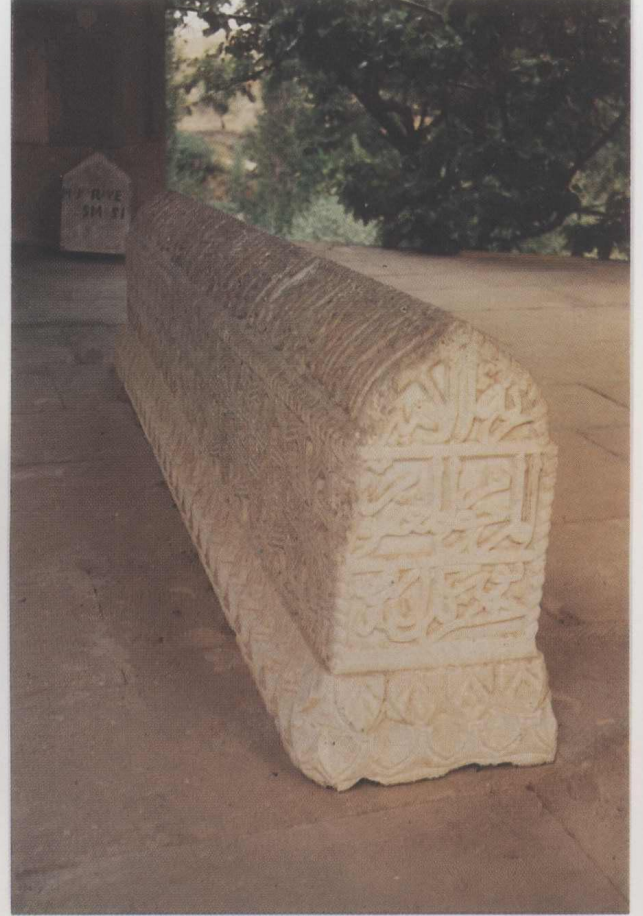
Res. 20: Taşkın Paşa Türbesi portali

Res. 19: Taşkın Paşa Türbesi

Res. 21: Taşkınpaşa'da Hızır Bey Türbesi

Res. 22: Hızır Bey'in mezar taşı

Res. 23: Hızır Bey Türbesi'nde mezar taşları

Res. 24: Taşkın Paşa Medresesi, onarımdan sonra

Res. 25: Taşkın Paşa Medresesi portali onarımdan önce

Res. 26: Taşkın Paşa Medresesi mescidi mihrabı onarımdan önce

Res. 27: Taşkınpaşa'da
Kesik Baş Türbesi

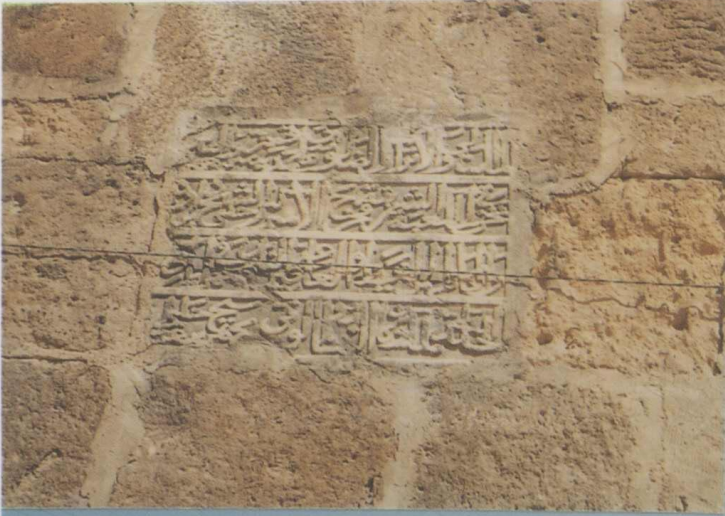
Res. 28: Taşkınpaşa Köyü'nde
musalla - namazgah

Res. 29: Kayseri İç Kalesi, doğudan görünüş

Res. 30: Kayseri İç Kalesi, güneyden görünüş

Res. 31: Kayseri Kalesinde Şeyh Çelebi Kitabesi

Res. 32: Şeyh Çelebi (Çardak) Mescidi'nin yeri (çizgiyle işaretlenmiş)

Res. 33: Kayseri'de Camii kebir kubbesi ve önünde caminin bânisi Melik Mehmed Gazi Türbesi

KAYSERİ - BÜYÜK BÜRÜNGÜZ KÖYÜ'NDEKİ TÜRK ANITLARI

Dr. Mustafa DENKTAŞ

Takriben Kayseri'ye 30 km. uzaklıkta bulunan Büyük Bürüngüz Köyü Osmanlı Dönemi'nde Ulu Bürüngüz ismi ile anılmakta idi. Halen 250 hanenin bulunduğu köyde Osmanlı döneminde; 1520 yılında 90 hane, 1522 yılında 92 hanenin yaşadığını kaynaklardan öğrenmekteyiz.¹ Büyük Bürüngüz, sokakları ve anıtları ile tipik bir Osmanlı köyüdür. Bu köydeki anıtları araştırmamızın en önemli sebebi, burada bulunan bütün abidelerin tipik özelliklerini hala üzerinde taşıyor olması ve konu üzerinde daha önce detaylı hiçbir çalışmanın yapılmamasıdır.² Halen köyde iki küçük mescit, türbeli ve zaviyeli bir cami ile üç adet çeşme bulunmaktadır.³ Köyde bulunan Osmanlı evlerinin en güzel örneklerinden birisi Hocamız Günsel Renda tarafından yayınlanmıştır.⁴ Biz bu araştırmada Büyük Bürüngüz'deki cami ve çeşmeleri inceleyeceğiz.

1- ALAÜDDEVLE CAMİİ

Büyük Bürüngüz Köyü, Mırık Mahallesi'nde bulunan cami Sultan Alaaddin ve Alaüddeve isimleri ile anılmaktadır.⁵ Caminin kesin olarak inşa tarihi bilinmemektedir (Plân 1- Res. 1). Cami taç kapı kavsarasının hemen üzerinde bulunan ve muhtemelen inşa kitabesi olduğunu düşündüğümüz kitabe çok tahrip olduğundan okunamamıştır. Taç kapının hemen batısında bulunan üç satırlık ikinci kitabenin de ilk satırı okunamamış, fakat ikinci ve üçüncü satırları okunabilmektedir (Res. 2).

.....-

- بو مسجد احيا ايتدي غفر الله تعالى
- الفقير سيد محمود سنه ٩٩٩

- Okunuşu: 1.
2. "Bu mescidi ihya etti gaffarallahü Teala"
3. "el-fakir Seyyid Mahmud sene 999."

Kitabenin okunan kısımlarından anlaşıldığına göre caminin H. 999 /M. 1590 yılında Mahmut isimli bir şahıs tarafından onartıldığı anlaşılmaktadır.⁶ Ayrıca taçkapının yan sövelerinde bir kaç yerde H.1198 /M.1784 tarihinin kazınmış olması yapının o tarihte bir onarıma tâbi tutulduğu izlenimini güçlendirmektedir. 1974 yılında üst örtüsü

1. Mehmet İnbaşı, **XVI. Yüzyılın Başlarında Kayseri Şehri**, Kayseri, 1992, s.86.
2. Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Kitabelerinden XV ve XVI. Yüzyılda Yapıldığı Anlaşılan İlk Osmanlı Yapıları", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 13, Ankara, 1981, s. 541, 542, 562; Şaban Hacıpaşaoğlu, **Her Yönüyle Bünyan**, Ankara, 1993, s. 23.
3. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan 246 nolu defterin 163. sayfasında kayıtlı Kayseri Livasına ait mahkeme-i şer'iyeye kayıtlarında geçen H. 1337/M. 1921 tarihli belgeye göre, Büyük Bürüngüz Köyü'nde bulunan cami ve çeşmeler ile çeşmelerin sularının toplandığı havuzun ve yolların tamamının tamiri ve bakımı için bir değirmenin vakfedildiği anlaşılmaktadır.
4. Günsel Renda, "Büyük Bürüngüz'de Eski Bir Ev", **Türkiyemiz**, Sayı: 20, İstanbul, 1976, s. 14-19.
5. "Merhum Sultan Alaeddin, Evkaf'ından olan cami için Bürüngüz, Kumarlı ve Tevabii köylerinin oşır mahsülünden 100 kileden fazla mahsülün de tahsis edildiğini mütevellî Mehmed'in arzuhalinden öğrenilmektedir". Geniş bilgi için bkz., Muhammet Karakaş, **XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri, (1750-1775)**, E.Ü. Sos. Bil. Enst. (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1997, s. 183.
6. Mehmet Çayırdağ, **a.g.m.**, s. 541-542.

tamamen yıkılan cami son olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, 1977 yılında restore ettirilmiştir.

Dikdörtgen bir alan üzerinde oturan cami tek mekândan oluşmakta olup bu mekânın üzeri beşik tonozla örtülüdür. Caminin inşaatında tamamen düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Caminin güney ve batı cepheleri sağırdır. Doğu cephenin güney ucuna dikdörtgen bir pencere açılmıştır. Caminin kuzey cephesinin batı köşesine köşk minare yerleştirilmiştir. Köşk minareye 20 basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Dört adet sütunce tarafından taşınan minarenin köşk kısmı çok sadedir. Yine aynı cephede taçkapı ve iki adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Kuzey cephenin doğusunda bulunan dikdörtgen pencere profilli bir silme kuşağı ile çerçeve içerisine alınmıştır. Bu pencerenin hemen üzerinde yüzeyi palmet ve lüle ile doldurulmuş, şemse motifiyle bezenmiş lento taşı görülmektedir (Res. 3). Kuzey cephenin tam ortasına yerleştirilen taçkapı beden duvarlarından 0.32 m. çıkıntı yapmaktadır (Res. 4). Saçak kısmına kadar yükselen taçkapı sade bir profilli silme kuşakla çerçeve içerisine alınmıştır. Taçkapıyı üç yönde dolaşan bezemesiz çerçeve kuşağı dört kademelidir. Taçkapının nişi köşelerde kompozit başlıklara oturan sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Bu sütuncelerin başlıklarının yüzeyi, birbirleriyle geçmeli örgüler oluşturan saplar üzerine yerleştirilmiş palmetten meydana gelen bitkisel kompozisyonlarla tezyin edilmiştir. Taçkapı nişinin kavsara kısmı dört sıra mukarnasla doldurulmuştur. Kavsaranın hemen altındaki kapı kemeri kilit taşı yüzeyinde sekiz kollu yıldız kompozisyonundan çıkarılmış dairesel madalyon dikkati çekmektedir. Kemer kilit taşı ile diğer iki yan taşın aralarına şemse benzeri siyah taşlar kemeri kenetleyecek şekilde yerleştirilmiştir. Taçkapının taç kısmındaki üç adet taş kabaranın sadece bir tanesi günümüze sağlam olarak ulaşabilmiştir. Bu kabaranın üzeri altı kollu yıldız düzeninde yapılmış olup yıldız kollarının arasına birer adet palmet motifi işlenmiştir. Caminin saçak kısımları bütün cephelerde basit profilli silme kuşaklarıyla hareketlendirilmiştir.

Caminin avlusuna, batı cephedeki köşk minareye çıkılan merdiven basamaklarının hemen altına açılan yuvarlak kemerli kapıdan geçilerek girilir. Avlunun doğusundaki anonim taş sandukanın caminin banisi olduğuna inanılan Dulkadir Beyi Alaüddevle'ye ait olduğu köy halkı tarafından ileri sürülmektedir.

Basık kemerli kapı açıklığından geçilerek girilen harim kısmı 8.60x6.00 m. ölçülerinde olup üzeri doğu-batı istikametinde atılan ve beş adet takviye kemerli beşik tonozla örtülüdür. Harime girilen kapının hemen önünde 1.70x1.50 m. ölçülerinde bir boşluk bulunmaktadır. Harimin zemini bu girişteki alandan 0.35 m. yüksekliğinde doldurulmuştur. Harim doğu cephenin güney köşesine açılan bir, kuzey cepheye açılan iki adet dikdörtgen pencerelerle aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Güney cephenin tam ortasındaki mihrap beden duvarlarında 0.07 m. çıkıntı yapmaktadır. 0.50 m. derinliğindeki mihrap nişinin kavsara kısmı üç sıra mukarnasla doldurulmuştur. Mihrabın iki yanına simetrik olarak birer adet 0.61 m. genişliğinde, 0.40 m. derinliğinde niş yerleştirilmiştir (Res. 5). Caminin doğu ve batı cephelerinde de ikişer adet küçük niş görülmektedir. Vaiz kürsüsü ve minberi yoktur. Harim çok sade tutulmuştur.

Alaüddevle Camii'nin kesin olarak inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak H.999/M. 1590 yılında Mahmut isimli bir şahıs tarafından onartıldığını kitabeden anlamaktayız. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan 565 nolu ve 1500 tarihli Konya Evkaf defterinin 91/a sayfasındaki bilgilere göre Ulu Bürüngüz Köyü'nde bulunan bir mescidin vakfından bahsedilmektedir.⁷ Yine Başbakanlığa bağlı Osmanlı arşivinde bulunan 387 nolu ve H. 926 / M. 1520 tarihli Karaman ve Rum eyaletlerinin icmal defterinin 221. sayfasında "*Koramaz nahiyesine tâbi olan Ulu Bürüngüz köyünün mescidine, köyün malikane gelirinin yarısı olan 4776 akçe vakıf olarak verilmiştir*"⁸ ifadesi bulunmaktadır. Yukarıdaki her iki defterdeki bilgilerden anlaşılacağı üzere 1500 yılından önce Ulu Bürüngüz Köyü'nde bir mescidin bulunduğu kesin olarak anlaşılmaktadır. Aynı köyde bulunan üç camiden Danişali Bey Camiinin H. 988 / M. 1580 tarihinde inşa edildiği bilinmektedir. Diğer ikinci mescidin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1500 tarihinin Mütevelli mescidi için erken bir tarih olduğu düşünülmektedir. Alaüddevle Camii'nin özellikle taçkapısının kuruluşu ve taşıdığı mimari özellikler göz önüne alındığında bu caminin 1500 yılından önceki bir tarihte inşa edilmiş olabileceği izlenimi doğmaktadır. Ancak Alaüddevle Camii'nin inşa tarihi hakkında kesin

7. Yasemin Demircan, **Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Kayseri Vakıfları**, Kayseri, 1992, s. 30, 100.

8. Mehmet İnbaşı, **a.g.e.**, s. 57.

olarak bir tarihlendirmeye gitmek de mümkün olmamaktadır. Burada dikkatimizi çeken bir başka husus ise caminin Dulkadir Beyi Alaüddeve'nin (?-1515) ismini almış olmasıdır⁹. Fakat burada karşılaşılan bir diğer problem de Hamza Gündoğdu tarafından hazırlanan "**Dulkadirli Beyliği Mimarisi**"¹⁰ adlı eserle, Refet Yinanç tarafından yayına hazırlanan "**Dulkadirli Beyliği**"¹¹ isimli kitapta Dulkadirli Beyliği döneminde inşa edilen ve günümüze ulaşan ve ulaşamayan pek çok cami, medrese ve zaviyenin adları geçmekle birlikte Büyük Bürüngüz köyündeki Alaüddeve Camii'nin adının bulunmuyor olmasıdır ve bu da düşündürücüdür.

Sonuç olarak, yukarıda bahsedilen her iki defterde de Büyük Bürüngüz Köyü'nde 1500 yılından önce bir mescidin varlığından bahsediliyor olması, halen mescidin Dulkadir Beyi Alaüddeve adıyla anılıyor olması ve cami taçkapisının taşıdığı özellikler göz önüne alındığında Alaüddeve Camii'nin kesin olmamakla birlikte XV. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmek mümkündür.

2- DANIŞ ALİ BEY CAMİ

Büyük Bürüngüz Köyü meydanında bulunan yapı değişik tarihlerde yapılan ilâvelerle genişletilmiştir (Plân 2-Res. 6). Halen dört bölümden oluşan yapının ilk bölümü olan ve doğudaki cephe boyunca uzanan dikdörtgen yazlık mescit kısmı H. 988-990/ M. 1580-1582 yılında¹² inşa edilmiştir. Bu mekânın batısında bulunan türbe ile kışık mescit kısmı H. 996 /M. 1587 yılında yazlık mescit kısmına eklenmiştir. Yazlık ve kışık mescit bölümlerinin kuzey cepheleri hemyüzdür. Böylece oluşan kuzey cephenin ortasına yüksekliği ana mekanlardan daha az olan mutfak bölümü de H. 1151/ M. 1738 yılında yapıya ilâve edilmiştir¹³. Mutfak ile kışık mescit kısmının batı duvarı arasında kalan bölüm ikisi kuzey diğer ikisi de batı cephede olmak üzere dört sivri kemerli bir giriş holüne dönüştürülmüştür. Kışık bölümün kuzey dış duvarının ortasına yakın bir yere yerleştirilen panonun içerisinde sülüs yazı ile yazılmış iki satırlık kitabe yer almaktadır. Her iki satır birbirlerinden "**Zülfikar**"¹⁴ ile ayrılmışlardır (Res. 7).

الله محمد ابو بكر عمر عثمان علي

حسن حسين ٩٩٨

Okunuşu: 1. "Allah, Muhammed, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali."

2. "Hasan, Hüseyin, 998".

Kuzey cephedeki mutfağın bu yöndeki duvarı sağırdır. Bu cephede mutfağın duvarından daha yüksek tutulan yazlık bölümün saçak kısmının bir bölümü, alttaki pano ve kitabeyi üstten çerçevelererek bir niş tepeliği oluşturacak şekilde yukarıya taşırılmıştır (Res. 8). Bu tepeliğin yüzeyi alt-üst geçme yapan zencerek motifleriyle süslenmiştir. Bu süsleme kuşağının hemen altında iki sıra profilli silme kuşağı görülmektedir. Profilli silme kuşağının hemen altında da tek satırlık inşa kitabesi bulunmaktadır.

9. Dulkadirli Beyi Alaüddeve ve Dulkadir Beyliği hakkında geniş bilgi için bkz., İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, Ankara, 1988, s. 1,141, 142, 188, 189, 283, 306, 309; Çetin Varlık, "Dulkadir Oğulları Beyliği", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. X, İstanbul, 1989, s. 97-112; Refet Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, Ankara, 1989; "Dulkadirioğulları", **TDVİA**, C. IX, İstanbul, 1994, s. 553-557; Ali Sevim-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi**, C.I, Ankara, 1995, s. 313-315.
10. Hamza Gündoğdu, **Dulkadirli Beyliği Mimarisi**, Ankara, 1986.
11. Refet Yinanç, **Dulkadirli Beyliği**, Ankara, 1989, s. 119-139.
12. Mehmet Çayırdağ, **a.g.m.**, s. 562.
13. 144 nolu Kayseri şer'îye sicil defterinin 61/1 sayfasındaki bilgilere göre; Cemaziyelahir 1170 (Şubat 1756) yılında köydeki cami-i kebirin tamiri, bakımı ve diğer masrafları için 22 Ekim 1756'dan itibaren günlük 40 sağ akçenin mütevelliler vasıtasıyla camiye harcanması فرمان buyrulmuştur. Yine aynı defterin 61/2 sayfasında "gönderilen 40 sağ akçenin 15 akçesi mütevellî ve imamına, 5 akçesi müezzin Hüseyin'e, 5 akçesi ikinci imamına tahsis edilmiştir" ifadesi yazılıdır. Yine aynı defterin 62/2 sayfasında "H.1170 / M.1756 yılında cami ve zaviyeye 10 akçe yevmiye ile Hacı İsmail'in aynı yıl (Danış Ali Bey Camii ve Türbeli Zaviye)'ye tayin olduğu" ifade edilmektedir. Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Danış Ali Bey Camii'nin zaviyeli ve türbeli bir cami olduğu anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bkz., Muhammet Karakaş, **a.g.t.**, s. 182-183.
14. Bu yapının beş yerinde "Zülfikar (zülfekar)" kılıcının kullanılması ve bol miktarda Ali, Hasan ve Hüseyin isimlerinden bahsediliyor olması ile minberin üzerinde "**kılıçların içerisinde en iyi kılıç Zülfikar, gençlerin içerisinde en gencin Ali**" olduğunu ifade eden yazıtın bulunması akla bu yapının bir Alevî-Bektaşî tekkesi ya da zaviyesi olabileceği sorusunu getirmektedir. Ancak bu bölgede hiç bir Alevî-Bektaşî yerleşiminin bulunmuyor olması, yine Osmanlı Dönemine ait tahrir evkaf ve icmal defterlerinde Alevî köylerinin isimlerinin yazılı olmasına rağmen Büyük Bürüngüz Köyü'nün isminin geçmiyor olması dikkat çekicidir. Ayrıca camide bulunan altı adet kitabede Ebu Bekir, Osman ve Ömer isimlerinin yazılı olması ile Sünnî anlayışı benimseyen halkın da ehl-i beyte sevgi besliyor olmaları ve Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi çok yakın tarihlere kadar Kayseri ve civarında da Hz. Ali ve onun kılıcı Zülfikarla ilgili Cenk hikayelerinin anlatılıyor olması da bu yapının Alevî-Bektaşî tekkesi olma ihtimalini azaltmaktadır. Zülfikarla ilgili geniş bilgi için bkz., T.R. Topuzoğlu, "Zülfekar", **İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul, 1986, s. 649-650.

الله محمد ابو بكر عمر عثمان علي الحسن و الحسين سنة ٩٨٨

Okunuşu: "Allah, Muhammed, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, el-Hasan, vel- Hüseyin, sene 988."

İnşa kitabesinin altında üç sıra profilli silme kuşağı ile bir çerçeve içerisine alınmış dikdörtgen pano görülmektedir. Bu panonun güney ve kuzey köşelerine simetrik olarak yerleştirilen sürahiler içerisine lale çiçekleri konulmuştur. Basit bir silme kuşağı ile çerçeve içerisine alınan en içteki panonun yüzeyi dikey, yatay ve diagonal çizgilerin oluşturduğu geometrik kompozisyonlarla doldurulmuştur. Muhtemelen ilk camiye giriş kapısı bu panonun altında bulunmaktaydı. Fakat daha sonra yapıya eklenen mutfak kısmı bu kapının önüne inşa edildiği için bu giriş iptal edilmiştir.

Güney cephe de iki kademelidir. Doğudaki yazlık mescidin cephesi daha içeridedir. Her iki kısmın yüksekliği eşittir. Yazlık mescidin güney duvarının üst bölümünün ortasına bir pencere açılmıştır. Bu pencerenin üzeri kuzey yönde olduğu gibi alttaki panoyu üstten çerçeveleyecek şekilde bir niş tepeliği oluşturularak yukarı taşınmıştır (Res. 9). Bu tepeliğin yüzeyi alt üst geçme yapan zencereklerle hareketlendirilmiştir. Bu tepeliğin hemen altında iki sıra profilli silme kuşağı görülmektedir. Bu profilli silme kuşağının yaklaşık 0.10 m. altında yer alan pencere lento taşının üzerindeki alanın tamamı bezelidir. Lento taşının köşelerindeki sürahiler içerisine lale ve karanfil, söve üst bölümlerine selvi ağaçları ve pencerenin üst köşelerine sümbül çiçekleri simetrik olarak işlenmiştir. Yarım daire profilli bir sıra silme ile çerçevelenen dikdörtgen panonun yüzeyi üçe bölünerek yanlardaki bölümler dikey yatay ve diagonal çizgilerin kesişmesiyle oluşturulan bir geometrik kompozisyonla doldurulmuşken, ortadaki bölüm kabartma olarak işlenmiş, yan yana sıralanmış dairelerle bezenmiştir.

Türbenin güney duvarında, profilli saçak kısmının yaklaşık 0.20 m. altında dikdörtgen bir pano görülmektedir (Res. 10). Bu panonun içerisinde bir dal üzerine yerleştirilmiş çiçeklerden üstte olanları lale, dallardaki çiçekler sümbüldür. Panonun yanlarına simetrik olarak birer adet gülbezek işlenmiştir.

Yapının doğu cephesi de iki kademeli olup mutfak kısmı daha içeride kalmıştır. Bu cephede mutfak ile yazlık bölümün güneyine kaydırılan dikdörtgen pencerelerle hareketlendirilmiştir.

Caminin batı cephesi de iki kademelidir. Kuzeyde bulunan mutfak daha içeridedir. Mutfak ile kışık mescid kısmının duvarları arasında kalan bölüm, 1974 yılında yapılan bir onarım sırasında gi-

riş holüne dönüştürülmüştür. Bu cephede dört adet pencere bulunmaktadır. Bunlardan 1 adedi türbeyi, 2 adedi kışık mescid kısmını ve 1 adedi de mutfakı aydınlatmaktadır. Minarenin hemen güneyinde bulunan ve türbeyi aydınlatan dikdörtgen pencere iki sıra profilli silme kuşağı ile çerçeve içerisine alınmıştır. Bu pencerenin atkı taşının üzeri köşelerde simetrik olarak sümbüller ve orta kısmı kabartma olarak üç adet lale çiçeği bezenmiştir (Res. 11).

Mutfakın batı dış duvarının ortasındaki dikdörtgen pencerenin lento taşının üzerinde bulunan üç satırlık kitabe bozuk sülüs yazı ile yazılmıştır (Res. 12).

لا اله الا الله محمد رسول الله
ابو بكر عمر عثمان علي
صاحبه الفقير رستم سنة ١١٥١

Okunuşu: 1. "La ilahe illallah Muhammedün rasülullah"

2. "Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali"

3. "Sahibehü el fakir Rüstem sene 1151".

Bu kitabenin sağında "مدد يا الله" *medet ya Allah* solunda ise "يتيش يا محمد" *Yetiş ya Muhammed* yazılıdır. Yanlardaki her iki kitabenin alt kısımlarında ise birer vazo içerisine yerleştirilmiş üçer adet lale çiçekleri dikkati çekmektedir. Bu kitabelerin altındaki pencerenin çevresi üç sıra profille hareketlendirilmiştir. Pencere lento taşının üzerine bir gülbezek yerleştirilmiştir.

Batı cephede bulunan tek şerefeli minare ana kütlede çıkıntı yapmaktan olup yapıya daha sonraki bir tarihte eklenmiştir. Ancak, minarenin gövde kısmı bilinmeyen bir tarihte yıkılmıştır. 1974 yılına kadar yıkık olarak kullanılan minarenin fonksiyonunu bugün kalıntıları mutfak çatısında bulunan köşk minare üstlenmiştir. 1974 yılında yıkılan minarenin gövdesinin yeniden inşa edilmesinden sonra köşk minare de bulunduğu yerden sökülerek yukarıda sözü edilen yere kaldırılmıştır. Ancak yapıya sonraki bir dönemde ilave edildiği kesin olarak anlaşılan minarenin ne zaman inşa edildiğine ve ne zaman gövdesinin yıkıldığına ait bir görüş ileri sürülememektedir. Günümüzde minareye türbenin batı duvarına açılan bir kapıdan çıkılmaktadır. Caminin bütün cephelerinin saçak kısımları profilli silme kuşakları ile hareketlendirilmiştir.

Yazlık mescit kısmındaki kitabede caminin banisi olarak Ali Bey bin Hasan'dan bahsedilmektedir. Camii inşa eden mimar hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

Yapının tamamında inşa malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır.

Caminin kışlık kısmına giriş, yakın bir zamanda yapılan giriş holünün güney duvarının doğusuna kaydırılan basık kemerli bir kapıdan sağlanmaktadır. 9.80x6.70 ölçülerindeki kışlık bölümün üzeri altı adet takviye kemerli beşik tonozla örtülüdür (Res. 13). Bu bölüm, batı cepheye açılan iki adet dikdörtgen pencereyle aydınlatılmaya çalışılmıştır. Fakat bu aydınlatma yapı için yeterli değildir. Her iki pencerenin alt kısımları merdiven basamağı şeklinde yapılmıştır. Güneyde olan pencerede beş adet, kuzeyde olan pencerede üç adet basamak yer almaktadır. Kuzeydeki pencerenin hemen altında bulunan niş 0.71 m. genişliğinde, 0.54 m. derinliğindedir. Doğu cephedeki dikdörtgen pencere ise kışlık bölüm ile yazlık bölümlerin birbirleriyle irtibatlarını sağlamaktadır. Bu pencerenin lento taşının üzerindeki tek satırlık kitabede:

شفاعت يا رسول الله نعم الشفيع القرآن
"şefa'at ya rasülallah, ni'me's-şefi'u'l- Kur'an"
yazılıdır. Türkçesi: "ey Allah'ın rasülü, şefa'at et, en iyi nimet Kur'andır." Bu yazının tam ortasına bir adet lüle çiçeği kabartma olarak işlenmiştir (Res. 14). Lalenin hemen altındaki küçük dikdörtgen panonun yüzeyi dikey, yatay ve diagonal çizgilerin oluşturduğu kompozisyonlarla bezenmiştir.

Mihrabın olduğu güney duvarda, duvarın alt köşesinden başlayarak merdiven basamağı ritmiyle devam eden ve mihrabı çerçeveleyerek diğer duvara bağlanan yarım daire profilli silme kuşağı dikkati çeker. Caminin güney duvarı ortasında bulunan mihrap altı yönlü niş biçiminde düzenlenmiştir. Mihrap nişi, yedi sıra mukarnas dizisinden oluşan bir kavsaraya sahiptir. Yanlarda kum saati biçiminde başlık ve kaidesi olan sütuncelerle sınırlandırılan mihrabın köşelikleri bitkisel kompozisyonlarla doldurulmuştur. Köşelikler, sekiz dilimli bir madalyon biçiminde düzenlenmiş rumili saplar üzerine yatay ve dikey eksende yerleştirilmiş lüleler ve çapraz eksenlerdeki üç dilimli palmetlerden oluşan bir kompozisyonun 1/4 uygulanmıştır. Üç dilimli palmetlerin sapları aşağıya doğru dönüştürülürken çatallanmakta ve uç uca türeyen lüleleri taşımaktadır (Çizim 1). Alçak kabartma tekniğinde yapılan bezemede yaprak yüzeyleri düz bırakılmayıp iç bükey biçimde yaprak anatomisine uygun olarak işlenmiştir (Resim 15). Mihrabın tam üzerinde bulunan ve yarım daire profilli bir çerçeve içerisine alınan dikdörtgen panonun tam ortasında tek satırlık sülüs yazı ile Al-i İmran suresi 37. ayetin bir kısmı yazılmıştır.

كلما دخل عليها زكريا المحراب

Okunuşu: "Küllema dehela aleyha Zekeriyeye'l- mihrab".

Türkçesi: Zekeriyya mabede her girdiğinde....

Bu yazı kuşağı ile profilli dış çerçeve kuşağının arasında kalan alanın içerisi yüksek kabartma tekniğiyle işlenmiş, çoğunluğu lüle olmak üzere sümbül ve karanfil çiçekleri ile doldurulmuş olup üzerleri sonradan boyanmıştır. Bu büyük panonun her iki yanında simetrik olarak yerleştirilen dikdörtgen panolar görülmektedir. Her iki pano da profilli silme kuşağı ile çerçeve içerisine alınmış olup tam ortalarına gelecek şekilde sülüs hatla yazılmış yazılar dikkati çekmektedir. Batıda bulunan panodaki kitabede:

۹۹۶ و كفلها زكريا كلما دخل عليها زكريا المحراب

Okunuşu: "ve keffeleha Zekeriyya, küllema dehale aleyha Zekeriyye'l- mihrab."

Türkçesi: "996 Zekeriyya'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyya, onun yanına, mabede her girişinde orada bir rızık bulur

Doğudaki pano Zülfikârla yatay olarak ikiye bölünmüş, üst kısma "Allah, Muhammed, Ebu Bekir, Ömer, Osman", alt tarafa "ve Hasan Hüseyin" ibareleri yazılmıştır.

Yine aynı cephede türbeye geçişi sağlayan kapının yaklaşık 0.60 m. yukarıdaki dikdörtgen panonun ortasına sülüs yazıyla yazılmış tek satırlık yazıtta "La ilâhe illallah Muhammedün rasülullah" yazılıdır.

Türbeye, kışlık bölümün güney cephesinin doğu köşesine kaydırılan düz lentolu bir kapıdan girilmektedir. 6.62x5.73 m. ölçülerindeki bu mekânın üzeri güney-kuzey istikametinde atılan dört adet takviye kemerli beşik tonozla örtülüdür. Türbenin aydınlatılması batı cepheye açılan bir adet dikdörtgen pencere ile sağlanmıştır. Bu pencerenin alt kısmı da dört basamaklı merdiven şeklinde düzenlenmiştir.

Türbenin içerisinde değişik ölçülerde toplam yedi adet niş görülmektedir. Nişlerden üç adedi batı, ikişer adedi de kuzey ve güney cephelerde bulunmaktadır. Bu nişlerin üzerleri sivri ya da basık kemerlerle örtülüdür. Doğu cephedeki dolap halen kitaplık olarak kullanılmaktadır (Resim 16).

Güney cephenin tam ortasında bulunan mihrap çok sadedir. Mihrabın kavsara kısmı dört sıra mukarnasla doldurulmuştur. Mihrabın çevresi ikiz kaval silme ile ayrıca çerçeve içerisine alınmıştır. Türbenin içerisindeki iki adet taş sanduka çok sadedir.

Mutfağa, kışlık caminin kuzeydoğu köşesinde iki sıra profilli silme kuşağı içerisine alınan basık kemerli kapıdan geçilerek girilmektedir.

5.97x4.70 m. ölçülerindeki bu mekânın üzeri güney-kuzey istikametine atılan dört adet takviye kemerli beşik tonozla örtülüdür. Bu mekânın aydınlatılması doğu ve batı duvarlarının tam ortalarına gelecek şekilde açılan dikdörtgen iki pencereyle sağlanmıştır. Her iki pencerenin alt kısımları kışlık mescitte olduğu gibi merdiven basamakları şeklinde düzenlenmiştir (Res. 17). Halen ardiye olarak kullanılan mutfağın batı ve güney duvarlarında birer adet, doğu duvarında da iki adet niş görülmektedir.

Yazlık camiye kışlık caminin doğu duvarının kuzeyine kaydırılan basık kemerli kapıdan girilmektedir. 14.75x7.88 m. ölçülerindeki yazlık bölümün üzeri doğu-batı istikametinde atılan dokuz adet takviye kemerli beşik tonozla örtülüdür (Res. 18-19). Bütün takviye kemerlerinin üzerleri yakın bir tarihte yapılan onarımlar esnasında yeşil, sarı ve kırmızı renklerle dönüşümlü olarak boyanmıştır. Bu bölümün aydınlatılması mihrabın tam üzerine ve doğu duvarının güney köşesine açılan birer adet dikdörtgen pencereyle sağlanmıştır. Fakat bu aydınlatma yapı için yetersizdir.

Mihrap güney cephenin tam ortasına yerleştirilmiştir. Kaval silmelerin ayırdığı iç içe iki çerçeve kuşağı mihrap nişini üç yönden çerçevelemektedir. 0.55 m. derinliğindeki mihrap nişinin kavsara kısmı beş sıra mukarnasla doldurulmuştur.

Mihrabın her iki yanına simetrik olarak birer adet niş konulmuştur. Mihrabın batısında bulunan sivri kemerli niş 0.66 m. genişliğinde, 1.55 m. yüksekliğinde ve 0.37 m. derinliğindedir. Doğudaki sivri kemerli niş ise 0.61 m. genişliğinde, 1.09 m. yüksekliğinde, 0.15 m. derinliğindedir. Batıdaki nişin üzerine yerleştirilen panonun içerisine Kelime-i Tevhid yazılmıştır. Bu panonun yaklaşık 1 m. yukarısında bulunan ikinci panodaki yazıtta da "Allah, Muhammed" yazılıdır. Doğudaki nişin hemen üzerinde ise sakal-ı şerifin içerisine konulduğu muhafaza bulunmaktadır. Bu muhafazanın hemen arkasında kalan üç satırlık yazıtın büyük bir kısmı okunabilmektedir (Res. 20). İlk satırında Cin süresinin 18. ayeti, ikinci ve üçüncü satırında da camiye inşa ettiren baninin adı yazılıdır.

وان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا
صاحب الخيرات الفقير علي بك
بن حسن سنة تسعينه تسعمائه

Okunuşu: "Ve enne'l-mesâcide lillâhi felâ ted'û maallâhi ehadâ

Sâhibü'l-hayrât el-fakîr Ali Bey

Bin Hasan sene tis'îne tis'a mâye".

Türkçesi: "Mescitler şüphesiz Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın (ve kulluk etmeyin).

Bu bina hayırsahibi Hasan oğlu Ali Bey tarafından H.990-M.1582 tarihinde yaptırıldı".

Bu panonun yaklaşık 0.30 m. yukarısındaki ikinci panonun içerisinde de "la ilahe illallah Muhammedün rasûlullah" yazılıdır.

Minber, harimin güneybatı köşesindedir. Tamamen taş malzeme kullanılarak yapılan minberin kapısının üzerine bir lâle yerleştirilmiştir. Şerefenin taht kısmı önde bağımsız iki, arkada duvara bitişik olarak yapılmış iki olmak üzere toplam dört adet kare ayağın üzerine oturmaktadır. Ayaklar birbirine basık kemerle bağlanmış olup kemerler kahverengi ve siyah taşlarla dönüşümlü olarak örülmüştür. Minberin merdiven korkulukları da tamamen taştan yapılmış olup üzerleri profillerle hareketlendirilmiştir. Korkulukların hemen altındaki aynalık kısmı üçgenlerle süslenmiştir. Minberin aynalığı ile süpürgeliği arasındaki dikdörtgen yüzey zeminden oyularak düz bir silme ile çerçevelemiştir (Çizim 2). Yüzeyin sağ ve sol köşelerine yüksek kabartma tekniğiyle rozetler işlenmiştir. Bu panonun orta bölümü dilimli bir kartuşla ikinci bir defa çerçevelemiştir. Merkezde karo bir pano içerisine yatay, dikey ve diagonal çizgilerden oluşan geometrik kompozisyon yerleştirilmiştir (Res. 21). Bu kompozisyonun iki tarafı simetrik sümbul çiçeği kabartmaları ile doldurulmuştur. Minberin süpürgeliği üç niş halinde düzenlenmiş olup her niş üç dilimli bir kemerciğe sahiptir. Şerefenin altındaki basık kemerli kapının hemen üzerindeki iki satırlık yazıtta (Res. 22):

بو منبر بينا ايده رحمتله حمد بن دعا
لا فتا الا علي لا سيف الا ذو الفقار

Okunuşu: 1. "Bu minberi bina edene rahmetle hamd ü bin dua

2. la feta illa Ali seyf ila Zülfikar" yazılıdır.

Türkçesi : "Gençler içerisinde tek Ali, kılıçlar içerisinde tek kılıç Zülfikârdır".

Minberin kapısının hemen batısındaki duvar üzerindeki panonun üst satırında Kelime-i Tevhid alt satırında da "la feta illa Ali seyf ila Zülfikar" yazılıdır. Bu panonun sağ ve sol kenarlarında sapsapları müstakil olarak yürek biçiminde düğüm oluşturan üç dilimli palmetler yer alır (Res. 23). İki yazı kuşağının ortasındaki yüzeyde ise üç dilimli palmetlerin yürek biçimi düğüm yapan sapsapları palmeti çerçeveleyecek şekilde, kapalı formda rumilerle nihayetlendirilmiştir.

3- MÜTEVELLİ CAMİİ

Büyük Bürüngüz Köyü'nde bulunan cami, ismini avlusunun güneydoğu köşesine bitişik olarak inşa edilen çeşmeden almaktadır (Plân 3-Res. 24). Caminin inşa kitabesi yoktur. Ancak bitişğinde bulunan çeşmenin üzerindeki kitabeden (Res. 51) anlaşıldığına göre çeşme ile birlikte cami de H. 1250 / M. 1834 yılında Esat Hacı Halil Ağa tarafından onartılmıştır. Caminin inşaatında tamamen kesme taş kullanılmıştır.

Caminin doğu cephesi iki katlı son cemaat mahalline açılan pencere ve kapılarla boşaltılmıştır. Batı cephede son cemaat mahallinin alt katını aydınlatan bir pencere ve bu cephedeki hazire ve köşk minareye çıkışı sağlayan yüksekliği kısa tutulmuş düz lentolu bir kapı bulunmaktadır. Batı cephedeki köşk minareye 15 basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır (Res. 25). Sekizgen formlu dört adet sütuncenin üzerine oturan köşk minare de kesme taştan inşa edilmiştir. Mukarnas başlıklı sütunceler birbirlerine üç dilimli dekoratif kemerciklerle bağlanmıştır. Köşkün saçak kısmı basit profil silmelerle hareketlendirilmiştir. Altıgen petek kısmının üzeri sembolik bir kubbe ile örtülmüştür.

Caminin kuzey cephesi bu cepheye bitişik olarak inşa edilen evden dolayı tamamen kapatılmıştır.

Caminin güney duvarı yuvarlak kemerli iki adet pencere ile boşaltılmıştır. Bu iki pencerenin yaklaşık 0.80 m. yukarısında ve saçığın hemen altında iki katlı kuş köşkü bulunmaktadır (Res. 26). Beden duvarlarından dışarı doğru taşıntı yapan kuş köşkü minik konsollar üzerine oturmaktadır. Kuş köşkünün altta olan bölümü üstteki bölümlerden daha büyük tutulmuş olup yedi odalıdır. Üstte birbirlerinden ayrı tutulan iki adet küçük köşkler alttaki köşkün üst köşelerinin üzerine oturmakta olup dört odalıdır. Üst kattaki her iki köşkün üzerleri kırma taş çatılarla örtülmüştür¹⁵.

Caminin avlusuna, harimin güneydoğu köşesine bitişik olarak açılan basık kemerli kapıdan girilmektedir. Caminin doğu ve batısındaki küçük avlular hazire olarak düzenlenmiştir. Son cemaat mahalline, doğu cephenin kuzeyine kaydırılan, düz lentolu bir kapıdan geçilerek girilir. Son zamanlarda yapılan onarımlarda tamamen yenilenen son cemaat mahalli iki katlıdır. Üst kat imamın ve cemaatin sohbet etmesi için düzenlenmiştir. Bu bölüm doğu ve batı cephelere açılan dikdörtgen pencerelerle aydınlatılmıştır. 5.70x3.13 m. ölçülerindeki alt katın da üst katın da üzeri betondur. Alt kat batı cepheye açılan bir adet dikdörtgen pence-

reyle aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu pencerenin güneyindeki düz lentolu küçük kapıdan caminin batı avlusuna çıkılmaktadır.

Harime, son cemaat mahallinin güney duvarının tam ortasına açılan düz lentolu kapıdan girilmektedir. Bu giriş kapısının takriben 1.00 m. yukarısına açılan mazgal bir pencere aracılığı ile son cemaat mahalli ile harimin irtibatı sağlanmıştır. 7.20x4.91 m. ölçülerindeki dikdörtgen harimin üzeri doğu-batı istikametinde atılan dört adet takviye kemerli beşik tonozla örtülmüştür. Harimi aydınlatan ve güney cephede mihrabın iki yanına simetrik olarak yerleştirilen pencerelerin alt kısımları aşağıya doğru şevli olarak yapılmıştır. Harimin doğu ve batı duvarlarının güney köşelerinde 0.62 m. genişliğinde, 0.32 m. derinliğinde ve üzerleri yuvarlak kemerli birer adet niş yer almaktadır.

Mihrap, güney cephenin tam ortasında bulunmakta olup, 0.09 m. cepheden çıkıntı yapmaktadır. Mihrap yanlarda mihrap boyunca yükselen sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Basit sütuncelerle sınırlandırılan mihrap nişi 0.42 m. derinliğindedir. Mihrap nişinin kavsara kısmı altı sıra mukarnasla doldurulmuştur.

Caminin vaiz kürsüsü ve minberi yoktur.

Mütevelli Camiinin kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak 1834 yılında bir onarıma tâbi tutulduğu anlaşılmaktadır. Mütevelli Camiinin tarihlendirilmesinde bize en önemli ip uçlarını plânı ve üst örtüsü vermektedir. Aynı köyde bulunan ve plânlarıyla üst örtüsü büyük ölçüde benzeşen iki camiden Alaüddeve Camii XV. yüzyılın ikinci yarısı ve Daniş Ali Bey Camii 1580 yılında inşa edilmişlerdir. Başbakanlık ve Tapu Kadastro Genel Müdürlükleri Arşivlerinde bulunan Evkaf ve İcmal defterlerindeki bilgilerden 1520 yılından önce Büyük Bürüngüz Köyü'nde sadece bir caminin olduğu kesin olarak anlaşılmaktadır. Bu cami de çok

15. Anadolu'nun pekçok kentindeki anıtlarda karşımıza çıkan kuş köşklarinin, Kayseri ve civarındaki yapılarda da sevilerek kullanıldığı görülmektedir. Bu yapılardan bazıları İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi(1670) Kervansarayının kışık kısmının kuzey ve güney cepheleleriyle revaklı avlunun güney cephesinde Erkiilet Nişancı Mehmet Paşa Camii (1717) hariminin batı ve güney duvarlarında, Şeyh İbrahim Tennuri (XV. yüzyılın başları), Matra Sokağı (XVII. yüzyılın ilk yarısı) Hacı Mehmet Ağa (1807), Atpazanı Meydanı (XIX. yüzyılın başları) ve Mihlim II (XIX. yüzyılın başları) çeşmelerinin kemerleri üzerindeki kuş köşklarinin en güzel örnekleriyle karşılaşılmaktadır. Anadolu'nun değişik yerlerindeki anıtlar üzerindeki kuş köşkleri hakkında geniş bilgi için bakınız, Yılmaz Önge, "Mimar gözüyle Kuş Köşkleri", **Kültür ve Sanat**, İstanbul, 1977, Sayı: 5, s. 88-91, Örcün Barışta, "Anadolu'dan Bazı Kuş Evleri", **Aslanapa Armağanı**, İstanbul, 1996, s. 29-36.

büyük bir ihtimalle Alaüddevle Camii'dir. Bu bilgiler ışığında Mütevellî Camii'nin 1520 tarihinden önce inşa edilmiş olamayacağı açıktır. Yukarıda bahsi geçen her iki caminin inşaatları arasında en fazla yüz yıl fark bulunuyor olması ve plânları ile üst örtülerinin Mütevellî Camii'yle büyük ölçüde benzerlik içinde olması dikkat çekicidir. Sonuç olarak Mütevellî Camii'nin 1520 yılından sonraki bir tarihte inşa edilmiş olacağını ve muhtemelen de bu tarihin XVII. yüzyılın başlarında olması gerektiği düşünülmektedir.

4- BÜYÜK BÜRÜNGÜZ MEYDAN ÇEŞMESİ

Büyük Bürüngüz Köyü Meydanı'nda bulunan çeşme halen kullanılmaktadır (Plan 4 - Res. 27). Eserin güney duvarında bulunan ve kısmen tahrip olan üç kitabeden ortada bulunanına göre çeşme H. 981/M. 1573 yılında onarılmıştır. Çeşmenin ilk inşa tarihi hakkında kesin bilgi mevcut değildir. Çeşmenin tamamında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

5.00x5.00m. ölçülerindeki çeşmenin taş aleme kadar olan yüksekliği 6.35m.dir. Çeşme kuzeydeki iki paye ile güneydeki duvara yerleştirilen duvar payelerine atılan sivri kemerlerin taşıdığı bir kubbeye örtülmüştür. Kubbeyle geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Kubbenin tepesine hilal şeklindeki taş alem konulmuştur. Çeşmenin saçak kısmı üç yönde profilli silme kuşaklarıyla hareketlendirilmiştir¹⁶.

Çeşmenin iki lüveli ayna taşının üst kısmı, sepet kulpu kemer biçimindeki yüzeysel bir alınlıkla nihayetlenmektedir. Ayna taşı üzerinde dekoratif amaçlı iki küçük konsolcuk görülmektedir (Res. 28). Lüleden akan suyun toplandığı iki bölmeli beton su yalağı esere sonradan ilave edilmiştir.

Çeşmenin güney duvarı üzerinde su deposu bulunmakta olup aynı yöndeki küçük bir açıklıkla su deposu çeşmeye irtibatlandırılmıştır. Eserin güney duvarı üzerindeki 3 adet kitabeden günümüze hiç birisi sağlam olarak ulaşamamıştır. Her üçü de büyük oranda tahrip olan bu kitabelerin okunabilen kısımları şöyledir.

Doğu yöndeki kitabe :

Metin:

Okunuşu :

صاحب ١٠٥

Sâhib.....

Batı yöndeki kitabe:

Metin:

Okunuşu:

خانم فاطمه.....

Hanım Fatma.....

.....دينه.....

.....dinde.....

Ortadaki kitabe, altı kartuş içerisine alınmış olup üç satırdır. Bu kitabenin en üst ve en alt kısmındaki satırların tamamı tahrip olmuştur. Yalnız ortadaki satırda iki kelime okunabilmektedir.

Metin:

...../.....

...../.....طراوت بولدي....

...../.....

Okunuşu:

.....:/.....

...../.....tarâvet buldu.....

...../.....

Ortada bulunan onarım kitabesi 1970' li yılların başında Osman Akyıldız adlı şahıs tarafından okunarak mermer üzerine yazdırılmıştır. Mermer üzerine yazdırılan bu metin ayna taşı üzerine monte edilmiştir. Tahrip olmuş bu kitabede bizim okuyabildiğimiz "tarâvet buldu" kelimelerinin adı geçen vatandaş tarafından okunarak yazdırılan mermer levha üzerinde de bulunuyor olması, bizde kitabenin doğru olarak okunduğu kanaatini doğurmuştur. Bu sebeple 1970'li yıllarda okunarak mermer üzerine yazdırılan kitabenin metnini aynen aktarmaktayız.

Nigâb-ı köhnesin tecdîd idüb bir zât-ı zî-şân

Muhammed'le müsemmâ hem muhassıl havâce- divân

Salây-ı ayni keuserden tarâvet bulda atşân

Ola ecdâdı ensâbı makaren afv ü guffâr

Olub târîhi itmamün düşürdü kilki Osmân

Hesâbı böyle câri fihimâ aynânı tecriyân.

H. 981 / M.1573.

Saçak eteklerindeki ve paye başlıkları üzerindeki profilli silmeler ile ayna taşı üzerindeki sepet kulpu şeklindeki kemer ve kubbe tepesindeki hilâl biçimindeki taş aleminden başka çeşmede herhangi bir dekoratif öğeye rastlanmamaktadır.

Kesin inşa tarihi bilinmeyen çeşmenin güney yöndeki duvarı üzerinde bulunan üç satırlık onarım kitabesi, H. 981 / M. 1573 tarihlidir. Çeşme kesin olarak bu tarihten önce yapılmış olmalıdır. Fakat Büyük Bürüngüz Köyü Meydan Çeşmesi'ne benzeyen ve aynı köyde bulunan Yazıcı Çeşmesi 1713 tarihlidir. Meydan Çeşmesi'ne mimari kuruluş olarak benzeyen yukarıdaki örnek dışında hiçbir çeşmenin bulunmayışı eserin kesin yapılış tarihinin tespitini güçleştirmektedir. Büyük Bürüngüz Köyü'nde bulunan en eski tarihli eser Alaüddeve Camii'dir. Bu cami de XV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Kanaatimize göre Büyük Bürüngüz Meydan Çeşmesi XV. yüzyılın ortalarında inşa edilmiş olmalıdır. Daha sonra 1573 yılında onarım gören çeşme, son olarak 1961 yılında İsmail Göker ve ailesi tarafından onartılmıştır. Bu onarımlar esnasında bugünkü beton yalaklar da çeşmeye ilave edilmiştir.

5- BÜYÜK BÜRÜNGÜZ YAZICI ÇEŞMESİ

Yazıcı Çeşmesi, Büyük Bürüngüz Köyü Mırık Mahallesi'nde bulunmaktadır (Plan 5-Res. 29). Çeşmenin arka cephesinde bulunan ve büyük oranda tahrip olan kitabenin sadece en alt satırı ile tarih kısmı okunabilmektedir. Bu kitabeye göre çeşme, H 1129 / M. 1713 yılında inşa edilmiştir¹⁷. Çeşmede inşa malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır.

Çeşme plân olarak, kuzey yöndeki bağımsız iki paye ile güney yöndeki duvar payeleri üzerine atılan sivri kemerlerle birbirine bağlanmış ve üzeri kubbe ile örtülmüştür. 6.35x6.35 m. ölçülerindeki kare planlı çeşmenin zeminden taş aleme kadar olan yüksekliği 7.35 m. dir. Üç yöndeki kemerlerin kilit taşları üzerine gülbezek motifleri işlenmiştir. Çeşmenin üzerini örten ve pandatifle geçilen kubbenin tepesine hilâl biçimli bir alem yerleştirilmiştir. Saçak kısmı, dört yönde bir sıra silmeyle hareketlendirilmiştir.

Çeşmenin iki lülesinin ve ayna taşının bulunduğu bölüm niş şeklinde düzenlenmiştir (Resim 30). Çeşme lülesinin bulunduğu duvar yüzeyi duvara gömülü iki sütunle hareketlendirilmiştir. Bu sütunceler üzerine yuvarlak formu kemer oturmaktadır. Kemerin oluşturan taşlar kırmızı ve beyaz renkte boyanarak renkli taş havası verilmiştir. Kemerin çevresi dikdörtgen bir silmeyle alınlık içine alınmıştır. Lülelerin yerleştirildiği taş bilezikler dairevî formu olup, yüzeyleri bitkisel motiflerle süslenmiştir. Lülelerden akan suyun biriktiği altı böl-

meli beton su yalağı, önden dışarı doğru taşıntı yapmaktadır.

Çeşmenin güney cephesinin üst kısmında bulunan 1.08 x 0.60 m. ölçülerindeki taş kitabenin büyük bölümü tahrip olmuştur. Sadece kitabenin en alt satırındaki birkaç kelime ile inşa tarihi okunabilmektedir (Resim 31).

Metin :

تاریخ..... ایچ بیور کل اب کوثر سنه ۱۱۶۹

Okunuşu :

Tarih iç buyur gel âb-ı keuser sene 1169.

Bu kitabenin hemen altına açılan küçük bir açıklıkla su deposu çeşmeyle irtibatlandırılmıştır.

Yazıcı Çeşmesi'nde süsleme unsurları olarak profilli silmeler, kemer kilit taşlarındaki gülbezeler, kubbe tepesindeki hilal biçimli taş alem, lüle bileziğindeki taş üzerinde bulunan bitkisel motiflerden söz edilebilir.

1713 yılında inşa edilen çeşme, 1974 yılında yapılan restorasyon çalışması esnasında kısmen yenilenmiştir. Bu restorasyonda sekilerin üzerine mozaik beton dökülmüş ve beton su yalakları esere ilâve edilmiştir.

6- MÜTEVELLİ ÇEŞMESİ

Çeşme, günümüzde halen kullanılmaktadır (Plân 6-Res. 32). Çeşme üzerinde inşa kitabesi yoktur. Ancak kemer kilit taşı üzerindeki onarım kitabesinde, bitişiğindeki Müteveli Camii ile birlikte çeşmenin de H.1250 / M. 1834 yılında Esad Hacı Ali Ağa tarafından onartıldığı anlaşılmaktadır. Çeşmede inşa malzemesi olarak tamamen kesme taş kullanılmıştır.

Kayseri çevresindeki en büyük eyvana sahip çeşmelerden birisi olan Müteveli Çeşmesi'nin yüksekliği 4.40 m., eni 3.90 m. ve derinliği 3.03 m. dir. Çeşmenin yuvarlak kemeri yanlarda kesme taştan örülmüş duvarlar üzerindeki profilli başlıklar üzerine oturmaktadır. Profilli başlıkların tam ortasından başlayan profilli silme kuşağı üst kısımda da devam eder. Bu kuşak ile yuvarlak kemerin arasına çeşmenin iki kartuş içerisine alınmış olan onarım kitabesi konulmuştur. 1.60 x 0.41 m. ölçülerindeki iki satırlık kitabe celi sülüs yazıyla yazılmıştır (Res. 33).

17. Şaban Hacıpaşaoğlu, a.g.e., s. 24.

Metin :

ماشاء الله

جشمه تعميريله مسجد بيشكاهن ايتدي اباد

اهل خيره لطفيا تاريخله تبريك بودر كم

يا الهي ايله سن اجدادك ارواحني شاد

جشمه سار نو عماره اسعد حاجي علي باد

سنه ۱۲۵۰

Okunuşu :

Çeşma tamiriyle mescid piş-gâhın itdi âbâd

Ehl-i hayra lütfiyâ târihle tebrîk budur kim

Yâ ilâhî eyle sen ecdâdının ervâhını şâd

Çeşme- sâr nû imâre Es'ad Hâcî Ali bâd

Sene 1250 (1834).

Çeşmenin saçak kısmındaki iki kademeli profilli silme kuşağı yan cepheleri de dolaşmaktadır. Çeşmenin üst kısmına yağmur ve kar sularının daha kolay akması için boydan boya harpuş da konulmuştur.

Çeşmenin 2.20 m. derinliğindeki nişi batı ve kuzey yönde 0.22 m. yüksekliğinde ve 0.75 m. genişliğindeki sekilerle çevrilmiştir. Çeşme nişinin derin olmasından dolayı tam ortasına bir takviye kemeri atılmıştır. Bu kemer ayağı ile çeşmenin ön yüzündeki kemerin oturduğu ayaklar üzerindeki profilli başlıklar aynı hizadadır. Çeşmenin sade ayna taşı üzerinde tek lülesi bulunmaktadır.

Çeşmede süsleme adına dikdörtgen alınlığı çevreleyen silmeler ile saçak kısmındaki profilli silmelerin varlığından bahsedilebilir. Ayrıca kitabeyi çevreleyen kartuşlar da bu süsleme programının bir parçası gibidir.

Çeşmenin en önemli özelliği 2.05 m. lik eyvana sahip olmasıdır.

Çeşme, batısındaki mescitle birlikte 1834 yılında tamir edilmiştir. Çeşmenin yuvarlak kemeri muhtemelen 1834 yılında yapılan onarımlar esnasında şekillenmiş olmalıdır. Eserin bugünkü cephesine bakılarak ilk çeşmenin nasıl olduğu ve ne zaman inşa edildiği hakkında kesin olarak bir görüş ileri sürülemez. 1756 yılında Büyük Bürüngüz Köyü'nde 7 adet çeşmenin bulunduğu ve bu çeşmelerin muayyen bir vakfının olmadığı bilinmektedir¹⁸. Bu yedi çeşmeden bir tanesi de

muhtemelen Mütevelli Çeşmesi olmalıdır. Kesin olmamakla birlikte Mütevelli Çeşmesi'nin XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Çeşme nişinin kuzey ve batı yönündeki beton sekiler ile su kanalları yakın bir tarihte yapılan onarımlar esnasında ilave edilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Büyük Bürüngüz Köyü'ndeki anıtları camiler ve çeşmeler olarak iki ana grupta toplayabiliriz.

Büyük Bürüngüz Köyü'nde bulunan bütün camilerde inşa malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır. Büyük Bürüngüz Köyü'ndeki üç camiden Alaüddevle ve Mütevelli camileri küçük birer mescit olarak inşa edilmişlerdir. Her iki cami de dikdörtgen birer harime sahiptir. Daniş Ali Bey Camii diğer iki camiden farklı bir plan şeması göstermekte olup zaviyeli ve türbeli bir camidir. Ayrıca mutfağı da bulunmaktadır. Daniş Ali Bey Camii değişik tarihlerde yapılan ilâvelerle büyütülmüş olmasından dolayı ülkemizde bulunan ve yayınlanmış olan türbeli ve zaviyeli cami planlarıyla hiç bir benzerlik göstermemektedir. Camilerin hepsinin üzeri farklı sayıdaki takviye kemerleriyle desteklenen beşik tonozla örtülüdür. Hiçbir caminin üst örtüsünde kubbenin kullanılmamış olması dikkat çekicidir. Kayseri ve çevresinde bu şekilde çok sık takviye kemerli beşik tonoz örtünün kullanıldığı üç örnek bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesine üç km. uzaklıkta bulunan Keşlik Köyündeki küçük zaviyenin üst örtüsüdür. Burada kayanın içerisine oyulan zaviyenin bir bölümünün üst örtüsü olduğu gibi bırakılmış, bir bölümü de takviye kemerlerle desteklenen beşik tonozla örtülmüştür (Res. 34). İkinci örneğimiz İncesu İlçesinde bulunan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa külliyesindedir (Res. 35). Bu külliyenin arastasındaki dükkânlar ile medresesindeki öğrenci hücrelerinin üst örtüleri de bu şekilde takviye kemerli beşik tonozla örtülüdür¹⁹. Üçüncü örneğimiz ise Talas İlçesi'ndeki handa karşımıza çıkmaktadır (Res. 36). Muhtemelen XVIII. yüzyılda inşa edilen hanın üzeri sekiz adet takviye kemerle desteklenen beşik tonozla örtülüdür²⁰.

18. Muhammet Karakaş, **a.g.t.**, s.182-183.

19. Aptullah Kuran, "Klasik Osmanlı Mimarisi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 9, Ankara, 1971, s. 240,241,242; Mustafa Denктаş, "İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 26, Ankara, 1997, s. 196-197, 199.

20. KerimTürkmen, "Talas'taki Türk Yapıları", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 26, Ankara, 1997, s.181.

Mütevelli Camii hariç diğer iki camide son cemaat yeri yoktur. Mütevelli Camii son cemaat yeri klâsik anlayışın dışında üç tarafı duvarla kapatılmış ve iki katlıdır.

Alaüddevle Camii hariç diğer iki camide taçkapı yoktur. Alaüddevle Cami dışındaki camilere çok basit kapılardan girilmektedir.

Her üç camide de köşk minarelerin kullanılması dikkat çekicidir. Daniş Ali Bey Camii'nin büyük minaresi orijinal olmayıp yapıya bilinmeyen bir tarihte eklenmiştir.

Bütün camilerde aydınlatma yetersizdir. Daniş Ali Bey Camii kışık kısmında 2, türbede 1 ve mutfaktaki 2 pencerenin alt kısımlarının merdiven basamağı şeklinde yapılmış olmaları ilginçtir.

Bütün camilerdeki mihrapların kavsara kısımları mukarnasla doldurulmuştur. Alaüddevle ve Mütevelli camilerinin mihrapları çok sadedir.

Daniş Ali Bey Camii hariç diğer iki camide vaz kürsüsü ve minber yoktur. Daniş Ali Bey Camii minberi tamamen taştır. Vaaz kürsüsü de çok yakın bir tarihte inşa edilmiştir. Daniş Ali Bey Camii yazlık kısmında bulunan mahfil yaklaşık 20 yıl önce yapılmıştır. Diğer iki camide mahfil bulunmamaktadır.

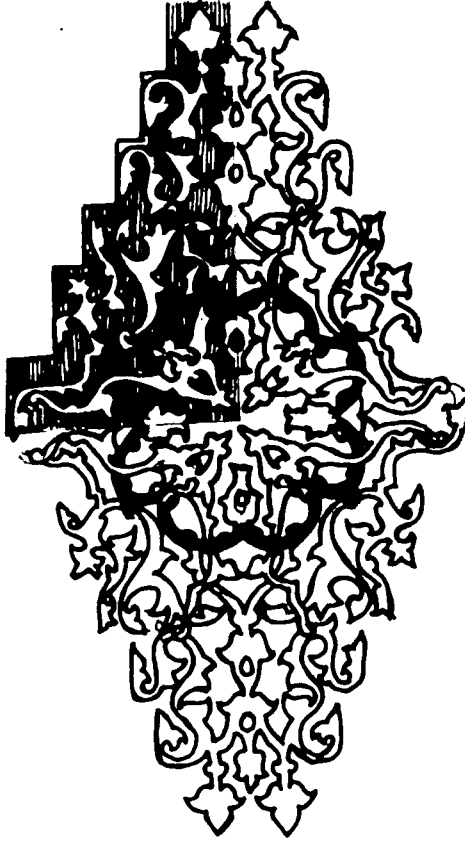
Büyük Bürüngüz Köyü'nde bulunan üç adet çeşmeden²¹ Meydan ve Yazıcı çeşmeleri Baldaken formda inşa edilmişlerdir. Her iki çeşmenin güney cepheleri bir duvarla kapatılmış olup diğer cephe-leri birer sivri kemerle dışarı açılmaktadır. Her iki çeşmenin üzerleri kubbe ile örtülmüş olup kubbe-lerinin tepelerine taştan alemler yerleştirilmiştir. Yazıcı Çeşmesi'nin ayna taşı istisnai bir örnek ola-

rak mihrap şeklinde düzenlenmiştir. Bu iki çeşme-nin Anadolu'da benzer örnekleri bulunamamıştır. Köyde bulunan Mütevelli Çeşmesi'nin en önemli özelliği ise Kayseri ve çevresindeki çeşmeler içeri-sinde en geniş eyvana sahip olmasıdır²².

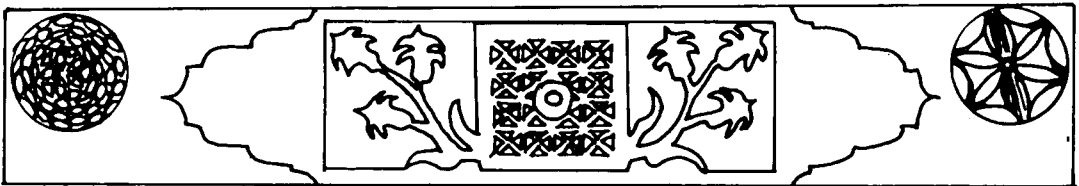
Büyük Bürüngüz Köyü'ndeki Türk eserlerinde tematik olarak iki ana süsleme grubu dikkati çeker. Bunlar bitkisel ve geometrik kompozisyonlardır. Bunların yanısıra ekseriyetle yarım daire profilli sil-meler, dekoratif özelliklerden daha çok strüktürel özellikleriyle mukarnaslar, şemse, kabara ve gülbe-zekler kullanılmıştır. Yazı dekoratif amaçlı kullanı-mından ziyade didaktik fonksiyonu ile dinî içerikli metinlerin aktarılmasında kullanılmış olup özellikle kurallara uymayan bozuk sülüs ve celi sülüs yazı türleri tercih edilmiştir.

21. 144 nolu Kayseri şer'îye sicil defterinin 60/1 sayfasında Büyük Bürüngüz Köyü'nde yedi adet çeşmenin bulundu-ğu ve bu çeşmelerin muayyen bir vakfının olmaması ne-deniyile 1756 senesinde köydeki 20 hane avarız ve diğer vergilerden 1751 yılından itibaren geçerli olmak üzere muaf tutulmaları emrinin uygulanmasını istemişlerdir. Geniş bilgi için bkz., Muhammet Karakaş, **a.g.t.**, s. 182-183. Yukarıda bahsi geçen yedi çeşmeden günümü-ze sadece üç tanesi sağlam olarak ulaşabilmiştir. Diğer dört çeşmenin bulunduğu yer ve yıkıldığı tarih hakkında bir bilgimiz yoktur. Fakat köyün hemen çıkışında yeni in-şa edilen beton çeşmenin üzerinde H 1308/M 1891 ta-rihli bir yazıt bulunmaktadır. Üç satırlık bu yazıtın met-ni: 1. Merhume ve magfure ve rahmeti hakka muhtaca kethüda pek zade el hace, 2. Şerife Naile hanımın ruhu şad ve hayrı dua ile yad olmak niyeti halisesi ile, 3. Rıza Allahü-teala iş bu çeşmeyi latif inşa kılınmıştır sene 1308 (Resim 37). Bu çeşmenin de nerede olduğu ve ne zaman yıkıldığı hakkında bilgimiz bulunmamaktadır.

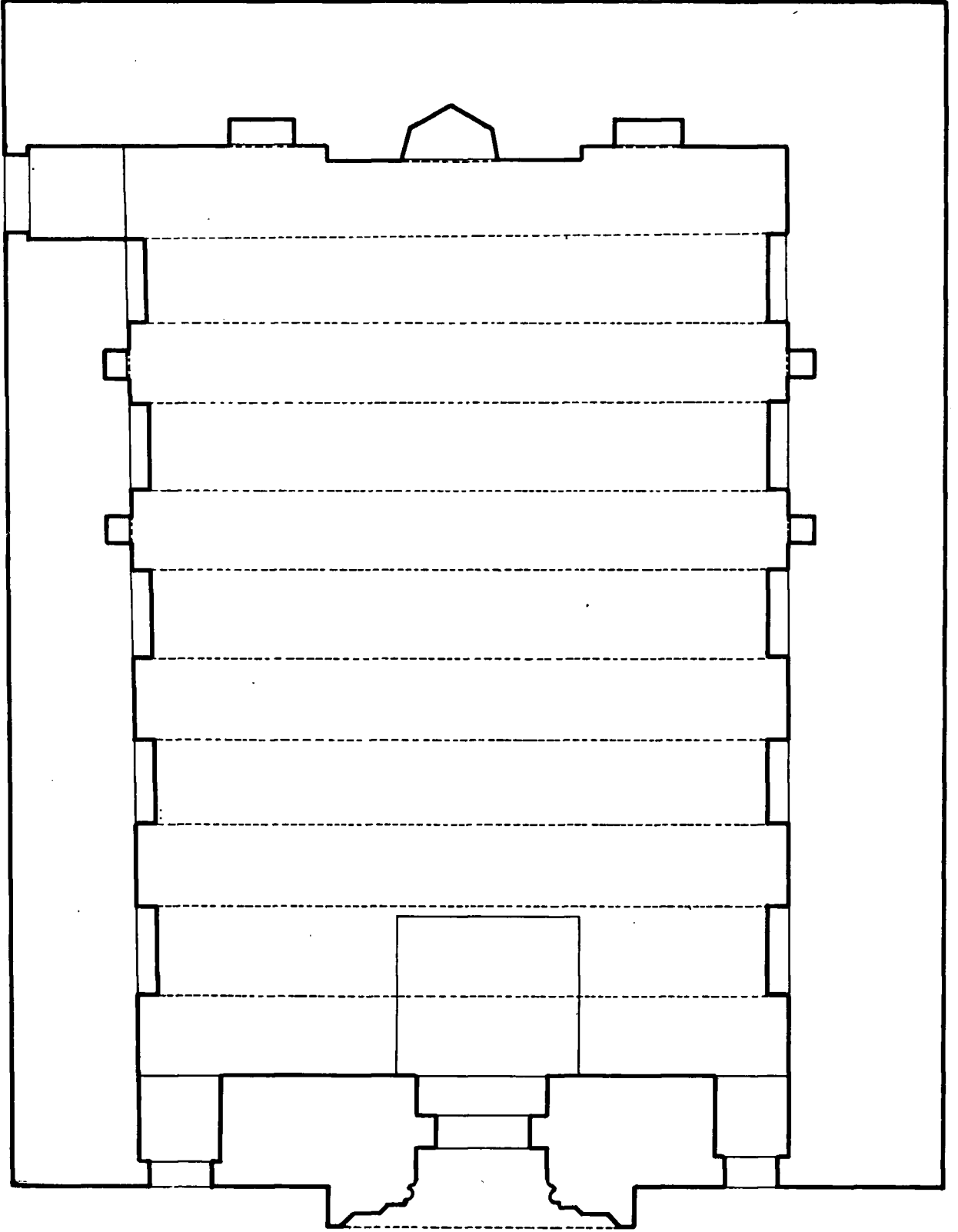
22. Ömer Yörükoğlu, **Kayseri Çeşmeleri**, Kayseri, 1987; Mustafa Denkaş, **Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları**, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Te-zi), Konya, 1994, s. 37-157.

çizim:1

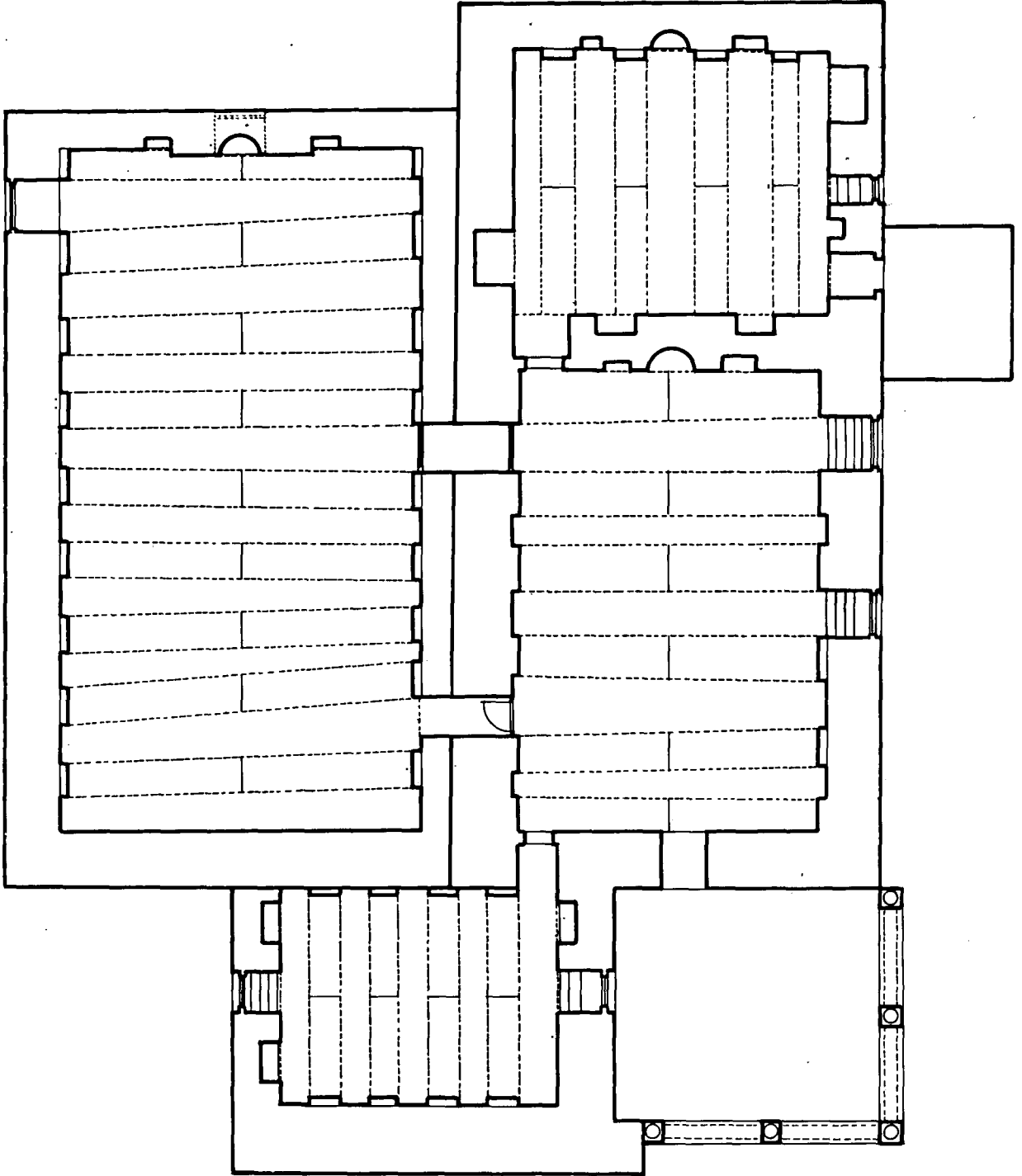
Çizim: 2

PLAN: 1 ALAÜDDEVLE CAMİİ

0. 1. 2. 3.m

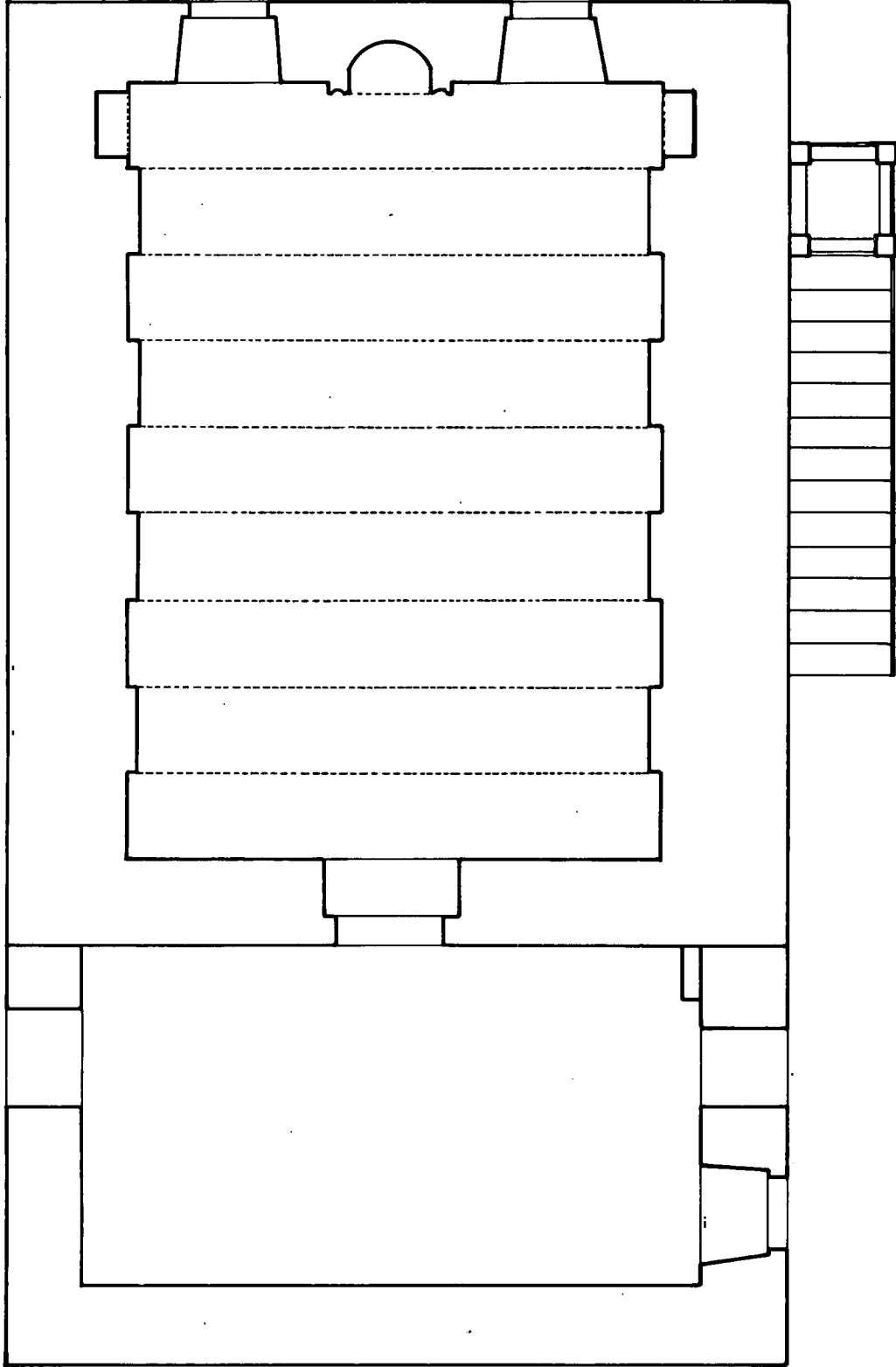

PLAN : 2 DANIŞ ALİ BEY CAMİİ

0. 1. 2. 3. 4. 5.m

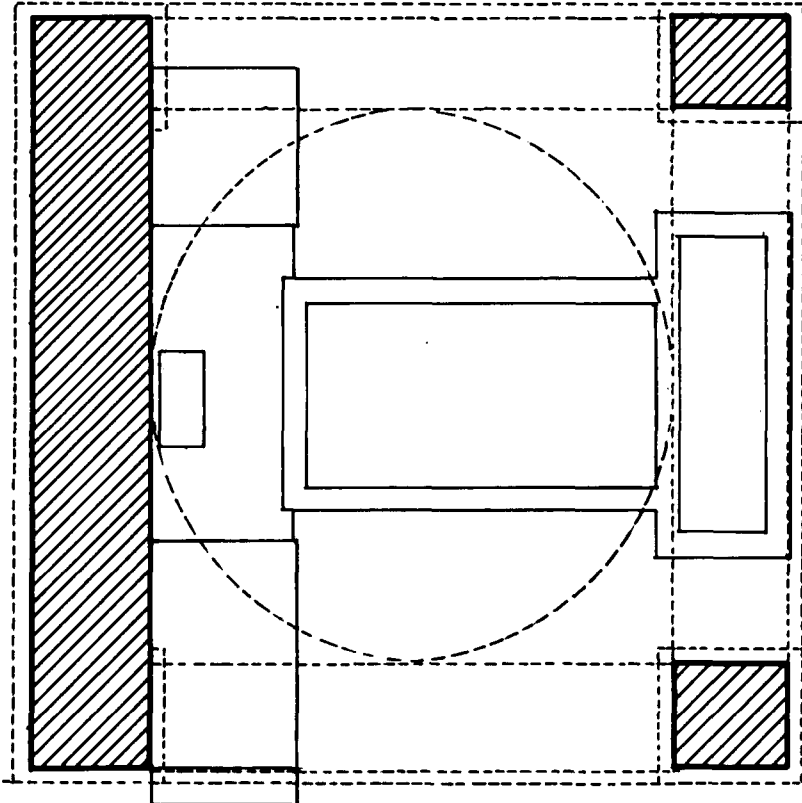
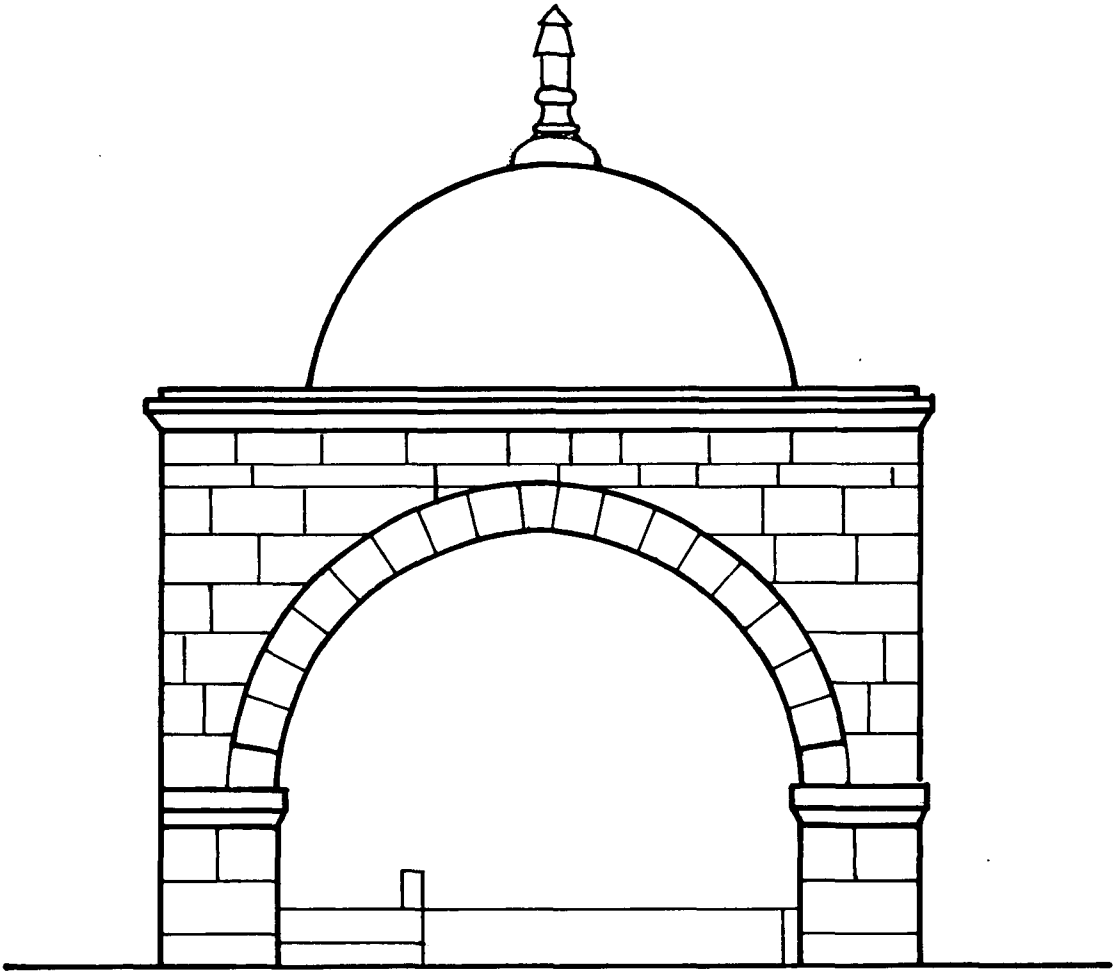

PLAN: 3 MÜTEVELLİ CAMİİ

0. 1. 2. 3.m

PLAN: 4 MEYDAN ÇEŞMESİ

0. 1. 2m

Res. 1: Alaüddevle Camii genel görünüşü

Res. 2: Alaüddevle Camii onarım kitabesi

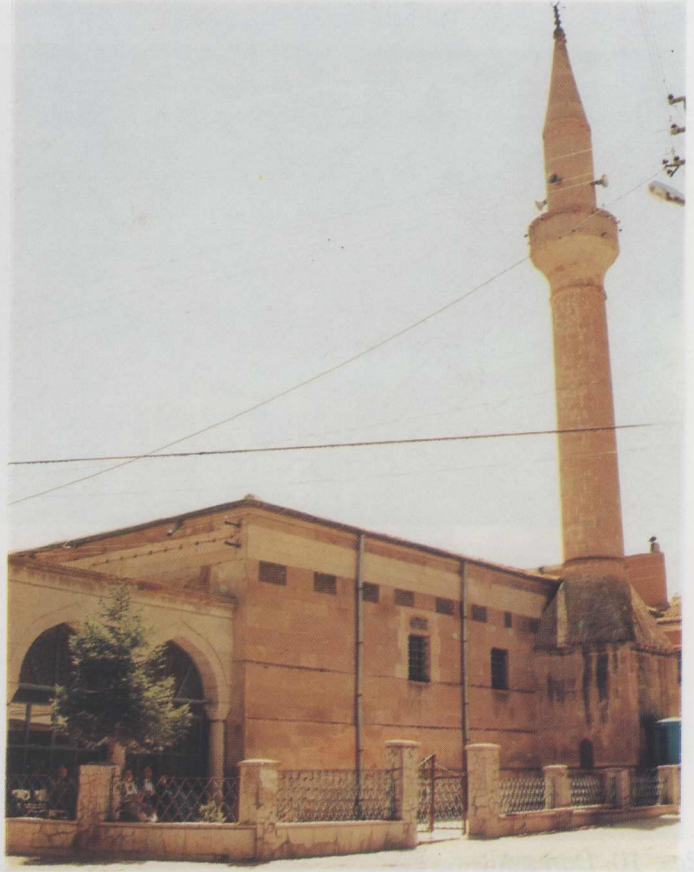
Res. 3: Alaüddevle Camii kuzey cephesinin doğusundaki pencere

Res. 4: Alaüddevle Camii taçkapısının genel görünüşü

Res. 5: Alaüddevle Camii hariminin güney cephesinin genel görünüşü

Res. 6: Danış Ali Bey Camii genel görünüşü

Res. 7: Danış Ali Bey Camii kışlık mescit bölümünün kuzey dış duvarının üzerinde bulunan pano

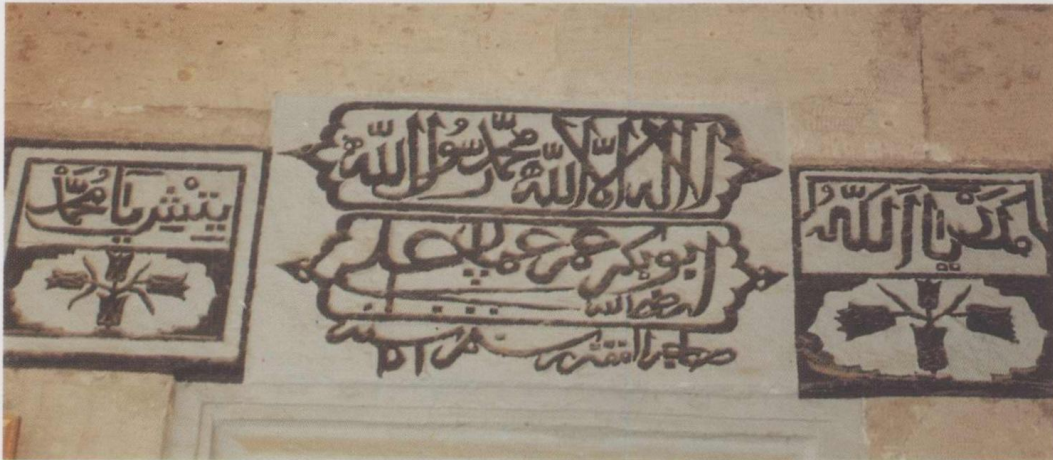
Res. 8: Danış Ali Bey Camii yazlık mescit kısmının kuzey dış duvarının üzerindeki pano

Res. 9: Danış Ali Bey Camii yazlık mescit bölümü güney dış duvarı üzerindeki pano

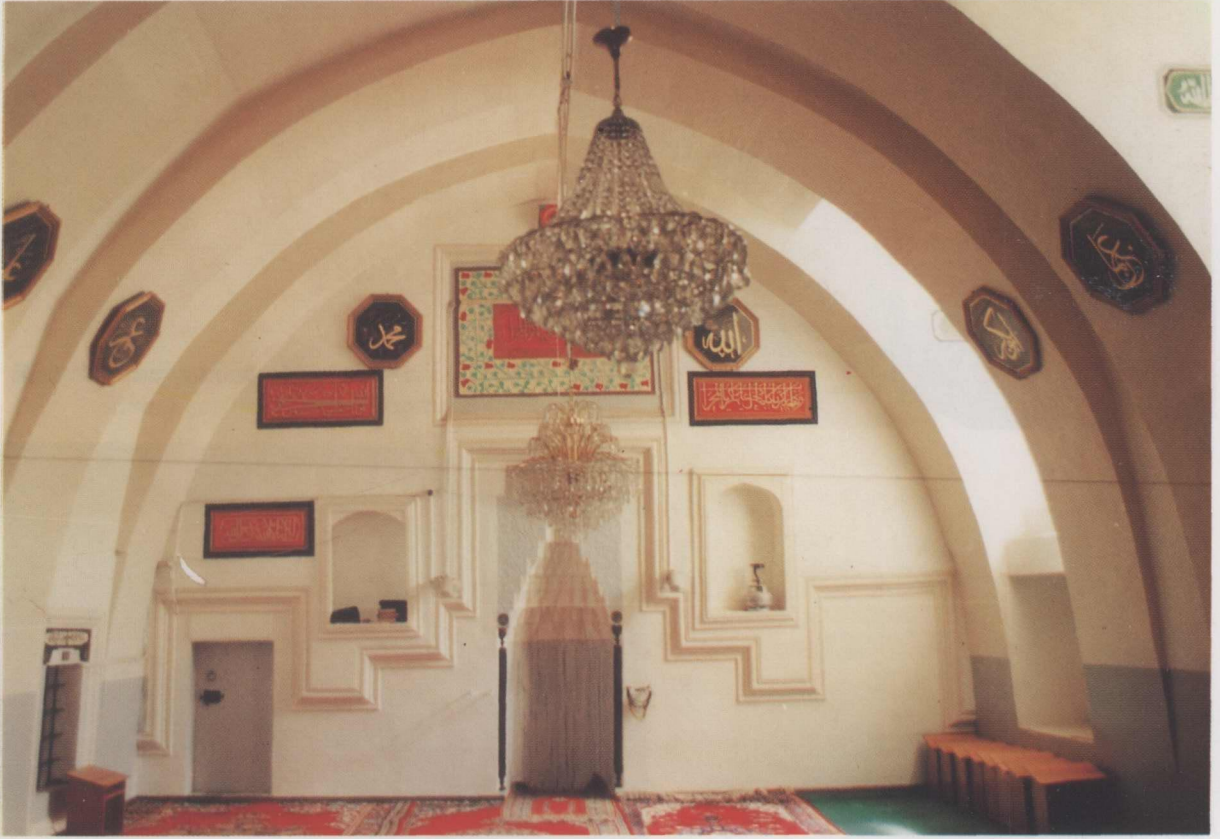
Res. 10: Danış Ali Bey Camii türbesinin güney dış duvarı üzerindeki pano

Res. 12: Danış Ali Bey Camii mutfağının batı dış duvarındaki pencerenin üzerindeki yazı kuşağı

Res. 14: Danış Ali Bey Camii kışlık mescit hariminin doğusunda bulunan pencerenin üzerindeki süsleme panosu

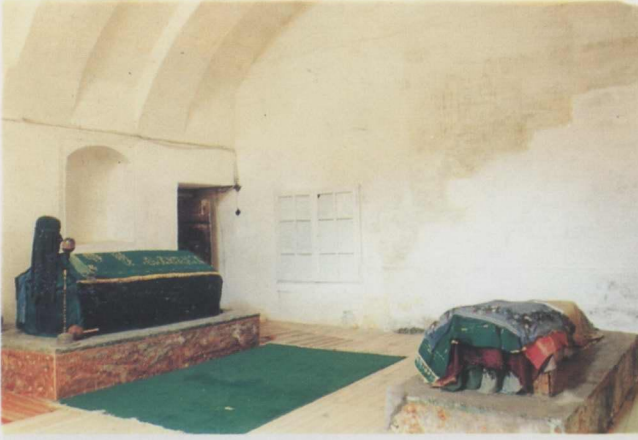
Res. 13: Danış Ali Bey Camii kışlık mescit hariminin güney cephesinden genel görünüş

Res. 11: Danış Ali Bey Camii batı cephesindeki minarenin hemen güneyindeki pencere

Res. 15: Danış Ali Bey Camii kışlık mescit kısmı mihrabından detay

Res. 16: Türbenin doğu ve kuzey cephesinin içten genel görünüşü

Res. 17: Mutfağın batı cephesinin içten genel görünüşü

Res. 18: Yazlık mescitin güney cephesinin içten genel görünüşü

Res. 19: Yazlık mescitin kuzey cephesinin içten genel görünüşü

Res. 20: Yazlık mescidin güney cephesindeki sakal-ı şerifin arkasında kalan kitabe

Res. 21: Minberin aynalığında detay

Res. 22: Minberin şerefesinin altındaki basık kemerli kapının üzerindeki bulunan kitabe

Res. 23: Minberin kapısının hemen batısındaki kitabe

Res. 24: Mütevelli Camii genel görünüşü

Res. 25: Mütevelli Camii batı cephesinin genel görünüşü

Res. 26: Mütevelli Camii güney cephesindeki kuş köşkü

Res. 27: Meydan Çeşmesi'nin genel görünüşü

Res. 28: Meydan Çeşmesi'nin ayna taşının genel görünüşü

Res. 29: Yazıcı Çeşmesi'nin genel görünüşü

Res. 30: Yazıcı Çeşmesi'nin ayna taşının genel görünüşü

Res. 31: Yazıcı Çeşmesi'nin kitabesi

Res. 32: Mütevelli Çeşmesi'nin genel görünüşü

Res. 33: Mütevelli Çeşmesi'nin kitabesi

Res. 34: Yeşilhisar - Keşlik Köyü'ndeki zaviyenin genel görünüşü

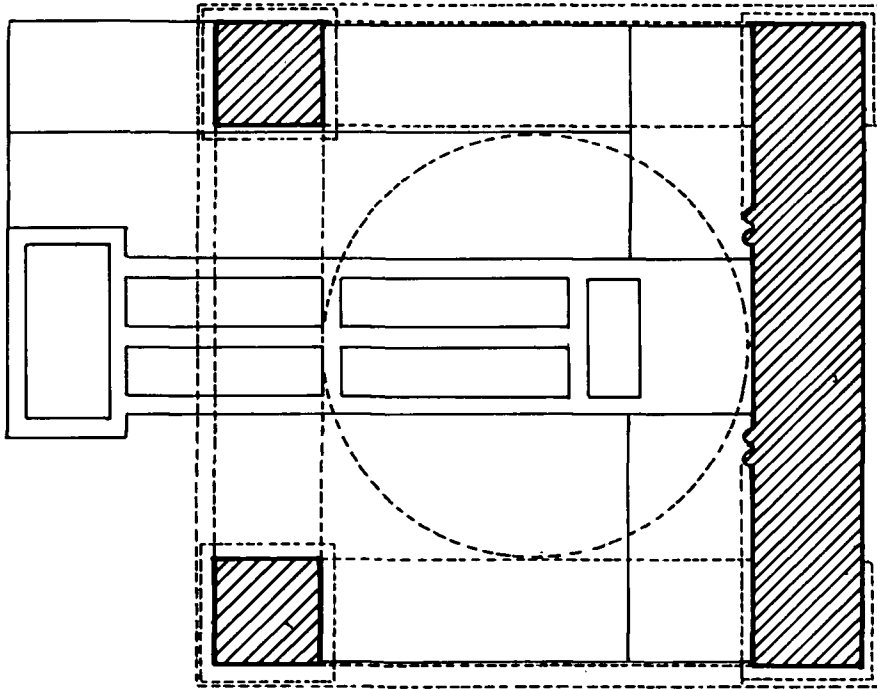
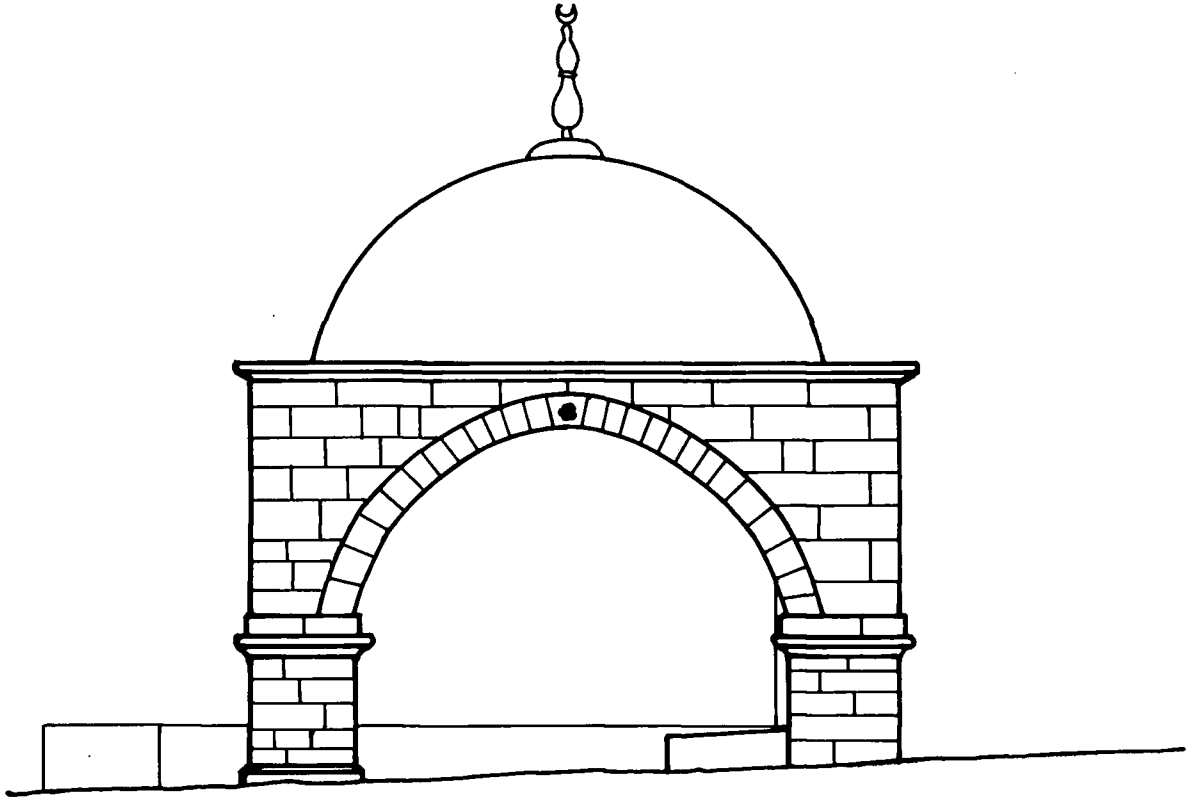
Res. 35: İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi'ndeki Medresenin dersane hücrelerinin içerisinden görünüş

Res. 36: Talas'taki hanın içerisinden genel görünüş

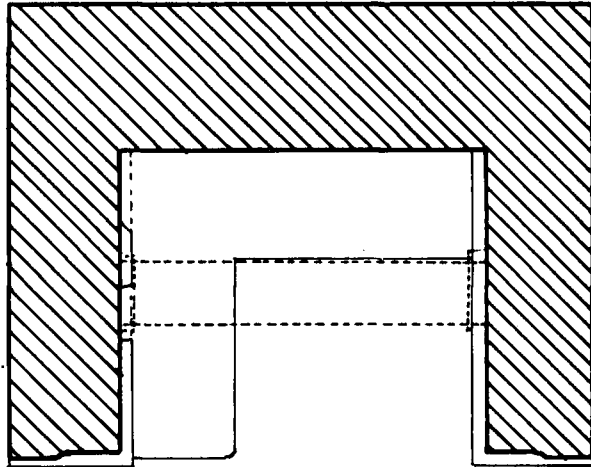
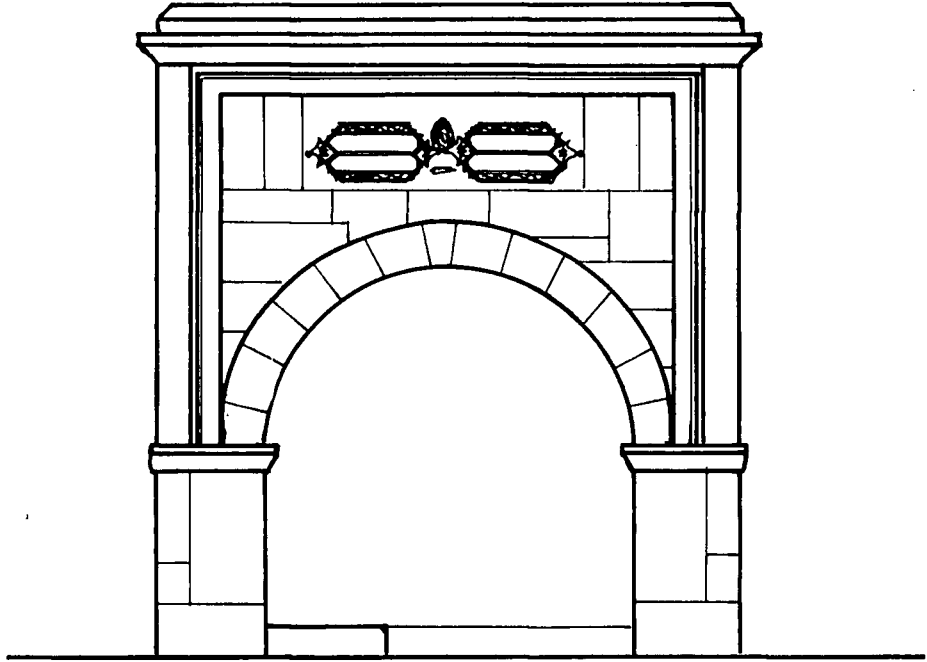
Res. 37: Büyük Bürüngüz Köyü'ndeki yeni çeşmenin üzerinde bulunan kitabe

PLAN: 5 YAZICI ÇEŞMESİ

0. 1. 2. 3. 4. 5.m

PLAN: 6 MÜTEVELLİ ÇEŞMESİ

0. 1. 2.m

İĞDIR-KARAKOYUNLU İLÇE MEZARLIĞINDAKİ DEVE-HEYKEL MEZARTAŞININ MAHİYETİ

Timur SİLİ

Doğu Anadolu Bölgesinin "Erzurum-Kars bölümünde"¹ yer alan İğdir, kuzeyden Rusya ve Ermenistan, doğudan İran ile komşu bir serhad ilimizdir. Tarihte oynadığı mühim roller nedeniyle daha çok "Sürmeli Çukuru" olarak nâm yapmıştır.²

Başlangıçta Kars'a bağlı bir ilçe iken daha sonra çıkarılan bir yasa ile il olmuştur. Aynı yasayla, Karakoyunlu köyü de ilçe haline getirilerek, vilayet sınırları dahilinde yer almıştır. Bu özet bilgilerden sonra asıl mevzuya dönme gereği vardır.

İğdir ve çevresindeki mezarlıklarda muhtelif defalar yaptığımız araştırmalar esnasında, son derece ilginç, figürlü, tasvirli, kabartmalı ve heykel mahiyetindeki mezartaşları ile karşılaştık. Şüphesizki, bu mezar taşları yöre halkının sanat ve estetik anlayışını yansıttığı gibi, inanç ve kültürleri hakkında da mühim bilgiler vermektedir. Sözü edilen yöredeki en eski mezar taşı Karakoyunlu ilçesinin eski mezarlığında olup, 821 H. (1418 M.) tarihini taşımaktadır. Daha eski taşların olduğu tahmin ediliyorsa da mezarlıklar tahribata uğradığından veya bu taşlarla yapılar inşa edildiğinden daha eskilerine rastlamamız mümkün olmadı. Esefle belirtmek gerekir ki "kültür tarihimizde mühim bir yeri olan, bizlere geçmişimiz hakkında fikir vermekle kalmayıp, tarihî bir vesika niteliğini de taşıyan bu paha biçilmez mirasımıza, yeterince ehemmiyet vermemiş, bile bile yok olmalarını sağlamışız. Teşbih yerindeyse, âdeta kendi geçmişimizi kendi elimizle baltalamışız. Başkalarının baltalamalarına hacet kalmamış...

Bu durumdan Karakoyunlu ilçesinin eski mezarlığı da nasibini almıştır.³ Mezarlığın ortasından belediyece bir yol geçirilmiş, dolayısıyla mezarlık ikiye bölünmüştür (Res. 1).

Mezartaşları kırılmış, altın olduğu varsayımıyla delik deşik edilmiştir. Birçok bilim adamı, daha ilk andan itibaren dikkatleri celbeden bu mezarlık üzerinde araştırma yapacağı günün hasretini çekmektedir.⁴ Mezarlıkta çok sayıda koç-koyun⁵ ile tasvirli, figürlü mezartaşları ve bir de deve heykeli yer almaktadır. Koç heykellerinden ikisi Erzurum Müzesi'ne, ikisi Ankara Etnografya Müzesi'ne ve bir tanesi de Kars Müzesi'ne götürülmüştür. Bir kısmı da meçhul bir şekilde ortadan kaybolmuştur. Kanaatimizce, bu taşlar yurt dışına kaçırılmıştır. Daha birçok tarihî kıymet taşıyan mezarlıkların durumu da bundan farklı değildir.

Karakoyunlu mezarlığında bizden önce Prof. Dr. Hamit Zübeyr Koşay, Prof. Dr. Abdulhalûk Çay ve Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu, koç-koyun heykelleri üzerinde incelemelerde bulunmuş, ancak hiçbiri "Deve heykeli" hakkında bilgi ver-

1. İbrahim Güner, **İlimiz İğdir**, İğdir, 1993, s.5.
2. Tafsilat için bk. Faruk Sümer, **Karakoyunlular I**, TTKY, II. Baskı, Ank. 1984, s. 21-22 (not:30).
3. Karakoyunlu İlçesi'nin, eski ve yeni olmak üzere iki mezarlığı vardır. Sözü edilen mezarlık eski mezarlıktır.
4. Mezarlık, bir kaç yıldan beri Kültür Bakanlığı tarafından koruma altına alınmıştır.
5. Tafsilat için bk. Timur Sili, "Bir Orta Asya Geleneği Koç-Koyun Heykel Mezartaşları", **Bilgi**, s. 1, (1996), s. 60-65.

memiştir.⁶ Bu durum, onların daha ziyade eski mezarlığı değil de yeni mezarlığı tercih etmelerinden kaynaklanmıştır. Zira, neşredilen fotoğrafların hemen hepsi yeni mezarlıktaki koç-koyun heykellerine aittir. Söz konusu ettiğimiz “deve heykeli” ise ilçe merkezindeki eski mezarlıkta yer almaktadır. Bununla birlikte “Deve heykel mezartaşının” da Türk kültüründe yerini almış olması oldukça enteresan ve düşündürücü olsa gerek. Zira, devletin halı, kilim, el sanatları ve “seyirlik oyun”⁷ geleneklerimizdeki güçlü mevcudiyeti biliniyordu ama; onun “mezartaşı” olarak kullanılacağı tahmin edilmiyordu. Bununla birlikte, sağlam bir senteze ulaşabilmek ve deveye bu kadar önem verilmesinin sebebini anlayabilmek için onun özelliklerine bir göz atmamız gerekmektedir. Tatlı etiyle, iri cüsesiyle, dayanıklı, duygusal ve fedakâr oluşuna göre geçmişte atalarımız tarafından lojistik amaçla binek ve münhasıran “taşımaya vasıtası”⁸ olarak kullanılmıştır. Bundan başka Dede Korkut Destanları’nda da erkek genç deveye “buğra”, genç dişi deveye “kızıl deve”⁹ denildiğini görmekteyiz. Anadolu’da ise, daha çok Türkmenler ve Yörükler arasında genç ve güzel kızları ifade etmek için “maya”¹⁰ sözü kullanılmaktadır.

Devenin, kültür tarihimizdeki bu geleneksel öneminden yola çıkarak, Karakoyunlu İlçesi’nin mezarlığındaki deve heykelinin üzerindeki araştırmalarımızı yoğunlaştırdık. Başlangıçta bunun bir deve mi, yoksa at mı olduğu konusunda tereddüte düştük. İşimizi zorlaştıran bir diğer konu ise devenin kafasının koparılmış olmasıydı. Bu durum, konuya daha temkinli yaklaşmamızı gerektiriyordu. Bereket versin ki, uzun uğraşlardan ve köyün en yaşlı kişilerinin görüşlerinden yola çıkarak, bu mezar taşının deve olduğuna hükmettik. Zira, yöre halkı rahatlıkla deve ile atı birbirinden ayıracak kadar bir tecrübeye mâlikti. Hatta köyün gazileri arasında mezarında deve heykeli olan şahsın sülalesini dahi bilenler vardı.¹¹ Bundan başka, heykelin şekli ve gövdesi de tam bir deveyi andırıyordu. Kadesiz bir zemine oturtulan heykelin ön ve arka ayakları bariz şekilde belirlenmemiştir. Ancak gövdesi kabaca işlenmiştir. Hayvanın sol tarafına koşum takımları dikkatli işlenmiştir. Sağ tarafında ise bir kitabe yer almaktadır. Bu kitabeyi okumak da son derece güçtür. Zira, kitabeyi yazan kişinin cahil olduğu yazının karakterinden anlaşılmaktadır. Kitabenin tarihi de aynı şekilde bozuk işlenmiştir. Kitabenin tarihini kesin olarak söylememiz mümkün görünmüyorsa da elde ettiğimiz bilgilerden yaklaşık 250-300 senelik olduğu tahmin edilmektedir. Son derece kötü yazılmakla beraber, mezar-

taşının üzerinde “*Ali Veluechu Filillah*” yani “Ali ki, yüzü Allah’a doğrudur (yönelmiştir)” ifadesi yer almaktadır. Aslında bu ifadeden Ali’nin hakkın rahmetine kavuşmuş olduğu anlatılmak istenmektedir (Res. 2-3). Gene, mezartaşı üzerindeki yazıdan defnedilen şahsın isminin Ali olduğunu anlamaktayız. Araştırmalarımız neticesinde merhumun Caferi Mezhebi’nden olduğunu öğrendik.

Bir başka kişinin anlattığına göre; mezarında deve heykeli bulunan şahıs hayatta iken, deve ile sık sık bugünkü Ermenistan’ın başkenti Erivan’a gidip geldiğinden ve bir nevi deve onun hayatında mühim bir yer tuttuğundan dolayı, yakınlarınca hatırasını abideleştirmek için dikilmiştir.¹² Eğer durum gerçekten anlatılanlar gibi ise, eski Türkler’deki ölen kişinin hayatta iken en çok sevdiği eşyaları ile beraber gömülmesi geleneği ile bu gelenek arasında büyük bir benzerlik var demektir.¹³

Bir diğer önemli husus da bu heykelin kafasının kırılmış olmasıdır. Ne zaman ve hangi amaçla koparıldığını tam olarak bilemiyoruz. Halk bilimci Nizamettin Onk, bu heykelin kafasının 1918’de yöreyi işgale yeltenen Ermeni çetelerce Türklerin mühim bir tapınağı zannedilerek kırılmış olduğunu söylemektedir.¹⁴ Kurtuluş Savaşı gazilerinden H. Abbas Akıncı’nın ifadesine göre ise; 93 Harbi’nde “*Sürmeli Çukuru*”nda büyük bir katliam hareketine girişen Rus kuvvetleri, Türklere ait ne varsa yerle bir etmiş ve bu arada, heykelin kafasını da ko-

6. Tafsilat için bk. H.Z. Koşay, “Doğu Anadolu’daki Mezarlıklarda Koç ve Koyun Heykelleri”, **Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi** (Ankara, 19-24 Ekim 1959), Kongreye Sunulan Tebliğler, Ank. 1962, s. 250-256; A. Çay, Anadolu’da Türk Damgası..., Ankara 1983; M.F. Kırzioğlu, “Azerbaycan ve Anadolu’da Türkistan’dan Gelen Eski Millî Gelenek: Kabirtaşı Olarak Kullanılan Koyun ve At Heykelleri”, **Vakıf Haftası**, C.X, Ankara 1993, s. 133-160.
7. Metin And, “Anadolu Hak Dansları ve Tiyatrosunun Özellikle Hayvan Benzetmeleri Bakımından Asya Kökenleri”, **C.II, Milletlerarası Türk Folklor Bildirileri**, (Ank. 1983), s. 43-46.
8. Faruk Sümer, “Dede Korkut Destanlarında Bazı Hayvanlara Dair” **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C. III, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1976, s. 322.
9. F. Sümer, **a.g.m.**, s. 332.
10. Sümer, **Gösterilen Yer**.
11. Kaynak kişi, H. Abbas Akıncı Kurtuluş Savaşı Gazilerinden olup 97 yaşındadır (Bir kaç ay öncesi vefat etmiştir).
12. Kaynak kişi, Cemalettin Çalışkan (Karakoyunlu İlçesi Bld. Bşk.).
13. **İbn Fazlan Seyahatnâmesi**, Haz. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İst. 1975, s. 132.
14. Nizamettin Onk, “Nevruz Bayramı” **Türk Kültürü**, CX, s. 119 (Eylül 1972), s. 212.

pararak, Rusya'ya götürmüşlerdir.¹⁵ Biz ise tarihi eser kaçakçıları tarafından yurt dışına kaçırılmış olduğu kanaatini taşıyoruz.

Bununla birlikte, İslâm etkisi altına giren Anadolu mezarlıklarında nasıl olup da böyle mezartaşlarının yer aldığı sorusu akla gelebilir. Bu tür mezartaşlarının daha çok eski Türk geleneğini hâlâ devam ettirmekte olan "Türkmenlerce" yaptırılmış olduğu kanaati bizde kuvvetle mevcuttur.¹⁶ Bugün için ise o bizi geçmiş manasına göre değil, daha çok bugünkü hususiyetine göre ilgilendirmelidir. Geçmişte yapılan bu tür mezartaşları hiçbir zaman halkın bugünkü düşüncesini yansıtmaz. Bu nedenledir ki, bu gün için onlar geçmiş karakterlerini taşımaktan çok uzak olup, "İslâmî düşünce"¹⁷ ile ayrılık teşkil etmeyen bir mana kazanmıştır.

Nitekim, Iğdır'ın Aralık İlçesi'ne bağlı olan Orta Köyü'nde ikâmet etmekte olan ve 90 yaşını geçkin bulunan Güvercin Kaya'nın yorumuna göre; el işlemelerindeki "deve motifi" melekler kadar saf, temiz ve günahsız bir insanı, mezar anıt olarak dikilen deve heykeli ise daha çok masum bir "seyiti" temsil etmektedir. Yapılan tüm bu görüşler ışığında, mezarında deve heykeli yer alan bir şahsın iri cüsseli, yumuşak huylu olduğunu, toplumun çıkarlarını, şahsi çıkarlarından üstün tuttuğunu ve geride önemli eserler bıraktığını cesaretle söyleyebiliriz. Özetle deve heykeli, fedakarlığın timsali olarak dikilmiştir.

Iğdır ve çevresinde "deve heykelinin" koç-koyun heykeli kadar rağbet görmediği anlaşılmaktadır. Buna sebep, halk nezdinde devenin yiğitliği, mertliği ve cesareti hatırlatan bir yönünün bulunmayışıdır. Bu nedenle yöre halkı deve yerine "şeca-

atin remzi" olan bir "koç-koyun" heykelini dikmeği tercih etmiştir. Yörede koç-koyun heykel mezartaşını dikme geleneği bugün varlığını koruduğu halde, deve heykeli bir gelenek olmaktan çıkarılmıştır.

SONUÇ

Iğdır'ın Karakoyunlu ilçe mezarlığında yer alan "deve heykel mezartaşını", Orta Asya'da neşet eden hayvan üslubunun bir tezahürü olarak görmekteyiz. Anadolu'ya kadar uzanan bu kültürün, Türk el işçiliğinden, mezar taşlarına varıncaya kadar etkisini gösterdiğine tanık olmaktadır. Bilhassa, Karakoyunlu mezarlığındaki deve heykelinin bilinenden öteye geçerek, kültürümüzün inceliklerini ve zenginliğini bütün berraklığıyla bir kez daha ortaya koyacağı hususunda ümitliyiz.

Aslında sözünü etmeğe çalıştığımız deve heykelinin, Anadolu mezarlıklarındaki koç-koyun ve at heykellerinden mana itibarıyla bariz bir farkı olmayıp, hatta birçok bakımdan benzerlik dahi taşıdığını söyleyebiliriz. Nasıl ki, koç-koyun ve at heykeli sıradan kişiler için değil, soylu, varlıklı kimseler için veya "şecaatin remzi" olarak dikiliyorsa, deve heykeli de aynı amaca yönelik olarak bir ferdin hayatında ticaret veya başka bir amaçla önemli yer tutmasından dolayı dikilmiş olabileceği gibi, fedakarlığın timsali veya hayvana karşı duyulan derin bir muhabbetin ifadesi de olabilir...

15. Karakoyunlu İlçesi sakinlerinden (Yaş: 97).

16. Bilhassa Şii-Alevi Türklerin çoğunlukta yaşadığı yörelerde bu tip mezartaşlarına daha çok rastlanılmaktadır.

17. Mahmut Rışvanoğlu, **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, Boğaziçi Yayınları, İst. 1990, s. 42.

Res. 1: Iğdır / Karakoyunlu İlçesi'nin eski mezarlığı

Res. 2: Deve-Heykel Mezarlığı

Res. 3: Deve-Heykel Mezarlığının başka bir açıdan görünüşü

OSMANLILAR DÖNEMİNDE SOSYAL VE EKONOMİK AÇIDAN MUCUR

Yrd. Doç. Dr. Galip EKEN

Bugün Orta Anadolu'da, Kırşehir vilayet sınırları içinde yer alan Mucur, il merkezine 25 km. uzaklıkta, Acı Su vadisinin yamaçlarında ve vadiyi çevreleyen tepeler üzerinde kurulmuştur. İl merkezinin güney doğusunda yer alan Mucur'un, doğusunda Hacıbektaş, güneyinde Gülşehir, kuzeyinde Avanos kazaları yer almaktadır.

Coğrafi konumunu bu şekilde tanımladığımız Mucur'un, Osmanlılar dönemindeki sosyo-ekonomik tarihi kaleme alınmaya niyet edildiğinde, bu araştırmaya esas teşkil edecek, ulaşılabilen kaynak grupları şunlardır:

Arşiv Belgeleri:

1- *Tapu-tahrir kayıtları*¹: XV. ve XVI. yüzyıllara ait olan ve yerleşim biriminin sosyal ve iktisadi durumu hakkında bilgi veren bu kayıtlardan biri 1485, diğerleri 1526 ve 1584 tarihli olmak üzere, Mucur'a ait üç ayrı defterde bilgi bulunmaktadır. Bunlardan 1485 (H. 890) tarihli 19² ve 1526 (H. 932) tarihli 998³ numara ile Başbakanlık Osmanlı Arşivindedir. 1584 (H.992) tarihli ise Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde 139 numaralı⁴ Kırşehir Sancağı'na ait mufassal tahrir defteridir.

2- *Hurufât Defterleri*: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan, İstanbul'dan, Osmanlı şehirlerinde yer alan vakıf eserlerinde görevli şahıslara gönderilen beratları muhtevî defterlerdir.⁵ Bu defterlerdeki bilgilerden hareketle bir yandan Mucur'un idarî konumu tesbit edilirken, diğer yandan da şehrin fizikî konumuna esas teşkil eden mahalle ve mescidleri belirlenmektedir. Bunlar, Mucur'da bulunan cami ve mescidlerde görev alan imam ve müezzin beratlarının bulunduğu defterlerdir.⁶

3- *Temettuat Defterleri*: Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminde hukukî ve idarî açıdan olduğu kadar mali açıdan da yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Tabii olarak öncelikle vergi sisteminde yenilemeye gitmek icap ettiğinden, buna esas teşkil etmesi için de yeniden memleketin mali imkânlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla Tanzimatın uygulandığı yerlerden başlanarak ülkenin ekonomik potansiyeli ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. Tahrir kayıtlarının okunmasında yardımcı olan meslektaşımız ve hemşehrîmiz Dr. Ahmet Güneş ile mesat arkadaşımız Dr. Adnan Gürbüz'e teşekkür ediyoruz.
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) **Tapu Tahrir (TT)** 19, s. 183-184.
3. BOA.TT.998. s. 680.
4. Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime (KK), **TT**, s. 81 ve 82.
5. Bu vesikalardan pek çok araştırmacı istifade etmiş olmakla birlikte bu konudaki müstakil çalışma Tuncer Baykara tarafından yapılmıştır. bkz. **Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)**, Ankara, 1990.
6. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), **Hurufat Defterleri (HD)**, (Aşağıda liste halinde verilmiştir)

Defter No:	Sayfa No:	Tarih:
1- 539	112-113	1786-1805 (H. 1201-1219)
2- 542	88	1821-1824 (H. 1237-1239)
3- 1095	50	1784-1785 (H. 1199)
4- 1096	67	1776-1789 (H. 1190-1203)
5- 1099	78	1767-1768 (H. 1181)
6- 1100	61	1748-1755 (H. 1161-1168)
7- 1118	8	1720-1721 (H. 1133)
8- 1139	3	1694-1729 (H. 1108-1141)
9- 1140	134	1698-1699 (H. 1110)
10- 1143	231	1774-1775 (H. 1188)
11- 1158	92	1758-1773 (H. 1172-1186)
12- 1160	72	1701-1706 (H. 1113-1117)

XV-XVI. yüzyıllardaki tahrirleri andıran fakat biraz daha değişik bir sistemle tutulan "Temettuat Defterleri"nde eyaletler esas alınarak daha alt birimlere doğru bir sayım hadisesi gerçekleştirilmiştir.⁷ Bu defterlerden biri 1834 (H.1250)⁸, diğeri 1840 (H.1256)⁹ tarihli olmak üzere 2 ayrı defterde Mucur kazasına ait bilgiler bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Temettuat katalogları içinde bulunan bu defterlerden 795 nolu 1834 tarihli olup; defterin sahife 141'den 167'ye kadarki kısmı Mucur'un merkezine ait bilgiler içerirken; 167. ve 168. sayfelerinde ise Mucur kazasına bağlı Mikail ve Aflak karyelerine ait bilgiler bulunmaktadır. 820 nolu defter ise Kırşehir sancağı Mucur ve Hacıbektaş kazalarında yaşayan insanların temettuatları yazılıdır. Bu defterin ilk 78 sahifesi de Mucur'a ilişkin malumatı içerir. 80 ve 81. sayfelerde de yine bir önceki defterde olduğu gibi Mikail ve Aflak köylerinin haneleri hakkında bilgi yer almaktadır. Bahsi geçen bu defterlerin -1834 tarihli defter ile 1840 tarihli defterin- tutuluş sistemleri arasında çok fazla bir ayrılık olmasa da muhteviyatları açısından farklılıklar göze çarpmaktadır. 1834 tarihli defterde yer alan "Hane baha" tabiri ile esasen ne anlatıldığını tam anlayamamış olmakla birlikte, 1840 tarihli defterde bunun her hane için kaydedilen "temettuat" karşılığı olduğunu zannediyoruz. Ve yine bu defterde hane bahanın yanında hane reislerinin sahip oldukları tarla ve bağların dönümleri ile kıymetleri kuruş olarak belirtilmektedir. 1840 tarihli Temettuat Defteri ise "Hüve'l-muin" ile başlamakta akabinde ise "... müceddeden tahrirlerine irade-i seniyye-i şahane te'allük eden kazalardan Kırşehri sancağında kain Mucur kazasının arazisinde mütemekkin kaffe-i ehl-i islâmın emlâk ve arazileri kıymet-i hakikleri üzerine tasrihen kaza-i mezkurun tahrir-i emlâk defteridir, 7 Ramazan 1256" kaydı ile devam etmektedir. Mahalle isminden sonra hane numarası ve hane reisinin ismi verilip, sahip olunan emlâk, hayvanat ve temettuatları kaydedilmektedir.

4- Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, **Cevdet Evkaf** 29680 numaralı belge. Bu belge, 1798 (H.1213) tarihli olup, "Kırşehri sancağında Hacıbektaş kazasının Mucur karyesi ahalisinden Karaman valileri ve Kırşehri mutasarrıfları için müretteb imdad-ı hazeriye..." kaydını muhteviidir.

5- Başbakanlık Osmanlı Arşivi **Cevdet Maliye** 30893 numaralı belge. Bu, Kırşehri sancağında vaki Mucur ve sair kazaların bac-ı bazar rusumu Kırşehri bac-ı bazar mukataasına ilhakına dair bir belgedir.

6- Başbakanlık Osmanlı Arşivi **Bab-ı Defterî Ceride** Odası 40643 numaralı defter: Bu da 1837 (H.1253) tarihli Mucur'un Nüfus defteridir.

Matbu Eserler:

1- Seyahatnameler: Bu grub içinde bizim ulaştığımız seyahatnamelerden sadece Vital Cuinet bilgi vermektedir.¹⁰ 1890'lı yıllarda Anadolu'yu gezen ve devletin resmi belgelerine istinaden şehirlerin sosyal ve iktisadi durumları hakkında bilgi veren Cuinet, Mucur hakkında da kısa fakat derli toplu bir malumat sunmaktadır.

2- Salnameler: XIX. yüzyıl sonlarından itibaren vilayet esasına göre çıkartılan, bugünkü İl Yıllıklarını andıran salnamelerin, Mucur hakkında ne tür bilgi verdiğine bakmak için; 1876 yılından sonra yapılan idari düzenleme ile Kırşehir sancağının Ankara Vilayeti'ne bağlanmasından dolayı, Ankara vilayet salnamelerine bakmak gerekmektedir. Ankara'nın 1308, 1311, 1318, 1320 ve 1325 tarihli salnamelerine bakıldı. Ancak bunların hepsinde Mucur nahiyesine ait bilgiler, bağlı olduğu Kırşehir merkez kazası ile birlikte verilmiştir. Bundan dolayı ne yazık ki Salnamelerde Mucur'a ait net bilgilere ulaşılamamıştır.

3- Araştırma eserlerinde de Mucur'un tarihi geçmişine çok fazla değinilmemiştir. Ancak dipnotlarda gösterdiğimiz eserlerin bölge tarihi ile ilgili bilgilerinden istifade edilmiştir.

Mucur Adı:

Cevat Hakkı Tarım'ın Recep Okay'dan naklettiği bir efsaneye göre, eski zamanlarda, bugün Mucur ve civarında gördüğümüz mağaralarda gayr-i müslim ahali yaşıyormuş. Yine o tarihlerde kasabanın 5 km. kuzey batısında ise, Kızılın de denilen Aşılık mevkiinde müslüman Türkler sakin imiş. Sabahları Mucur'un yerindeki mağaralarda

7. Temettuat Defterleri, eyaletlere gönderilen "emr u فرمانlar muccebinde" eyalet esasından hareketle sancak, kaza ve köylere varuncaya kadar yerleşim merkezlerinde mahalle esasına göre hane bazında -köyler ise yine hane numaralarına göre belirli bir sıra takip edilerek- tutulmuşlardır. Her hane reisinin lakabıyla birlikte ismi, bazen hane reisinin "kara, kır, kumral" sakallı şeklinde; sakalı yoksa "ter bıyıklı" ve sair şekillerde tasvirini yaptıktan sonra, varsa mesleği belirtilmektedir. Bu defterlerin sosyo ekonomik tarih açısından önemi için bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisat Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", **Belleten**, Ankara, 1995, C.LIX, S. 225, s. 395-412 ...Bu defterler ile alakalı ilk çalışma ise Tefvîk Güran tarafından Ödemiş kazası üzerine yapılmıştır. Bkz. Tefvîk Güran, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", **İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası**, LXI/1-4, İstanbul 1985.

8. BOA, **Temettuat Defterleri (Temt)**, 795, s. 141-168.

9. BOA, **Temt**, 820, s. 1-81.

10. Vital Cuinet, Turquie d'Asie Geograp Geographie Administrative, Statistique Province de l'Asie Mineure, Paris 1892, s. 338-339.

yakılan ateşlerin dumanı, Aşılık civarındaki Türklerin dikkatini çeker ve: "gene Mücürüm gavurunun dumanı tütüyor" derlermiş. Mücürüm ise mağarada yaşayan gayr-i müslim ahalinin reisinin ismi imiş.¹¹ Bu efsane, gerçekliğinin tartışılmasından öte bize, Mucur'un eski bir yerleşim merkezi olduğunu anlatmaktadır. Kelime manasının Ahmed Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmaniye adlı lügatinde yazmış demir cürufu, maden kömürü süprüntüsü, her şeyin bücürü anlamlarına geldiğini belirten¹² Cevat Hakkı Tarım'ın kendi kanaati ise, Mucur'un, ufak taşlar ve çerikten küçük bir ölçek adı olduğunu zikrettikten sonra, etrafını çeviren küçük tepelerin ortasındaki Mucur'u da çerik gibi çukur bir kaba benzetmektedir.¹³

Bu arada 1485 ve 1526 tarihli tahrir kayıtlarında Mucur, birinci harfin dışındakiler sırasıyla vav, cim, vav ve ra harfleriyle yazılmıştır. İlk harfin be olduğunu kabul edersek, buna göre, kelime "bücür" de, "bucur" da okunabilir. Bu yazılımı doğru kabul etsek bile Mucur'u, ilk harfi pek mim'e benzemesi de, ileriki yıllarda gerek okunmuş ve gerekse telaffuz olarak mim'e dönüşerek Mucur haline geldiğini düşünmek mümkündür. Kaldı ki 1584 tarihli tahrirde kayıt Mucur şeklinde geçmektedir.¹⁴

Tarihçe:

Bölgenin tarihinin Tunç devrine kadar indiği anlaşılmaktadır. Mucur ve havalisinde bulunan, çok eski dönemlere ait olduğu tesbit edilen mağaralar, bu havalinin tarihini de çok eski dönemlere kadar götürme imkanı vermektedir. Bununla birlikte, bu dönem üzerine yapılan yayınların yeterli olmaması bu konuda daha fazla şey söylemeyi zorlaştırmaktadır. Esasen, Mucur havalisindeki eski yerleşim birimlerinin varlığı Kırşehir gibi Mucur'un da Hititlerin, Friglerin ve Perslerin hakimiyet sahası içinde yer aldığını göstermektedir. Anadolu'da Pers hakimiyetini yıkan Büyük İskender'den sonra bölge, Kapadokya Krallığı'nın eline geçmiştir. Roma ve Bizans hakimiyetine de sahne olan bu alanın¹⁵ yerli halkı Arap-Bizans mücadelesi esnasında Anadolu içlerinden daha batı bölgelere çekilmişti.¹⁶

1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra bütün Anadolu şehirleri gibi Mucur ve Kırşehir toprakları da Selçuklu Türklerinin eline geçmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere, bölgenin az olan nüfus yoğunluğunun da tesiri ile kısa sürede, Kırşehir ve havalisi başta olmak üzere Yozgat, Çankırı, Eskişehir, Çorum gibi şehirler, yoğun Türkmen göçüne şahid olmuştur.¹⁷ Bu muhaceretin sonucu olarak Türkleşen Anadolu'da, XIII. yüzyılda başta Konya olmak üzere Kayseri, Sivas, Amasya, Tokat, Niksar, Erzurum, Ankara ile birlikte Kırşehir'in de bir kültür merkezi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸

Öyleki buralar, Türkçe eserler kaleme alınacak kadar birer kültür muhitleri haline gelmişlerdir.¹⁹ XI-II. yüzyılda Anadolu'da halk üzerine mühim tesiri olan Hacibektaş Veli'nin, herhalde Kırşehir ile Hacibektaş arasında yer alan Mucur ahalisi üzerinde de önemli bir nüfuzu olmuştur.

Anadolu Selçuklu Devletinin, Köseadağı Savaşında Moğollara yenilgisinden sonra Kırşehir ve dolayısıyla Mucur havalisinde Moğol nüfuzunun olduğu gözlenmektedir. Beylikler döneminde ise bu bölgenin çok sık el değiştirdiğini görmekteyiz. Önce Eretnaogullarının eline geçmiş, ancak Eretna hükümdarı Mehmet Beyin ölümünden sonra bölgenin esas halkını teşkil eden Moğol ve Türkmen toplulukları arasında müfsitlerin gayreti ile rekabet çıkmıştır. Vuku bulan kanlı ayaklanmalar sonucu bölge halkının -ki bilhassa Kırşehir ve Aksaray ahalisinin- güneybatı Anadolu'ya göç ettiği görülmektedir.²⁰

Bu arada Eretna Devletini ele geçiren Kadı Burhaneddin Ahmed, 1389 yılından sonra içinde Mucur'un da bulunduğu Orta Anadolu'daki Kırşehir'i ele geçirmiştir.²¹ Bu dönemde Kırşehir havalisi en çok Timurlular, Osmanlılar ve Karamanoğulları arasında el değiştirmiştir. Esasen Karamanoğulları rakip gördükleri Osmanlılara karşı Timur ile birlikte hareket etmiş ve Ankara savaşını müte-

11. Cevat Hakkı Tarım, **Kırşehir Tarih ve Coğrafya Lüğatı**, Kırşehir 1940, s. 78.
12. Aynı eser. Burada C.H. Tarım, Ahmed Vefik Paşa'nın **Lehçe-i Osmaniye** adlı lügatinde yukarıda belirtilen anlamlara geldiğini belirtmekteyse de biz bu lügatte Mucur maddesine rastlayamadık.
13. C.H. Tarım, **a.g.e.**, s. 78; ayrıca **Meydan Larousse**'de de küçük taş parçası anlamına geldiğini belirtmektedir bkz. Mucur maddesi.
14. Bu konuda ayrıca bakınız, İlhan Şahin, Ahi Evran Vakfıyesi ve Vakıflarına Dair, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S. 1, (İstanbul 1985), s. 338.
15. Bölgenin tarihi geçmişi için bkz. **Yurt Ansiklopedisi**, İstanbul 1982-1983, C. 7, s. 4955; Cevat Hakkı Tarım, **Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar I**, Kırşehir, 1938, s. 36; ayrıca **Kırşehir İl Yılığ**ı 1993, s. 34-35.
16. Bu konuda bkz. Osman Turan, **Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1981, s. 355.
17. Osman Turan, **a.g.e.**, s. 355.
18. Osman Çetin, **Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı**, İstanbul, 1981, s. 149.
19. Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1980, s. 339.
20. Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar Eretna Devleti Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti Mutahharten ve Erzincan Emirliği II, Ankara, 1989, s. 45.
21. Aziz b. Erdeşir-i Esterabadlı, **Bezm u Rezm**, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara, 1990, s. 131 ayrıca bkz. Yaşar Yücel, **a.g.e.**, s. 145.

akip de Timur bu bölgeyi Karamanoğulları'na vermiştir.²²

Fetret devrinde Karamanoğullarının elinde bulunan Kırşehir ve Mucur havalisi, Çelebi Mehmed'in Karamanoğullarını mağlub etmesi ile Niğde, Akşehir, Beyşehir ve sair şehirlerle birlikte Osmanlı Devleti sınırları içine dahil edilmişti. Ancak aralarında barış sağlanınca yeniden Karamanoğullarına bırakılmıştır.²³

XVI. yüzyılda sosyal, mali ve diğer baskılar nedeni ile Anadolu'nun doğu kesiminden, hususan kırsal alandan, Kayseri ve Kırşehir havalisine göç olmuştur.²⁴ Bu yıllarda Mucur'un Kırşehir'e bağlı büyükçe bir köy olduğu görülmektedir.²⁵

Anadolu'da asayiş daha XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulmuştur. XVII. yüzyıl başlarında artık iyice aleniyet kesb eden Celali hadiseleri ne yazık ki Orta Anadolu'da da yoğun olarak yaşanmıştır. Ankara şer'iyye sicilinden, Mustafa Akdağ'ın naklettiği "...Kırşehir ve Hacı Bektaş kadlıklarında olan hasların bir kaç sene vilayet fetret olmağla ümera ve nüzardan kimesne zaptı için varılmak müyesser olmamağla" kaydına²⁶ bakılırsa, o yıllarda Kırşehir sancağının Hacıbektaş kazasına bağlı bir köy olan Mucur da, devletin idareden el çekecek kadar üzerine gidemediği Celali isyanlarının yoğun olarak yaşandığı bir mekan olarak görülmektedir. XVII. yüzyılda çapulculara karşı büyük köylerin çevresine hendek açıldığı ya da toprak duvarlar yapıldığı oluyordu ki, bu yolla korunan köylere idarî dilde "palanga" denmekteydi. XVII. yüzyıl başında Kırşehir valisinin bir tek seferde (içinde muhtemelen Mucur'un da bulunduğu) 100 palanga kapattığı söylenmektedir.²⁷ Esasen XVII. yüzyıl başında Anadolu'da belli başlı Celali reislerinden olduğu anlaşılan Meymun, Kırşehir havalisinde faaliyet göstermekteydi. Kardeşi Ahmed'in ölümüyle maiyetindeki altı-yedibin sekban ile birlikte Kalenderoğlu'na iltihak ederken, Kuyucu Murat Paşa tarafından Şarkî Kara Hisar yakınlarında baskın yapılarak mağlub ve kısmen imha edilmişlerse de bir kısmı kaçmayı başarabilmiştir.²⁸ Bu bölge XVII. yüzyıl ortalarında da Celali eşkiyasının merkezi olmaya devam etmiştir. Sipahi zorbalarından Gürcü Nebi, taşra memuriyetlerinden topladığı servetle Niğde'de mütegalibeliğe başlamıştı. Ancak bir müddet sonra Kırşehir sancakbeyi İshak Bey tarafından gâfil avlanarak kesik başı İstanbul'a gönderilmiştir.²⁹ XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Mucur'un ve bölgenin daha ne gibi siyasi faaliyetlere sahne olduğu hakkında fazlaca bir malumatımız olmamakla birlikte, bu yüzyıllarda Mucur'un nüfus bakımından biraz daha büyüyerek kaza merkezi olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler idarî kısımda verilecektir.

Milli Mücadele döneminde hiç kuşkusuz vatanın kurtuluş meselesine duyarsız kalmayan Mucur ahalisi, 22 Aralık 1919 tarihinde Kayseri üzerinden Ankara'ya gitmekte olan Mustafa Kemal Paşa ziyaret etmişlerdir.³⁰

FİZİKİ YAPI:

Girişte de belirtildiği üzere Orta Anadolu'da Kırşehir vilayet sınırları içinde yer alan Mucur, bir vadi üzerinde kurulmuştur. 1890 yılları Anadolu hakkında bilgi veren V. Cuinet, Mucur'dan, en güzel meyve bahçeleri ve envai çeşit üzüm bağları içinde yer alan bir kasaba olarak bahsetmektedir.³¹ 1940 yıllarının başında C. Hakkı Tarım da: "Kırşehir'in 25 km. doğusunda, Kayseri şosesi üzerinde ve 15 km uzayan bağ ve bahçelerin ortasında bulunan Mucur, oldukça güzel, havası ve suyu iyi bir kasabadır" diye tavsif etmektedir.³² Şimdi bu kısımda kaynakların müsaadesi oranında, kasabanın yerleşimine esas teşkil eden mahalleler, cami ve mescidler, çarşı ve sair mahaller üzerinde durulacaktır.

Kale:

Ortaçağ kentlerinin hemen hepsinde savunma amaçlı kaleler bulunmaktadır. Bugün Anadolu'da hemen hemen bütün şehirlerimizde bulunan kalelerin harabe de olsa çoğu zaman ayakta kalmış olduklarını görürüz. Acaba kadim bir şehir merkezi olmayan Mucur'un bir kalesi var mıydı? Zira daha XX. yüzyıl başına kadar bazen büyük bir köy, bazen kaza ve bazen de nahiye merkezi olarak

22. Bu konuda Karamanoğullarının Timur'a bağlılıklarını göstermek için Kırşehir'den başlayarak Kayseri'ye kadar bölgeyi harab ettiğine dair bkz. **Bezm u Rezm** s. 425. Ayrıca bu havalideki mücadeleler için bkz. **Oruç Bey Tarihi**, Baskıya hazırlayan Atsız, İstanbul 1976, s. 64; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Ankara, 1991, s. 28; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, İstanbul 1979, C. 1, s. 323.
23. Bkz. **Oruç Bey Tarihi**, s. 73; ayrıca Mustafa Akdağ, **a.g.e.**, C.1, s. 336.
24. Bu konuda bkz. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul, 1993, s. 90.
25. TGMKK. TD. 139, varak 81-82.
26. Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyamları"**, İstanbul 1975, s. 492.
27. Suraiya Faroqhi, **a.g.e.**, s. 335.
28. İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul, 1973, C.3, 248, 252; Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1983, C.3, s. 103-104.
29. İ.H. Danişmend, **a.g.e.**, s. 414; ayrıca **Solakzade Tarihi**, Hazırlayan Vahid Çabuk, İstanbul 1992, C.1, s. 593.
30. **Kırşehir 1993 İl Yılığ**, tarihsiz s. 40.
31. Vital Cuinet **a.g.e.**
32. Cevat Hakkı Tarım, **Kırşehir Tarih ve Coğrafya Lügati**, s. 77.

gösterilen Mucur'da bir kalenin varlığına tasrih edilmiş herhangi bir kayda rastlayamadık. Ancak bu noktada tapu tahrir defterlerinde rastladığımız "merd-i kale" kaydı³³, iki kardeş oldukları sanılan Ramazan veled-i Ali ile Rüstem veled-i Ali'nin 1584 tarihinde Mucur kalesinde görevli olabilecekleri kanaatini oluşturmuştur. Eğer Mucur'da kale yoksa "merd-i kale" olarak gösterilen bu iki kişi ya bağlı oldukları kaza merkezi olan Hacıbektaş kalesinde ya da Kırşehir sancağında görevli olmalıdırlar. Ancak bu noktada net bir şey söylenebilecek bir durum söz konusu değildir.

Mahalleler:

Mahalle, Osmanlı şehrinde birbirlerini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından nisbeten sorumlu, komşuluk ilişkileri içinde olan bir topluluğun yaşadığı mekân olarak ifade edilmektedir. Çoğu zaman bir cami ya da mescit etrafında oluşan mahallelerin teşekkülünde dinî ve etnik âmillerin de önemli payları bulunmaktaydı.³⁴ XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde mahallesi olmayan bir köy olarak gözükken Mucur'un³⁵, XVI. yüzyıldan itibaren biri gayr-i müslimlere ait olmak üzere, beş mahallesi bulunmaktadır³⁶. XVII. yüzyılda kasabanın gelişimini takip edemiyoruz. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren ise hurufat kayıtları sayesinde mescid ve camilerin yer aldığı mekânlar belirtilirken, mahalle isimlerini de tespit edebiliyoruz. Bu dönemde mahalle isimleri farklılaşmıştır. XIX. yüzyıl ortalarında ise sanırım 1834 yılında ikame edilen Muhtarlık teşkilatı ile mahalleler yeniden tanzim edilmiş ve mahalle sayısı ikiye indirilmiştir.³⁷

XVI. Yüzyılda:

1-) *Mahalle-i Gebran*: Gayr-i müslim ahalinin yaşadığı mahalle olup, 3 nim, 21 caba, 16 bennak olmak üzere toplam 40 vergi hanesi bulunuyordu. Daha sonraki yüzyıllarda Mucur'da yaşayan bu insanların durumları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2-) *Mahalle-yi Çarşu (Karşu)*: Bu mahallede 7 caba, 15 bennak, 4 adet nim bulunmaktadır.

3-) *Mahalle-yi Yukarı*: Yine bu mahallede 26 caba, 35 bennak, 14'de nim bulunmaktadır.

4-) *Mahalle-yi Orta*: XVI. yüzyılda 11 caba, 37 bennak, 10 nim vardır.

5-) *Mahalle-yi Uç*: 13 cabası, 30 bennakı, 14'de nimi bulunan bu mahalleyi de daha sonraki yıllarda göremiyoruz.

XVIII. Yüzyılda:

XVI. yüzyılda görülen mahallelerden hiçbiri-nin ismine daha sonraki kayıtlarda rastlanmamak-

tadır. XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren cami ve mescid görevlilerinin atamalarına dair bilgi bulabildiğimiz hurufat defterlerinde bu münasebetle şu mahalleleri tesbit edebiliyoruz.

1-) Süleyman Ağa Mahallesi³⁸

2-) Solaklı Mahallesi³⁹

3-) Yenice Mahallesi⁴⁰

4-) Hacı Yunus Mahallesi⁴¹

5-) Hacı Osman Mahallesi⁴²

XIX. Yüzyılda:

Mucur'da yukarıda belirtilen mahalleler, 1834 yılında muhtarlık teşkilatının ikamesi ile birlikte yapılan düzenleme sonucu iki mahalle içinde cem edilmiştir. Bunlar:

1-) Yenice Mahallesi: XVIII. yüzyılda da gördüğümüz bu mahalle, 1834 yılında 158 hane, 1840 yılında ise 217 hanedir.⁴³

2-) Solaklı Mahallesi: 1727 tarihinden itibaren ismine rastlanılan Solaklı mahallesi, 1834 yılında 153, 1840 tarihinde ise 237 hanedir.⁴⁴

1940 yıllarında ise Acıöz (Hacı Yunus), Alaoglu, Hamidiye, Solaklılar ve Yenice mahalleleri bulunmaktaydı.⁴⁵

33. TKGMKK. TD. 139'varak 81.

34. Bu konuda bkz. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine" **Osmanlı Araştırmaları IV** (1984) s: 69-78.

35. BOA.TD. 19, s.283-284; BOA. TD. 78, s. 680.

36. Bu dört mahalle için bkz. TKGMKK. TD. 139, varak 81, 82.

37. Biri 1834 (1250) diğeri 1840 (1256) tarihli iki ayrı Temettuat Defteri'nde de Yenice ve Solaklı olmak üzere sadece iki mahalle gözükmektedir. Bunun için bkz. Temettuat Defteri 795/141-168; 820/2-78.

38. 1702 tarihinden itibaren görülen mahalle için bkz. HD 1160/72; 1096/67.

39. Bu mahalle ile alakalı en eski belgemiz 1727 tarihli bizzat bkz. HD 1143/231, ayrıca muhtelif tarihli diğer belgeler için bkz. HD 1158/98; 1096/67; 1110/61; 542/88.

40. Bu mahalle için bkz. HD 1158/98; 1096/67; 539/112; 542/88,

41. Bkz. HD 1100/61; 539/112,

42. 1702 tarihli mahalle mescidine ait beratından hareketle eski bir mahalle olduğu anlaşılmaktadır. bkz. HD 1160/72; ayrıca bkz. 539/112.

43. Bkz. 1834 tarihli için Temt. 795, 1844 yılı için ise Temt. 820.

44. Temt. 795, Temt 820.

45. Bkz. C.H. Tarih, **Tarih ve Coğrafya Lügatı**, s. 77.

Cami ve Mescidler:

İnsanların ibadetlerini ifâ ettikleri birer mekan olan cami ve mescidler, mahalle ile birlikte oluşmuşlardır. İslâm şehirlerinin vazgeçilmez unsurları olan bu cami ve mescidlerin birbirlerinden farklılıklarının olduğunu da biliyoruz. Mescidler, camilere göre daha dar bir cemaate hitap eden ve vakit namazlarının kılındığı yerler iken; camiler, kadınların ihtiyaca binaen arzı ve padişah beratı ile “minber vaz’ edilmiş”, yani içlerinde cuma namazı kılınan yerlerdir. Bu meyanda Mucur kasabasına baktığımızda beş cami ile üç mescid bulunmaktadır. Bu cami ve mescidler pek tabii olarak yaptırın kişilerin isimleri ile anılmaktadırlar. Buna göre Mucur kasabasındaki beş camiden birini kadın, dördünü de erkeğin inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan cami ve mescid olmak üzere toplam sekiz adet mabetten yedisini yaptıran erkeklerin kimliklerine bakıldığında dördünün “ağa” sıfatına, birinin hacı ile birlikte ağa, birinin sadece hacı, birinin ise yaptıranın kimliği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu kimlik bilgilerinden Mucur’da yaptırılan cami ve mescidlerin kasabanın önde gelen şahısları tarafından bina edildiği söylenebilir.

Camilerde dinî hizmeti başta imamlar olmak üzere hatipler ve müezzinler yapmaktadırlar. Mabedlerin temizliğinden ise ferraşlar sorumluydu. Bu görevlilerin maişetleri cami ve mescid vakıfları yoluyla tahsis edilen gelirlerle karşılanmaktaydı. Bu da, her cami ve mescide göre değişiklik göstermektedir. Ancak genel olarak bakıldığında XVIII. yüzyılda imam, hatip, müezzin ve ferraşların günlük, ya nim akçe, ya da bir akçe ücret aldıkları görülmektedir. Gerçi, bu arada mahalle aralarında bulunan küçük mescidlerde bazen imamlığın ve müezzinliğin karşılıksız, “hasbî” olarak, ifâ edildiği de müşahade olunmaktadır.

İmam ve hatipler, sadece aldıkları “*yeumi*” maaşlar ile geçimlerini temin etmiyorlardı. Diğer kasaba ahalişi gibi onların da bağları ve muhtemelen kendi ihtiyaçlarını temin edecek miktarda tarla gelirleri bulunuyordu. 1840 tarihli defterde hane reislerinin meslekleri belirtilmediği için, imam ve hatip efendilerin sahip oldukları hayvan ve emlak gelirleri tespit edilemiyor. Ancak 1834 tarihli hanelerin sadece bağ ve tarla gibi emlak gelirlerini gösteren defterde, ikisi Yenice, yedisi Solaklı mahallelerinde ikamet eden; altısı imam ve hatip, üçü ise sadece imam olan, toplam dokuz adet hane reisi belirlenmiştir. Bunlardan birinin “*hane baha*” olarak gösterilen gelirinin dışında hiç bir geliri gözükmez iken, diğer birinin hane baha ile birlikte 0.5 dönümlük de tarla geliri bulunuyordu. Altı görevlinin ise hane bahalarının yanında 0.5'er dönümlük bağ gelirleri (birininki 1 dönüm) de bulun-

maktaydı ki; 0.5 dönüm bağ onların ilave 40 kuruşluk bir gelire daha sahip olduğu anlaşılmaktadır. Solaklı mahallesinde oturan İmam ve Hatip Osman Efendinin ise 0.5 dönüm bağ, 0.5 dönüm tarlası ve 50 kuruşluk da hane bahası vardı.

Burada belirtilmesi gereken noktalardan biri de her cami ya da mescitte görevli imam-hatip sayısı ki, bunun da her mabet için bir adet olduğu sanılmaktadır. Gerçi bazen imamet ve hitabet vazifelerini ayrı ayrı şahıslar deruhte ediyorlarsa da, Mucur’da görülebildiği kadarıyla, bu her iki vazife de aynı şahıslar tarafından ifâ ediliyordu.

Bu arada Mucur’da müstakil bir medrese binası olmadığı ve bu iş için, külli boyuttta olmasa da, müderris olan şahıslar tarafından bazı camilerin kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁶

Cami ve mescidlerde imam ve müezzin olan şahıslara, görevlerini suistimal etmedikleri sürece, kayd-ı hayat şartıyla vazife tevcihi yapılırdı. Ancak zaman zaman yapılan suistimallere istinaden görevden aziller olabildiği gibi, bazen de “ref’ini müceb ahval yoğ iken” bu tür vazifelerden alınmalar olunabiliyordu. Bu camiler şunlardır:

1-) *Solak Ahmed Ağa Camii*: Vakfiyesini bulamadığımız ve tam olarak ne zaman Mucur ahalsinin hizmetine sunulduğunu bilmediğimiz bu caminin, Aralık 1703 (Şaban 1115) tarihinde Hatip Mehmed Efendinin görev süresinin yenilendiğine bakılırsa. XVIII. yüzyıl başlarından önce bina edildiği söylenebilir.⁴⁷

2-) *Emine Hatun Camii*: Yenice Mahallesinde yer alan camide, Aralık 1758 (Rebiülahir 1172) tarihinde, günlüğü yarım akçeye imam ve hatip olarak Musa’nın görev yaptığı görülmektedir.⁴⁸

3-) *Kapucubaşı Osman Ağa Camii*: Mucur’un Hacı Yunus Mahallesinde yer almaktadır. Bu camiye ait vakfın mütevellisi olmadığından, Kasım 1750 (Muharrem 1164)’de tevliyeti Halil Halife adında birine verilmiştir.⁴⁹ Vesikalarda Mucurlu Ağa Camii olarak da geçmektedir.⁵⁰

46. Kasım 1776 (Şevval 1190) tarihli bir kayıta: Hacı Halil Ağa binası camilinde Hamza b. Ömer müderris ve valilikten feragat etmiş ve yerine bu vazifeler için Mehmed Seyid’e tevcihat yapıldığına dair bir kayıt için bkz. HD. 1096/67; esasen bu camilde tedrisat ve meşihat vazifelerinin yapılmasını bir başka Hurufat kaydından vâkıfın şartı olduğunu anlıyoruz. Yine aynı bkz. HD. 1096/67.

47. HD. 1160/72, ayrıca bu camildeki görevliler için bkz. 1100/61; 1143/231.

48. HD. 1158/98, bu camil ile alakalı bkz. HD. 1096/67.

49. HD. 1100/61.

50. HD. 1100/61 nolu defterdeki bir başka kayıta HD. 1139/135.

4-) *Hacı Halil Ağa Camii*: Zaimden Hacı Halil Ağa'nın bina eylediği bu cami de Solaklı mahallesinde gösterilmektedir. Hurufat kaydındaki nakle göre vâkif, camide ayrıca meşihat ve tedrisat işlerinin yapılmasını şart koşturmuştur. Bundan dolayı bu camide bir de müderrisin görevli olduğunu görüyoruz.⁵¹

5-) *Za'im Ömer Ağa Camii*: Bu camiye dair ilk bilgiye Eylül 1826 (Safer 1242) tarihinde sahip oluyoruz. Mucur'un Yenice Mahallesinde yer almaktadır. 1826 Eylülünde camide Seyyid Hasan'ın "hasbî" olarak imamlık ve hatiplik yaptığı bilinmektedir.⁵²

6-) *Süleyman Ağa Mescidi*: 1701 yılından itibaren hizmette olan bu mescidde⁵³, Nisan 1781 yılında imam olan Mehmed'in vefatı üzerine imamet vazifesi, oğulları Yunus ve Yakub'a tevcih edilmiştir.⁵⁴

7-) *Hacı Mehmed Mescidi*: Mescidin bulunduğu yeri, "Mucur karyesinde" diye tavsif eden berat kayıtları⁵⁵, mescidi, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren zikretmektedir. Ancak daha sonraki kayıtlarda bu adla bir mescid görülmemektedir.

8-) *Kasım Mescidi*: Buna dair bir tek kaydıımız bulunmaktadır. Ağustos 1825 tarihli bu kayıta mescidin hangi mahallede yer aldığı da belirtilmemektedir.⁵⁶

Mektebler:

Eğitim ve öğretimin yapıldığı mekanlar olan mekteplerden, Mucur'da biri Muallim-i Sıbyan diğeri Mekteb-i Rüştîye olmak üzere iki ayrı eğitim kurumu bulunmaktaydı.

Muallim-i Sıbyan: 1780 yıllarında Yenice Mahallesinde bulunduğu anlaşılan mektebin, Hurufat defterindeki bir kayıta "Emine Hatun camii şerifi kurbünde binası..." bulunduğu ve muallim-i sıbyanı olmadığından "hasbî" olarak Ömer adlı birisinin görev yaptığı belirtilmektedir.⁵⁷

1834 tarihinde ise muallim-i sıbyan olarak şehirde Seyyid Hafız Mehmed Efendi b. Abbas bulunmaktadır.⁵⁸

Mekteb-i Rüştîye: Bu mektebin Mucur'un hangi mahallesinde yer aldığını tam olarak kestiremediğimiz gibi ne zaman eğitim öğretime başladığını da bilemiyoruz. 1890'larda Mekteb-i Rüştîye'de muallim olarak Hacı Ali Efendi'yi görürken, 1900'larda Osman Efendi muallim olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹

Öte yandan C. Hakkı Tarım, 1940 yıllarında, Mucur'da eğitim kurumu olarak sadece bir ilkokulun varlığından bahsetmektedir.

Çarşı ve Hanları:

Osmanlı şehirlerinde fizikî mekanın oluşumunda çarşı ve pazarın da ayrı bir yeri bulunmaktadır. Ticarî hayatın cerayan ettiği yerler olan ve şehirlerin odağında yer alan çarşıların canlılığı, şehirlerin üzerinde buldukları ticaret yolları ve nüfus potansiyelleri ile bağlantılıdır. Bu açıdan kaza merkezi niteliğinde bir "karye" olan Mucur, çok önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunmadığı için, burada canlı bir pazarının varlığından da bahsedemiyoruz.

1834 yılına ait temettuat defterindeki bilgilere göre Mucur'da 31 adet dükkan görülürken⁶⁰, 1840 yılına ait defterde ise bu sayı 41'e çıkmıştır.⁶¹ Bu ise bu yıllarda ticarî hayatın daha bir canlanmış olduğu anlamına gelebilir. Nitekim asrın sonlarında Mucur hakkında bilgi veren V. Cuiet, dükkân sayısını 50 adet olarak göstermektedir.⁶² Bu rakamlar, Mucur'un "karye"likten şehir hayatına geçişinin de göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bu hususta C. Hakkı Tarım ise, 1940'lı yıllarda, Mucur'un çarşısı hakkında: "Son zamanlarda köhne dükkânlar yıktırılarak kasabanın ortasından geçen Kayseri şosesi tarafeyninde modern bir çarşı kurulmaya başlanılmıştır."⁶³ demektedir.

Bu arada çarşıda ticarî hayatın devam ettiği mekânda yer alan, aralarında ve çevrelerinde dükkânlar, avlusunda ahırlar bulunan hanlardan⁶⁴, Mucur'da 1840 yılında 4 adet çalışır halde bulunduğu gözlenmektedir.⁶⁵

51. HD. 1096/67.

52. Bkz. HD. 539/112; ayrıca HD. 542/88.

53. HD. 1160/72.

54. HD. 1096/67.

55. HD. 1160/72, 1118/8.

56. HD. 542/88.

57. HD. 1096/67.

58. Muallim-i Sıbyan Efendinin Hane bahası: 40 krş, 0.5 dönümlük bağından da 40 krş olmak üzere 80 krşluk temettüatı gözlükmektedir. bkz. Temt. 795/161.

59. Mekteb-i Rüştîye muallimleri için bkz. 1308-1309 Salnamesi, s. 197; 1318 tarihli, s. 238; 1320 tarihli, s. 232 tarihli Ankara Vilayet Salnamelerine

60. Temt. 795

61. Temt. 820

62. Vital Cuiet, a.g.e., 338.

63. C. Hakkı Tarım, *Kırşehir Tarih ve Coğrafya Lügatı*, s. 77.

64. Bu konuda bkz. Yusuf Oğuzoğlu "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I. Ankara, 1987, s. 4.

65. Temt. 820

İDARİ YAPI

Topluluk halinde yaşayan insanlar, zaman içinde teşkilatlanıp daha düzenli bir hayata geçmenin ifadesi olan devletlerini kurduktan sonra, kurulan devleti bir takım alt birimler vasıtasıyla daha rahat yönetmek için gerekli düzenlemeler yapmışlardır. Bu düzenlemeler zamana ve kurulan devletin teşkilat anlayışına göre değişiklikler arz etse de, genel olarak temel idari birimler, şehir ve köy olarak tezahür etmişlerdir.

Tarihî kaynaklarına ulaşabildiğimiz ilk dönemlerinden geçen yüzyıla kadar köy-kasaba statüsüne sahip bulunan Mucur'un, Osmanlı Devleti zamanından itibaren, sosyo-ekonomik tarihi ile birlikte, idari teşkilat içindeki yerini net olarak görebiliyoruz. Bundan dolayı Osmanlı idari teşkilatına şöyle genel hatları ile bakmakta bir fayda vardır.

Bilindiği üzere Osmanlı devletinde en genel idari birim Eyalet olup, başında ise Beylerbeyi bulunmaktaydı. Eyaletlerin, coğrafi ve tarihî şartlar sonucunda teşekkül eden sancaklardan meydana geldiği de malumdur. Osmanlı klasik döneminde eyaletlerdeki her sancağın başında bir sancakbeyi bulunurken, daha sonraları bunları temsilen mütesellimler sancak idaresini deruhte ettikleri müşahede olunur. Sancak idaresinde biri yargıyı temsil eden kadı, diğeri de yürütmeyi işleten, icrâ yetkisini elinde bulunduran bey olmak üzere daha başlangıçtan itibaren iki aslı yönetici bulunmaktaydı.

İdari ve hukukî bakımdan birbirlerinden ayrılmaları söz konusu olmayan bu sancakların ortaya çıkmasında timar sisteminin de payı bulunmaktaydı. Sancaklar, kaza, nahiyeye ve köy gibi alt birimlerden oluşmaktaydı.⁶⁶

Mucur, Kırşehir'in hemen yanbaşıda olmasından dolayı, tarihçede de belirtildiği üzere, Osmanlı topraklarına dahil edilmeden önce, Kırşehir hangi devletin sınırları içinde yer almış ya da hangi devletin işgaline uğramışsa, Mucur da pek tabii olarak o devletlerin idari yapısında yer almıştır. Bu noktada Mucur, yukarıda da belirtildiği üzere Hitit, Frig, Pers, Roma ve Bizans gibi, Anadolu'nun Türklerin eline geçmesinden önce bahsi geçen devletlerin küçük bir yerleşim merkezini oluştururken, Türk hakimiyetine geçtikten sonra ise Selçukluların, Eretnaoglularının, Kadı Burhaneddin Ahmed'in, Karamanoğullarının, bir ara Dulkadirli-lerin ve nihayet Osmanlıların idaresinde XVIII. yüzyıla gelinceye kadar büyükçe bir köy hüviyetini korumuş bir yerleşim birimidir.

Kırşehir, Osmanlı idari yapısı içine dahil olduğunda, önceleri Eyalet-i Rum'a bağlanmıştır. Bu süre içinde müstakil bir sancak olarak görüldüğü gibi, bir ara da "Kırşehir ma'a Bozok" olarak geçmesine bakılırsa, bugünkü Yozgat ile birlikte sancak olmuş-

lardır.⁶⁷ Bu zaman sürecine ait 1485 ve 1526 tarihli tahrirlerde Mucur, Kırşehir vilayetine bağlı bir karyedir.⁶⁸ 1584 yılında Kırşehir bir sancak merkezi olarak Karaman eyaletine bağlı olduğu görülürken; Mucur, Kırşehir sancağının Hacibektaş nahiyesinin bir köyü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁹

XVI. yüzyıl sonlarında büyükçe bir köy olduğu anlaşılan Mucur hakkında, XVIII. yüzyılın başlarına ait olan Hurufat kayıtlarında "Hacibektaşda Mucur karyesinde vaki..." diye kayıt düşülürken; 1785 tarihlerinden itibaren aynı tür belgelerde "Hacibektaş maa' Mucur kazasında..." diye başlayan ibareler görülmektedir.⁷⁰ 1834 yılına ait temettuat defterlerinin altına düşülen kayıta ise, Mehmed Şakir Efendi'nin Hacibektaş ma'a Mucur kazasının naibi olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹

Osmanlı Devleti'nde, 13 Eylül 1836 (1 C.evvel 1252) tarihinde idari bir ıslahat yapılmıştır. Bu tanzim ile eski büyük eyaletler bölünerek yeni bir düzenleme yoluna gidilmiştir. 1836 yılında başlayan bu dönemde eski sancaklar veya sancak gibi görülenler birer kaza, hatta nahiyeye olarak yeni teşkil edilen eyaletlere bağlanılmışlardı.⁷² Bu düzenlemeden sonradır ki Mucur, artık bağımsız olarak kaza merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷³

1856 yıllarında yapılan bir başka düzenleme sonucunda Mucur, Karaman eyaletinin Niğde livasına bağlanmıştır.⁷⁴

II. Abdülhamid döneminde mülki teşkilatın genel hatları muhafaza edilmekle birlikte, nahiyeye teşkilatı yaygınlaştırılmıştır.⁷⁵ Bu tarihlerden sonra

66. Osmanlı Devletinin İdari teşkilatı için bkz. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Uleması II İdaresi**, İstanbul 1978, s. 20-29; ayrıca bkz. Halil İnalcık, **The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600**, London, 1973, s. 117.

67. Kırşehir Sancağı'nın bu el değiştirmeleri için bkz. Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, Ankara, 1990, C.2, s. 277; C.3,356, C.6,24,191,224.

68. Bkz. BOA.TD. 19, s. 283; BOA.TD.998, s. 680.

69. TKGMMK.TD. 139/varak 81.

70. HD 1095/50 ve sonraki tarihler için bkz. HD.1096/7; 539/112, 542/88.

71. Temt. 795/169.

72. 1836 idari düzenleme ile alakalı olarak bkz. Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara, 1988, s. 121-122.

73. 1844 (1260) yılına ait olan Temettuat defterinde: "...mücaddeden tahrirlerine trade-i seniyye-i şahane te'alülük eden kazalardan Kırşehri sancağında kain Mucur kazasının arazisinde mütemekkin...) bkz. Temt.. 820/2

74. Bkz. Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s. 241.

75. Bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1983, C.8, s. 331.

Mucur, Kırşehir sancağının merkez kazasına bağlı bir nahiye olarak görülmektedir. Ancak bu kez de, Kırşehir sancağı Ankara vilayetine bağlanınca⁷⁶ Mucur, Ankara vilayet sınırları içinde kalmıştır.

Mucur'un nahiye olduğu bu yıllardaki yapılanmasında görev alan idarecileri tespit edebiliyoruz. Nahiyenin başında, 1890 yılında nahiye müdürü olarak Halil Efendi bulunuyordu. Bu yıllarda nahiyedeki diğer idarî vazifeliler ise şu şahıslardır: Naib vekili Rıza Efendi, Müftü Emin Efendi, Katib Hacı Bekir Efendi, Mekteb reisi muallimi Hacı Ali Efendi, bevvab Mustafa Efendi'dir.⁷⁷

Belediye hizmetlerinin yürütülmesi işleriyle, başta o yıllarda Reis olarak bulunan Hacı Mehmed Efendi olmak üzere şehrin ileri gelenlerinden oluşan azaları ilgileniyordu. Bunlar: Hacı Mehmed Efendi, Hacı Salih Ağa, Hacı Eyyub Ağa; Hacı Ömer Ağa, Hacı Ali Ağa'dır.⁷⁸ 1900 yılına ait salnamede ise bu kez belediye reisi olarak Hüseyin Hüsnî Efendi görülmektedir. Bununla birlikte belediye meclis azalarından Hacı Salih Ağa ile Hacı Eyyub Ağa'nın görevlerine devam ettiklerini ve bir azalığın da "münhal" olduğu gözükmektedir.⁷⁹

Mucur, 1915 yılında yeniden kaza merkezi olmuş⁸⁰ ve o günden bu yana da kaza konumunu muhafaza etmektedir.

Mucur'a idari olarak bağlı köylere gelince; daha 1834 yıllarından itibaren büyük köy olmasından dolayı Mikail ve Aflak karyelerinin bağlı olduklarını temettuat kayıtları vasıtasıyla biliyoruz.⁸¹ Cuinet ise 1890 yıllarında Mucur'un büyük köylerini, Seyfe, Barak, Karakuyu, Mikail ve Aflak olarak belirtmektedir.⁸²

1940 yıllarında ise Mucur'a nahiye olarak Hacibektaş başta olmak üzere şu köyler bağlı bulunuyordu: Aflak, Asma, Bahçacık, Bazlamaç, Budak, Çiydem, Dalakçı, Geycek, Gümüşkümbet, İnanç, Kabaca, Karaağaç, Karadam, Karkın, Kılıçlı, Kızıldağyeniyapan, Köpeklikebir (Büyük Köpekli), Köpeklisağır (Küçük Köpekli), Kurugöl, Medetsiz, Mikail, Seyfe, Yazınık.⁸³

Bugün Mucur'a bağlı olan köylerden bazılarının, 1954 yılından önce, Kırşehir merkez ilçeye bağlı olduklarını görüyoruz. Bu köyler, Kırşehir'in 1954 yılında Nevşehir'e bağlı bir kaza haline getirilip 1957 yılında yeniden vilayet yapılmasından sonraki yeni düzenlemede, Mucur'a bağlanmışlardır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır: Aksaklı, Avcu, Aydoğmuş, Babur, Devepınarı, Kayapa-i kebir (Büyük Kayapa) Kayapa-i sağır (Küçük Kayapa), Karacalı, Küçük kavak, Kepez, Kızılağıl, Palangıç, Rahmalar, Rişvan (Karakuyu) ve Yörücek.⁸⁴

İdari kadroda görev alan bazı şahısların Anadolu'nun değişik yerlerinde zaman zaman görevle-

rini kötüye kullandığını biliyoruz. Mucur'da da bu babdan suiistimal olduğu müşahede edilmektedir. 27 Temmuz 1798 (13 safer 1213) tarihli bir kayıttan Mucur karyesi ahalisinin mahkemeye gelerek "kadimden" üç taksit ile 175 kuruş tayin olunan hazeriye'yi zamanında gerek Karaman Eyaletine gerekse Kırşehir mutasarrıflarına ödediklerini ancak buna rağmen mübaşiriye, "kudumiyye" ve "hazeriye baha mütalebesiyle vakitli vakitsiz külliyyetli adam ile gelen mübaşirler, bunları tahsil ettikleri gibi, beş on gün kalıp, meccanen yem ve yiyeceklerini karşılattıkları da anlaşılmakta olup bunun önüne geçilmesi istenmektedir.⁸⁵

NÜFUS

Sosyal yapı ve ekonomik faaliyetlerin nüfus ile çok yakın bir irtibatının olduğunu biliyoruz. İnsanların iktisadî hayat ve faaliyet alanlarındaki durumunu belirten iş ve çalışma istatistiği ve nüfusun bu alandaki dağılışı meselesi önem arz eden konulardan biridir. Esasen nüfus araştırmaları detaylara inilerek sağlam tasnifler ve tahlillerle ortaya konmalı ki, şehirlerin ve devletlerin ekonomik potansiyelleri belirlenebilsin.

Burada bugün küçük bir ilçe merkezi olan Mucur'un, XV. yüzyıldan bugüne nüfusunun geliş seyirine hiç şüphesiz kaynakların müsaadesi oranında bakılacaktır.

1485 yılında Mucur'un çok küçük bir "karye" olduğu daha önce belirtilmişti. Bu yıllarda Mucur'un 142 civarında nüfusu olduğu söylenebilir.⁸⁶ Bu dönemde Mucur'da Türkleşme tam olarak gerçekleşmemiş olup, gayr-i müslim nüfus ağırlıktadır.

76. Bu konuda ulaşılabilen Ankara Vilayet Salnamesinden 1308-1309;1311;1318;1320;1325 tarihli olanların hepsinden Kırşehir merkez kazasına bağlı bir nahiye olduğu belirtilir. Ayrıca V. Cuinet seyahatnamesinde Mucur'un 1890'larda nahiye olduğunu teyid eder bkz. a.g.e., s. 338.

77. **1308-1309 Ankara Vilayet Salnamesi**, s. 197.

78. **1308-1309 Tarihli Ankara Vilayet Salnamesi**, s. 197.

79. **1318 Tarihli Ankara Vilayet Salnamesi**, 237.

80. C. Hakkı Tarım, **Tarih ve Coğrafya Lügatı**, s. 38.

81. Temt. 795/167-168; 820/77-81.

82. V. Cuinet, a.g.e., s. 338.

83. C.H. Tarım, **Tarih Coğrafya Lügatı**, s. 77.

84. C.H. Tarım, a.g.e., s. 66

85. Bkz. Cevdet Evkaf 29680

86. Bu tarihte Mucur karyesinde 21 Nım çift, 6 caba, 7 mücerred bulunmaktadır. Nım çift ve caba'yı 5 kişilik bir hane kabul edersek (21+6=27 hane; 27 hane x 5 katsayı = 135 kişi) 135 kişi; 7 mücerred de ilave ettiğimiz de yaklaşık 142 civarında nüfus olduğu söylenebilir. Bkz. BOA. TD. 19/283-284.

1526 yılına gelindiğinde, aradan geçen 40 yıllık sürede, nüfus 382 civarında gözükmektedir.⁸⁷ Bu %169'luk bir nüfus artışı demektir. Bu orandaki bir nüfus artışını ancak dışarıdan gelen bir nüfus ile açıklamak mümkündür. 1485 yılında çok az bir müslim nüfusa sahip bulunan Mucur'da Türk nüfusunun artması, hiç şüphesiz bu yıllarda Türkmen muhaceretinin hızlı bir şekilde devam ettiği anlamına gelir.

1584 tarihinde Mucur'da toplam 259 hane gözükmektedir. Bunlardan nim çift, bennak ve muafı hane olarak ele alıp, her haneyi de 5 nüfusa sahip olarak kabul ettiğimizde köyde (Nim Çift 45 + Bennak 134 + muaf 2 = 181 hane x 5 = 905) 905 kişi ve buna 78 adet bekarı (cabayı) da⁸⁸ ilave edersek, bu rakamın (905 + 78 = 983) 983 olduğu söylenebilir.

1584 Yılında Nüfus Dağılımı

Mahalle Adı	Nim Çift	Bennak	Caba	Muaf	Toplam	%
Gebran	3	16	21		40	15
Çarşu(Karşu)	4	15	7	2	28	11
Yukarı	14	35	26		75	29
Orta	10	37	11		58	22
Uç	14	31	13		58	22
Toplam	45	134	78	2	259	

XVI. yüzyılda bir "karye" için küçümsenmeyecek bir nüfus olan bu rakamın, sanırım XVII. yüzyıldaki artışı devam etmiş olmalı ki, XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren Mucur, Hacibektaş ile birlikte "kaza" olarak idari birim içinde yerini almaya başladığı takdir buyrulmuştur.

1831 tarihli Osmanlı genelindeki nüfus sayımında, Mucur'da da nüfus sayımı yapılmıştır; fakat tıpkı asrın sonlarına ait salnamelerde olduğu gibi Mucur'a ait istatistiki bilgiler de diğer kazalar ile ortak olarak verildiğinden, net bir rakama ulaşmak mümkün olmamıştır.

XIX. yüzyılda idari birimdeki tanzimle birlikte Mucur'da yaşayan ahalinin iki mahalle içinde toplandığı görülmektedir.

1834 Yılında Nüfus:

Mahalle Adı	Vergi Hanesi	Toplam Nüfus	%
Yenice	158	790	51
Solaklı	153	765	49
Toplam	311	1555	

XIX. yüzyıl kaynaklarında Mucur'da gayr-i müslim nüfusun yaşadığına dair herhangi bir kayda rastlanmadık.⁸⁹ Bu yüzyıla ait 1834 tarihli te-

mettuat defterinde Yenice ve Solaklı mahallelerinde hemen hemen aynı oranda yaşayan ahalinin 1555 kişi civarında oldukları tahmin olunmaktadır.

1840 Yılında Nüfus:

Mahalle Adı	Vergi Hanesi	Toplam Nüfus	%
Yenice	217	1085	48
Solaklı	237	1185	52
Toplam	454	2270	

XVI. yüzyıl sonlarından (1584), 1834 yılına kadar geçen 250 yıllık sürede ancak % 42 oranında bir nüfus artışı olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki bir taraftan gayr-i müslim nüfus, Mucur'u terk ederek daha batı bölgelere göç ederken, bölgeye gelen Türkmen göçleri de durmuştur. Ancak bu arada 1834 ile 1840 yılları arasında ise % 31'lik bir nüfus artışı söz konusudur.⁹⁰

Cuinet ise 1890 yıllarında Mucur nüfusunu, kadın ve erkek olmak üzere, toplam 3002 olarak göstermektedir.⁹¹ Bu da aradan geçen 50 yıllık sürede nüfusun üçte bir oranında (% 32) arttığı anlamına gelmektedir.

1927 yılında yapılan nüfus sayımında ise Mucur'da, 1997'i kadın, 1652 erkek olmak üzere, toplam 3649 müslüman nüfus yaşarken⁹²; 1940 yılında kadın ve erkek olmak üzere toplam 3569 kişinin idame-i hayat eylemesi⁹³, Cumhuriyetin ilk yıllarında İlçe merkezi Mucur'da nüfus artışının menfi bir grafik çizdiği kanaatini vermektedir.

Hane Reislerinin Evsafına Dair Bazı Bilgiler

1840 yılına ait temettuat defterinde Mucur hane reislerinin kimliğine dair bilgiler verilmektedir. Bu noktada insanların boyları "uzun" ya da

87. 1526 tarihinde 70 hane (70 x 5 = 350 kişi), 32 mücerred bulunmaktadır ki (350 + 32 = 382) tahminen 382 civarında bir nüfusun olduğu söylenebilir. Bkz. İlhan Şahin, "Ahl Evran Vakfıyyesi ve Vakıflarına Dair" **Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1987, S. 1, s. 339.

88. "...Caba mücerred olan fukara-ı reayaya ve babasıyla olup müstakil kış edene mücerred derler." bkz. Mehmet Akif Erdoğan "Karaman Vilayeti Kanunnâmeleri", **Otam**, Ankara, 1993, S.4, s. 474.

89. Bahst geçen Temettuat defterlerinde göremediğimiz gibi 1837 (1253) tarihli Mucur'a ait nüfus defterinde de gayr-i müslim nüfus bulunmamaktadır. Bkz. BOA Bâb-ı Defteri Ceride Odası 40643, 12 sahife.

90. 6 yıl gibi kısa bir sürede nüfusun üçte bir oranında artması kanaatimizce çok zordur; bu yıllar arasında ortaya çıkan nüfus farkının başka bir açıklaması olmalıdır.

91. V. Culnet, **a.g.e.**, s. 338.

92. 27 Teşrin-i evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Türkiye Nüfusu, İstanbul, 1928, s. 28.

93. C.H. Tanrı, **Kırşehir Tarih ve Coğrafya Lügati**, 77.

“orta” olarak belirtildikten sonra, sakallı ya da bıyıklı veya “Şabemred” denen genç olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan sakallılar kara, kumral, sarı ya da kır olarak tavsif edilirken; bıyıklı olanlar ise “ter bıyıklı, karabıyıklı, sarı bıyıklı, kumral bıyıklı” şeklinde ifade edilmektedir.

454 hane reisinden sadece 28 (%6)'i uzun boylu, diğer %94 orta boylu olarak kaydedilmiştir.

1840'de Hane Reislerinin Sakallı ve Bıyıklı Olanları:

Evsafı	Yenice Mah.	Solaklı Mah.	Toplam	%
Sakallı	184	196	380	84
Bıyıklı	25	29	54	11
Şabemred	7	11	18	4
Belli değil	1	1	2	0.5
Toplam	217	237	454	

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Mucur'da hane reisi erkeklerden sakal sahiplerinin %84 gibi bir orana sahip olmaları, bir tesadüf olmasa gerektir. Bu durum Osmanlı toplumunda genel olarak gençlik çağını aşmış orta yaşa gelen hemen hemen her erkeğin sakal bıraktığının da bir işareti olarak telakkî edilebilir. Sakallı olmayan hane reisi erkeklerden önemli bir kısmı da “Şabemred” ve “Ter bıyıklı” olduğuna bakılırsa çocuk ve yeni yetmelerin de önemli bir oranı (%8) içerdiği görülmüştür.

1840 Tarihli Deftere Göre Tipoloji

Evsafı	Yenice Mah.	Solaklı Mah.	Toplam	%
Kara sakallı	76	93	169	37
Kır sakallı	51	42	93	20
Ak sakallı	28	39	67	15
Kumral sakallı	13	12	25	6
Sarı sakallı	15	9	24	5
Köse sakallı	1	1	2	0.5
Ter bıyıklı	8	10	18	4
Kara bıyıklı	9	13	22	5
Kumral bıyıklı	2	3	5	1
Sarı bıyıklı	6	3	9	2
Şabemred	7	11	18	4
Belli değil	1	1	2	0.5
Toplam	217	237	454	

Bu tipolojik tasnifden, en başta 67 ak sakallı hane reisinden hareketle nüfusun %15 kadarının ihtiyar olduğu, 93 kır sakallı hane reisinin bulunmasıyla da %20'lik bir kısmın orta yaşta oldukları sonucunu çıkartabiliriz. Öte yandan nüfusun önemli bir kısmı esmer ve karayağız insanlardan oluşmaktadır. Sarışınlar %7'lik bir oranda görülürken, bir diğer %7'lik kısım ise kumraldır.

EKONOMİK YAPI

XVI. yüzyılda bir köy olan Mucur'un hiç şüphesiz ekonomisi de tarıma dayalı olacaktır. Verilerimize baktığımızda en temel üretimin buğday ve arpa olduğunu görürüz. Divanî ve malikane tarzında organize edilmiş olan Mucur karyesinin geliri, o yıllarda “Kendüm” diye ifade edilen buğday, “Şa'ir” olarak belirtilen arpa ve yine zirai ürünlerden bağ ve bostan olarak görülmektedir. Tahriredeki “Resm-i ganem” kayıtlarından ahalinin vergi verecek oranda koyun beslediği de anlaşılmaktadır. Yine bu yıllarda arıcılığın da yaygın olmasa bile bir kısım ailelerin gelir kaynakları içinde yer aldığı görülmüştür.

XV. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortalarına kadar gelir kaynaklarını takip edebildiğimiz kasaba, daha ziyade kendi yağı ile kavruşulan bir yapıya sahiptir. Yukarıda zikrettiğimiz zirai ve hayvanî gelirlerin dışında sınıai faaliyet olarak görebileceğimiz değirmen, bezirhane gelirlerinin yanında, XIX. yüzyılda gördüğümüz “Ticarî temettuatlardan” ve hanelerin sahip olduğu dükkanlardan, yine iç piyasaya yönelik, bir ticarî hayatın olduğu da söylenebilir.

Tarla Gelirleri

Köy ekonomilerinin temeli ziraattir. Ziraat ise, XX. yüzyıl başlarına kadar öküz üzerine bina edilmiştir. O halde tarlanın sürülmesinde ve hasadın kaldırılmasında vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkan öküzün, gerek hane bazında, gerekse dönüm başına düşen adedinin tespiti faydalı olacaktır. Ve esasen, ailelerin ziraatle doğrudan iştiğal edip etmediklerinin en belirgin göstergesi de öküz sahibi olup olmamalarıdır.

1840'ta Öküz Sahibi Hane ve Oranı:

Mahalle Adı	Hane Sayı	Öküz Sahibi	%
Yenice	217	131	60
Solaklı	237	106	45
Toplam	454	237	52

Tablomuzda da görüleceği üzere Yenice mahallesinde oturan ahalinin %60'ı, Solaklı mahallesinde oturan ahalinin ise %45'i öküzü sahiptir. Kasabanın genel ortalaması ise %52 olup ahalinin yarıdan fazlasının asıl işinin çiftçilik olduğu söylenebilir. Diğerlerinin de hiç şüphesiz zirai gelirleri bulunmaktaydı.

Kaç dönüme bir öküzün düştüğü meselesine gelince yine şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

1840'da Tarla Dönüm Başına Ortalama Düşen Öküz

Mahalle Adı	Toprak Dön.	Öküz Adet	Öküz başına Ort. Dön.
Yenice	5935	423	14
Solaklı	4829	286	17
Toplam	10764	709	15

Ortalama 15 dönümlük bir araziye 1 öküz düşmektedir. Burada çiftin ve çiftliğin 2 öküzden oluşacağı nazara dikkate alınınca çiftçi ailelerin ortalama 30 dönüm civarında bir toprağa sahip oldukları da söylenebilir. Bu arada ortalama hane başına 1.5 öküzün düştüğünü de belirtelim.

Mucur için takip edebildiğimiz 1485 tarihinden itibaren gelirlerin ziraata ait kısmını buğday ve arpa oluşturmaktadır. 1485 tarihli defterde ahalinin ödediği öşr münaseti ile haberdar olabildiğimiz bu vergilerden buğday için 30 müd karşılığı 1500 akçe ödenirken, arpa için ise 20 müd karşılığı 800 akçe ödenmiştir.⁹⁴ Eyalet-i Rum'da öşr miktarı 1/5 olduğuna⁹⁵ göre buğday üretiminin 150, arpa üretiminin ise 100 müd olduğu söylenebilir. Bir müd'ün 513.12 kg'a tekabül ettiği gözönüne alınacak⁹⁶ olursa Mucur'da 1485 yılında 76.968 kg kadar bir buğday üretimi ile 51.312 kg'lık bir arpa üretiminin var olduğu anlaşılmaktadır.

1584 yılına gelindiğinde ise Mucur'un bağlı olduğu eyaletin değişmesinden dolayı, hububat ölçü birimi de değişiklik göstererek "müd" yerini "keyl" almıştır. Divanî ve malikane gelirleri olarak bahsettiğimiz bu gelirlerden 300 keyl divanî, 300 keyl de malikane gelirleri içinde buğday alındığı görülmektedir. Ayrıca yine 300'er keyl olarak toplam 600 keyl de arpanın alındığı görülmüyor.⁹⁷ Eyalet-i Rum'da da öşr miktarı 1/5'dir⁹⁸; buna göre: 600 keyl miktarı ödenen buğdayın, (600 x 5 = 3.000 keyl) şehirdeki üretimi 3.000 keyl olduğu anlaşılmaktadır. Bir keyli 32.070 kg olarak⁹⁹ ele alırsak toplam (3.000 x 32.070 = 96.210 kg) 96.210 kg olduğu söylenebilir. Arpa üretimini de aynı usulle hesapladığımızda yine 96.210 kg'lık arpa üretimi söz konusudur.

1485 ve 1584 Tahrir Defterlerine Göre Kasabanın Hububat Üretimi:

Hububat	1485	1584	Artış Mik.	Artış%
Buğday Kg	76.968	96.21	19.242	25
Arpa Kg	51.312	96.21	44.898	88
Toplam Kg	128.28	192.42	64.14	50

1485 yılından 1584 tarihine kadar aradan geçen bir asırlık sürede, kasabanın buğday üretimi %25 artmış gözükürken, arpa üretiminin, neredeyse iki misli diyebileceğimiz, %88'lik bir artışı müşahade edilmektedir. Toplam hububat üretimi yaklaşık %50 artmıştır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise toprak ürünlerini hane bazında tespit etme imkanına sahibiz. Aynı zamanda bu dönemde kıraç ve sulu ziraat artık ayrı katagoride verilmektedir.

Sulu Ziraat

Sulu ziraatten, sulanabilen topraklarda yapılan ekimi anlıyoruz. Kasaba yakınlarında hemen hemen çoğu ailenin bir ile bir buçuk dönüm civarında topraklarının olduğu ve bu arazilerde kendi ihtiyaçlarını karşıladıkları hububatı yetiştirdikleri görülmektedir. Bu toprakları hububatın yetiştiği alanlar olarak görmemizin sebebi ise kasabada yaşayan insanların ayrıca sebze ve meyvelerini yetiştirdikleri bahçe ve bağ olmasıdır.

1834 tarihli defterde hanelerin toprak miktarı ve bu toprakların değerleri verilmekte ve maalesef elde edilen gelir kaydedilmemiştir. Ve öyle anlaşılıyor ki sadece kasaba merkezinde, ahalinin evi yakınlarındaki ve büyük bir ihtimalle sulu ziraat yapılan topraklar vergiye matuf olarak kaydedilmiştir. Zira 1840 tarihli defterde de, yine hanelerin sahip olduğu topraklar "sulak tarla", "kıraç tarla" ve "tarla" olarak tasnif edilmişlerdir. 1840 tarihli defterdeki sulak tarla olarak belirtilen tarla miktarlarına bakıldığında, 1834 tarihli tarla miktarları ile örtüşmektedir. Her ikisinde de, yarım, bir ya da buçuk dönümlük topraklardan bahsedilmektedir.

1834 Tarihli Deftere Göre Toprak Sahipleri

Mahalle Adı	Hane Sayısı	Top. Sahip Hane	%
Yenice	158	46	29
Solaklı	154	32	21
Toplam	312	78	25

Tabloda da görüldüğü üzere 1834 tarihinde kasabada yaşayan toplam 312 haneden ancak 78 (%25)'inin toprağı gözükmektedir. Sulu ziraatte neler yetiştirdiklerini tam olarak tespit edemesek de en azından bu yıllarda bu tarlaların kıymetleri konusunda fikir sahibi oluyoruz.

1834 Yılı İçin Toprak Miktarı ve Kıymeti:

Mahalle Adı	Toprak Dön.	Kıymet Krş.	Ort. Kıymeti Krş.
Yenice	53	3870	73
Solaklı	26.5	1700	64
Toplam	79.5	5570	70

94. BOA TD. 19, s. 284

95. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, **Ordu Kazası Sosyal Tarihi**, Ankara, 1985, s. 118.

96. Bahaeddin Yediyıldız, **a.g.e.**, s. 119.

97. TKGMKK.TD. 139, s. varak 82; 1805 (1220) yılına ait bir belgede bu verilerin hiç değişmediğini yine Malikane ve Divanî olmak üzere iki kısımda oluştuğunu ve buğday ve arpa öşürlerinin 1584 yılı ile aynı olduğu görülmektedir. bkz. Cevdet Maliye 30893.

98. Mustafa Oflaz, 16. Yüzyılda Niğde Sancağı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 150.

99. Bahaeddin Yediyıldız, **a.g.e.**, s. 119.

1834 tarihli defterde bir dönüm toprağın ortalama 70 kuruşluk bir değere sahip olduğu gözlemlenirken, toplam olarak o yıllarda 79.5 dönümlük bir arazinin 5570 krş kıymete haiz olduğu söylenebilir. Bu miktar şehir ahalisinin toplam mal varlığı ile kıyaslandığında ise karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

1834'de Toplam Temettuat İçinde Tarlanın Payı:

Mahalle Adı	Toplam Mal Varlığı Krş	Toprak Kıy Krş	%
Yenice	24.490	3.870	16
Solaklı	15.705	1.700	11
Toplam	40.195	5570	14

Yenice mahallesinde yaşayan ahalinin toplam mal varlığı 24.490 kuruş olup, bunun 3.870 kuruş tarladan oluşmaktadır ki bu %16'lık bir rakam anlamına gelmektedir. Öte yandan Solaklı Mahallesi'nde bu oran 15.705 krş'a 1700 kuruşdur. Bu ise %11'i ifade ederken, genel olarak şehrin toplam temettuatının %14'lük oranı, sadece sulu toprağa sahibiyetten olduğu anlamı çıkartılabilir.

1840 yılına gelindiğinde kısmen daha net rakamlara sahip bulunmaktayız. Yukarıda belirtildiği üzere sulak, kıraç ve tarla gelirleri olarak tasnif edilen ziraî gelirlerin bir kısmını biz de aynı tasnif içinde değerlendireceğiz.

1840 Tarihinde Sulak Tarla Sahibi Hane:

Mahalle Adı	Toplam Hane	Sulak Tarla Hane	%
Yenice	217	71	33
Solaklı	237	126	52
Toplam	454	197	43

Bu tarihlerde her şeyden önce mahalleler arasında önemli farkın olduğu ortaya çıkmaktadır. Solaklı Mahallesi, geçen on yıl içinde nüfus olarak Yenice Mahallesi'nin önüne geçtiği gibi, sulu toprağa sahibiyet açısından da, hem oldukça önde görülmektedir, hem de barındırdığı ailelerin yarıdan fazlası sulak arazi sahibidirler.

1840'da Sulak Arazi ve Geliri:

Mahalle Adı	Toprak Dönüm	Kıymet Krş	Ortalama Krş
Yenice	335	9630	29
Solaklı	492	19830	40
Toplam	827	29460	36

Kasabada mahallelere göre dağılımı görülen toplam 827 dönüm sulak tarla ekilmekte olup, ortalama 36 kuruştan 29420 kuruşluk bir kıymete

haiz olduğunu da ayrıca belirtelim. Tabloda da görüleceği üzere sulak araziye sahip olma ve ürün elde etmede Solaklı Mahallesi'nin önde olduğu tahmin edilmektedir. Yenice Mahallesi ahalisinin 1 dönümlük tarlasına 29 kuruşluk değer biçilirken, Solaklı mahallesinde oturanların tarlası daha verimli olmalı ki 40 kuruş değere sahip olduğu görülmektedir.

1840 Yılı Toplam Mal Varlığı İçinde Sulu Ziraatin Payı

Mahalle Adı	Toplam Mal Varlığı Krş	Sulak Tar. Kıymet Krş	Toprağın Payı
Yenice	257615	9670	%4
Solaklı	300660	19830	%7
Toplam	558275	29500	%5

1840 tarihinde kasabada bulunan iki mahalle-den Yenice Mahallesi ahalisinin Solaklı Mahallesi'nde oturan ahaliye göre bu sulu ziraatten daha az payları bulunmaktadır. Toplam mal varlığı içindeki sulu ziraat payının Yenice Mahallesi'nde %4'lük oranı, Solaklı Mahallesi'nin %7'lik oranına göre daha az bir payı bulunuyordu. Ortalama olarak ise bu pay %5'tir.

Kıraç Ziraat

Bilindiği üzere Anadolu'da ziraat genel olarak kıraç arazide yapılmaktaydı. Sulamanın çok yaygın olduğunu söylemek zordur. 1840 yılındaki bilgilere göre Mucur kasabasında ekseri ziraatin kıraç arazide yapıldığı söylenebilir. Daha XV. yüzyıldan itibaren kasabanın ziraî hayatında buğday ve arpa'nın önemli bir payı bulunmaktaydı. Öyle sanılmaktadır ki, XIX. yüzyılda da ziraî üretim, buğday ve arpa üretimine dayanmaktadır.

1840 tarihli defterde, yukarıda da belirtildiği üzere, toprak çeşitleri sulak tarla, kıraç tarla ve tarla olarak belirtilmiştir. "Tarla" olarak belirtilen tarım arazisi de, burada, kıraç ziraatin içinde müteala edilmiştir. Zira sulanmadığı ve kıymetini kıraç toprak ile aynı olması bizi böyle bir değerlendirmeye sevk etmiştir.

1840'da Kıraç Tarla Sahibi Hane Miktarı ve Oranı:

Mahalle Adı	Hane Sayısı	Kıraç Tarla Sh. Hane	%
Yenice	217	117	54
Solaklı	237	96	41
Toplam	454	213	47

Bu tablomuz bize Mucur'da yaşayan ahalinin yarısının iki mahalle arasında %10 civarında bir oran farklılığına rağmen sulak olmayan topraktan

istifade ettiğini ve geçimlerine esas teşkil eden hububatı ürettiklerini gösteriyor.

1840 Yılı Kıraç Arazinin Kıymeti:

Mahalle Adı	Toprak Dön.	Kıymet Krş.	Ortalama Krş.
Yenice	5600	11160	2
Solaklı	4337	9040	2
Toplam	9937	20200	2

Kıraç arazideki toprak miktarına bakıldığında sulu araziye göre oldukça fazla bir toprağın varlığı dikkati çekmektedir. Ancak kıraç arazinin kıymetinin sulak arazinin 1/20'si kadardır, yani bir dönüm sulak arazinin kıymeti yaklaşık 40 kuruş iken, kıraç arazinin kıymeti ancak 2 kuruş civarındadır. Yıllık hasılat cihetinde düşünüldüğünde de herhalde en az bu oran nisbetinde bir üretim farklılığından söz edilebilir.

1840'da Kıraç Arazinin Toplam Mal Varlığı İçindeki Payı:

Mahalle Adı	Toplam Gel. Krş	Kıraç Top. Krş	%
Yenice	257615	11160	4
Solaklı	300660	9040	3
Toplam	558275	20200	4

Toplam gelirler içinde kıraç arazinin oranına baktığımızda ortalama %4'tür.

1840'da Tarla Gelirlerinin Toplam Gelir İçindeki Payı:

Mahalle Adı	Top. Gel. Krş	Slk. Tar. Krş	Krç. Tar. Krş	Top. Tar. Gel. Krş	Top. Gel. Pay %
Yenice	257615	9630	10960	20590	8
Solaklı	300660	19830	9840	29670	10
Toplam	558275	29460	20800	50260	9

Netice olarak kıraç ve sulak arazide yapılan tarımın, kasabanın toplam geliri içindeki payı %9 gözükmektedir. Yukarıda da anlatıldığı üzere sulak arazi dönüm itibarıyla az olmakla birlikte, elde edilen ürün açısından önemli bir yere sahiptir.

1834 ve 1840 Yıllarında Bağ Dönüm ve Ortalama Kıymetleri

Mahalle Adı	Toplam Bağ Dönüm		Bağ Kıymet Kuruş		Dönüm Başına Ort. Kuruş		1834'den 1840'a Artış Payı % (dön.)
	1834	1840	1834	1840	1834	1840	
Yenice	94	214	7556	10521	80	49	128
Solaklı	56.5	233	4220	11565	75	50	312
Toplam	150.5	447	11776	22086	78	50	197

Bağcılık

Mucur kasabasının bağ ve bahçelerin içinde yer aldığı fiziki yapıda belirtilmişti. Bağ ve bahçeler içinde yer alması şehri güzelleştirmesi yanında, çok önemli bir gelir kaynağı oluşturmaya bile her hanenin yıllık yaş, kuru üzüm ihtiyacının giderildiği, kaynatılan pekmezler ve yapılan pestillerle tatlı ihtiyacının karşılandığı söylenebilir. Cuinet, Mucur'da her çeşit üzümün yetiştiğinden bahsetmektedir.

XVI. yüzyıl sonlarında (1584) öşr-i bağ olarak 200 akçe alındığına bakılırsa, öşr oranının 1/5 olmasından hareketle o yıllarda "karye"de 1000 akçelik bir üzüm yetiştiriciliği söz konusudur.

1834 ve 1840 Yıllarında Bağ Sahibi Haneler:

Mahalle Adı	Hane Sahipleri		Bağ Sahip. Hane		Bağ Sahiplerinin %	
	1834	1840	1834	1840	1834	1840
Yenice	158	217	110	178	%70	%82
Solaklı	153	237	105	204	%69	%86
Toplam	311	454	215	382	%70	%84

1834 yılında kasabada vergi hanesi olarak gözükken 311 haneden 215'i bağ sahibi idiler. Kasaba insanının %70'inin sahip oldukları bu bağlar, genel itibarıyla kendi ihtiyaçlarını karşıladıkları 0.5 ile 1 dönüm arasında değişmekteydi. Tabloda da görüldüğü üzere 1840 yılına gelindiğinde bağa sahip hane miktarının oranı %70'den, %84'e yükselmiştir.

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere 1834 yılında kasabada 150 dönüm civarında bağ bulunurken, 1840 yılına gelindiğinde artan nüfus ile birlikte dönüm olarak bağ kapasitesi de ortalama %197 oranında bir artış ile 447 dönüme baliğ olmuştur. Kıymet olarak ise 1834 yılı için dönüm başına kıymet olarak 78 krş değer biçilirken, 1840 yılında 1 dönüm bağa 50 krş değer biçilerek vergi tevziinde bulunulduğu anlaşılmaktadır.

1840 Yılında Toplam Mal Varlığı İçinde
Bağın Kıymeti Kuruş

Mahalle Adı	1840'da Toplam Gelir Kuruş	1840'da Bağ Gelir Gelir Kuruş	1840'da Toplam Gel İçinde Bağ. Gel.%
Yenice	257615	10521	4
Solaklı	300660	11565	4
Toplam	558275	22086	4

1840 yılı için kasaba ahalisinin mal varlığına baktığımızda Solaklı ve Yenice Mahallelerinin birbirlerine yakın oranda bağa sahip oldukları söylenebilir. 1840 yılında toplam 22086 kuruş kıymeti olan bağın toplam mal varlığı içindeki payı %4'dür.

Bahçe Geliri

Yukarıda da belirtildiği üzere bağların ve bahçelerin içinde yer alan ve bugün de en azından o bölgede "Yeşil Mucur" olarak bilinen kaza merkezi hakkında bilgi veren Cuinet, 1890'larda en güzel meyve çeşitlerine sahip bahçelerini de zikreder.

Ancak gelir getirici olarak Temettuat defterlerinde gördüğümüz bahçelere sahip aile sayısı ve dönüm miktarları çok az görünmektedir.

1834 ve 1840 Yıllarında
Bahçeye Sahip Hane ve Oranları:

Mahalle Adı	Hane Miktarı		Bahçeye Sahip Hane		Bahçeye Sahip Hane Oranı%	
	1834	1840	1834	1840	1834	1840
Yenice	158	217	8	12	5	6
Solaklı	153	237	8	5	5	2
Toplam	311	454	16	17	5	4

O zaman aklımıza, defterlerde gösterilen bahçelerin, evlerin önünde bulunan bahçeler olabileceği gelmektedir. Ve muhtemelen meyve ve sebzevatın yetiştirildiği alan sulu ziraatin yapıldığı yerlerin olabileceğini de akıldan uzak tutmamak lazımdır; ve kuvvetle muhtemel de öyledir.

Çok fazla bir gelir söz konusu olmadığı için tablolaştırmaya gerek duymadığımız bahçe geliri toplam olarak şöyle gözükmektedir: 1834 yılında toplam 16 dönümden olup kıymeti 630 kuruştur.

1840 Tarihinde Kasabalının Sahip Olduğu Büyük ve Küçükbaş Hayvan:

Mahalle Adı	Küçükbaş Hayvan		Büyükbaş Hayvan								Toplam	
	Keçi	Koyun	İnek	Camus	Öküz	Beyg	Kısr	Tay	Eşek	Deve	K.baş	B.baş
Yenice	772	497	652	33	423	9	24	6	206	4	1269	1357
Solaklı	753	736	319	56	286	9	20	1	217	17	1489	925
Toplam	1525	1233	971	89	709	18	44	7	423	21	2758	2282

1840 tarihinde ise 17 dönümlük bahçeye 560 kuruşluk bir kıymet biçilmiştir.

Hayvancılık

Hayvancılığın, Mucur halkının en temel gelirlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Tabloda da görüleceği üzere 1840 tarihinde ahalinin toplam mal varlığı içinde hayvanların kıymeti, hemen hemen yarısını oluşturmaktaydı. Kasabanın toplam 543.095 krş mal varlığı içinde, 270.180 krş hayvanlara biçilen değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Yenice mahallesinde oturan insanların toplam mal varlıkları içinde sahip oldukları hayvanlarının payı %52'lik oranla önde olduğu gözlenmektedir.

1840'da Hayvanatın Toplam Malvarlığı
İçindeki Payı:

Mahalle Adı	Toplam Mal Varlığı Krş	Hayvanların Kıymeti Krş	Hayvanların Payı%
Yenice	258175	133555	52
Solaklı	284920	136625	48
Toplam	543095	270180	50

Mucur'da küçükbaş hayvan içinde keçi ve koyun yer alırken, büyükbaş hayvanların içinde ise koşu öküzünden, camus, camus ineği, inek, kara sığır ineği, beygir, kısrak, tay ile dişi ve donlu deveye varıncaya kadar bir hayvanat zümresi bulunmakta, hemen hemen her ailenin binek ve yük taşımasında kullandığı merkebi de zikretmeden geçmemek gerekmektedir.

Bu tafsilatlı tablodan da görüleceği üzere kasaba halkından hemen her ailenin özellikle küçükbaş hayvanlardan koyun ve keçi, büyükbaş hayvanlardan ise başta sütünden istifade edilen inek, genel itibarıyla her ailenin sahip olduğu hayvanlardandır. Bunun yanında tarla gelirleri kısmında da belirtildiği üzere çoğunluk öküz sahibidir. Maddî olarak durumları iyi olan ailelerin ise camus, kısrak, beygir ve deveye sahip oldukları gözlenmektedir. O günlerin bineği ve yük hayvanı olarak görülen merkeb ise hemen her ailede bulunuyordu.

Bu hayvanların değerlerine gelince bir keçi 20, koyun 25, inek 70, merkep 60, camus ineği 150, camus 250 (muhtemelen erkeği), öküz 125 kuruş, kısarak beygir ve tay fiatları ise 150, 200, 300 kuruş arasında değişen fiyatlardaydılar.

Netice olarak, Mucur'da önemli miktarda büyük ve küçükbaş hayvan bulunmakta olup kasaba halkının önemli ekonomik kaynağını oluşturuyordu.

Arıcılık:

Daha XV. yüzyıldan bu yana Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi burada da bir kısım ailenin arı beslediği bilinmektedir. XV. yüzyılda 14 akçe rüsuma tabi olan arı gelirinin, XVI. yüzyıl sonlarında ise resm-i kovan olarak 140 akçenin alındığına bakılırsa arıcılığın bir asır öncesine göre epeyce geliştiği söylenebilir.

XIX. yüzyıla gelindiğinde de diğer gelirler gibi arıcılık ile uğraşan ailelerin sahip oldukları kovan ve gelirleri tespit edilebilmektedir.

*1840'da Ariya Sahip Haneler
ve Kovan Miktarı*

Mahalle Adı	Toplam Hane	Ariya Sahip Hane		Ariya Sahip Hanenin	
		Kovan	Adet	%	Ort. Kovan
Yenice	217	27	138	12	5
Solaklı	237	62	247	26	4
Toplam	454	89	385	20	4

1840 tarihinde, anlaşıldığı kadarıyla kasabalının %20'sinin arısı bulunmaktadır. Toplam 89 hane ortalama 4 kovana sahiptirler. Bir kovan balın ücreti ise 10 kuruş olup, hemen hepsi 385 kovan olan bal miktarı şehrin temettüat hanesine 3850 kuruş gibi (%07) cüzi bir miktar ilave etmekten öte, hâli vakti yerinde olan insanların tatlı ihtiyaçlarını gidermek için arıcılık ile uğraşıldığı söylenebilir ki bu durum arıya sahip olanların mal varlıklarına bakıldığında daha iyi görülmektedir.

Sınâî

Sınâî üretim içinde müteala edilebilecek faaliyetler olarak bezirhane, değirmen ve dokumacılık ele alınabilir.

Bezirhane

Mucur'da önemli bir miktarda üretildiğini zannettiğimiz zeyreğin yağının çıkartılması bezirhanelerde gerçekleştirilmekteydi.

1584 yılında 5 mahalleli bir yerleşim birimi olan Mucur'da, zeyreğin işlendiği 3'ü taşlı, toplam 14 bezirhane bulunmaktaydı. Her bir bezirhane "Resm-i Bezirhane" adı altında 20 akçe alınıyordu; toplam bezirhane vergisi ise 280 akçedir.

1834 tarihinde bezirhane sayısı 19'a çıkmış olup, yıllık 1280 kuruş geliri vardı. 1840 tarihinde adedini tesbit edememekle birlikte kasaba halkından 28 hanenin muhtelif cranda gelirlerinin bir kısmını oluşturan bezirhanelere toplam 4325 kuruşluk bir değer biçildiği görülmektedir.

Değirmen

Osmanlı Devletinde su veya yel ile dönen değirmenlere "asıyab" denilmektedir. Buğdayın öğütülerek un haline getirildiği işletmeler olan değirmenlerin pek tabii olarak en eski tarihlerden itibaren değişik şekilleri mevcuttur. Artan nüfus ile paralel olarak değirmen sayısının da artması da normaldir.

1485 yılında 34 haneyi barındıran Mucur'da, 1 adet asiyab bulunmakta olup yılda 6 ay çalışmakta idi; ve 376 akçe resm'e tabiydi. 1584 yılına gelindiğinde artan nüfus ile birlikte 3'e çıkmış ve 180 akçe Resm-i Asiyab tahsil edilmekteydi.

XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde ise kasabada 8 adet değirmen bulunuyordu. Bu değirmen bir tek ailenin elinde olmayıp veraset yoluyla kardeş ailelerin birlikte işlettikleri anlaşılmaktadır. 1840 yılında kasabada muhtelif oranda değirmen hissesine sahip olan 18, değirmen öşrü hissesine sahip ise 7 hane bulunuyordu. Yani değirmen gelirlerinden istifade eden toplam 25 aile olup, bu rakam kasaba nüfusunun %6'sı anlamına gelmektedir.

*1840'da Değirmen Hissesi ve
Değirmen Öşrü Hissesine Sahip Aileler*

Mahalle Adı	Hane Miktarı	Değirmen Hane	Hissesi Krş	Değirmen Hane	Öşrü Krş	Toplam	
						Hane	%
Yenice	217	6	2400	2	400	8	4
Solaklı	237	12	5330	5	710	17	7
Toplam	454	18	5730	7	1110	25	6

Yine tablodan anlaşıldığı üzere değirmen hissesine sahip 18 aile, 5730 krş değirmenden gelir elde etmekteydi. Öte yandan Değirmen öşrü hissesi olarak hanelerin toplam temettuatlarına kaydedilen 1110 krş'un da varlığı dikkatimizi çekmektedir.

Dokumacılık:

Mucur halkının başlıca meşguliyet ve geçim kaynaklarından biri de dokumacılıktır. Cuinet, Mucur'da endüstri üretiminin ince yünden dokunan halılardan oluştuğundan da bahseder¹⁰⁰. 1940'lı yılları hakkında bilgi veren C. Hakkı Tarım da, Mucur'da, güzel terki heybesi, halı yastığın dokunduğundan¹⁰¹ bahseder ki yakın zamana kadar halı yastık dokumacılığının yaygın olduğuna biz de şahidiz.

Mucur'da ve Kırşehir'de beslenen tiftik keçisinden de halıların hammaddesinin o kanalla karşılandığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise, Mucur'da yetiştirilen "cehri çalısı"dır. Boyacılığın temelini oluşturan ve güzel bir sarı renk veren cehri, Anadolu'nun bir çok yerinde rastlanan bir çalı bitkisinden elde edilir.¹⁰² Cehri çalısı, bakımlı olanlar (beledi), yabancılar (cebeli) olarak iki kısma ayrılmaktaydı. Yabancıların aşılınıp bakılması ile daha iyi ürün alınabileceği gibi, yeni dikilen bir fidandan da, ancak üçüncü yılında ürün alınmaktadır. Anadolu'da, cehri yetiştiriciliği önemli bir zenginlik kaynağı olarak belirtilmektedir. Bitkinin doğal yetişme sahası İç Anadolu bozkırları olarak gösterildiği gibi, Konya, Kayseri arasındaki volkanik örtü, cehri bitkisinin en fazla geliştiği alandır.¹⁰³ Mucur da, işte coğrafi mekan olarak, bu alanın içinde yer almaktadır.

Mucur'da yabancı olarak bolca bulunduğu anlaşılan cehri, beledi olarak da yetiştirilmekteydi. 1844 yılı için bunu rakamlarla tespit etme imkanına da sahip bulunuyoruz.

1840'da Cehri Çalısına Sahip Haneler

Mahalle Adı	Toplam Hane	Cehri Çalısına Sahip			Toplam Haneye Oranı%
		Hane	Çalı Adet	Kıymet Krş	
Yenice	217	14	178	1200	6.4
Solaklı	237	1	7	350	0.5
Toplam	454	15	185	1520	3.3

Yukarıda da belirtildiği üzere, tabloda görülen cehri yetiştiriciliği, beledi şeklinde yapılmaktadır.

1840'da Ticari Temettuata Sahip Hanelerin Oranı

Mahalle Adı	Toplam Hane	Tic. Temt. Sahip		Temett. Sahip		Fakirülhal	
		Hane	%	Hane	%	Hane	%
Yenice	217	88	41	126	58	3	1
Solaklı	237	144	61	88	37	5	2
Toplam	454	232	51	214	47	8	2

Bunun dışında da, halkın, yünün boyamasında kullandığı cehriyi, tabii şartlarda yetişen çalılarından topladıklarını zannediyoruz. Ancak, yine tabloda görülen, bu işi, gelirinin bir kısmı haline getiren 15 hanenin varlığı da belki de bu yıllardan itibaren "evcil" diyebileceğimiz cehri yetiştiriciliğine başlanılmış olmalıdır.

Ticaret

Küçük yerleşim merkezlerinde genel itibarıyla her aile kendine yetecek yiyecek ve temel tüketim maddelerini kendileri üretmeye çalışsalar da, kendilerinin temin edemedikleri bazı ihtiyaçları bir başkasından satın almak zorundaydılar. Mucur'da da 1834 yılından itibaren tespit edebildiğimiz dükkân sayısı, var olan ticari hayatın boyutunu da nisbeten ifade edeceğini zannediyoruz. 1834 yılında kasabada 31 adet dükkân vardır. Bu sayı 1840'da 41'e 1890'da da 50'ye yükseldiğine bakılırsa artan nüfus ile birlikte ticaretin de o nisbette geliştiği söylenebilir.

Burada değerlendirilmesi gereken noktalardan biri de 1840 tarihli defterden önemli bir miktardaki ailenin "ticari temettuata" sahip olmasıdır. Esasen başka pek çok kasaba ve şehre ait temettuata defterlerinde hane reislerinin meslekleri belirtilirken, Mucur'a ait defterde böyle bir bilgi söz konusu değildir. Burada kanaatimiz, ticari temettuata sahip olanların, bir meslek sahibi olup, kasabada icra ettikleri mesleklerinden elde ettikleri gelirler "ticari temettuata" olarak kaydedilmiş olsa gerektir.

Meseleyi böyle ele aldığımız zaman kasaba ahalisinin önemli bir kısmının, alış verişi işi ile meşgul olduğu söylenebilir.

Bu tablo bize, nüfusun %51 gibi önemli bir kısmının ticari temettuata sahip olduğunu göster-

100. V. Cuinet, a.g.e., s. 338-339.

101. C.H. Tarım, *Tarih ve Coğrafya Lügatı*, 77.

102. Cehri Çalışması için bkz. Tuncer Baykara, *Osmanlılar da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir, 1992, s. 181-186.

103. Tuncer Baykara, a.g.e., s. 182-183.

mektedir. Bir diğer nokta ise, başlangıçtan beri verdiğimiz pek çok tabloda da görüldüğü üzere Yenice mahallesine göre daha merkezi ve çarşı içinde olduğu anlaşılan Solaklı Mahallesi'nin ticari gelirlerinin de fazla olduğunu görüyoruz.

1840'ta Ticarî Temettuatın Payı

Mahalle Adı	Toplam Gelir Krş	Tic. Temt Krş	Tic Temt. %
Yenice	258175	30200	12
Solaklı	284920	56530	20
Toplam	543095	86730	16

Bu tabloda da görüldüğü üzere ticarî temettuat 86.730 krş. ile ahalinin toplam gelirlerinin ortalama %16'sını oluşturmaktadır.

Vergiler:

Esasen bazı hububatın üretimini hesaplarken öşürden hareket edilmişti. Bu meyanda da önce buğday ve arpa öşürleri verilmiştir. Bunlardan başka da, XV. yüzyıldan itibaren takip edebildiğimiz vergilerin başında çift ve caba vergisi, bād-ı heva, resm-i tapu ve deşt-bâni, resm-i ganem vergileri gelmektedir. Bunlarla ilgili olarak Mucur'a ait bulduğumuz bilgiler ise şunlardır:

Resm-i çift, bennak ve caba: 1485 yılında 376 akçe tahsil edilirken, 1584'te bu miktar, 1422 akçeye yükselmiştir.¹⁰⁴

Resm-i ganem: 1485'te 250 akçe olan bu vergi, 1584'te 1500 akçedir.

Resm-i tapu ve deşt-bâni: 1485'te bulunmayan bu rüsumun, 1584'de 382 akçe olduğu görülmektedir.

Bād-ı heva: Bu vergiyi de sadece 1485 tarihli defterde görmekteyiz ki bu tarihte 200 akçe bād-ı heva ödendiği anlaşılıyor.

Bu vergilerin dışında bizim asıl burada üzerinde duracağımız vergi, 1840 tarihli temettuat defterindeki aynı dönemde başka şehirler için tutulan temettuatlarda "vergi-yi mahsus" olarak ifade edilen rüsumun Mucur'da "tekalif" olarak geçendir. Mucur'da yaşayan 454 hanenin de 35'i tekalif vermemiştir. Bunlardan 4'ü fakirliğinden, 1'inin de müftü olduğundan dolayı tekalif vermediği görülmektedir. Geriye kalan 23 hanenin -ki bazılarının da külliyetli miktarda mal varlığı olduğu halde- tekalif vermediği görülmektedir. Tekalif alınmamasının nedeni muhtemelen sahip olduğu mal varlığı üzerinden ya bir yıl geçmemiş ya da müftü efendi

gibi ehl-i örf'e mensubiyetinden olmalıdır. Tekalif vermeyenler Yenice mahallesinde 12 kişi ile %6'ya baliğ olurken, Solaklı Mahallesinde 23 kişi ile %10'dur; Mucur ortalaması ise %8 olarak görülmektedir.

1840'da Tekalif Vermeyen Hanelerin Oranı

Mahalle Adı	Toplam Hane	Tekalif Vermeyen			Vermeyenlerin %
		Nor.Ha.	Fak.Ha.	Top.	
Yenice	217	9	3	12	6
Solaklı	237	19	1	23	10
Toplam	454	23	4	35	8

1840 yılında ahaliden alınan toplam tekalif 15.817 kuruş olup bütün mal varlığının yaklaşık %3'üne denk düşmektedir. Esasen bunun da, çok fazla bir vergi olduğu söylenemez.

1840'da Tekalif ve Oranı

Mahalle Adı	Toplam Gelir Kuruş	Tekalif Kuruş	Gelire %
Yenice	25.8175	8.897	3.4
Solaklı	28.4920	6.920	2.4
Toplam	54.3095	15.817	2.9

SONUÇ

Bu çalışmada, temettuat defterleri esas olmak üzere tahrir, hurufat ve sair kaynakları kullanarak Mucur'un XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar sosyal ve ekonomik tarihi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bölgeye XVI. yüzyılda önemli miktarda gelen Türkmenlerden bir kısmı da Mucur'a yerleştikleri ve burasının Türkleşmesini sağladıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durum, Mucur'un nüfus potansiyeli olarak önem arz eden büyük köyler arasında yer almasını temin etmiştir. Bu nüfus artışı XVII. ve XVIII. yüzyılda da devam etmiş ve Mucur, daha XVIII. asrın sonlarında Hacıbektaş ile birlikte kaza merkezi olmuştur.

XV. yüzyıldan günümüze idari açıdan Kırşehir'e bağlılığını devam ettiren Mucur'un ekonomisi hayvancılık, tarla, bağ ve bostan gelirlerine dayanmaktaydı. Bugün de Mucur, yeşillikler içinde yer alan; halkının bağ ve bahçe gelirlerine sahip olduğu, çevresinde zirai hayatın ve hayvancılığın devam ettiği; 10.000 civarında nüfusun barındığı ve bu arada hızlı yapılaşma sürecine girildiği şirin bir Orta Anadolu kasabasıdır.

104. 1797'de de aynı durumun devam ettiği görülmektedir. bkz. Cevdet Maliye 30893.

BULGARİSTAN'DA MÜFTÜLÜKLER VE ŞER'İYYE MAHKEMELERİ

Prof. Dr. Hüseyin MEMİŞOĞLU

B 1. MÜFTÜLÜKLER

Bulgaristan'da Türk-Müslüman toplumunun en eski örgütlerden biri müftülüklerdir. Bunların tarihî imparatorluk dönemine dayanır. Her Müslüman toplumu gibi, Bulgaristan'daki Türk-Müslüman toplumunun da köylerde camilere yardım heyetleri, kasabalarda müftülükleri ve bir de şeriat hukukuna göre hüküm veren kadılikları vardı. Osmanlı idaresi zamanından kalan bu kurumlar, Bulgar idaresi döneminde de varlıklarını devam ettirdiler. Bulgaristan Prensiğini kuran 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması Bulgaristan'da kalan Türk-Müslüman toplumunun dinlerinde serbest olacaklarını, özgürce dinî örgütlerini kurabileceklerini ve rahatça dinî liderleri ile ilişkilerde bulunabileceklerini öngörüyordu.¹ Bu hükümler Bulgaristan için de bir anayasa niteliğindedi ve hiçbir şekilde çiğnenemeyecekti. Türk-Müslüman toplumunun dinine, ayinine, dinî örgütüne dokunulmayacaktı. 1879 tarihli ilk Bulgar anayasası da bu hükümleri göz önünde bulundurarak hazırlanmıştı. Anayasanın 40. maddesi ile "Din ve mezhep farkı gözetmeksizin herkesin din ve mezhep özgürlüğüne" sahip olduğu hükmü getirilmiştir. Böylece Bulgaristan'da Müftülükler örgütü de ayakta kalabilmiştir.

1877/1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra oluşan Bulgar Prensiği ve Şarkî Rumeli Vilâyeti sınırları içinde kalan Türk-Müslüman toplumunun 14 sancak müftüsü vardı. Bunların altısı Şarkî Rumeli Vilâyetinin sancak merkezleri olan Filibe, Hasköy, Eskizağra, Tatarpazarcık, İslimye ve Bergos (Burgaz) şehirlerinde bulunuyordu.² Bu vıla-

yetteki her sancağın Türk-Müslüman ahalisi cemaatce sahip oldukları hukuktan yararlanarak seçtikleri ehliyet ve liyakât sahibi kişileri Filibe müftüsünün başkanlığındaki bir ilmi heyet huzurunda yapılan imtihandan sonra, kendilerine müftü tayin olunması maksadıyla valiye bildirmişler ve vali de bir yazı ile durumu Bâbiâliye arzemiştir. Bâbiâli de konuyu önce Meşihat Makamına havale etmiş ve burada verilen karar, Sadâret vasıtasıyla Padişahın tastikine arzedilmiş ve tayin kararı, hazırlanan bir menşur ile birlikte vilâyete gönderilmiştir.³ Bu konuya dair tespit edilen esaslar dahilinde müftülerin beş sene süre ile vazifede kalması, cemaat sandıkları kendi masraflarını karşılayacak hale gelinceye kadar, maaşlarının Osmanlı Evkaf Hazinesinden verilmesi, bu maaşların 1500 kuruş olması ve azillerinin Meşihat'ın reyine bırakılması, 13 Eylül 1881 tarihli irade ile kararlaştırılmıştır.⁴ Ayrıca sancak ve daha sonra kaza merkezlerinde teşkilî düşünülen şer'iyeye mahkemelelerin de birer nâip vasıtasıyla idaresi kararlaştırılmış ve seçilecek nâiplerin, muhakkak surette ilgili sancak veya kazaların ahalisinden olması münasip görülmüştür.⁵

1. Bknz. 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Barış antlaşmasının Bulgaristan Türk Azınlığıyla ilgili 4. 5. ve 12. maddeleri (**Türk Kültürü** 1985, sayı 264, s. 253-254).
2. Aleksandre Popoviç, **Balkanlarda İslâm**, İstanbul, 1995, s. 75; Mahir Aydın, **Şarkî Rumeli Vilâyeti**, TTK Basımevi, 1992, s. 206-207.
3. BA, BEO, nr. 828, h 151, nr.5/1, lef 47.
4. BA, Bl, nr. 289.
5. BA, BEO nr. 969, h 166.

Bulgar Prenslığı sınırları dahilinde bulunan Vidin, İvraca, Plevne, Tırnova, Varna, Rusçuk, Şumnu ve Sofya şehirlerinde de 8 sancak müftüsü vardı. Ayrıca, bunların dışında Bulgar Prenslığı ve özerk bölgeler de olmak üzere, Türk-Müslüman toplumunun yaşadığı yerlerde 25 müftü yardımcısı da bulunuyordu.⁶

Müftüler ve müftü vekilleri Türk-Müslüman toplumu tarafından seçiliyordu. Bu şahıslar, Bulgaristan hükümeti tarafından denetleniyor ve İstanbul'daki Şeyhülislam tarafından tasdik edilerek kendilerine Menşur ve Mürasele gönderiliyordu. Yani Bulgar Prenslığı dahilindeki müftüler de İstanbul'daki Şeyhülislamlık veya Meşihat Makamına bağlıydılar. Çünkü Bulgaristan henüz bağımsız değil, Osmanlı Devletine vergi veren bir prenslikti. Bu bağlılığın bir göstergesi olarak Bulgaristan müftülerine Osmanlı hükümetince maaş ödeniyor ve camilerde de Halife ve Padişah adına hutbe okunuyordu.⁷ Seçilen müftüler Meşihat Makamının onayını aldıktan sonra Bulgar makamlarınca görev atanıyor ve Bulgar bütçesinden maaş alıyorlardı. Prenslik tarafından ödenen maaşlar, müftüler için 300 ilâ 80 frank, müftü yardımcılar için ise 100 ile 60 frank arasında değişiyordu. Sofya müftüsü ayda 300 frank, Filibe müftüsü ise 125 frank alıyordu. Osmanlı hükümeti yaklaşık olarak 322 frank tutan 14 lirayı Filibe müftüsüne ayrıca gönderiyordu.⁸

Müftüler, Türk-Müslüman toplumunun meseleleriyle ilgileniyordu. Onların görevleri Türk-Müslüman cemaat teşkilatlarını, camileri ve hocaları teftiş etmekten, hocaların Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından atanmalarına veya çıkarılmalarına vasita olmaktan ibaretti. Yani hocaların camilere tayin edilmelerini veya vazifeden çıkarılmalarını müftüler istiyor, rapor veriyor, Bakanlık da tayin ediyor veya çıkarıyordu. Bununla beraber, müftülerin inhası, dileği ve hatta haberleri olmadan da tayin veya azledilen hocalar da bulunuyordu ve bu düzensiz ve yolsuz işler sürüp gidiyordu. Bu yolsuzluklar, müftülerin görev ve yetkilerini tâyin, tespit ve tahdit eden herhangi bir yönetmelik veya kanun olmamasından ileri geliyordu. Gerçi, Prens Aleksandır Batenberg'in hükümdarlığı zamanında Zankof kabinesi tarafından "Çerkoven Zakon" isimli bir "Kiliseler Kanunu" kabul edilmişti. Bu kanunda müftülerin, İslâmî mahkemelelerin ve İslâm vakıflarının oluşturulması ve yönetimiyle ilgili beş on maddeden oluşan hükümler bulunuyordu. Fakat bunların vakıflara ait kısmı gibi, müftülere ait maddeleri de yetersiz kalıyordu. Bu nedenle, 1895 yılında Prens Ferdinand'ın İstanbul'a yaptığı ilk seyahatine katılan Sofya müftüsü

Hâfız Bilâl Efendi ile Silistre mebusu Hacı Yahya Paşa Şeyhülislamı ziyaret ederek Bulgaristan'da İslâm dini örgütlerinin düzenlenmesi konusunu görüştüler. Şeyhülislamın tavsiyeleri istikametinde Bulgar hükümeti de 1895 yılında ilk olarak Bulgaristan Türk-Müslüman toplumunun dinî örgütleri konusunda 33 maddelik geçici bir Talimatnameyi kabul etti. Talimatname 15 Eylül 1895 tarihli Prens 62 numaralı emirnamesiyle tasdik olundu.⁹ "Müslüman İdare-i Ruhaniyelerine Dair Talimatname" adını taşıyan bu yönergeyle Bulgar Hükümeti ilk olarak müftülüklerin statüsünü ve görevlerini tespit etti. Buna göre, Bulgaristan Türk-Müslüman toplumunun Başmüftüsü, sancak müftüleri ve müftü vekillerinden (naiplerden) oluşan bir dinî örgütü bulunacaktır. Bu yönergenin kabulüne kadar Bulgaristan'da il ve ilçe müftüleri vardı. Sofya'da ise "Merkez Müftüsü" ünvanıyla bir müftü mevcuttu ve bütün müftüler buna bağlıydı. 1895 yılında kabul edilen yeni yönerge ile Merkez Müftüsünün görevleri Başmüftüye devredilerek Sofya'da Başmüftülük makamı oluşturuldu. Başmüftülüğe, müftülükleri ile birlikte cami, tekke, zaviye ve bunların çalışmaları ve cemaati islamiye teşkilatlarının faaliyetleri üzerinde nezaret ve denetim yetkisi verildi. Ayrıca, yönergede müftülerin görevleri ve müftü adaylarının hangi şartlara sahip olmaları gibi hükümlere de yer verildi.¹⁰ Bu geçici yönerge Bulgar Çarlığı'nın kuruluşuna kadar yürürlükte kaldı.

1908 yılında Bulgaristan bağımsızlığını ilân etti ve Çarlık oldu. Bulgaristan'ın bağımsızlığını onaylamak amacıyla Osmanlı hükümeti ile Bulgaristan arasında 19 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da bir protokol imzalandı. Osmanlı hükümeti adına Hâriciye Nazırı Rifat Paşa, Bulgaristan hükümeti adına Ticaret ve Tarım Bakanı A. Lyapçev tarafından imzalanan bu protokole bir de sözleşme (Mukavelename) eklendi. Bu sözleşme ile Bulgaristan'daki müftülükler Osmanlı ve Bulgar hükümetlerince ortaklaşa düzenlendi. "Hükümet-i Osmaniye ile Bulgaristan Hükümeti Beyninde 6/19 Nisan 1909 tarihleriyle Akdolanın Protokole Merbut olan ve aynı tarihte imzalanan Mukavelename"nin müftülerle ilgili maddeleri şöyledir.¹¹

6. Aleksandre Popovic, a.g.e., s. 75.

7. Bilâl N. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, Ankara, 1986, s. 66; Aleksandre, Popovic, a.g.e., s. 75.

8. Aleksandre Popovic, a.g.e., s. 75.

9. **Muhacır**, sayı 38, 30.04.1910.

10. **A.g.e.**, sayı 39, 4.05.1910.

11. **Türk Kültürü**, sayı 264, Nisan 1985, s. 254-257 (14-17).

“Birinci Madde- Sofya’da bir başmüftü bulunacak ve müftü-i mumaileyh Bulgaristan’daki müftülerin şer-i şerifeye müteallik umuru mezhebiye ve hukukiye için makam-ı celil-i cenab-ı Meşihatpenahi ve Bulgaristan Mezahip Nezaretile vuku bulacak münasebatına vesat eyleyecektir. Başmüftü emri intihabı için suret-i mahsusada içtima edecek olan Bulgaristan’daki müftüler tarafından ve meyanından intihab kılınacaktır. Müftü vekilleri işbu içtima ancak müntehip sıfatile iştirak edeceklerdir. Bulgaristan Mezahip Nezareti Başmüftünün intihabını Sofya’daki Devlet-i Aliye Komiserliği vasıtasile Makam-ı Muallâ-i Cenab-ı Meşihatpenahiye tebliğ edecek ve taraf-ı âli-i Meşihatpenahiden müftü-i mumaileyhe bir menşur ve umur-u memurusini ifa ve bu babta kendisi dahi Bulgaristan’ın diğer müftülerine aynı mezuniyeti ita edebilmesi için bir Murasele gönderecektir. Başmüftü ahkâm-ı şeria dairesinde Bulgaristan müftülerinin mumelâtını ve müessesat-ı mezhebiye ve bahriye-i islâmiyeyi ve müessesat-ı mezkûre hademe ve mütevellilerini nezaret ve teftişi altında bulundurmamak hakkını haiz olacaktır.

İkinci Madde- Müftüler Bulgaristan Müslüman muntehipleri tarafından intihap olunur. Başmüftü intihap olunan müftünün şer’an matlub olan kâffe-i evsafı cami olup olmadığını bitahkik muvafık bulunduğu halde eftaya mezuniyetini havi mumaileyh namına menşur itası lüzumunu Bab-ı Meşihata iş’ar eder ve müftü-i ceditde bu suretle istihsal olunacak Menşur ile beraber ahali-i müslime beyninde icrai ahkâm-ı şer’iye için mezuniyeti havi icab eden müraseleyi ita eder. Müftüler daire-i memuriyetleri dahilinde ve lüzum görülen mahallerde işbu mukavelemede muayyen vezayifi mahalli müftülerinin doğrudan doğruya nezareti altında olarak ifa etmek üzere müftü vekilleri tayinini teklif edebilirler. Şu kadar ki bu intihabı Başmüftüye tasdik ettirmeleri meşruttur.

Üçüncü Madde- Müftülerle vekillerinin azli memurin-i hükümet hakkındaki kanuna tevfikana vukubulacaktır. Başmüftü veya tevkil ve terhis edeceği memur bir müftünün veya bir müftü vekilinin azlı hakkında tedkik-i ahval-i memurin komisyonunca karar verileceği zaman komisyon-i mezkûrede bulunmağa davet edilecektir. Mahaza Başmüftünün veya memurunun rey ve mütealesasını meclis-i mezkûrede sırf bir mahiyet-i diniyeyi haiz olan şikayetin takdirince esas teşkil edecektir. Bu müftünün veya müftü vekilinin azli varakasında halefinin yeum-i intihabı dahi taşin kılınacaktır.

Dördüncü Madde- Müftüler tarafından isdar olunan hüccet ve ilâmlar Başmüftü tarafından tetkik olunacak ve Başmüftü bunları ahkâm-ı şeriaya muvafık bulunduğu takdirde tasdik ile mevkii icraya konulmak üzere aid olduğu daireye tevdi edecektir. Ahkâm-ı şeriyeye adem-i tevafıkından dolayı tasdik edilmeyen hüccet ve ilâmlar bunları veren müftülere iade olunacak ve müteâllik oldukları işler birnehc-i şer-i şerif yeniden tetkik ve fasl edilecektir. Ahkâm-ı şer’iyyeye tevafuk etmediği anlaşılan veyahut Bab-ı fetfaca tetkiki alâkadaran tarafından talep edilen hüccet ve ilâmlar Başmüftü canibinden Makam-ı Celil-i Meşihat-ı Aliyeye gönderilecektir.

Beşinci Madde- Başmüftü icabı takdirinde nikâh, talâk, vasiyet, veraset vesair mevad-ı şeriye ile emval-i eytamın idaresine müteallik mesailde diğer müftülere vesaya ve tebligat-ı muktaziye ifa edecektir. Bundan mada müftü-i mumaileyh mesalih-i mebhuseye dair olan şikayet ve müstediyatı tedkik ve ahkâm-ı şer’iyye nazaran ne yapılmak lâzım geleceğini daire-i aidesine işar eyleyecektir. Müftüler idare-i evkaf ile dahi mükellef olduklarından Başmüftünün başlıca vezaifinden biri de onlardan hesap talep etmek ve buna müteallik hesap defterlerini hazırlatmaktır. Evkaf hesabına müteallik defatir Türkçe tutulabilecektir.

Altıncı Madde- Başmüftü ve müftüler indelhace Bulgaristan’daki maarif-i umumiyeye meclislerini ve mekâtib-i İslâmiyeyi ve medreseleri teftiş ve lüzum görülen mahallerde mektepler ihdası zımında teşebbüsât-ı lâzime icra edeceklerdir. Başmüftü lüzum var ise maarif-i umumiyet-i İslâmiyeye müteallik umur ve mesalih için daire-i aidesine müracaat edecektir. Bulgaristan’da kâin mekâtib-i islâmiye ve cevami-i şerifenin muhafaza ve idaresi için Bulgaristan bütçesinde bir meblâğ-ı kâfi tahsisine devam olunacaktır.

Yedinci Madde- Bulgaristan’da bulunan emlak-i mevkufenin hüsnü muhafazasına dikkat ve itina olunacak ve bir mecburiyet-i mübremeye mübtene ve kavanin ve nizamet-ı mer’iyyeye muvafık bulunmadıkça mebanii diniye veya hayriyeden hiçbir hadm edilemeyecektir. Esbab-ı mübremeden nâşi mebanii mevkufeden birinin istimlâki icabettiği takdirde bu binanın mebni bulunduğu mahalle nispetle aynı kıymeti haiz diğer bir arsa irae edilmedikçe ve bir de binanın kıymeti tasviye olunmadıkça buna teşebbüs olunamayacaktır. Esbab-ı mübremeye mebni istimlâk olunacak olan emlak-i mevkufenin kıymetleri olarak tediye olunacak mebalîğ

Bulgaristan'da kâin mebani-i mevkufenin tamir ve termimine ve lüzun görünecek mahallerde diğer müessesat-ı diniyenin inşasına tamamen sarf ve tahsis kılınacaktır. Başmüftü bunlara müteferri hesabı tetkik etmek ve hergüne su-iistimalât vukunu meneylemek vazifesiyle mükelliftir.

Sekizinci Madde- *İşbu mukavelenin imzasından itibaren altı ay müddet zarfında Bulgaristan hükümeti tarafından Başmüftünün dahi bihakkın dahil olacağı bir komisyon-u mahsus tayin olunacak ve bu komisyon zaman-ı teşkilinden itibaren üç sene müddet zarfında bu ana değin mütevelliler veya onlara mensup esbab-ı hukuk taraflarından vaki olan metalibi tedkik vazifesiyle mükellef bulunacaktır. Komisyonun mukarrerakını kendilerince mucub-i hoşnudi addetmeyecek olan alâkadaran mehakim-i aide-i mahalliyeye müracaat edebileceklerdir.*

İşbu Mukavelename 6/19 Nisan 1909 tarihinde iki nüsha olarak Dersaadet'te tanzim edilmiştir."

Görülüyor ki, İstanbul protokolüne ekli Mukavelenamede, Bulgaristan Başmüftülüğün ve müftülüklerin seçimi, görevleri ayrıntılarıyla düzenleniyordu. Bu Mukavelenameye göre, Sofya'da bir başmüftü bulunuyor ve Bulgaristan'daki müftülerin dinî ve hukuki işleri konusunda Meşihat Makamı ve Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı ile ilişkilerine aracılık ediyordu. Başmüftü Bulgaristan müftüleri tarafından ve sancak müftüleri arasından beş yıl için seçiliyordu. Müftü vekilleri seçime ancak seçmen olarak katılıyorlardı. Başmüftünün seçilmesi diplomatik yolla İstanbul'daki Meşihat Makamına duyuruluyor ve Meşihatta adı geçen Başmüftüye bir menşûr-ferman ile kendisine ve Bulgaristan'daki diğer müftülere yetki verebilmesi salâhiyeti için Müraselei şer'iyeye gönderiyordu. Ancak ondan sonra Başmüftü göreve başlayabiliyor ve öteki müftülere yetki verebiliyordu.

Mukavelenamede Başmüftüye bütün Bulgaristan Müslümanları üzerinde denetim ve kontrol yetkisi de veriliyordu. Müftülerin işlemlerini cami, mescid vb. gibi dinî ve islam hayır kurumlarını, bu kurumların imam, hatip, müezzin, kayyim gibi görevlilerini ve mütevalli heyetlerini kontrol ve teftiş etmek Başmüftünün yetkilerine veriliyordu. Müftülerin verecekleri hükümler, ilâmlar da başmüftü tarafından inceleniyor ve uygun bulunduğu takdirde onaylanıyordu. Başmüftü nikâh, boşanma, vasiyet, miras, yetim mallarının yönetimi gibi konular da müftülere tavsiyelerde bulunabiliyordu. Başmüf-

tünün Bulgaristan'daki vakıfların nezâret ve idaresiyle de yükümlülükleri vardır. Müftüler aracılığıyla vakıflara hesap defterleri tutturur ve kendilerinden hesap sorardı. Ayrıca Başmüftünün Türk-Müslüman toplumunun eğitim-öğretim kurumları üzerinde de yetkileri vardır. Müslüman okullarını, eğitim encümenlerini denetler, gerekli görürse yeni Müslüman okulları ve medrese açılmasını teklif ederdi. Yani Başmüftüye, bir bakıma bütün Türk-Müslüman Kurumları ve örgütleri üzerinde kontrol ve denetim yetkisi veriliyordu.

Yine 1909 Mukavelenamesine göre, Başmüftünün altında müftülükler vardır. Bulgaristan'ın hemen her sancağında birer müftü veya müftü vekili bulunuyordu. Başmüftünün sancaklar düzeyindeki görevlerini üstlenen ve Başmüftüye bağlı olan bu müftüler, seçimle işbaşına geliyorlardı. Başmüftü, seçilen müftünün aranılan nitelikte olduğunu inceliyor ve ona göre yetki verilmesi gerektiğini Meşihat'a bildiriyor ve yeni müftüye buyrultu veriliyordu. Ancak buyrultu alındıktan sonra seçilen müftü göreve başlayabiliyordu. Müftüler kendi bölgelerinde gerekli yerlerde müftü vekili atamasını teklif ettikleri halde bunu Başmüftüye tasdik ettirmeleri gerekiyordu.

1909 Mukavelenamesi Bulgaristan sancak müftülerinin seçimle işbaşına gelmelerini ve kendi aralarından birini Başmüftü seçmelerini öngörüyordu. Seçimin iki dereceli olması isteniyordu. Buna göre 25 Nisan 1910 tarihinde sancak müftülerini seçecek olanlar belirlenmişti. Bulgar hükümeti, müftüleri seçecek olan seçmenlerin arasına Müslüman Çingeneleri de katmaya ve böylece daha işin başında seçimlere karışmaya kalkıştı. Uzun tartışmalardan sonra müftüleri seçecek olan seçmenler belirlendi ve 9 Mayıs 1910 tarihinde sancak müftüleri seçildi. Seçilen müftüler Başmüftü seçimi için Sofya'ya toplanarak 8 Aralık 1910 günü Başmüftüyü seçtiler. Başmüftü için iki müftü adaylığını koymuştu. Bunlardan biri, bir süredir Sofya müftüsü görevini yapmakta olan Şumnulu Hocazade Mehmet Muhittin Efendi, diğeri ise Vidin sancak müftüsü Süleyman Rüşdi Efendi idi. Seçime katılan 34 müftü ve müftü vekilinden 25'i Hocazade Mehmet Muhiddin Efendi'ye oyunu vererek Başmüftü seçtiler. Böylece ilk kez bir Başmüftü seçimle işbaşına gelmiş oldu. Balkan Savaşları sırasında ve Birinci Dünya Savaşının ilk yılında Hocazade Mehmet Muhiddin Efendi Başmüftülük görevinde kaldı.¹²

12. Osman Keskiöğlü, **Bulgaristan'da Türkler**, Ankara, 1985, s. 39, 42-43.

Balkan Savaşları sonunda, 29 Eylül 1913 tarihinde, İstanbul'da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında Barış Antlaşması imzalandı. İstanbul Muahednamesi adıyla tanınan bu antlaşmayı Osmanlı Devleti adına Dâhiliye Nâzırı Talât Paşa, Bahriye Nâzırı Mahmut Paşa, Şurây-ı Devlet Reisi Halil Bey, Bulgaristan adına G. Savov, Nâzır Naçoviç, Elçi Toşef imzaladılar. Bu antlaşmanın 2 numaralı ekini oluşturan "Müftülere Mütéalik Mukavelename"de aynı tarihte İstanbul'da imzalandı.¹³ Bu belgeyle Bulgaristan müftülükler örgütü yeniden düzenlendi. 1909 Sözleşmesinin tekrarı niteliğindeki bu yeni belgeye ilaveten Bulgaristan müftüler örgütünün Başmüftülükçe hazırlanacak bir tüzük (Nizamname ile) düzenleneceği belirtildi. Ayrıca Bulgaristan'da müftü, müftü vekili ve naip yetiştirmek üzere bir "Nüvap" okulu açılacağı da öngörüldü.

Bu Sözleşme imzalanırken Hocazade Mehmet Muhiddin Efendi Başmüftülük görevini sürdürüyordu. Fakat 1915 yılında onun görevi sona erince yerine yeni bir Başmüftü seçilemedi, çünkü 1915-1919 yılına kadar harp nedeni ile seçim yapılamadı. Bu dönemde Varna Müftüsü Hacı Ömer Lütfi, Osmanpazarlı Hacı Emin Zarifi, Cumalı Hafız Ahmet, Kemallar'lı Salih Saib, Filibe Müftüsü Sadeddin Efendiler Başmüftü Kaymakamı olarak tayin ile o makama getirildiler. Birinci Dünya Savaşı bitince 1919 yılında seçim yapıldı. Seçimi kazanan Süleyman Faik, seçimle bu makama gelen ikinci Başmüftü oldu.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı sonunda hazırlanması öngörülmüş olan Bulgaristan Müftülükler Nizamnamesi de hazırlandı. Nizamname 23 Mayıs 1919'da Çar İradesiyle onaylandı ve 26 Haziran 1919 tarihli Bulgar Resmi Gazetesi'nin 65. sayısında "Bulgar Çarlığı Dahilinde Müslüman Müessesat-ı Diniye, İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi" (Ustav za Duhovnoto Ustroystvo i Upravlenie na Müsülmanite v Tsarstvo Bılgariya) adıyla yayınlanarak yürürlüğe girdi.¹⁵ Bu Tüzük Bulgar Resmi Gazetesi'nde yayımlandıktan sonra Müessesat-ı Diniye ve Vakfiye Müdürü Mehmet Celil tarafından Türkçeye tercüme edilip Çiftçi Birliği Matbaasında 10 Nisan 1920'de basıldı. Bunun Türkçe ve Bulgarca ikinci baskısı ise 1924 yılında Sofya'da "Fotinov" matbaasında yapıldı.

Dokuz bölümden oluşan ve 189 maddeyi kapsayan bu tüzük Bulgaristan Türk-Müslüman toplumunun yalnız Müftülüklerini değil aynı zamanda bütün dinî teşkilatlarını ve kurumlarını düzenliyordu.¹⁶ Ayrıca bu tüzük Bulgaristan Türk-

Müslüman ahali hakkında o tarihe kadar yayınlanmış en ayrıntılı tarihî bir belgeydi.

Tüzüğün "Genel Hükümler" bölümünde Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların dinlerinde ve ayinlerinde serbest oldukları belirtiliyor ve şöyle deniyordu:

"Madde 1- Bulgaristan Çarlığı dahilinde mütemekkin (sürekli oturan) veyahut muvakkaten mulein bilcümle Müslümanlar, Bulgar tebasından olsun, ecnebi tabiyetini haiz bulunsun icrai ayinde kavanini meriyyeyi ve bu Nizamnameyi ihlal etmemek şartıyla hürriyet-i diniyeden istifade ederler.

Madde 2- Hiçbir Müslüman kanaati diniye sebebiyle herkes için muta olan kavanin ve nizam-ı meriye ile bu nizamname ahkâmını icradan imtina edemez.¹⁷

Bulgaristan Müslümanlarının din ve mezhep işleri, Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının denetimi altında, bu tüzüğe göre, Başmüftülük, müftülükler, müftü ve müftü vekilleri ve şer'iyeye mahkemeleri tarafından yürütülüyordu. Başmüftü ve müftülüklerin yazışmaları Bulgarca yapılıyor, yalnız İslâm cemiyetlerinin yazışmaları ve muhasebeleri Bulgarca ve Türkçe yürütülüyordu. Başmüftü ve müftülüklerin şeriatla ve ilâmlarla ilgili yazışmaları ise Türkçe yapılıyor, ama bunların da Bulgarcaya çevirileri isteniliyordu.¹⁸ Tüzükte müftü ve müftü vekillerin görevleri ile müftülüklerle ilgili birçok hükümlere yer veriliyordu. Bunlar arasında Bulgaristan Müslümanlarının din işlerinin Başmüftü, müftü ve müftü vekillerince yürütülmesi yer alıyordu. Müftü ve müftü vekilleri bölge memuriyetlerindeki Müslümanların ruhani reyisleri ve Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığıyla Başmüftülüğün idari-i adliye temsilciliğini yapıyorlardı. Müftü ve müftü vekillerinin adet ve idari merkezleri Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından belirleniyordu. Müftü ve müftü vekilleri bu yerlere Başmüftünün gerek göstermesi üzerine Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığınca tayin ediliyorlardı. Sıcağı müftüleri Çar iradesiyle, müftü vekilleri ise Bakan emirnamesiyle atanıyorlardı. Müftü ve müftü

13. Bu Belge Ekte sunulmuştur.

14. Osman Keskiöğlu, a.g.e., s. 42-43.

15. Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s. 68-69.

16. Bulgaristan Çarlığı Dahilinde Müslüman Müessesat-ı Diniye, İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi, Sofya, 1924, s. 1,2,3,7,9,11,12,13,20,23,25,27.

17. **Bulgaristan Çarlığı**, s. 1.

18. **A.g.e.**, s. 1-2.

vekilleri adaylarında belli şartlar aranıyordu. Bu şartlar arasında, adayların hüküm giymemiş ve Bulgaristan yurttaşı olması, Bulgarca konuşabilmesi ve okur yazar olması, yetenekli ve mezhepdaşları arasında hürmet edilen ve itibar sahibi olması, sağlıklı ve 30 yaşını ikmal etmiş olması, icazatname yahud "Nüvap"dan şahadetnamesi olması veya Başmüftülükteki Mahkeme Şer'iyye-i Âliye'de imtihan vermiş olması gibi şartlar isteniyordu. Ayrıca adayların şu aşağıdaki altı dersden yazılı sınav vermeleri zorunluluğu da vardı:

1. Düre,
2. Mecelle,
3. Vesayye ve Faraiz (Veraset, Hibe ve Vasiyyet),
4. Münakehat ve Mufarekat,
5. Usuli Muhakematı Hukukiye ve Şer'iyye-i Kavaninden (Mahkeme Usulleri Kanunları),
6. Usuli Kitabeti Resmiye ve Sâkki-Şeri.

Bu derslerden yeterli görünenler, yani sınavda başarılı olanlar müftü veya müftü vekili olarak atanabiliyorlardı. Sınavlardaki başarılarına ve kıdemlerine göre müftüler üç, müftü vekilleri iki sınıfa ayrılıyor ve ona göre maaş alıyorlardı. Maaşları Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı bütçesinden ödeniyordu. Müftüler, Dışişleri Bakanı tarafından görevden alınabiliyordu. Müftü ve müftü vekilleri doğrudan doğruya yabancı bir devlet dairesi veya görevlisiyle ilişki kuramıyordu, gerekirse bu ilişkiyi Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı aracılığıyla kurabiliyorlardı.¹⁹ Müftüler, Dışişleri Bakanlığı ve Başmüftülükle doğrudan ve diğer sancak ve kaza daireleriyle mutasarıflar ve kaza kaymakamları vasıtasıyla haberleşme ve ilişkilerde bulunabiliyorlar, müftü vekilleri ise mahallî müftülüğü ve mutasarrıfı, yahut kaza kaymakamı ile münasebette ve haberleşmede bulunabiliyorlardı.

Müftü ve müftü vekillerin tuğralı Bulgarca ve Türkçe yazılı resmî mühürleri ve firmalı kağıtları bulunuyordu. Her müftü ve müftü vekilinin evrak, yazışma ve hesap işlerine bakacak katibi, sandık emini, şer'iyye kâtibi ve muhızardan oluşan birer kalem odası vardı. Kalem odası sandık emini tarafından idare ediliyordu. Ayrıca müftü ve müftü vekilliklerinde aşağıdaki siciller ve defterler tutuluyordu:

1. Gelirler defteri,
2. Makbuz defteri,
3. Kasa yevmiye defteri,
4. Demirbaş defteri,
5. Mevrudat ve mersulat defteri,
6. Huccet, İlâmat ve Kasam Sicili,
7. Tevellüdat, Münakahât ve Vefyat Sicili.

Gelirler ve Makbuz defterleri ile Demirbaş defteri Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığından mühürlü olarak gönderiliyordu. Sandık emini bu defterlerin, evrak ve dosyaların tanziminden ve kalem odasının intizamından sorumlu idi. Kalem odaların masrafı ve memurların maaşı Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı bütçesinde her sene için ayrılan meblâdan karşılanıyordu. Sandık eminleri her ay müftü ve müftü vekilleri gelirini hazine menfaatine mahalli milli banka şubesine yatırıyorlardı. Gelirin yatırıldığına dair verilen makbuz iki nüsha olarak düzenleniyor ve biri bankada, diğeri ise müftülük veya müftü vekaletinde kalıyordu. Makbuzun tasdik edilmiş bir sureti de, geliri gösterir bir cedvel ile, bilgi için, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına gönderiliyordu. Ayrıca "Nüvap" mektebi menfaatına toplanan meblâda aynı surette bankaya yatırılarak gelirin tasdikli bir cedveli de Başmüftülüğe gönderiliyordu.

1919 yılında kabul edilen Tüzükte Başmüftü ve onun seçimi ve görevleri ile ilgili konulara da önemli yer veriliyordu. Başmüftü beş yıl için müftü ve müftü vekillerince seçiliyor, Sofya'da oturuyor ve Bulgaristan'daki Müslüman mezhebinin temsilcisi veya "murahhası" sayılıyordu.²⁰ Başmüftü adaylığına yukarıda belirttiğimiz şartlara hazir müftüler ve diğer şahıslar da müracaat edebiliyorlardı. Adaylar seçimden en az 15 gün evvel gereken evrakla birlikte Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına dilekçe vererek müracatta bulunuyorlardı. Bakanlık da adayları tetkik ve tasvip ettikten sonra sınava alınacak olan adayların listesini hazırlayıp, Bakanlığın emirnamesiyle tayin olunan günde müftü ve müftü vekilleri bu listeden seçim yapmaları için başkente (Sofya'ya) davet ediliyorlardı. Seçimde müftü ve müftü vekillerinin en az üçte ikisi hazır bulunması gerekiyordu. Seçim Bulgar müfettişinin huzurunda gizli oy ve açık tasnifle yapılıyor ve Dışişleri Bakanlığı en çok oy kazanan adayı seçilmiş ilân ederek memuriyetini Çar iradesiyle tasdiki için gereken muameleyi yapıyordu. Başmüftünün seçildiği, diplomatik yolla, İstanbul'daki Meşihat Makamına duyuruluyor ve Meşihat ta Bulgaristan Başmüftüsüne "*menşur ve mürasele-i şer'iyye*" vererek seçimi onaylıyordu.²¹

Tüzük, Başmüftülüğün görevlerini de düzenliyordu. Bu görevler şöyle sıralanıyordu:

19. A.g.e., s. 20-23.

20. A.g.e., s. 25-26.

21. A.g.e., s. 25-26.

1. Müslümanların dinî örgütlerinin iyi ve muntazam çalışmalarını gözetmek,

2. Müslümanların hayır kurumlarının gelişmesine ve Müslümanların dinen ve ahlâken yücelmelerine çalışmak,

3. Müftü ve müftü vekillerini ve onlar aracılığıyla mürtzika'yı nezaret etmek,

4. Şerri hükümlerin tamamen uygulanmasını gözetmek ve bu konuda gerekli nasihatlar da bulunmak,

5. Medreseleri ihtiyaca göre islah etmek, bunlara umum program yaratmak ve "Nüvap"²² okulunun kurulmasına çalışmak.²³

Tüzüğe göre Başmüftü, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığından gereken izni almadan görevinin başından ayrılamaz ve Bulgaristan dışına çıkamazdı. Ayrıca Başmüftü, şayet, görevini iyi niyetli bir şekilde yapmaz, icraatı ile tüzük hükümlerini ve kanunları ihlâl ederse Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından azl olunabiliyordu. Yani seçimle iş başına gelen ve seçimi İstanbul'daki Meşihat Makamınca onaylanan Başmüftü istenince yalnız Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının bir kararıyla görevden uzaklaştırılabiliyordu. Azl edilen Başmüftünün yerine yenisinin seçilmesi için müftü ve müftü vekilleri yeniden seçime davet ediliyorlardı.²⁴

Başmüftülüğün tuğralı, Bulgarca ve Türkçe "Bulgaristan Başmüftülüğü" yazılı resmi mühürü ve firmalı kağıdı bulunuyordu. Ayrıca, Başmüftünün evrak, haberleşme ve hesap işlerini düzenlemek için kalem odası denen bir bürosu da bulunuyordu. Büro bir naip, bir dairé müdürü, bir şer'îye başkâtibi, evrak memuru, kâtipler ve hademedden oluşuyordu. Daire müdürü Başmüftülüğün sandık emini görevini de yapıyor ve kalem odası işlerinin düzenli yürütmesinden sorumluydu. Ayrıca Başmüftülüğün resmi mühürünü de muhafaza ediyordu.

Başmüftülüğün kalem odasında Gelir-gider defteri, Demirbaş defteri, Makbuz defteri, Kasa yevmiye defteri, Mevrudat ve Mersulat defteri, Huccet, İlâmat ve Kasam Sicili, Tevellüdat, Münakâhat ve Vefeyat Sicili gibi defterlerden başka kıymete haiz evrak için bir sicil tutularak buna evrakın tüm adeti ve kıymeti ve bunlardan müftü ve müftü vekillerine gönderilenlerin adet ve kıymeti kayıt olunuyordu. Kalem odasında çalışan tüm memurların maaşları Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı bütçesinde ayrılan ödenekten karşılanıyordu.²⁵

Bulgaristan Türk-Müslüman toplumunun ruhani liderleri olan müftüler ve müftü vekillerinin sayısı ve yerleri, yıllara göre sık sık değişiyordu. Bulgar hükümeti gerekli gördükçe müftülerin sayısını değiştiriyordu. Balkan savaşlarından önce Bulgaristan'da 14 müftülük vardı. Başmüftülükle birlikte 15 müftülük oluyordu. Müftülüklerin bir alt derece makamı olan müftü vekilliklerin sayısı yine Balkan savaşlarından önce 20 idi.²⁶

Balkan savaşları sonunda Türk-Müslüman nüfusunun oranı yüzde 95'lere varan Pirin Makedonya'sı ile Rodoplar²⁷ bölgelerindeki Kırcaali, Mesanlı, Koşukavak, Ortaköy, Eğridere, Dardere, Dovlen, Paşmaklı, Nevrokop, Razlık, Menlik, Petriç gibi ilçeler Bulgaristan'a katıldı. Aynı zamanda Güney Dobruca'nın koyu Türk-Müslüman yöreleri olan Tutrakan, Silistre, Pazarcık (Dobriç), Balçık, Akkadınlar, Kurtpınar ilçeleri 10 Ağustos 1913 Bükreş Barış Antlaşmasına göre, Bulgaristan'dan alınıp Romanya'ya verildi.²⁸ Bu değişiklikler Bulgaristan Türk-Müslüman ahalesinin nüfusunda olduğu gibi, müftülüklerin sayısında da bazı değişikliklere neden oldu.

22. 1913 İstanbul Sözleşmesi gereğince 1919 tarihli Tüzük Başmüftüye "Nüvap" okulunu açmak için çalışma görevi veriyordu. Üç yıl sonra, 1922/23 ders yılında gerçekten Şumnu'da bir "Nüvap" okulu açılmıştı.

23. **Bulgaristan Çarlığı**, s. 26-27.

24. **A.g. belge**, s. 27.

25. **Bulgaristan Çarlığı**, s. 27-28.

26. Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 72.

27. 1912-1913 Balkan Savaşları sonunda Rodop'u teşkil eden Drama, Gümülcine, Dedeoğaç ve kısmen Edirne sancakları Bulgaristan'a katıldı. Bu 4 sancakta, yine Rodop'ta 1.250.000 İslam nüfusu yaşıyordu. Buna mukabil bir ay için ticarete gelmiş ve kasabalara yerleşmiş yabancılar olmak üzere 110.000 Hristiyan bulunuyordu. Drama sancağının nüfusunun %82'si İslâm, %7'si Bulgar, %11'i Rum (ekseriyetle Zağra ve Goriçe yörelerinden gelen esnaf); işlenir arazinin %92'si İslâmlarda, %5'i Rumlarda, %3'ü Bulgarlarda; emlakın ise %88'i İslâmlarda, %7'si Rumlarda, %5'i Bulgarlarda bulunuyordu. Drama ve Nevrokop cihetlerini teşkil eden 75 karyede ne Bulgar, ne de Rum vardı. Drama'nın Rupçoz, Sarı Şağban kasabalarında, Kavala'nın merkezinden gayri, karyelerinde, Gümülcine'nin Kırcaali, Dardere, Eğridere kazalarında dahi ne Bulgar ne de Rum yaşamaktaydı. Gümülcine, İskeçe, Ahıçelebi (Paşmaklı), Sultan Yeri (Koşukavak) kazalarının merkezlerinden gayri, kazalarında da ancak %5 nispetinde Bulgar ve Rum mevcuttu (**Tasvir-i Efkâr**, sayı 610, 11 Kanuni Evvel 1912).

28. 1913 yılında Romen hükümetinin nüfus sayımına göre, Güney Dobruca denilen Silistre ve Pazarcık sancaklarında 166.242 Türk-Müslüman nüfus bulunuyordu. (Müstecip Ülküsam, **Dobruca ve Türkler**, Ankara, 1987, s. 60).

1928 yılında Bulgaristan'da müftülüklerin sayısı 15'e yükseldi. Başmüftülikle birlikte bu rakam 16'ya ulaştı. Sancak müftüleri şu şehirlerde bulunuyordu: Burgaz, Varna, Razgrad, Rusçuk, Plevne, Vidin, Sofya, Filibe, Eski Zağra, Şumnu, Paşmaklı, Nevrokop, Mestanlı, Hasköy ve Tırnova.

Balkan savaşlarından önce Bulgaristan'da 20 müftü vekilliği bulunduğu halde, 1928 yılında bunların sayısı da 22'ye yükseldi. Aşağıdaki kasabalarda birer müftü vekili vardı: Eğridere, Daridere, Dovlen, Koşukavak, Kırcaali, Mehumya, Kızanlık, Karlovo, Balpınar, Yenipazar, Osmanpazarı, Pravadi, İslimye, Tatarpazarcık, Aydos, Kemallar, Popköy, Zıçtovi, Vraça, Eskicuma ve Elena. Bunlara ilâveten Şumnu müftüsünün muavini olarak bir müftü vekili daha bulunuyordu.²⁹

1928 yılında Başmüftülük, müftülükler ve müftü vekilliklerinde toplam 155 memur görevde bulunuyordu. Başmüftülükte: Başmüftü, Daire müdürü, Şer'iyeye sekreteri, Evrak memuru, Bulgarca kâtip, Türkçe kâtip, Divan-i şer'i için bir memur, bir hademe olmak üzere 8 kişi çalışıyordu. Sancak müftülüklerinde: 15 müftü, 14 sekreter-kasiyer, 15 şer'iyeye kâtibi ve 15 hademe olarak toplam 59 kişi, müftü vekilliklerinde ise 22 müftü vekili, 17 sekreter-kasiyer, 28 şer'iyeye kâtibi ve 21 hademe olmak üzere toplam 88 kişi çalışıyordu.³⁰ 1929 yılında başlayan dünya ekonomik buhranın yarattığı ekonomik ve malî sıkıntılar öne sürülerek Bulgar hükümeti 1930'da müftülükler ve müftü vekilliklerinde çalışan görevlilerin sayısını 137'ye düşürdü. Sofya sancak müftülüğü ile Kızanlık, Tatarpazarcık, Mehumya ve Popköy müftü vekillikleri kapatıldı.³¹ Böylece 1930 yılında sancak müftülüklerin sayısı 14'e, müftü vekilliklerin sayısı ise 18'e düştü.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde müftülüklerin sayısında yeniden bir artış oldu. Önceleri müftü vekilleri bulunan Aydos, Daridere, Dovlen, Eğridere, Eskicuma, Kırcaali, Koşukavak, Osmanpazarı, Peştere, Pravadi, Tatarpazarcık, Yenipazar ve Zıçtovi gibi ilçelerde (kazalarda) yeni müftülükler kuruldu.³² 1940 yılında Güney Dobruca'nın Bulgaristan'a ilhaki sonucu bu yöredeki müftülüklerin Bulgaristan'daki müftülüklere eklenmesi ile bu sayı daha da arttı. 1941 yılında Almanlar Balkanları işgal edince, Bulgarlar da Alman ordusunun arkasından Yunanistan ve Yugoslavya topraklarının bir bölümünü işgal ettiler. Bulgar işgali altına giren bu topraklarda kalabalık bir Türk-Müslüman nüfusu yaşamaktaydı. Özellikle Yunan Batı Trakya'sı ve Yugoslav Makendonya'sı Türk-Müslüman toplumunun en yoğun yaşadığı bölgelerdi. Batı Trakya'nın İskeçe ve Gümülcine müftüleriyle, Yugos-

lavya'da Üsküp, Strumiça, İştıp, Boyanovo, Manastır, Pirlepe, Ohri, Negotin müftüleri de Bulgaristan'daki müftülerin sayısına eklendi. Böylece 1943 yılında Bulgar geçici idaresindeki müftülüklerin sayısı 38'e ulaştı. Bunların 11'i sancaklarda, diğerleri ise onlara bağlı ilçelerde bulunuyordu: Sofya, Vidin, Rusçuk (Razgrad, Silistre), Şumnu (Eskicuma, Yenipazar, Osmanpazarı, Pravadi, Dobriç), Tırnova (Plevne, Zıçtovi), Aydos, Filibe (Dovlen, Paşmaklı, Çepine, Nevrokop, Peştere), Hasköy (Eskizağra, Eğridere, Koşukavak, Daridere, Kırcaali), İskeçe, Gümülcine, Manastır (Pirlepe, Ohri, Negotin), Üsküp (Komanovi, Strumiça, İştıp, Boyanovo).³³ Savaş sonunda Bulgaristan işgal ettiği Yunan ve Yugoslav topraklarını boşaltınca, Bulgaristan'daki müftülüklerin sayısı yeniden azaldı.

1944 yılında iktidarı ele geçiren komünist Bulgar yönetimi, Bulgaristan'daki müftülüklerin sayısını daha da azalttı. 1959 yılında Bulgaristan'da Başmüftülüğten sonra, altı müftülük bırakıldı. Bunlar Aydos, Filibe, Kırcaali, Razgrad, Şumnu ve Hacıoğlupazarcık (Dobriç) müftülükleridir.³⁴

Bu kurumlarda çalışan müftüler ve memurlar devlet memuru kapsamına alındıklarından ödenekleri devlet bütçesinden karşılanıyordu. 1930 yılında Başmüftülükteki, Başmüftü ve memurlarına toplam 437.700 leva ödendi. 14 sancak müftülüğün tüm masrafı için 1 milyon 409 bin 120 leva; 18 müftü vekilliğinin masrafı için ise 1 milyon 318 bin 720 leva harcandı. Yani 1930 yılında Başmüftülük, müftülükler ve müftü vekilliklerin kâtibi ve hademeleri de dahil olmak üzere Bulgar hükümeti müftülüklere toplam 3 milyon 167 bin 460 leva veya her müftülüğe senede 100.600 leva ve her müftü vekilliğine senede 83.262 leva sarf etti.³⁵ Bu ödenekler ihtiyaçları karşılamak açısından çok yetersizdi. Daha sonraki yıllarda bu ödenekler daha düşük bir seviyeye getirilince müftülüklerin çalışmaları daha da zorlaştı. Diğer taraftan, bu ödenekler, az olmasına rağmen müftülüklerin bağımsızlığını kısıtladı ve Bulgar hükümetlerinin kuklaları ve oyuncakları haline gelmelerine vesile oldu. Çok defa Başmüftü ve müftüler seçimle değil, Bulgar makamlarınca atandılar ve Bulgarlar istediği kimseyi Başmüftü ve müftü olarak göreve getirdikleri gibi, görevden de alabildiler. Bu durumdan ra-

29. **Rehber**, sayı 19, 26.05.1928.

30. **Rehber**, sayı 19, 26.05.1928.

31. **Rehber**, sayı 118, 19.04.1930.

32. Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 72.

33. Osman Keskiöğlü, **a.g.e.**, s. 47-48.

34. Osman Keskiöğlü, **a.g.e.**, s. 48.

35. **Rehber**, sayı 118, 19.04.1930.

hatsız olan Türk-Müslüman toplumu 31 Ekim-3 Kasım 1929 tarihleri arasında Sofya'da toplanan "Bulgaristan Türkleri Birinci Milli Kongresi"nde³⁶ müftüler konusunu gündeme getirdi. "Kongre heyeti umumîyesi, ruznamenin üçüncü maddesini teşkil eden müftülükler meselesi hakkında beyanı fikr eden hatiplerin mütaleatını dinledikten ve ceryan eden münakaşaları tetkik eyledikten sonra müftülerin şimdiye kadar mevcut olan tayinleri tarzı şeriat hâkimlerinin bitarafi ve hukukî istiklallerini ihlale imkân verecek bir mahiyette olması nazarı itibara alınarak âtideki kararları verdi:

1. Müftüler, intihaplı olmalı ve intihaplar her üç senede bir defa icra olunmalıdır.

2. Müftü intihapları, müntehabı sani usulüyle icra olmalı ve her 50 müntehip bir müntebihi sani intihap etmelidir.

3. Müftülerin intihabı İradei Çarı ile tastik olunur.

4. Başmüftü tarafından muraseleyi şeriye verildikten sonra intihap edilmiş müftüler, hakimi şer'i sıfatını iktisap ederler.

5. Müftülerin müddeti intihabiyelerinin inkızasından evvel azilleri mehâkimi nizamiye hâkimlerinin tâbi oldukları umumi esasata ve kanunî sebeplere müsteniden olmalıdır.

6. İstifa, vefat veya diğer kanunî sebeplerden dolayı, bir müftülüğün inhilali takdirinde iki ay zarfında yeni intihap yapılmalıdır. İnhalalin vukuu tarihinden yeni intihap olunan müftünün taktik tarihine kadar geçecek olan müddet zarfında münhal müftülüğün deavi ve diğer mülki mesalihi en yakın sancak müftüsü tarafından görülmelidir. İntihapsız müftü, vekil tayin olunmamalıdır.

7. Müftü vekillerinin tayini, sancak müftüleri tarafından Başmüftülükçe inha olunur. Başmüftülük de kendi tarafından tercih olunan namzedi berayı tayin Hariciye ve Mezahip Nezaretine inha eder. Müftü vekilleri, hâkimi şer'i sıfatını ancak Başmüftülük tarafından muraseleyi şeriye sadır olduktan sonra iktisap ederler.

8. Müftüler, her sene Başmüftülük nezdinde içtima ederler. Bu içtima iki hafta devam edip ehemmiyeti mahsusayı haiz dinî ve şer'i işlerle meşgul olurlar.

9. Başmüftü, müftüler ve müftülük merkezlerindeki Cemaati İslamiyelerde gönderilecek birer müntehabı sani tarafından beş sene müddetle intihap edilir.

10. Başmüftünün azli, istinaf ve cinayet mahkemeleri tarafından mahkûmiyet veya müftüler meclisi tarafından sülûsan ekseriyetle verilecek ademi itinat reyî üzerine vuku bulur.

11. Başmüftülük makamının inhilalinde üç ay zarfında yeni intihap icra olunur. İnhalalin müddeti devamınca intihaplı müftülerden biri icrai vekâlet eder.."

Yani kongrede, Türk-Müslüman toplumu müftülerin seçimle işbaşına gelmesi, seçimlerin iki dereceli usulle üç senede bir defa yapılması, müftü adaylarının hukuk veya Nüvabın yüksek bölümünü bitirmiş olanlar arasından seçilmesi, Başmüftünün yalnız müftülerce değil, müftülerle birlikte Türk-Müslüman toplumunun da göndereceği seçmenlerce ortaklaşa seçilmesi gibi isteklerde bulundu.

Ama Bulgar hükümetleri Türk-Müslüman toplumunun bu haklı isteklerini dikkate almadı. Yine istedikleri kişileri Başmüftü ve müftü yaptılar ve onları birer kukla olarak Türkiye'ye ve Atatürkçü Bulgaristan Türklerine karşı kullandılar. Bunun ilk tipik örneği Hüseyin Hüsnü Efendi (1882-1940) oldu. Bulgarlar 1928-1936 yılları arasında Başmüftü kaymakamı ve Başmüftü olarak seçtikleri bu zatı maşa olarak kullanıp kendi propagandalarına alet ettiler. Bulgaristan'da Atatürkçü Türk aydınlarına karşı amansız bir savaş açmak amacıyla Hüseyin Hüsnü Efendi'ye 1933-1934 yılında önce "Medeniyet" adlı bir gazete, sonra "Dini İslâm Müdafileri Cemiyeti" adı altında gerici bir dernek kurdurdular. 1936 yılında kendisini Bulgaristan Tedrisatı Diniye Müfettişi yapıp Atatürkçü eğitim-öğretim vermeye çalışan Türk okulları ve öğretmenleri üzerine saldırttılar.³⁷

9 Eylül 1944 yılında iktidara gelen Bulgar komünist hükümeti Türk-Müslüman halkına büyük ümitler verdi. Bunu hisseden Türk-Müslüman toplumu yıllarca çiğnenmiş olan haklarını birer birer saptayıp onların geri verilmesi için isteklerde bulundu. İlk olarak bu istekler Vatan Cephesinin Milli Komitesinin 27-28 Aralık 1944'de Sofya'da düzenlediği "Bulgaristan Türk Azınlığı Konferansı"nda dile getirildi.³⁸ Konferans'ta müftülerle ilgili aşağıdaki kararlar alındı:

36. Hüseyin Memişoğlu, Bulgaristan Türklerinin Birinci Milli Kongresi (31 Ekim-3 Kasım 1929), **Bellekten**, C.LIV, Nisan 1990, sayı 209, s. 309-330.

37. Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s. 73-74; Hüseyin Memişoğlu, **Bulgaristan'da Türk Kültürü**, Ankara, 1995, s. 130-134.

38. SDA na NRB (Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, fond 28, opis 1, a.e. 113, s. 6-95.

“1. Dokuz Eylül'e kadar faşist hükümetlere alet olmuş ve Bulgaristan Müslümanlarının sevgi ve güvenlerini kazanmamış olan Başmüftü ile yandaşlarının görevlerine son verilmesi,

2. Başmüftülük makamına gelecek kişinin kültür sahibi olması ve Müslüman halkın güven ve sevgisini kazanmış bulunması,

3. Başmüftünün yalnız dinî işlerle uğraşması,

4. Faşist hükümetlere alet olarak Türk halkını kültür ve eğitimden mahrum bırakanların amansızca cezalandırılmaları”³⁹.

Bu konular konferansa katılan 200 Türk delegenin tartışmaları sonucu alındı. Fakat bu kararlar da daha öncekileri gibi Bulgar hükümeti tarafından dikkate alınmadı, hatta 22 Mayıs 1951 tarihli Tüzük ile 1919 Nizamnamesi ilga edilerek birçok haklar kısıtlandı. Bulgar komünist yöneticileri faşist haleflerinin yöntemlerini daha iyi kullanarak Başmüftüyü ve diğer müftüleri maşa olarak kendi propagandalarına alet ettiler. Hatta Başmüftü ve öteki müftüler 1984 yılı sonu ve 1985 yılı başında zorla isim değiştirme kampanyasında Bulgaristan Türklerinin “kendi arzularıyla” Türk-Müslüman adlarını değiştirip Slav-Bulgar adları aldıklarını söyleyebilecek duruma kadar alçaltıldılar. Böylece, 1930'lardan beri Bulgaristan'daki müftülükler, Türk-Müslüman toplumunun çıkarlarını değil, Bulgar politikasının çıkarlarını savundular.

2. ŞERİYYE MAHKEMELERİ

Bulgar hükümeti, gerek Berlin'de kabul ve imza edilen 1878 antlaşması ve gerek Anayasası ile taahhüd ettiği din hürriyetine riayet prensiplerine binaen, Bulgaristan'da Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nden miras kalan Şer'iyye Mahkemelerini de yerinde ve vazifesinde bıraktı. Ancak 2 Temmuz 1880 tarihli Prens İradesi ile kadılık sistemi kaldırılarak müftülük ile birleştirildi ve iki vazifede bir şahsın, yani müftünün uhdesine verildi. Böylece müftüler bundan böyle yalnız dinî işleriyle değil, aynı zamanda hukuk işleriyle de meşgul olacaklardı.⁴⁰ Fakat bunu yapabilmeleri için Başmüftülükten “mürasele-i şer'iyeye” denen bir çeşit yetki almaları gerekirdi. Başmüftüye de bu yetkiyi İstanbul'daki Meşihat Makamı (yani Şeyhülislâmlık) verirdi. Bulgar Prenslük Dönemi'nde bu usul İmparatorluk Döneminde olduğu gibi devam etti. Aynı bir düzenlemeye, ayrı bir anlaşmaya gerek duyulmadı. Çünkü Bulgar Prenslüğünün kendisi zaten İstanbul'a bağlı bir muhtar ülkeydi. Bu ülkedeki müftülükler de Meşihat Makamına bağlıydılar.

Bulgaristan 1908 yılında bağımsızlığını ilân edince, 1909'da Osmanlı hükümeti ile Bulgaristan arasında İstanbul'da imzalanan sözleşme ile bu konular iki devlet arasında düzenlendi. Bulgaristan Başmüftüsünün, seçildikten sonra, şeriat hukukuyla ilgili işler için Meşihat Makamından “mürasele” alacağı ve kendisi de bu yetkiye dayanarak Bulgaristan'daki öteki müftülere şer'i hakimlik yapabilme yetkisi vereceği sözleşmede belirtildi. Yine Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul'da imzalanan “Müftülere Mütteallik Mukavelename”si 1909 sözleşmesinin hükümlerini yineleyip perçinledi. Başmüftünün Meşihat Makamından “mürasele” alacağı, ancak bundan sonra öteki müftülere böyle bir belge verilebileceği tekrar vurgulandı. 1913 Mukavelenamesinin 1. maddesinde şu hüküm yer alıyordu: “... Bulgaristan Mezahip Nezareti, Başmüftünün intihabını Sofya sefaret-i seniyesi vasıtasıyla makamı mualla-yı Cenab-ı Meşihatpenahiye tebliğ edecek ve taraf-ı âli-i Meşihatpenahiden müftü-i mumaileyhe bir meşhur ve umur-ı memurisini ifa ve bu bapta kendisi dahi Bulgaristan'ın diğer müftülerine aynı mezuniyeti ita edebilmesi için bir mürasele gönderilecektir...”⁴¹

1919 yılında çıkarılan “Bulgaristan Müslümanları Müessesat-ı Diniye, İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi” Bulgaristan'daki şer'iyeye Mahkemelerini de ayrıntılarıyla düzenledi. Hatta konuyla ilgili bir bölüme yer verildi (Yedinci bölüm). Bu bölümde belirtildiğine göre, Bulgaristan'da üç türlü şer'iyeye mahkemesi bulunuyordu:

1. Bidayet Şer'iyeye Mahkemesi,
2. İstinap Şer'iyeye Mahkemesi,
3. Divan-ı Âli-i Şer'iyeye (Yüksek Şer'iyeye Mahkemesi).

Bu mahkemelerin görev ve yetkileri sadece şer'i davaları kapsamakta, öteki davalara bakmaya yetkileri yoktu. Nizamnamede şer'iyeye mahkemelerin bakabilecekleri davalar altı bölüm olarak sıralanmaktadır:

1. Karı-koca arasındaki mal davaları ve kişisel davalar,
2. Ana-baba ve çocukları arasındaki kişisel davalarla mal davaları,

39. SDA na NRB, fond 28, opis 1, a.e. 113, s. 6-95; Oteçestven Front Gazetesi, Sofya, 5.01.1945; Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s. 174-176.

40. Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s. 66.

41. Türk Kültürü, sayı 264, Nisan 1985, s. 260.

3. Boşanma (nikâhın feshi) davaları,
4. Bozulmuş nikâh (fesad-ı nikâh) davaları,
5. Nesep (soy-sop) davaları,
6. Miras davaları (veraset münazaaları).

Şer'iyeye mahkemelerinin bu davalara bakabilmesi için tarafların buna razı olmaları gerekiyordu. Taraflar şer'iyeye mahkemesine gitmeye razı olmadıkları takdirde davaya öteki Bulgar mahkemeleri bakıyorlardı. Doğal olarak şer'iyeye mahkemeleri yalnız İslâm dininden olan Bulgaristan yurttaşlarının yukarıda belirtilen davalarına bakmakla yükümlü idiler.⁴²

Bulgaristan'daki her müftü ve müftü vekalinde birer Bidayet Şer'iyeye Mahkemesi bulunuyordu. Bunların sayısı müftü ve müftü vekillerin sayısına göre değişiyordu. 1928 yılında Bulgaristan'daki müftü ve müftü vekillerin toplam sayısı 37 olduğuna göre, o tarihte Bulgaristan'da 37 Bidayet Şer'iyeye Mahkemesi var demektir. Bu mahkemeler tek yargıçlı mahkemelerdi. Bunlarda müftü ve müftü vekilleri hakimlik görevi yapıyorlardı. Fakat bu görevi yapabilmeleri için Başmüftü'lükten "mürasele-i şer'iyeye" denen bir çeşit yetki almaları gerekiyordu. Ayrıca müftü ve müftü vekilleri bu görevi kendi bölgelerinde yapabiliyorlardı.⁴³ 1928 yılında bu mahkemelerde toplam 43 şer'iyeye kâtihi görevde bulunuyordu.⁴⁴

Bidayet Şer'iyeye Mahkemelerinin bir derece üstünde İstinaf Şer'iyeye Mahkemeleri bulunuyordu. Bunların sayısı 1919 tüzüğünde 3 adet olarak belirtilmektedir. Bunlar Sofya, Filibe ve Rusçuk şehirlerindeydi. İstinaf Şer'iyeye Mahkemeleri de tek yargıçlı idi. Bu yargıçlar Başmüftü'lüğün görüşü alındıktan sonra, Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Başkanlığının isteği üzerine, Çar'ın iradesiyle, müftü adayları arasından seçilip atanırlardı. İstinaf Şer'iyeye Mahkemelerinin kadrosu, bir yargıç, bir şer'iyeye kâtihi, bir sandık emini ve bir hademedden oluşuyordu. Bunların masrafları ve personel maaşları Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına konan ayrı bir fasıldan ödeniyordu.⁴⁵

Divan-ı Âli-i Şer'iyeye denen Yüksek Şer'iyeye Mahkemesine gelince bu Sofya'da Başmüftü'lükte bulunuyordu ve bir başkan ve iki üyeden oluşuyordu. Başmüftü, bu Yüksek Şer'iyeye Mahkemesinin başkanıydı. Başmüftünün yokluğunda Başmüftü naibi de bu mahkemeye başkanlık edebiliyordu. Atamayla işbaşına gelen iki üye yargıçtan, medeni ve siyasi haklardan yoksun, ya da herhangi bir suçtan dolayı hüküm giymiş olmamak, Bulgaristanlı olmak, otuz yaşını bitirmiş olmak, Yüksek Şer'iyeye Mahkemesi önünde sınav vermiş olması, icazatna-

me veya Nüvâp okulundan diploma almış olması gibi şartlarla birlikte hukuk öğrenimi görmüş olmaları şartı da aranıyordu.

Şer'iyeye Bidayet ve İstinaf Mahkemeleri, davalara bakıp hüküm verdikleri halde, Yüksek Şer'iyeye Mahkemesi davalara bakmaz, yalnız verilen kararlarda şeriat hükümlerinin tam olarak uygulanıp uygulanmadığına bakardı. Bilhassa boşanma ile ilgili kararların tümünü gözden geçirirdi. Taraflar, Bidayet Şer'iyeye Mahkemesinin vereceği kararlara itiraz edebilirlerdi. O zaman dava İstinaf Şer'iyeye Mahkemesine havale edilir ve orada yeniden görüşülüp karara bağlanırdı. Ancak önemsiz davalar, Bidayet Şer'iyeye Mahkemelerinde kesin karara bağlanırdı. Bunlar üst mahkemeye gönderilmezdi. İstinaf Şer'iyeye Mahkemesi Bidayet mahkemelerinden kendisine havale edilen davaları yeniden karara bağlayabildiği halde, Yüksek Şer'iyeye Mahkemesi, davalara yeniden bakmaz, ancak verilen kararları usul ve esas bakımından bozabilirdi. Yüksek Şer'iyeye Mahkemesinde şeriatla ilgili bir tereddüt veya mahkeme üyeleri arasında anlaşmazlık çıkarsa, o zaman Başmüftü, Meşihat Makamına başvururdu. Bu durum, halifelüğün kaldırılması Türkiye'de hukuk sisteminin laikleşmesine kadar devam etti.

Şer'iyeye mahkemeleri, bir yandan İstanbul'da Meşihat Makamına, öte yandan da Bulgar hukuk sistemine bağlıydılar. Bulgar hukuk sistemi içinde şer'iyeye mahkemelerinin yasal bir yeri vardı. Özellikle "Bulgar Hukuk Mahkemeleri Usulü Kanununun" birçok maddesi, Bulgaristan'daki şer'iyeye mahkemeleri için de geçerliydi. 1919 tarihli tüzük bu maddeleri teker teker sayıyordu. Şer'iyeye mahkemelerinin verecekleri kararlar, yetkili Bulgar makamlarınca uygulanırdı. Bulgar makamları, şer'iyeye mahkemelerinin kararlarını, Bulgar mahkemeleri kararları gibi geçerli saymak ve uygulamakla yükümlüydüler.

Şer'iyeye mahkemeleri üyelerinin ve personelinin maaşları Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı bütçesinden ödenirdi. Bu Bakanlık, müfettişler aracılığıyla şer'iyeye mahkemelerini denetlerdi. Yalnız din işleriyle ilgili konularda şer'iyeye mahkemeleri Başmüftü'lükçe teftiş edilirdi.⁴⁶

Bulgaristan Türk-Müslüman toplumu şer'iyeye mahkemelerinin bağımsız olmadığından sürekli şer'

42. **Bulgaristan Çarlığı**, s. 28-29.

43. **A.g. belge**, s. 29, **Rehber**, sayı 19, 26.05.1928.

44. **Rehber**, sayı 19, 26.05.1928.

45. **Bulgaristan Çarlığı**, s. 29.

46. **Bulgaristan Çarlığı**, s. 29-32.

kayette bulunuyordu. Şeriat yargıcı sıfatıyla müftülere tam bağımsızlık sağlanmasını istiyordu. Bu istekler, 1929 yılında Sofya'da toplanan Bulgaristan Türklerinin Birinci Milli Kongresinde dile getirildi ve ayrıntılarıyla karara bağlandı. Bulgar hükümetine de sunulan bu kararlarda, şer'iyeye yargıcı sıfatını da üstlenen müftülerin seçimle işbaşına gelmeleri, seçimlerin Çar iradesiyle onaylanması, ancak Başmüftüden "mürasele" aldıktan sonra müftülerin şer'iyeye yargıcı görevini üstlenebilmeleri ve öteki Bulgar yargıçları gibi güvence altında olmaları isteniyordu. Delegeler, şer'iyeye mahkemeleri ile ilgili bir yönetmenliğin tez elden hazırlanması gerektiğini, hukukçu müftüler yetiştirilmesine ihtiyaç olduğunu, şer'iyeye mahkemelerinin üç yargıçlı olması gerektiğini öne sürdüler.⁴⁷ Ayrıca Türk-Müslüman toplumu şer'iyeye mahkemelerinin veraset davalarına bakma yetkilerinin kaldırılmasını da istiyordu.⁴⁸

1930'larda Türk-Müslüman toplumu arasında veraset davaları konusunda uzun tartışmalar başladı. Tartışmalar Bulgar Meclisine de taşındı ve çeşitli öneriler sunuldu. 1932 yılında Pravadi Liberal mebusunun Meclise sunduğu bir teklif lâyihasında konu ile ilgili şu görüş belirtildi: "Müftülüklerin veraset davalarına bakmaları Bulgaristan Müslümanlarının adli bir imtiyazıdır. Müftülerden bu salâhiyyet alındıktan sonra nafaka selâhiyyeti, evlad, ebeveyn, zevc ve zevce arasındaki maliyye müteallik davalarda biltabi müftülerin selâhiyyetinden çıkacağından müftülerin vazifeleri imamlarınki gibi yalnız nikâh ve telakın (boşanmak) vukuunu tespitte münhasır kalacaktır. Halbuki bizde ne akd nikâha ve ne de telaka müftülerin müdahalesi ahkâm tatbikine ait olmayıp bir usulden ibaret olduğundan bu takdirde müftülerin varlığında bir mana kalmamaktadır. Bilhassa, pek yakın bir istikbalde Bulgaristan'da da medenî nikâh kabulü ihtimali kavî bulunduğundan bu suretle müftüler tabii bir surette ilga edilmiş olacaklardır. Halbuki müftülerin Bulgaristan Müslümanlarına lüzumu münakaşa götürmeyecek bir ihtiyaç olduğundan biz, Müslümanlar beyninde meskün veraset işlerinin halli müftülerin selâhiyyeti dahilinde kalmasına taraftarız."⁴⁹ Aynı zamanda bu teklifin ve görüşün karşısında olan mebusların sayısı da az değildi.

Mecliste olduğu gibi, Türk-Müslüman toplumunun bir bölümü de şer'iyeye yargıçlarının yetkilerine hiç dokunulmamasını savunuyor, başka bir bölümü ise, veraset gibi önemli bir konuda da yargıçların yetkilerine son verilmesini istiyordu. Uzun tartışmalardan sonra Bulgar hükümeti bu anlaşmazlıktan faydalanarak kendi hesabına uyanı ve

yararına olanı seçti ve 1938 yılında müftülerin şer'iyeye yargıçlığı yetkilerini kaldırdı. Bir anlamda şeriyeye mahkemeleri o tarihte sona erdi. Başmüftülük 2063 sayılı ve 26 Aralık 1938 tarihli genelgesiyle müftülüklerden dava bakma yetkisinin 18 Temmuz 1938 tarihinde çıkan kanunla alındığını müftülere bildirdi. Bundan sonra müftüler sadece nikâh kıyma yetkilerini sürdürdüler. 1945 yılında Bulgaristan da medeni nikâh usulü kabul edildi. Fakat Müslümanlar için medeni nikâhdan sonra dinî nikâh yaptırmak hususu da serbest bırakıldı.⁵⁰ 22 Mayıs 1951'de kabul edilen Tüzük ile müftülerin nikâh kıyma yetkilerine de son verildi. Bu durum 1989 yılına kadar böyle devam etti. 1989'da Bulgaristan'da yapılan rejim değişikliği ile elverişli şartların ortaya çıkması nedeniyle Dinî Mahkemelerin ve Müftülüklerin yeniden yapılması konusu gündeme geldi.

3. MÜFTÜLÜKLERİN VE DİNÎ MAHKEMELERİN YENİDEN YAPILANMASI

19 Eylül 1992 tarihinde Sofya'da Bulgaristan Türk-Müslüman toplumunun Milli Konferansı yapıldı. Burada yeniden "Bulgaristan Cumhuriyetinde Müslümanların Dinî Yapısı ve Yönetimine İlişkin Tüzük kabul edildi.⁵¹ Tüzüğün dördüncü, beşinci ve altıncı bölümleri Başmüftülük ve Müftülükler kurumlarına ayrıldı. Bilhassa Başmüftülüğün görevleri ve terkihi konularına geniş yer verildi. Tüzüğe göre, Başmüftülük Bulgaristan Cumhuriyetinde bulunan Müslümanların merkez din kurumudur. Başmüftülük Kurumu, Yüksek Din Kurulu, Denetim-Disiplin Komisyonu ve Büşmüftüden oluşmaktadır.

Yüksek Din Kurulu Müslümanların ibadet işlerinin yönetimi ile ilgilenen ortaklaşa bir kuruldur. Bu kurul, Başmüftü, Bölge Müftüleri ve Milli Konferansta kişisel olarak seçilen her bölgeden birer temsilci olmak üzere 16 üyeden oluşur. Tüzüğe göre, Yüksek Din Kurulunun önemli görevleri bulunmakta ve onlar şöyle sıralanmaktadır:

1. Din görevlileri ve İslâm Cemaatlerinin faaliyetlerini izler ve bu faaliyetin dinî istemlere ve mevzuata uygun, doğru şekilde gerçekleştirilmesini temin eder,

47. Hüseyin Memişoğlu, **Bulgaristan Türklerinin Birinci Milli Kongresi**, s. 317.

48. Hüseyin Memişoğlu, **a.g.m.**, s. 327-328.

49. **Rehber**, sayı 227, 21.09.1932.

50. Osman Keskiöğlü, **a.g.e.**, s. 48.

51. **Hak ve Özgürlük**, sayı 39, 25.09.1992.

2. Müslüman ibadet işlerinin yönetimiyle ilgili olarak ortaya çıkan sorunların çözüme bağlanması konusunda talimatlar verir,

3. Dinî merasim ve hizmetlerin gerçekleştirilmesiyle ilgili olarak ortaya çıkan tartışmalı sorunları fetvalar çıkararak çözüme bağlar,

4. Gerekli dinî kitap ve takvimleri hazırlar ve yayınlar,

5. Müslüman kuruluşlarına ait mülklere ilişkin hukuksal sözleşmeler yapılmasını müsaade eder,

6. Başmüftülük, "Diyanet ve Vakıflar Fonu" ve Cemaati İslâmiye bütçelerini onaylar,

7. Yüksek Din Kurulu üyeleri ve Denetim-Disiplin Komisyonu üyelerinin kullanabileceği temsilî paranın miktarını belirler,

8. Din eğitimi kuruluşları oluşturulması kararları alır ve bunların yasallaştırılması işlerini başlatır, din eğitimi kuruluşlarında öğretim ve eğitim çalışmalarının mevzuata ve müslüman dinî eğitimin istemlerine uygun olarak yürütülmesi açısından sorumluluk taşır.⁵²

Yüksek Din Kurulu kendi terkiinden Küçültülmüş Terkip adıyla bilinen bir kurul seçer. Bu kurul Başmüftü ve Bölge Müftülerinden oluşur ve oturumlararası cari sorunlarla uğraşır ve bunları çözüme bağlar. Küçültülmüş Terkip Kurulu çalışmaları konusunda Yüksek Din Kuruluna hesap verir.⁵³

Tüzük'te ön görülen Denetim-Disiplin Komisyonu ise, Yüksek Din Kurulu tarafından seçilir. Üç üyeden oluşan bu komisyonun görev süresi üç yıldır. Üyeler kendi arasından birini başkan seçer. Denetim-Disiplin Komisyonun oturumlarına Başmüftülük Başkâtibinin katılması mecburidir. Kararlar çoğunluk ilkesi temelinde alınır ve yürütülen faaliyet konusunda Yüksek Din Kuruluna hesap verilir.

Tüzüğün Denetim-Disiplin Komisyonuna verdiği görevler şunlardır:

1. Yüksek Din Kurulu kararlarının yerine getirilmesini izler,

2. Müslüman ibadet kuruluşlarının mali ve maddi durumunu muayyen zamanlarda yoklar,

3. Gelen bütün paraların muhasebe defterleri ve diğer evraklara doğru şekilde yansıtılması ve bunların kullanımını denetler,

4. Müslüman ibadet kuruluşlarının sahip bulunduğu maddi değerlerin durumunu yoklar,

5. Hocalar ve diğer din görevlilerinin ihlalle ilgili disiplin yazılarını inceler, Yüksek Din Kuruluna Çalışma Yasası hükümleri gereğince verilecek cezalar konusunda öneride bulunur, işlenmiş bir suçu belirlemesi durumunda ise, sorunu yetkili devlet mercilerine götürür.⁵⁴

Büşmüftülük Kurumunun diğer önemli unsurunu Başmüftü oluşturmaktadır. O, Bulgaristan Cumhuriyetindeki Müslümanların dinî temsilcisidir. Başmüftü, bölgelere göre seçilmiş delegelerin Ulusal Konferansında üç yıllık görev süresi için seçilir. Yalnız dinî okul mezunu veya gerekli dinî hazırlığa ve saygıya sahip, Devlet Güvenlik Dairesinde kadrolu veya kadrosuz görevli olmamış, Bulgar Komünist Partisi ve uydu örgütlerinin yapılarında görev almamış kişiler Başmüftü adayı olabilir. Başmüftülük, Başmüftü seçimi için 14 gün öncesinden seçim günü, saati ve yeri hakkında duyuruda bulunur. Başmüftü seçimine katılanların yarısından fazlasının oylarını toplayan aday, seçilmiş sayılır. İlk oylamada adaylardan hiçbirinin belirtilen miktarda oy toplayamaması durumunda, en fazla oy alan ilk iki adayın katılımıyla ikinci seçim yapılır.

Tüzük Başmüftünün görevlerini şöyle sıralamaktadır:

1. Demokratik şekilde seçilmiş yönetim yapıları aracılığıyla Bölge Müftülüklerini ve onlar vasıtasıyla İslâm Cemaatlerinde din görevlilerini yönetir,

2. Başmüftü dinî merasim ve namazların doğru şekilde uygulanmasını, ülke içindeki ibadet binalarının durumunu ve din görevlilerinin çalışmalarını yakından izler,

3. Ülke içinde müslümanların ahlâksal gelişmesine özen gösterir, hayırseverliği, bağışçılığı, bu amaçla oluşturulmuş vakıflar, sakatları, hastalara ve hakarete uğramışlara ilgiyi teşvik eder,

4. Müslümanların dinî etkinliklerinde Şeriat hükümlerinin uygulanmasını temin eder,

5. İslam Cemaatlerinin faaliyet sınırları içinde yaşayanların kültürel ve dinî düzeyinin yükseltilmesi çalışmalarında Bölge Müftülüklerine yardımcı olur,

6. Din görevlisi olarak kendini dine adanmak isteyen yetenekli gençlerin ortaya çıkarılması ve eğitimine, gerekli dinî kitapların çıkarılması veya temin edilmesine yardımcı olur,

52. Bulgaristan Cumhuriyetinde Müslümanların Dini Yapısı ve Yönetimine İlişkin Tüzük, s.7.

53. A.g. belge, s. 8.

54. A.g. belge, s. 8-9.

7. İhtiyacı olan bölgelerde din okulları ve enstitülerin açılmasına yardımcı olur,

8. Kuran-ı Kerim kursları açılmasına yardımcı olur,

9. Din okullarının çalışmalarından ve bunlarda uygulanan öğretim ve eğitim yöntemlerinden sorumluluk taşır, öğretim-eğitim çalışmalarında insanserverlik, yüksek ahlak, hastalara, malüllere ve zor duruma düşmüş kişilere yakın ilgi gibi yüksek ahlaksal erdemlerin kökleştirilmesine özen gösterir.

Başmüftünün iki aydan fazla görevi başında bulunamaması, görevinden serbest bırakılması, görevini terketmesi, görevini yerine getirecek durumda olmaması veya vefatı durumlarında, Başmüftü görevleri, Yüksek Din Kurulu tarafından ifa olunur.

Başmüftülük her yılın başında, fakat aynı yılın 20 Ocak gününden geç olmamak şartıyla, Bölge Müftülüklerinin bütçeleri esasında kendi bütçesini hazırlar.

Başmüftülüğün İdari ve Mali işlerini düzenlemek için kalem odası denen bir bürosu bulunmaktadır. Büro Başkanı Başmüftülüğün yazışmalarından, gönderilen ve gelen evraklardan ve ülke içinden müslümanların şikayet dilekçelerine zamanında yanıtlar gönderilmesinden sorumludur. Başmüftülük Büro Başkanı bütün yazılara kendi imzasını atar, Başmüftülük mühürü korur ve bürodaki çalışmaların doğru şekilde gelişmesini izler. Başmüftülükte çalışan personelin tümü Yüksek Din Kurulu tarafından atanır ve görevden serbest bırakılır.⁵⁵

Tüzüğün beşinci bölümü Bölge Müftülükleri ve Müftülere ayrılmıştır. Tüzüğe göre, Bulgaristan Cumhuriyeti Razgrad, Şumen (Şumnu), Dobriç (Hacıoğlu pazarcık), Kırcaali, Plovdiv, Smolyan (Paşmaklı), Aydos ve Sofya Bölge Müftülüklerine bölünmüştür. Yeni Bölge Müftülükleri Yüksek Din Kurulu'nun kararı üzerine kurulmuş bir sonraki Ulusal Konferansa kadar Yüksek Din Kurulunda danışma oyuna sahip olmuşlardır. Bölge müftülüklerinin tüzel kişilikleri vardır. Onların evrakları Müftülük bürosu tarafından tutulur ve yürütülür. Müftülük bürosunda Yüksek Dini Kurulunun kararı esasında Başmüftülük tarafından tasdiklenmiş kadrolu personel çalışır ve onların masrafları yıllık bütçeye dahil edilir.

Bölge Müftülükleri bölge müftüleri tarafından yönetilen ve Başmüftülüğe bağlı bir kurumdur. Bölge Müftüleri görev bölgelerinde yaşayan müslümanların dinî yöneticisidir. Onlar, müftülük bölgesinde İslam Cemaatleri delegelerinin bölge konferansında seçilir. Birbiri ardından en çok iki kez se-

çilen bölge müftülerinin görev süresi üç yıldır. Bölge Müftüleri adayları gerekli dinî hazırlığa, sağlıklı ahlâka sahip, Bulgar Komünist Partisi ve uydu örgütlerinde yönetim görevlerinde bulunmamış, Devlet Güvenlik Dairesinin kadrolu veya kadrosuz görevlisi olmamış, kişiler içinden seçilir. Başmüftülük, seçim gününden bir ay önce, Yüksek Din Kurulunun yardımıyla düzenlenen açık oturumda, seçime katılacak adayların dilekçelerini kabul eder. Adaylar komisyon huzurunda sınava katılır.

Bölge Müftüleri seçimi açık oylama esasında yapılır. Bölge seçim konferansına katılanlardan yarısından fazlasının oylarını toplayan aday seçilmiş sayılır. İlk oylamada adaylardan hiçbirinin belirtilen çoğunluğa sahip olmaması durumunda, en fazla oy toplayan ilk iki aday için ikinci tur seçim yapılır. Yapılan seçimi kazanan müftü adayın görev ve yetki belgesini Yüksek Din Kurulu düzenler. Göreve başlayan müftüler, camiler ve İslam Cemaatlerinde din görevlilerinin ahlaksal kişiliğini yakından izlerler ve müslümanların kültürel ve dinî düzeyinin yükseltilmesi için çalışırlar.⁵⁶

1992 yılında kabul edilen "Bulgaristan Cumhuriyetinde Müslümanların Dini Yapısı ve Yönetimine İlişkin Tüzük"ü Bulgaristan'daki Dini Mahkemelerini de ayrıntılarıyla düzenlemektedir. Hatta konuyla ilgili bir bölüme de (Yedinci bölüm) yer verilmektedir. Bu bölümde belirtildiğine göre, her Bölge Müftülüğü katında bir Dini Mahkeme vardır. Bu mahkeme kurulu üç kişiden oluşur ve müftü bunun başkanıdır. Diğer iki üyesinden birisi aynı bölgeden din adamı, ötekisi de halk arasında saygıya sahip ve iyi isim yapmış kişiden oluşur. Bu mahkemeler yalnız hata yapmış din görevlilerin dini nitelikli davalarına bakar ve şu cezaları verir: 1) kınama, 2) verilen maaşta üç, altı ve oniki ay süre için indirim cezası, 3) görevden uzaklaştırma cezası.⁵⁷

Bölge Dini Mahkemelerinin bir derece üstünde ve Başmüftülüğün nezdinde Yüksek Din Mahkemesi bulunur. Bu mahkeme beş kişiden oluşur. Başmüftü Yüksek Din Mahkemesinin başkanıdır. Görev süresi üç yıl olan bu mahkemenin geri kalan dört üyesi, iyi isim yapmış müslüman kişilerden oluşur. Yüksek Din Mahkemesi, Yüksek Din Kurulu tarafından seçilir. Bu mahkemenin üyeleri Bulgaristan Cumhuriyetinde yürürlükte bulunan ilgili mevzuatın hükümleri ve ilkelerine ters düşmemeye özen göstererek şeriat hükümlerini kılavuz bilir. Dava açma, davacı tarafları ve tanıkları duruşmaya

55. A.g. belge, s. 10-12.

56. A.g. belge, s. 9-10.

57. A.g. belge, s. 12-13.

- EK -

**16/29 Eylül 1913 Tarihinde İmzalanan
Türk-Bulgar Barış Antlaşmasına Bağlı
2 Numaralı Melfuf Müftülere
müteallik mukavelename***

davet etmek ve karar alma işlemleri, Bulgaristan Cumhuriyetinde yürürlükte bulunan Medenî Mahkeme Usulleri Kanunu'nda öngörülmüş düzen esasında yapılır. Yüksek Din Mahkemesi Bölge Müftüleri, Başmüftülük görevlileri ve Bölge Müftülüklerinin aşağıda belirtilen konulara ilişkin bütün davalarına bakar:

1. Göreve atama ve görevden uzaklaştırma evrakları,
2. Din görevlilerini başka göreve atama,
3. Değişik dinî konularda fetva çıkarma,
4. İslâm Cemaatleri arasında tartışmalar,
5. Bölge Müftülükleri, Bölge Din Mahkemele-ri kararlarına karşı şikayet dilekçeleri,
6. Dinî nikâhla ilgili şikayet dilekçeleri,
7. Yeni cami açma başvuruları.

Tüzüğe göre, Yüksek Din Mahkemesi aşağıda belirtilen cezaları verir:

1. Kınama cezası,
2. Verilen maaşta bir, iki, üç veya daha fazla aylık süre için indirim cezası,
3. Başka göreve atama cezası,
4. Görevden azletme cezası,
5. Bulgaristan Cumhuriyeti soruşturma makamlarına teslim etme cezası.

Yüksek Din Mahkemesi nezdindeki dava dosyaları ve mahkeme evrakları Başmüftülük Bürosu personeli tarafından tutulur ve yürütülür. Davacı taraflardan her biri Yüksek Din Mahkemesine belirli bir harç öder. Harcın miktarı her yıl, Yüksek Din Kurulunca düzenlenen protokolda belirtilir. Bu mahkemenin kararları nihai ve temyize tabi olmadığı için, suçlu bulunan harç olarak yatırdığı parayı geri alamaz. Bu para Başmüftülük bütçesine girer. Ayrıca Yüksek Din Mahkemesi, Başmüftünün önerisi üzerine, Bölge Din Mahkemelerinin çalışmalarını denetler, gerektiğinde kararlarını iptal eder veya tasdikler, onların tamamlayamamış oldukları davalara yeniden bakar ve karar alır.⁵⁸

Görüldüğü gibi, Müftülüklerin ve Şer'iyye Mahkemelerin önemi ve görevleri çok yönlüdür. Bu kurumlar, geçmişte olduğu gibi, bugün de Türk-Müslüman toplumu ile devlet arasında bir bağ oluşturma gücüne sahiptirler. Ayrıca bu dinî kurumlar kültürel, hukukî, siyasî cihetlerden Bulgaristan Türk-Müslüman toplumun varlığı üzerinde amil ve müessir birer müessese özelliğini de taşımaktadırlar.

Madde 1: Sofya'da bir başmüftü bulunacak ve müfti-i numaileyh Bulgaristan'daki müftülerin şer'i şerife müteallik umur-ı mezhebiye ve hukukiye için makam-ı celil-i cenab-ı meşihatpenahî ve Bulgaristan mezahip nezaretiyle vukubulacak münasebatına vasatat eyleyecektir.

Başmüftü emri intihabı icra için suret-i mahsusada içtima edecek olan Bulgaristan'daki müftüler tarafından ve meyanından intihap kılınacaktır. Müftü vekilleri işbu içtimaa ancak müntehip sıfatıyla iştirak edeceklerdir.

Bulgaristan mezahip nezareti başmüftünün intihabını Sofya sefaret-i seniyesi vasıtasıyla makam-ı muallâ-yı cenab-ı meşihatpenahiye tebliğ edecek ve taraf-ı âli-i meşihatpenahiden müfti-i mumaileyhe bir menşur ve umur-ı memurisini ifa ve bu bapta kendisi dahi Bulgaristan'ın diğer müftülerine aynı mezuniyeti ita edebilmesi için bir mürasele gönderilecektir.

Başmüftü ahkâm-ı şer'iyye dairesinde Bulgaristan müftülerinin muamelâtını ve müessesat-ı mezhebiye ve hayriye-i islâmiyeyi ve müessesat-ı mezkûre hademe ve mütevellilerini nezaret ve teftişi altında bulundurmak hakkını haiz olacaktır.

Madde 2: Müftüler Bulgaristan müslüman müntehipleri tarafından intihap olunur.

Başmüftü intihab olunan müftünün şer'an matlup olan kâffe-i evsafı cami olup olmadığını bittahkik muvafık bulunduğu halde iftaya mezuniyeti havi mumaileyh namına menşur itası lüzumunu bâb-ı meşihatalş-ar eder ve müfti-i cedide bu suretle istihsal olunacak menşur ile beraber ahali-i müslime beyninde icra-yı ahkâm-ı şer'iye için mezuniyeti havi icap eden müraseleyi ita eder.

Müftüler daire-i memuriyetleri dahilinde ve lüzum görülen mahallerde işbu mukavelenamede muayyen vazaiifi Mahallî müftülerinin doğrudan doğruya nezareti altında olarak ifa-yı vazife etmek üzere müftü vekilleri tayinini teklif

58. A.g. belge, s. 12-14.

* Türk Kültürü, 1985, sayı 264, s. 259-263.

edebilirler şu kadar ki bu intihabı başmüftüye tasdik ettirmeleri meşruttur.

Madde 3: Başmüftü ile müftülerin ve müftü vekillerinin ve bir de anların iklâmındaki memurin ve müstahdiminin maaşatı Bulgaristan Hükümeti tarafından tasviye olunacak ve bu maaşları alanların vak ve haysiyetleri ve mevkiilerinin derece-i ehemmiyeti nazarı itibare alınarak ona göre tayin edilecektir.

Başmüftülük teşkilâtı başmüftü tarafından tanzim edilecek bir nizamname ile tayin olunacaktır.

Başmüftü ile müftüler ve müftü vekilleri ve bir de bunların maiyetleri memurları Bulgar memurinine kavanin ve nizamatin bahş ve temin ettiği kâffe-i hukuku haiz olacaklardır.

Madde 4: Müftülerle vekillerinin azli memurin-i hükümet hakkındaki kanuna tevfikana uku bulacaktır.

Başmüftü veya tevkil ve terhis edeceği memur bir müftünün veya bir müftü vekilinin azli hakkında tetkik-i ahval-i memurin komisyonunca karar verileceği zaman komisyon-ı mezkûrda bulunmağa davet edilecektir. Maahaza başmüftünün veya memurunun rey ve mütalâası meclis-i mezkûrda sırf mahiyet-i diniyeyi haiz olan şikâyatın takdirince esas teşkil edecektir.

Bir müftünün veya bir müftü vekilinin azli varakasında halefinin yevm-i intihabı dahi tayin kılınacaktır.

Madde 5: Müftüler tarafından isdar olunan hüccet ve ilâmlar başmüftü tarafından tetkik olunacak ve başmüftü bunları ahkâm-ı şer'iyeye muvafık bulunduğu takdirde tasdik ile mevki-i icraya konulmak üzere âit olduğu daireye tevdi edecektir.

Ahkâm-ı şer'iyeye adem-i tevafukundan dolayı tasdik edilmeyen hüccet ve ilâmlar bunları veren müftülere iade olunacak ve müteâllik oldukları işler ber nehc-işer'i şerif yeniden tetkik ve fasl edilecektir. Ahkâm-ı şer'iyeye tevafuk etmediği anlaşılan veyahut bab-ı fetvaca tetkiki alâkadaran talep edilen hüccet ve ilâmlar başmüftü canibinden makam-ı celil-i meşihat-ı ulyâya gönderilecektir.

Başmüftü tarafından veya makam-ı ulyâ-yı meşihatpenahi canibinden tasdik olunan hüccet ve ilâmlar Bulgar memurin-i âidesi tarafından mevki-i icraya vaz olunacaktır. Bu takdirde bu hüccet ve ilâmlara bulgarca bir tercümesi rapt edilecektir.

Madde 6: Başmüftü icap ettiği takdirde nikâh, talâk, vasiyet, veraset, nafaka ve saire mevad-dı şer'iyeye ile emval-i eytamın idaresine müteallik mesaide diğer müftülere vasaya ve tebliğat-ı muktaziye ifa edecektir. Bundan maada müftü-i mumaileyh masalih-i mebhuseye dair olan şikâyet ve müstediyyatı tekkik ve ahkâm-ı şer'iyeye nazaran ve yapılmak lâzım geleceğini daire-i aidesine iş'ar eyleyecektir.

Müftüler nezaret ve idare-i evkaf ile dahi mükellef olduklarından başmüftünün başlıca vazائفinden biri de anlardan hesap talep etmek ve buna müteallik hesap defterleri hazırlamaktır.

Evkaf hesabatına müteallik defatir Türkçe tutulabilecektir.

Madde 7: Başmüftü ve müftüler indelha-ce Bulgaristan'daki maarif umumiye meclislerini ve mekâtib-i islâmiyeyi ve medreseleri teftiş ve lüzum görülen mahallerde mektepler ihdası zımında teşebbüsât-ı lâzıma icra edeceklerdir. Başmüftü lüzum varsa maarif-i umumiyet-i islâmiyeye müteallik umur ve masalih için daire-i aidesine müracaat edecektir.

Bulgaristan Hükümeti Bulgar masarifi umumiye kanuniyle tayin olunan nisbet dairesinde ve masarifi kendisine ait olmak üzere mekâtib-i iptidaiye ve rüşdiye-i islâmiyeyi tesis edecektir. Tedrisat Türkçe olarak ve resmî programa tevfikana icra olunacak ve Bulgar lisanının tahsili mecburî olacaktır.

Tahsil-i mecburiye ve mualliminin adedile hukukuna müteallik bilcümle kavaninin cemaat-ı islâmiye heyet-i tedrisiyesine tatbikine devam olunacaktır. Bu müesseseler heyet-i tedrisiyesiyle memurin ve müstahdimin-i sairesinin maaşatı Bulgar müessesat-ı heyet-i tedrisiyesi hakkında cari olan aynı şerait dairesinde olarak Bulgar hazinesi tarafından tesviye olunacaktır.

Nüvap yetiştirmek üzere bir müessese-i mahsusa dahi tesis edilecektir.

Madde 8: Nüfus-ı kesire-i İslâmiyeyi cami olan her bir mahal veya şehirde evkaf işleri ve tedrisat-ı umumiyeye-i rüştiye ile mükellef bir cemaat-ı islâmiyenin intihabına iptidar edilecek ve bu cemaatin şahsiyet-i maneviyesi kâffe-i ahvalde ve bilcümle memurin-i hükümetçe tanınacaktır.

Her bir mahallin evkafı oradaki cemaat-ı islâmiye tarafından kavanin ve ahkâm-ı şer'iyeye

teufikan idare olunacağı cihetle cematı mezkûrenin şahsiyet-i maneviyesi evkaf-ı mezkûrenin sahibi ad ve itibar olunacaktır.

Umumî müslüman mezarlıkları ile cevami kurbinde kâin mezarlıklar cemaat-ı islâmiyeye ait emval-i vakfiye zümresine ithal olunacak ve cemaat-ı mezkûre bunları kendi istekleri veçhile ve kavaid-i hıfzıssıhhaya teufikan istimal eyleyeceklerdir.

Emval-i vakfiyeden her biri ait olduğu cemaata bedeli tesviye olunmadıkça hiçbir veçhile istimplâk olunamaz.

Bulgaristan'da bulunan emlâk-i mevkuafenin hüsn-i muhafazasına dikkat ve itina olunacak ve bir mecburiyet-i mübrimeye mübteni ve kavanin ve nizamât-ı meriyeye muvafık bulunmadıkça mebani-i diniye veya hayriyeden hiç biri hedm edilmeyecektir.

Esbab-ı mübrimeden naşi meban-i mevkuafenin birinin istimplâki icap ettiği takdirde bu binanın mebni bulunduğu mahalle nispetle aynı kıymeti haiz diğer bir arsa irae edilmedikçe ve bir binanın bedeli tesviye olunmadıkça buna teşebbüs olunamayacaktır.

Esbab-ı mübrimeye mebni istimplâk olunacak olan emval-i mevkuafenin kıymetleri olarak

taayin olunacak mebalîğ mebani-i vakfiyenin tamin ve termimine tamamen sarf ve tahsis olunmak üzere cemaat-ı islâmiyeye tevdi ve teslim kılınacaktır.

Madde 9: İşbu mukavelenamenin imzasından itibaren altı ay müddet zarfında Bulgaristan Hükûmeti tarafından başmüftünün dahi bihakkın dahil olacağı bir komisyon-ı mahsus tayin olunacak ve bu komisyon zaman-ı teşekkülünden itibaren üç sene müddet zarfında mütevelliler veya anlara mensup ashab-ı hukuk taraflarından vuku bulacak mütelibi tetkik ve tahkik vazifesiyle mükellef bulunacaktır.

Komisyonun mukarreratını kendilerince mucib-i hoşnudî addetmeyecek olan alâkadarın mahakim-i aide-i mahalleye müracaat edebileceklerdir.

İşbu protokol 16-19 Eylül 1913 tarihinde iki nüsha olarak Dersaadet'te tanzim olunmuştur.

Devlet-i Aliye
namına:

İmza: Talât
İmza: Mahmut
İmza: Halil

Bulgaristan
namına:

İmza: Savof
İmza: Naçeviç
İmza: Toşef

VAKIFLARDA ONARIM ÇALIŞMALARINI YÜRÜTEN MİMARLAR

Erdem YÜCEL

IX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da başlayan mimari bir akım, imkânlar elverdiğince yapı sarfâtında toplumu eski çağlara yöneltmiştir. Bu nedenle antik çağın yapılarından, mimarî detaylarından, bezemesinden yararlanılmış, başka bir deyişle, geçmişe hayranlık duyulmuştur. Batıya açılma çabaları içerisindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun da bu akımdan etkilenmemesi olanaksızdı. Sultan III. Selim (1761-1808) ile başlayan Batılılaşma süreci Osmanlı yaşantısının yanı sıra eğitim düzenini, mimariyi de değiştirmiştir. Yaklaşık bir yüzyıl boyunca Osmanlı mimarisine etkisi olan Balyan ailesinin Türkiye'ye getirdiği, batının barok, rokoko, ampir üslupları daha sonraları eklektik ve art nouveau ile pekiştirilmiştir. Balyan ailesinin ardından İstanbul'a gelen Avrupalı mimarların sürdürdüğü çalışmalar daha çok kendi memleketlerinin mimarî biçimlerine, tekniklerine, yapı malzemelerine yönelik olmuştur. Bu arada A. Valluary geniş saçakları Türk mimarisi ile bütünleştirmeye çalışmıştır. Valluary'in Müze-i Hümayun'u (İstanbul Arkeoloji Müzeleri), Teşvikiye Camisi (1794-1795), Düyun-ı Umumiye (İstanbul Anadolu Lisesi) (1891-1892), Jachmund'un Deutsche Orient Bank'ı, Sirkeci Garı (1890), W. Smith'in Beyoğlu'ndaki İngiliz Sefareti, G. Fossati'nin Rus Sefareti, Campeneki'nin Beyoğlu'nda Amphi Tiyatrosu (Dormen Tiyatrosu), Taksim Trinite Rum Kilisesi (1882), Belçika Konsolosluğu, D. Aranco'nun Haydarpaşa Tıbbiye Mektebi (1901), Otto Ritter ile Helmuth Cuno'nun Haydarpaşa Gar binası, Mongeri'nin Karaköy Palas'ı, Maçka İtalyan Sefareti, Vallory ile D. Aranco'nun Galata'daki Osmanlı Bankası bu dönemde Batı üslubunda yapılmış belli başlı yapılardır.

Ne var ki, Batının Yunan-Roma mimarisine dönük ağır ve kütleli yapıları Klâsik Osmanlı mimarisi ile uyum sağlayamamış, Türk toplumunda yeniden öz geçmişe dönebilme çabalarını başlatmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yüzyıldaki sosyo-ekonomik çöküntüsünün sonucu girdiği çıkmazdan kurtulabilme çabaları bazı ideolojik girişimlerle önlenmeye çalışılmıştır. Bu arada geçerliliğini uzun süre sürdürecektir olan Ziya Gökalp'in başlattığı milliyetçilik akımları toplumdan mimariye de yansımıştır. Bu nedenle Batı mimarisinin Osmanlı kültürü ile bağdaşamayan etkilerinden uzaklaşıp yeni bir yapılanma arayışları başlamıştır. Aksaray'daki *Pertevniyal Valde Sultan Camisinin* mimarı İtalyan asıllı *Montani Efendi* ile arkadaşlarının 1873 Uluslararası Viyana Sergisi için hazırladıkları "*Usûl-ü Mimarî-i Osmanî*" Osmanlı mimarisinin ilginç detaylarını 189 levhadan oluşmuş olarak ortaya koyarken bu anlayışın öncülüğünü de yapmışlardır.

Neo-klâsik olarak isimlendirilen bu mimarî akım yeni bir yapılanmaya yol açmıştır. Toplumun duygularını yansıtan bu dönem yapılan çalışmalarla Türk mimarisinin klâsik öğeleri, detayları ile ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bununla beraber bir yüzyıllık zaman süreci içerisinde Osmanlı mimarisini etkileyen, Batının bazı zorlamaları da bu yeni yapılanma ile bir bakıma karşılanmak istenmiştir.

Türkiye'deki Neo-klasik akımın öncülüğünü başlangıçta *Ali Talat Bey* (1869-1922), *Kemalettin Bey* (1870-1927) ve *Vedat Bey* (1873-1942) gibi mimarlar yapmışlardır. Sanayi-i Nefise Mekte-

bi âlisinde eğitim görmüş bu mimarlar Avrupa'ya da tanımlarına karşılık Osmanlı Klâsik Mimarisini incelemiş ve Türkiye'de neo-klâsik Türk Mimarisi ekolünü başlatmışlardır. Türk milliyetçilik akımları mimaride yeni bir şekillenmeye neden olmuştur. Bu yeni akım mimarları geçmişin öğelerini inceleyip onlardan esinlenmiş, yararlanmış ve özellikle yapılarındaki cephelere büyük özen göstermişlerdir. Özellikle girişler önemsenmiş, mermer sütunlara, çini panolara yer verilmiş ve sonra da onları madenî bezemeler, yazı frizleri ile zenginleştirmişlerdir. Klâsik Türk mimarisi ile bağlantı kurabilme arayışları içerisinde bazen yanılığa düşülmüş, bunun sonucu olarak da işlevi olmayan öğeler üzerinde durulmuştur. Çoğu kez iç mekânlar ile hareketli cephe görünüşleri arasında uyum sağlanamamış, işlevi olmayan kubbeler köşelere yerleştirilmiştir, küfi yazı frizlerinden lotüs ve palmet bezemelerinde hareketlilik aranmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün İstanbul'daki "*Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi*"nde Mimar *Kemalettin Bey* ve arkadaşlarının bu çalışmalarını içeren alçı kalıp örnekleri bulunmaktadır. Ayrıca Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde *Kemalettin Bey* başta olmak üzere neo-klâsik Türk mimarisi üzerinde çalışmış mimarların çizimleri bulunmaktadır. Bu çizimlerde en ince detaya ve ayrıntıya kadar inilmiştir. Bunun yanı sıra İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü'ndeki bir odada 1968 yılında bulunan dokümantasyon ve arşiv belgeleri Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesine götürülmüştü. Orada yeterli olmadan yapılmış tasnif çalışmalarında Ali Talat Bey ile *Kemalettin Bey*'in çalışmaları başta olmak üzere neo-klâsik döneme ait pek çok belge bulunmuştur. Bu belgelerden *Kemalettin Bey*'e ait olanlar *Prof. Dr. Yıldırım Yavuz*'un sonraki yıllardaki çalışmaları ile gün ışığına çıkmıştır.

Neo-klâsik Türk mimarisinin öncülerinden Mimar *Kemalettin Bey* (1870-1927) 1891'de Hendese-i Mülkiye Mektebini *Jachmund*'un öğrencisi olarak bitirmiş, 1895'te Almanya'da eğitimini sürdürmüştür. İstanbul'a dönüşünde (1900) bir süre özel atölyesinde çalışmış, Hendese-i Mülkiye de mimarlık eğitimi vermiştir. Bu arada büyük çoğunluğu günümüze ulaşamamış neo-klâsik üslupta özel konutlar yapmıştır. Sultan Reşad'ın türbesinin (1910) tasarımları ile dikkati çekmiş ve 1911'de Evkaf Nazırı Hayri Efendi tarafından Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü başmimarlığına atanmıştır. Bu görevde başta vakıf hanları olmak üzere neo-klâsik üslupta eserler meydana

na getirmiştir. Harikzedegân kat evleri (Tayyare Apartmanı) başta olmak üzere Türkiye'deki çok katlı konut uyarlamalarının ilk örneklerini vermiştir. Ayrıca Bebek Camisi (1910-1913), Edirne Gar Binası (1911-1930), Bostancı Camisi, Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü, Devlet Demiryolları Merkez Binası, Türk Neo-Klâsiği olarak yapılmış eserlerinden örneklerdir.

Mimar Vedat Bey (1873-1942) ise Paris'te Academie Julien'de resim, Ecole Nationale'de mühendislik, Ecole Nationale des Beaux-Arts'da mimarlık eğitimi görmüştür. Türkiye'ye dönüşünden sonra Selçuklu ve Osmanlı mimarisi üzerine çalışmıştır. İstanbul'da Yeni Postahane, Sirkeci'de Mesadet Hanı, Haydarpaşa ve Moda vapur iskeleleri, Sultanahmet'te Tapu ve Kadastro Binası, Aksaray'da Valde Mektebi, Ankara'da Büyük Millet Meclisi, özel konutlar başlıca eserleridir.

CUMHURİYET DÖNEMİ RESTORATÖR MİMARLARI

Cumhuriyetin ilk yıllarında Avrupa'nın yeni mimarî akımları Türk mimarisini etkilemiştir. Bu yıllarda sayıları çok az olan Türk mimarları, özellikle yeniden yapılanma süreci içerisindeki Ankara'da devlet binaları, İstanbul ve İzmir'de özel konut uygulamalarını sürdürmüştür. Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve onların ardından Kurtuluş Savaşı'nın zorlu günlerinde Osmanlı dinî mimarisi, vakıf eserleri kendi yazgıları ile başbaşa kalmışlardı. Cumhuriyetin ilânından sonra da bunların onarım ve restorasyonu bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Atatürk 18 Şubat 1927'de Konya'ya gelmiş, Mevlâna Müzesi'ni ziyarete açtıktan sonra Selçuklu eserlerini incelemiştir. Bunların çoğunluğunun onarıma gereksinimi olduğunu, bazılarının da depo olarak kullanıldığını görünce de "Acele ve önemlidir" kaydı ile Başbakanlığa tarihî telgrafını çekerek onların bir an önce onarılmasını istemiştir. Bunun ardından anıtların korunması, onarılması, cami avlularındaki mezarların yeniden düzenlenmesi ile ilgili işler 1937 yılındaki Türk Tarih Kurumu Kongresine bir rapor olarak sunulmuştur. Sonrada eserlerin onarılmasına, estetik görünüşlerini engelleyen çirkinliklerin ortadan kaldırılmasına belirli bir program içerisinde başlanmıştır. Bâli Paşa, Mesih Paşa gibi yangından zarar gören camiler hemen hemen yeni baştan yapılırken Beşiktaş Sinan Paşa Camisi'nin iç ve dışına mahfeller eklenmiş, ayrıca son derece güzel bir tuğla işçiliği olan cephesinde badana ve sıva ile kapatılmış çirkin görünüşler ortadan kaldırılmıştır. Süleymani-

ye, Edirne Selimiye ve Üç Şerefeli Camilerinin içerisindeki taş duvarlar üzerindeki yağlı boya tabakalar orijinal kalem işlerini ortadan kaldıran siva ve badanalar üzerindeki anlamsız motifler de ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Bunların yanı sıra Babeski Cedit Ali Paşa, Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa, Beyazıt, Ankara Zincirli, Cenâbi Ahmet Paşa, Dolmabahçe, Kırklareli Hızır Bey, Beyoğlu Ağa, İstanbul Atik Ali Paşa, Birgi Aydınoglu Mehmet Bey ve Selçuk İsa Bey Camilerinin de onarımlarına başlanmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü vakıf mallarının yönetimi, vakıf paraları, mâlî, iktisadî, sosyal yardım işleri, orman, arazi, madenler, zeytinlikler ve vakıf memba suları ile ilgili sorunları çözmek zorunda olduğundan onarımların yanı sıra bu konular üzerinde de durmuşlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, yetenekli idari kadrolara, konularını çok iyi bilen bilgili restoratör mimarlara, müteahhitlere de ihtiyaç vardı. Vakıflar Genel Müdürlüğünde *Ali Talat Bey, Kemalettin Bey ve Vedat Bey*'in ekolünü benimsemiş, onarımları yürütebilecek, usta-çırak düzeyinde yetişmiş teknik bir ekip bir araya gelmişti. Mimar *Muzaffer, Vasfi Eğeli, Arif Hikmet Koyunoğlu, Nihat Niğizberk, Süreyya Yücel, Sedat Çetintaş, A. Saim Ülgen* gibi mimarların yanında *Alaeddin Özaktaş ve Ekrem Hakkı Ayverdi* gibi konularının uzmanı müteahhitler de bulunuyordu. O yıllarda danışılacak, onarım kararları alınacak Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (Günümüzdeki Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulları) ve Türk sanatı konusunda baş vurulacak yazılı kaynaklar olmadığı gibi üniversite-lerimizin arkeoloji ve sanat tarihi bölümleri kuruluş aşamasındaydı. Bu nedenle anıtların onarımını üstlenen mimarlar karşılama çıkan parça problemlerini yıkılmış bir eserin orijinaline uygun biçimde yenilenebilmesi konusunda bilgileri, becerileri ve verecekleri kararlar doğrultusunda kendi başlarına kalmışlardı. Bununla beraber Cumhuriyetin başlangıç yıllarında yapılan vakıf eserlerinin hemen hiç birisinde gerçek dışı onarımlarla karşılaşılma-mış oluşu da onların verdikleri kararların ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir.

Neo-klâsik Türk mimari üslubunu benimsemiş mimarlardan *Nihat Niğizberk (1878-1945)* Sana-yi-i Nefise Mektebi Âlisini bitirdikten sonra Mimar *Kemalettin Bey*'in başkanlığında kurulmuş olan Evkaf Nezareti Fen Heyetinde göreve başlamıştır. Bu görevdeyken vakıf hanlarının, Bostancı Camisi'nin ve Vakıf Gureba Hastahanesi pavyonlarının yapım çalışmalarını kontrol etmiştir. Ardından Su-

riye Bölgesi Evkaf Baş mimarlığına atanmış, Me-dine-i Münevvere'deki medresenin yapımını da üstlenmiştir. Buradaki başarılı çalışmalarından ötürü Evkaf Nazırı Hayri Efendi tarafından taltif edilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra da Mimar *Kemalettin Bey* ile birlikte Mescidi Aksa'nın onarımını tamamlayarak Türkiye'ye dönmüştür. Vakıflar Genel Müdürlüğünde İnşaat ve Tamirat Müdürü olarak aynı üslubu benimsemiş mimarların yetişmesinde büyük payı olarak yeni bir ekol oluşturmuştur. Türkiye'nin çeşitli illerinde 78 anıtın onarımını üstlenmiş ve bunlardan 47'sini kendi başına tamamlamıştır.

Mimar *Vasfi Eğeli (1890-1962)* ise Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisinden Mimar *Kemalettin ve Vedat Beylerin* ekolünü benimsemiş olarak mezun olduktan sonra (1913) Evkaf Nezaretinde göreve başlamış ve aradığı ortamı orada bulmuştur. Mimar *Kemalettin ve Nihat Niğizberk*'in yanında çalışırken mesleki görüş ve tecrübesini arttırmıştır. *Nihat Niğizberk*'in yaş nedeniyle emekliye ayrılması üzerine onun yerine İstanbul Vakıflar Başmimarı olmuştur. Klâsik Türk mimarlığına olan bilgisi uzun yıllar sürdürdüğü görevinde kendisini göstermiştir. *Süreyya Yücel, Salim Gülşen, Mustafa Rona* gibi mimarların oluşturduğu Vakıf Fen Heyetinin başında başta Mimar *Sinan*'in Türbesi olmak üzere Süleymaniye, Şehzadebaşı, Edirnekapı Mihrimah Sultan ve Yeni Cami'nin onarımını II. Dünya Savaşı'nın zor günlerinde yapmıştır. Bu arada Feneryolu'nda *Güzide Belerman*'in kocası ve oğlunun anısına Feneryolu Camisi'ni yapmıştır. Bir başka eseri olan *Şişli Camisi*'nde ise Klâsik Türk Mimarî üslubunu Erken Osmanlıdan aldığı örneklerle ortaya koyarken aynı zamanda da organizatörlüğünü göstererek hat, bezeme sanatçıları ile taşçı ustalarını dönemin en iyileri arasından seçmiştir. Yaşamının son yıllarına doğru başta *Eyüp Camisi* olmak üzere çevresindeki camileri onarmış, ayrıca hazirelerini de düzenleyerek herbiri yarı bir belge niteliğindeki mezar taşlarının yol olmasını önlemiştir.

Süreyya Yücel (1903-1970) Güzel Sanatlar Akademisi mimarlık bölümünü bitirdikten sonra Afyon İdare-i Hususiye, Trabzon Maarif Eminliğinden sonra İstanbul ve Ankara'nın kadastro heyetinde ressam ve mimar olarak görev yapmıştır. Bunları Maraş Belediye ve Milli Savunma Bakanlıklarındaki görevleri izlemiştir. Cumhuriyetin kuruluşunda yeniden yapılanan Ankara'nın imarında yer alırken Harp Okulu'nun yapımında *Clemans Holzmeister*'in yanında yer almış (1930-1935), Çankaya Cumhurbaşkanlığı Köşkü (1931-1932)

yenilenmesinde çalışmıştır. Ardından Vakıflar Genel Müdürlüğüne geçerek kendisini tümüyle eski eser onarımlarına vermiştir. Burada *Nihat Nigizberk* ve *Vasfi Eğeli* ile birlikte çalışmış, mimari kişiliği iyi bir restoratör olarak belirlenmiştir. İstanbul'da Yeni Cami Hünkâr Kasrı, Atık Ali Paşa, Fethiye, Süleymaniye, Şehzadebaşı, Hırka-i Şerif camileri, Manisa Muradiye, Manisa Ulu Camisi, Birgi Ulu Camisi, İnegöl İshak Paşa, Babaeski Cedit Ali Paşa, Balıkesir Yıldırım, Söğüt Ertuğrul Gazi türbelerinin yanı sıra Tire'deki yapıların onarımlarını üstlenmiştir. Bunların arasında Üsküdar'da yıkılmıya bırakılmış Şemsi Paşa Külliyesi'ni orijinaline uygun olarak yeni baştan yapmıştır. Ayrıca yıkıldıktan sonra detayları yok olan Bursa Ulu Camisi taç kapısını da yeni baştan ortaya çıkarmıştır.

Aynı ekolü benimseyen mimarlardan *Macit Rüştü Kural* (1899-1964) da Güzel Sanatlar Akademisini bitirdikten sonra (1928) Monceri'nin atölyesinde çalışarak mimari kişiliğini bulmuştur. Başlangıçta İtalyan rönesansı, Fransız rokokosunu benimsemişse de sonradan Klâsik Türk Mimarisine yönelmiş ve bunu Kariye, Topkapı Sarayı onarımlarından sonra Bursa Yeşil Türbesi'ndeki çalışmaları ile göstermiştir.

Ord. Prof. Dr. A. Müfid Marsel'in arkeoloji derslerine daha Güzel Sanatlar Akademisi mimari öğrencisiyken devam eden A. Saim Ülgen (1914-1963) Fransa'da Notre Dame Kilisesinin restorasyonunda çalışmıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Türkiye'ye dönerek Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Anıtlar Şubesi Müdürlüğüne getirilmiştir. Bu arada Millî Eğitim Bakanlığına anıtların kötü durumunu içeren raporlar vermiştir. Daha sonra, bu yapıların Vakıflar Genel Müdürlüğü yönetiminde oluşundan ötürü oraya geçmiş, Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesine mütehassıs müşavir olmuştur. Bu görevinde adibe restorasyonlarını yeniden düzenleyerek, onların bilimsel yöntemlerle onarılmasını sağlamıştır. Bu arada karşılaşılan teknik sorunları çözümlenmeye çalışmış, bazı önemli konularda o yıllarda kurulmuş olan Anıtlar Yüksek Kurulundan gereken kararları çıkarmıştır. Bu arada İstanbul, Trakya ve Anadolu'da sayıları yüzü aşkın anıtın onarımında payı olmuştur. Bunlar arasında Süleymaniye Külliyesi, Divriği Ulu Camisi, Siirt Ulu Camisi, Hacıbektaş Külliyesi, Seyit Battal Gazi Külliyesi, Kayseri Huant Hatun Darüşşifası, Alanya Sultan Hanı, Konya Sırçalı Mescit, Alaeddin Camisi'nin isimleri sayılabilmektedir. Ayrıca Libya ve Turgut Reis Külliyesi ile Kudüs de Kubbet-üs Sahra'nın onarımını da üstlenmiştir.

Sedat Çetintaş ise (1886-1965) Güzel Sanatlar Akademisi mimarlık bölümünü bitirdikten sonra (1918) Bursa Belediyesi Fen İşlerinde çalışmıştır. Bu arada Erken Osmanlı Çağı anıtları üzerinde araştırmalar yaparak onların rölevelerini çıkarmış ve yayınlamıştır. Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler Röleve bürosundan emekli olduktan sonra İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü röleve dairesinde çalışarak birçok yapının onarımında ana kaynak olabilen röleve ve restitüsyon projelerini hazırlamıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğünde onarımları yürüten restoratör mimarların yanında en az onlar kadar önemli eski eser müteahhitleri vardı. Bunlar arasında *Ekrem Hakkı Ayverdi*, Mühendis Mektebini bitirdikten sonra bir süre İstanbul Belediyesi Fen İşlerinde çalışmış, ardından eski eser müteahhitliğine yönelmiştir. Özellikle İstanbul, Edirne ve Çorlu da vakıf eserlerin onarımlarında müteahhlik yapmıştır. Bu çalışmaların ardından da bugün mimari ve sanat tarihinin ana kaynakları niteliğindeki *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, *Fatih Devri Mimarisi*, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II Murad Devri*, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* isimli eserleri yazmış, ayrıca bilimsel kongrelerde tebliğler vermiştir.

Alaettin Özaktaş (1875-1947) ise Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisini bitirdikten sonra (1895) Vakıflar Genel Müdürlüğü İnşaat Dairesinde görev almış, kısa sürede baş mimarlığa kadar yükselmiştir. Bundan sonra vakıflardaki görevinden ayrılarak müteahhitliğe başlamıştır. Böylece Sanayi-i Nefise'yi bitiren ilk Türk mimarı ünvanının yanına ilk Türk müteahhidi ünvanını eklemiştir. Müteahhit olarak yapımını üstlendiği eserler arasında neo-klâsik Türk mimarisinin ünlü yapılarından Bebek, Bostancı, Bakırköy Kartaltepe camileri bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Sofya'daki Türk Camisi, III. Vakıf Hanı, Sirkeci Antrepoları, Beyazıt Elektrik İdaresi, Aksaray Tramvay deposu, Sürp Agop Apartmanı ile Beyoğlu'ndaki neo-klâsik özellikler taşıyan apartmanlar onun müteahhit olarak emeğinin geçtiği yapılarıdır.

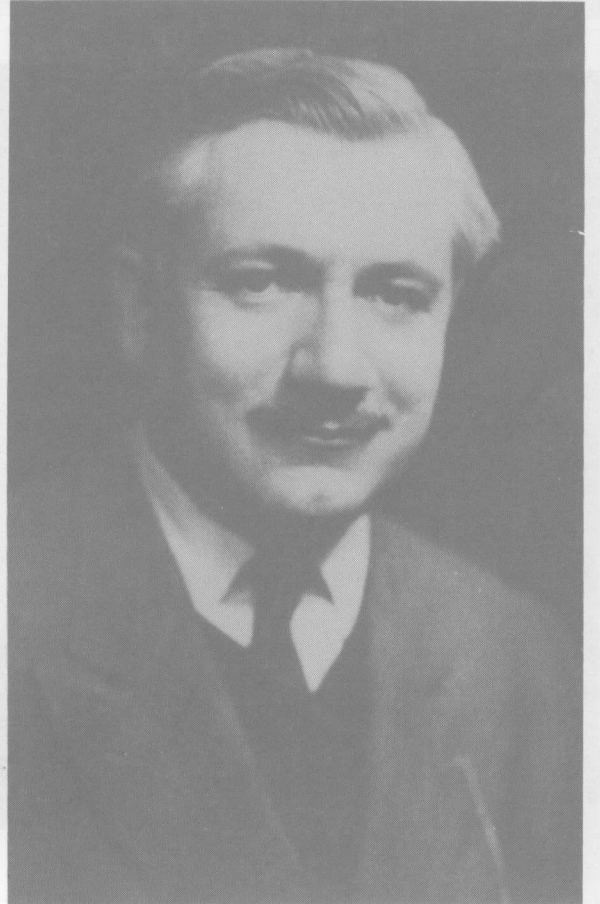
Cumhuriyetin ilk yarısında, Osmanlı dinî yapılarını, neo-klâsik üslûptaki vakıf eserlerini onaran, kısaca değindiğimiz bu mimarların ardından Vakıflar Genel Müdürlüğünde ikinci bir restoratör mimar kuşağı görev yapmıştır. Başlıbaşına ikinci bir yazı konusu olan bu kuşakta *Hüsrev Tayla*, *Fatih Uluengin*, *Ertuğrul Eğilmez*, *Cahide Tamer* ve *Yılmaz Önge* bulunuyordu. Şahsiyetlere ait makalemizi derginin ileriki sayılarında yayınlanacağını umuyoruz.

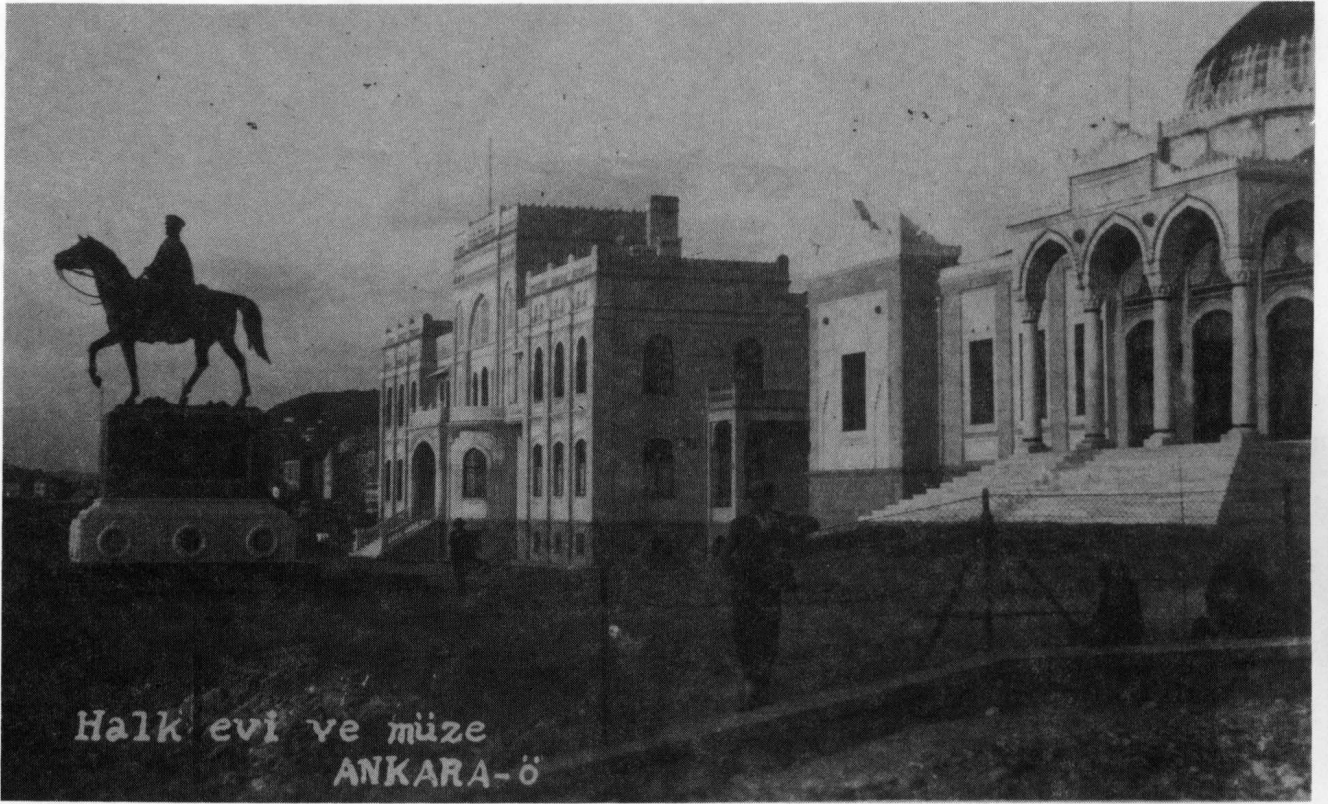
Y. Mimar Sedat Çetintaş (sağdan ikinci), Y. Mimar Süreyya Yücel (soldan birinci)

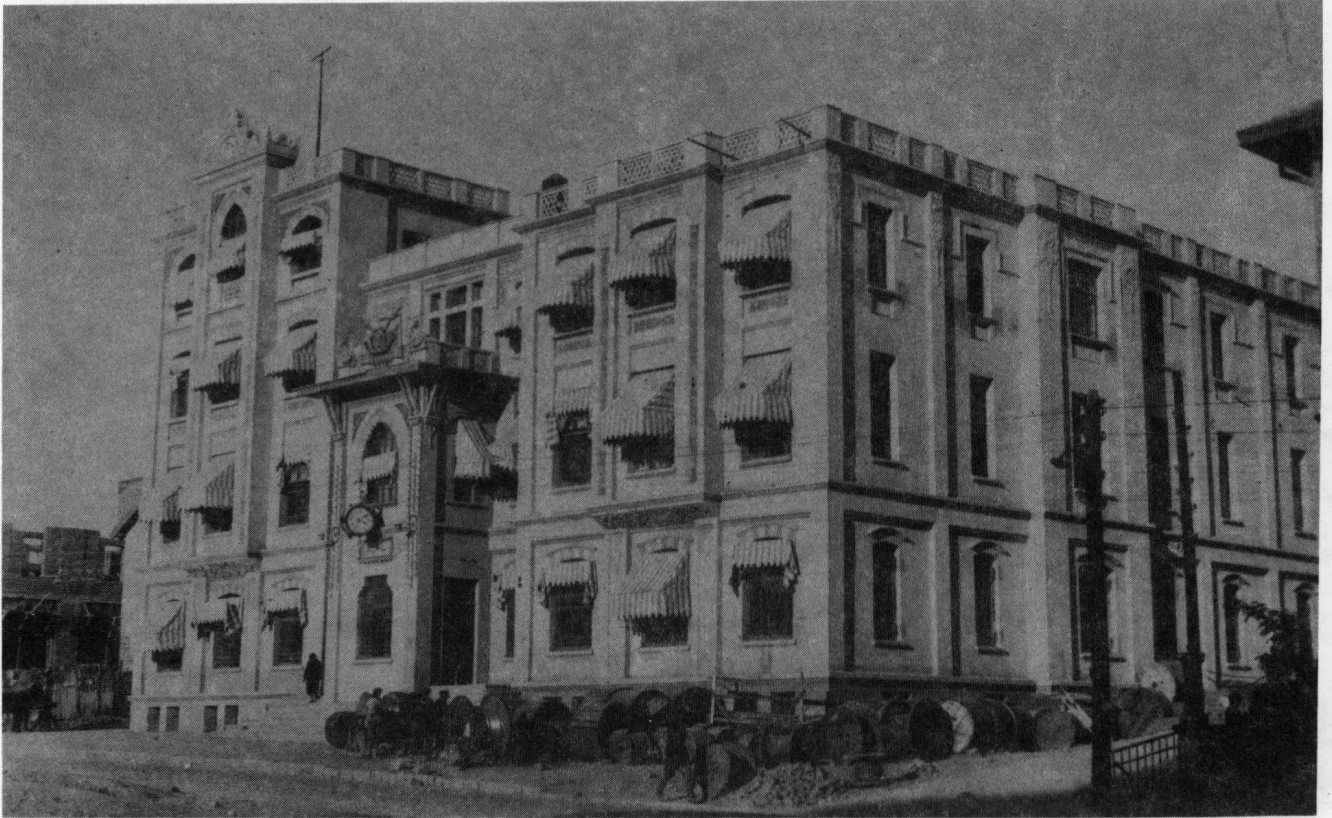
Ali Talat Bey

Ali Saim Ülgen

Eski Türk Ocağı (Etnoğrafya Müzesi) binası

Ankara'nın kuruluş yıllarında yeni yapılanma

Res. 1: Edirne Selimiye Camii

Res. 2: Mimar Kemal Bey dönemi yapılarından Beşiktaş Vapur İskelesi

Res. 4: Yıldız Hamidiye Camii

Res. 3: Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn

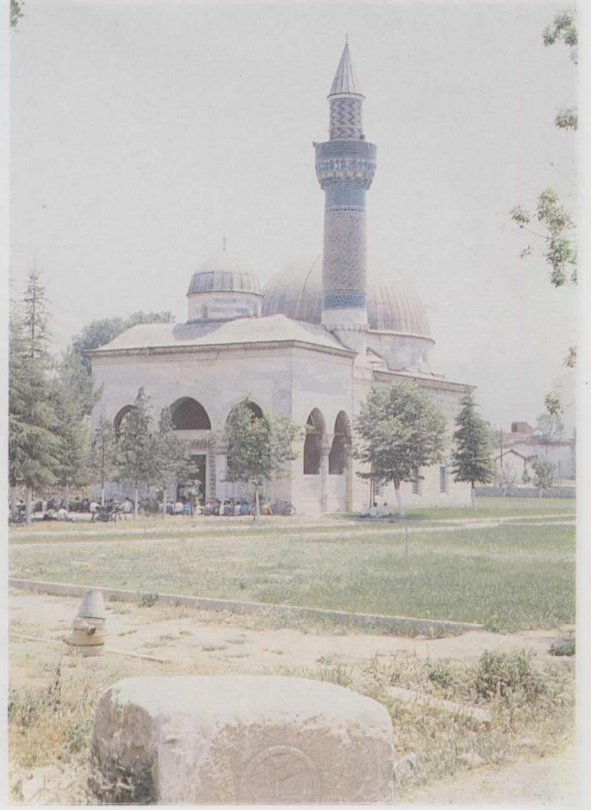
Res. 5: Mimar Kemalettin Bey tarafından inşa edilen 4. Vakıf Han

Res. 6: Mimar Vedat Bey tarafından inşa edilen Büyük Postahane

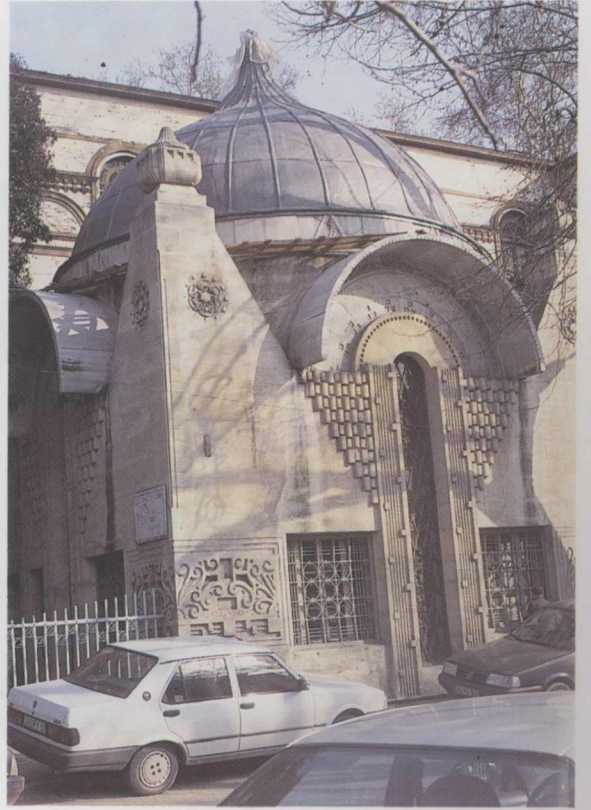
Res. 7: Manisa Sultan Camii

Res. 8: İznik Yeşil Camii

Res. 9: İstanbul Maçka'da İzmir Palas (Neo-klasik)

Res. 11: Dr. Aranco'nun inşa ettiği Şeyh Zafirin Külliyesi Kütüphanesi

Res. 10: İstanbul Arkeoloji Kütüphanesi

Res. 12: İstanbul Teşvikiye Camii